ଭାରତର

ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ

ଓଡ଼ିଶା ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଚାର ସମିତି

ସତ୍ୟବ୍ରତ ପ୍ରକାଶନୀ

ଭାରତର ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ
(ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଚାର ସମିତିର
ହୀରକ ଜୟନ୍ତୀ ସମାରୋହ ଉପଲକ୍ଷେ ପ୍ରକାଶିତ

ମୁଖ୍ୟ ସଂପାଦକ :

ଡକ୍ଟର ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର

ପ୍ରକାଶନ ସଂପାଦକ :

ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ

ସଂପାଦନା ମଣ୍ଡଳୀ :

ଡକ୍ଟର କୁଳମଣି ସାମଲ
ଡକ୍ଟର ପ୍ରମୋଦ କୁମାର ମହାପାତ୍ର
ଡକ୍ଟର ପ୍ରିୟତମା ଦେଓ
ଡାକ୍ତର ବାସୁଦେବ କର
ଡାକ୍ତର ଶୈଳେଶ୍ୱର ନନ୍ଦ
ଡାକ୍ତର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଶତପଥୀ

ପ୍ରକାଶକ :

ସତ୍ୟବ୍ରତ ପ୍ରକାଶନୀ

ଟାଉନ ହଲ୍ ରୋଡ଼୍, କଟକ - ୭୫୩୦୦୯

ଭାରତର ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ
(ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଚାର ସମିତି, କଟକର
ହୀରକ ଜୟନ୍ତୀ ସମାରୋହ ଉପଲକ୍ଷେ ସଂକଳିତ

ପ୍ରକାଶକ :
ସତ୍ୟବ୍ରତ ପ୍ରକାଶନୀ
ଟାଉନ ହଲ୍ ରୋଡ଼୍, କଟକ - ୭୫୩୦୦୯

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ୍ଟ :
ଶ୍ରୀ ବିଜୟ ପ୍ରଧାନ

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ :
ଡିସେମ୍ବର ୧୩ ତାରିଖ, ୨୦୦୯

ସଜ୍ଜୀକରଣ ଓ ମୁଦ୍ରଣ :
ସତ୍ୟବ୍ରତ ଅଫ୍‌ସେଟ୍,
ଟାଉନ ହଲ୍ ରୋଡ଼୍, କଟକ - ୭୫୩୦୦୯

ମୂଲ୍ୟ : **୧୨୦.୦୦ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର**

ପଦେଅଧେ

ବହୁଲୋକ ଭାବନ୍ତି, ଭାରତ ଏକ ଅନଗ୍ରସର ରାଜ୍ୟ । ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତିରେ ଏହାର ସେମିତି କିଛି ଅବଦାନ ନାହିଁ । ଏହା ଏକ ପୂରାପୂରି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣା । ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଚାରିଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । ଚଳିତ ବର୍ଷ (୨୦୦୯) ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିବା ଭେଙ୍କଟରାମନ୍ ରାମକ୍ରିଷ୍ଣନ୍ ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ଭାରତରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସାର୍ ସି. ଭି. ରାମନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ଚାରିଜଣ ଆମେରିକାର ନାଗରିକ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଭାରତ ମାଟି ଯେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା, ଏହାକୁ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେନି । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପାଞ୍ଚଜଣଙ୍କ ଅବଦାନ ଅତି ମହାନ୍, ଅତି ବିରାଟ, ଏପରିକି ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ । ପାଞ୍ଚଜଣ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ବହୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏହି ଭାରତ ମାଟିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଖାଲି ଯେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ, ପୃଥିବୀର ବହୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଆବିଷ୍କାର ଓ ଉଦ୍ଭାବନ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରହି ନିଜ ଦେଶର ଟେକ ରଖି ପାରିଛନ୍ତି । ସେହିଭଳି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଳ୍ପ କେଇଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ସେଥିସହ ସେମାନଙ୍କ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ ଅବଦାନ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆଯାଇ ପାରିଛି । ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ବହୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରହିଗଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ଅବଦାନ ଦିଆଯାଇ ପାରି ନାହିଁ । ସୁବିଧା ମିଳିଲେ ଆଉ ଏକ ପୁସ୍ତକରେ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ ସେମାନଙ୍କ ଅବଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ବିଜ୍ଞାନଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି ମାତ୍ର ଖ୍ରୀ.ଅ. ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଏହି ଯୁଗର ଆରମ୍ଭ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ । ଆତ୍ରେୟ,

ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ, ଜୀବକ, କଣାଦ, ପତଞ୍ଜଳି ଆଦି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଅବଦାନ ଆଲୋଚନାକୁ ନେଲେ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ବିଜ୍ଞାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ବିଜ୍ଞାନ ତୁଳନାରେ ଯେ କେତେ ଉପରେ ତାହା ଧାରଣା କରିହୁଏ । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ, ଆର୍ଯ୍ୟୁବିଜ୍ଞାନ ଆଦିରେ ଗବେଷଣା କରି ଭାରତୀୟମାନେ ଯେତେବେଳେ ବିରାଟ ବିରାଟ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରସମୂହ ଅନ୍ଧକାରର ଅନ୍ଧାରି ରାକୁଡିରେ ରହି ସଢୁ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ବେଦରେ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଯେଉଁ ବଡ଼ ବଡ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଯଦି ଆଜି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତ୍ ଆଗରେ ପରିବେଷଣ କରାଯାଇ ପାରନ୍ତା, ତେବେ ଭାରତର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଐତିହ୍ୟ କେତେ ଉପରେ ତାହା ଜଣାପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ମହର୍ଷି ମହେଶ ଯୋଗୀ ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁଚରମାନେ ବେଦ, ବେଦାନ୍ତର ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରଗାଢ଼ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇ ଥିଲେ, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ନମସ୍ୟ । ଭାରତ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ସ୍ୱାଧୀନତା ହରାଇ ବିଦେଶୀ ଶାସନାଧୀନରେ ରହି ନିଷ୍ପେଷିତ, ନିପୀଡ଼ିତ, ନିର୍ଯାତିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଭାରତର ସେହି ବିରାଟ ବିଜ୍ଞାନ - ଐତିହ୍ୟ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଯାଇଛି । ଏଣେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲୋପ, ତେଣେ ବିଦେଶୀ ଶାସକଙ୍କ ନିର୍ଯାତନା ଓ ଶୋଷଣ ଭାରତର ସେହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଧ୍ୱଂସ କରି ଦେଇଛି । ଲୋକେ ସ୍ୱାଧୀନତା ହରାଇଲେ ସେମାନଙ୍କ ସଂସ୍କୃତିର କି ଅଧୋପତନ ଘଟେ, ଭାରତୀୟ ସମାଜକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ । ଭାରତର ସେହି ଉନ୍ନତ ବିଜ୍ଞାନକୁ ପୂରା ଭାବରେ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବାର ସୁଯୋଗ ନଥିବାରୁ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ଯାହା ଏଠାରେ ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି ।

ଆଶା କରାଯାଏ, **'ଭାରତର ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ'** ବହିଟି ଅତୀତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର ଭାରତୀୟ ଗବେଷଣା କେଉଁ ସ୍ତରରେ ଥିଲା ବା ଅଛି, ତାହା ସର୍ବସାଧାରଣ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇପାରିବ ।

ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର

ସୂଚୀପତ୍ର

ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ

ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ

- କୌଣସି ଉଦ୍ଭିଦକୁ ଆଘାତ କଲେ ଏକ ସେକେଣ୍ଡର ୬୦୦ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ମାତ୍ର ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍ଭିଦ ତାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।
- ମଣିଷ ଓ ପଶୁ ଭଳି ଉଦ୍ଭିଦ ମଧ୍ୟ ମଦ ପ୍ରଭାବରେ ମାତାଲ ଭଳି ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ ।
- ଯେକୌଣସି ବିଷାକ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ କ୍ଷତିକାରକ ହୋଇଥାଏ ।
- ଉଦ୍ଭିଦଗୁଡ଼ିକ ରାତ୍ରୀ ୧୨ଟାରେ ନିଦ୍ରାଯାଇ ସକାଳ ୮ଟାରେ ନିଦ୍ରାତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାରେ ଆମର ଦ୍ୱିଧା ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଯେଉଁ ବୈଜ୍ଞାନିକଜଣକ ନିଜର ସୁପରିକଳ୍ପିତ ପରୀକ୍ଷାଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହିଭଳିସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଇପାରିଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ । ସେ ଥିଲେ ଉଦ୍ଭିଦଜଗତର ସଖା, ସେମାନଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ । ତା' ନ ହୋଇଥିଲେ ଉଦ୍ଭିଦମାନେ ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏତେ ଗୋପନୀୟ ତଥ୍ୟ ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଅବା କାହିଁକି ଜଣେଇଦେଇଥାନ୍ତେ ? ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ଯେତେସବୁ ତଥ୍ୟ ଜାଣିପାରିଥିଲେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କିମ୍ବା ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବି କେହି ସେତିକି ତଥ୍ୟ ଜାଣିପାରିବାରେ କ୍ଷମ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଏକାଧାରରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ - ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ସମନ୍ୱୟର ପ୍ରତିନିଧି ।

ସେ ଯେ ଖାଲି ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହିସାବରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିଥିଲେ, ତା' ନୁହେଁ । ମହାମାନବ ବୋଲାଇବାର ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା । ଏକ ଅନ୍ତଃପ୍ରେରଣାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଜ୍ଞାନଦେବୀଙ୍କର ସନ୍ଦର୍ଶନ କରିବା, ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଓ ଲବ୍‌ଧଜ୍ଞାନକୁ ମାନବ ସେବାରେ ସମର୍ପିତ କରିଦେବାର ବ୍ରତ ନେଇ ସମସ୍ତ ଉପହାସ, ବିରୋଧ ଓ କୁତ୍ସାକୁ ସେ ହେୟଜ୍ଞାନ କରିଦେଇଥିଲେ । ମାର୍କୋନୀଙ୍କର ବହୁପୂର୍ବରୁ ସେ ବେତାର ସାହାଯ୍ୟରେ ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରେରଣ କରିବାର କୌଶଳ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରିଥିଲେ । ସେହିଭଳି ଅନ୍ୟ ବହୁ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ମୌଳିକ ଗବେଷଣାଗୁଡ଼ିକର ପ୍ୟାଟେଣ୍ଟ ବିକ୍ରୟ କରି ସେ ଅଜସ୍ର ଧନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ପୂଜାରୀ, ଭାରତର ମହାନ୍ ମୁନିଋଷିଗଣଙ୍କର ସେହି କୃତୀ ଆତ୍ମଜ ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ଉଦାତ୍ତ କଣ୍ଠରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ - ''ଜ୍ଞାନ, କେବଳ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ଏକ ସଚ୍ଚା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଧ୍ୟେୟ ହେବା ଉଚିତ । ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ, ପ୍ରଭୁତ୍ୱ - ଏସବୁ ଜ୍ଞାନର ସହକାରୀ ମାତ୍ର । ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ୱେଷଣକାରୀର ଦୃଷ୍ଟି କେବଳ ସତ୍ୟ ଉପରେ ହିଁ ନିବଦ୍ଧ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।'' ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାର ଏହି ପ୍ରତୀକ ଥିଲେ ମହାମାନବ, ମହାବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ।

୧୮୫୮ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ୩୦ ତାରିଖରେ ଢାକା ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥ ବିକ୍ରମପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷଙ୍କର ଜନ୍ମ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଆଜି ବଙ୍ଗଳାଦେଶରେ । ତାଙ୍କର ପିତା ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତରେ ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଗତିବିଧି ଓ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ପିଲାଦିନର ସଉକ । ନିଜ ବଗିଚାରେ ବିଭିନ୍ନ ଗଛସବୁ ଲଗାଇ ପିଲାଦିନଠାରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଯୋଡ଼ିବାପାଇଁ ସତେ ଯେପରି ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ମାଛ, ବେଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ପୋଷି ସେମାନଙ୍କର ଲୀଳାଖେଳା ବିଷୟରେ ଟିକିନିଖି ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଅବସର ସମୟ ବ୍ୟୟିତ ହେଉଥିଲା ।

ଗ୍ରାମସ୍କୁଲରୁ ପଢ଼ାଶେଷ କରି ବୋଷ କଲିକତାର ସେଣ୍ଟ୍ ଜେଭିୟର୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । କଲେଜରେ ପଢୁଥିବାବେଳେ ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ୧୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବୋଷ ସ୍ନାତକ ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଭାରତୀୟ ସିଭିଲ୍ ସର୍ଭିସ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ହେବାର ବାସନା ନେଇ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ

ଯିବାପାଇଁ ପିତାଙ୍କର ଅନୁମତି ଲୋଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ହୁଏତ ଥିଲେ ଦୂରଦ୍ରଷ୍ଟା । ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ତାଙ୍କ ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରଲୋଭନ ସୃଷ୍ଟି କରିନଥିଲା; ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନ ବିତରଣ କରିବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ବୋଷ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯିବାର ଅନୁମତି ପାଇଲେ ।

ଇଂଲଣ୍ଡରେ ସେ ଏକ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ଶରୀର ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ ଗୃହର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଓ ନିଜର ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା ଉଭୟ ତାଙ୍କୁ ଡାକ୍ତର ହେବାରୁ ନିବୃତ୍ତ କଲା । ତେଣୁ ସେ କେମ୍ବ୍ରିଜର କ୍ରିଷ୍ଟ୍ ଚର୍ଚ୍ଚ କଲେଜରେ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଭର୍ତ୍ତି ହେଲେ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାପାଇଁ ସେ ଲାଟିନ୍ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କଲେ ଓ ସେଥିରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭକଲେ ମଧ୍ୟ । ଲଣ୍ଡନ ରହଣିକାଳରେ ସେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟାବିତ୍ ର୍‍ୟାଲେଙ୍କର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ । ଫଳରେ ପଦାର୍ଥବିଦ୍ୟା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଟ୍ରାଇପସ୍ ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତିତ୍ୱର ସହ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବୋଷ ଭାରତକୁ ଫେରିଲେ ଓ ନିଜ ସଫଳତାର ସ୍ୱୀକୃତିସ୍ୱରୂପ ୧୮୮୪ ମସିହାରେ କଲିକତାସ୍ଥ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜର ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଭାରତୀୟ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଦରମାରେ ଏକ ତାରତମ୍ୟ ରହିଥିଲା । ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଦରମାର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ମାତ୍ର ପାଉଥିଲା । ଏହା ବିରୋଧରେ ବୋଷ ଏକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଅସମାନତା ଦୂର ନ ହୋଇଛି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଦରମା ନେବାପାଇଁ ବୋଷ ମନାକରିଦେଲେ । ଫଳରେ ପ୍ରାୟ ୩ ବର୍ଷ ପରେ ଏହାର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଲା ଓ କି ଇଂରେଜ କି ଭାରତୀୟ ସବୁ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ପାଇଁ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ସମାନ ଦରମାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ।

କେବଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରି ବୋଷ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିଲେନି । ନିଜ ଜ୍ଞାନର ପରିବ୍ୟାପ୍ତି ପାଇଁ ତଥା ନୂତନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟର ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ସେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଉନ୍ନତ ଧରଣର ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ତ ଦୂରର କଥା, ସେତେବେଳେ ଗବେଷଣାଗାର ବୋଲି କିଛି ନଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ ସୀମିତ କରି ବୋଷ ଟଙ୍କା ସଞ୍ଚୟରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ନିଜର ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । କିନ୍ତୁ ଯନ୍ତ୍ରପାତିସବୁ ଭାରତରେ ମିଳିବା ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ତେଣୁ ନିଜହାତରେ ବଢ଼େଇ କାମ ଓ କମାର କାମ କରି ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାରେ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇପାରିବା ଭଳି ଉପକରଣ ସେ ନିଜେ ତିଆରି କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ଓ ସଫଳ ବି ହେଲେ ।

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଶକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହିଁ ସେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । କୌଣସି ତାରର ସାହାଯ୍ୟ ନ ନେଇ କେବଳ ପ୍ରେରକ ଓ ଗ୍ରାହକ ଯନ୍ତ୍ରଦୁଇଟି ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରେରଣ କରିବାରେ ସଫଳକାମ ହୋଇପାରିଲେ । ୧୮୯୫ ମସିହାରେ କଲିକତା ଟାଉନ୍‌ହଲରେ ସେ ତାଙ୍କର ଏହି ଆବିଷ୍କାରକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଆଲୋକ ରଶ୍ମି କୌଣସି ଏକ ସ୍ଫଟିକ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗତି କଲେ ସେହି ରଶ୍ମି ବଙ୍କେଇ ଯାଏ ଓ ତା'ର ପଥ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ କୁହାଯାଏ ପ୍ରତିସରଣ । କେତେକ ସ୍ଫଟିକରୁ ବାହାରିଥାଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରତିସରିତ ରଶ୍ମି । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱି-ପ୍ରତିସରଣ ବା ଡବଲ୍-ରିଫ୍ରାକ୍‌ସନ୍ ଭାବରେ ନାମିତ । କୋଲକାତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପରେ ବୋଷ ଦ୍ୱି-ପ୍ରତିସରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ଅଫ୍ ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟୀ ଅଫ୍ ବେଙ୍ଗଲ୍' ନାମକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ପରେ ସେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଚୁମ୍ବକୀୟ ତରଙ୍ଗ ଉପରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଚୁମ୍ବକୀୟ ତରଙ୍ଗର ଉତ୍ପାଦନ, ସଂଚାରଣ ଏବଂ ଅଭିଗ୍ରହଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଅନୁଧ୍ୟାନରେ ସେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତରଙ୍ଗର ଉତ୍ପାଦନରେ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଅସାଧାରଣ ସଫଳତା । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଅଲିଭର୍ ଲଜ୍ ଏବଂ ଜର୍ମାନୀର ହେନ୍‌ରିକ୍ ହର୍ଜ୍ ପ୍ରମୁଖ ବିଜ୍ଞାନୀବୃନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଲଜ୍ ସେଣ୍ଟିମିଟର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ହର୍ଜ୍ ଡେସିମିଟର ଦୈର୍ଘ୍ୟବିଶିଷ୍ଟ ତରଙ୍ଗ ମାପିବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ବୋଷ ମିଲିମିଟର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ତରଙ୍ଗ ମାପିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତରଙ୍ଗର ଉତ୍ପାଦନ ଓ ସଂଗ୍ରହ ପଦ୍ଧତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ ବୋଷ ଥିଲେ ବିଶ୍ୱରେ ପ୍ରଥମ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଡ଼ିଓ ତରଙ୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରିବା କ୍ଷମତା ଥିବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉପକରଣ ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ବୋଷଙ୍କୁ ସଫଳତା ମିଳିଥିଲା । ତାଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରିଥିଲା 'କୋହେରର୍' (coherer) ନାମକ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ରିସିଭର । କୋହେରର୍ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଗବେଷଣାରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିବାବେଳେ ସେ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ତରଙ୍ଗ ଗ୍ରହଣରେ କିଛି ଶିଥିଳତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ତରଙ୍ଗ ପ୍ରବାହ ହ୍ରାସ ପାଇ କୋହେରର୍‌ର ସଂବେଦନଶୀଳତା ବ୍ୟାହତ ହେଉଛି ବୋଲି ଧାରଣା କଲେ ସେ । ଏହି ଶିଥିଳତା ଥିଲା ଜୀବମାନଙ୍କ ମାଂସପେଶୀରେ କ୍ଳାନ୍ତି ବା ଶିଥିଳତା ଜାତ୍ ହେବାର ଅନୁରୂପ । ଏହି ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ 'କୃତ୍ରିମ ରେଟିନା' ବା 'କୃତ୍ରିମ ଦୃଷ୍ଟିପଟଳ' ନାମକ ଏକ ଉପକରଣ ।

ଏହି ଉପକରଣଟି ବୈଦ୍ୟୁତିକ ତରଙ୍ଗ ଓ ଆଲୋକ ତରଙ୍ଗ ଉଭୟର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିପାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଏହାକୁ ''ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଚକ୍ଷୁ'' ଭାବରେ ନାମକରଣ କରିଥିଲେ । ସନ ୧୯୦୦ ଜୁଲାଇ ମାସରେ ପ୍ୟାରିସ୍‌ଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ 'ଇଣ୍ଟରନେସନାଲ୍ କଂଗ୍ରେସ୍ ଅଫ୍ ଫିଜିକ୍ସ' ସମ୍ମିଳନୀରେ ସମବେତ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ 'ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଚକ୍ଷୁ' ଉପକରଣର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ସେ । 'ଓୟାର୍‌ଲେସ୍ ଟେଲିଗ୍ରାଫି' ବା ବେତାର ସଂଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ 'କୋହେରର୍' ଉପକରଣର ବ୍ୟାବସାୟିକ ପ୍ରୟୋଗ ପାଇଁ ଉପକରଣଟିକୁ ପ୍ୟାଟେଣ୍ଟ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉଠିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ବିରୋଧ ହେତୁ ତାହା ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ । ସେ ବୋଷଙ୍କୁ 'ଭାରତର ମହାନ୍ ସୁପୁତ୍ର' କହି ସମ୍ମାନ ଜଣେଇଥିଲେ ।

ବିନାତାରରେ ଅନ୍ୟ ଏକ କୋଠରିରେ ରହିଥିବା ଏକଘଣ୍ଟି ବଜାଇବା ପାଇଁ ସେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଲେ । ଦୂରରେ ଥିବା ଛୋଟ ଏକ ମାଇନ୍‌ର ବିସ୍ଫୋରଣ ଘଟାଇପାରିଲେ ଓ ଏକ ଓଜନିଆ ପଦାର୍ଥକୁ ସ୍ଥାନଚ୍ୟୁତ କରିପାରିଲେ । ବେତାରର ଆବିଷ୍କର୍ତ୍ତା ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ଓ ସେଥିପାଇଁ ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାରବିଜେତା ମାର୍କୋନୀ ତା'ର ଏକବର୍ଷ ପରେ ୧୮୯୬ ମସିହାରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ସଫଳକାମ ହୋଇପାରିଲେ ।

ବୋଷ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଯେ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଶକ୍ତି ପ୍ରବାହିତ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଆଘାତ ଲାଗେ । ଏଇ ଆଘାତକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଏକ ଯନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ତିଆରି କରିଥିଲେ । ଦସ୍ତା ତାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଶକ୍ତି ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଏକାଭଳି ଗ୍ରାଫ୍ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାରୁ ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ ପଦାର୍ଥ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ବୋଲି ସେ ପ୍ରମାଣିତ କରି ପାରିଥିଲେ ।

ଉଡ଼ାଜାହାଜ, ଜଳଜାହାଜ ଓ ବୁଡ଼ାଜାହାଜର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା ଦେବାପାଇଁ ଯେଉଁ ର୍‌ୟାଡ଼ାର୍ ଯନ୍ତ୍ରର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ ତାହା ବୋଷଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ତଥ୍ୟ ଓ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଯନ୍ତ୍ରର ଅବଲମ୍ବନରେ ତିଆରି ହେଉଛି ।

ମଣିଷ ଓ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଭଳି ଉଦ୍ଭିଦମାନେ ମଧ୍ୟ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଶକ୍ତି ପ୍ରତି ସମ୍ବେଦନଶୀଳ । ବିଭିନ୍ନ ଗଛର ପତ୍ର, ଗାଜର ଓ ସାଲ୍‌ଗମ୍ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ସେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଏହି ତଥ୍ୟ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ବିଜ୍ଞ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ପ୍ରମାଣିତ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଏକ କୌତୂହଳୋଦ୍ଦୀପକ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ବୋଷ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଯେ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ମଧ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭଳି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର କ୍ଷମତା ରହିଛି । ସେମାନଙ୍କୁ ଚିମୁଟି ଦେଲେ, ସେମାନେ କଷ୍ଟ ପାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ବିଷ ଦେଲେ ସେମାନେ ମାତ୍ର କେତେ ମିନିଟ୍ ମଧରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଥରେ ବୋଷ ବହୁ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉଦ୍ଭିଦଟିକୁ 'ବିଷ'ର ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ ଦେଲେ । ବୋଷଙ୍କ ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ମାତ୍ର କେତେ ମିନିଟ୍ ମଧରେ ଉଦ୍ଭିଦଟିର ମୃତ୍ୟୁ ହେବା କଥା, କିନ୍ତୁ ଉଦ୍ଭିଦଟି ପୂର୍ବଭଳି ସତେଜ ରହିଲା । ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଥଟ୍ଟାରେ ହସାହସି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବୋଷ କିନ୍ତୁ ନିଜ ମତରେ ଏପରି ଦୃଢ଼ ଥିଲେ ଯେ ସେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ସେହି ତଥାକଥିତ ବିଷ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ ନିଜ ଶରୀରରେ ନେବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ବୋଷଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ଖର୍ବ କରିବା ପାଇଁ ଜଣେ ସହକାରୀ ବିଷ ବଦଳରେ ଖାଲି ରଙ୍ଗପାଣି ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲା । ପରେ ପରେ ପ୍ରକୃତ ବିଷ ଦେଇ ପରୀକ୍ଷା ଚାଲିଲା ଓ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଉଦ୍ଭିଦଟି ବିଷ ପ୍ରଭାବରେ ଝାଉଁଳି ପଡ଼ି ମରିଗଲା ।

ଏହାପରେ ବୋଷଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଚାରିଆଡ଼େ ବ୍ୟାପିଗଲା । ଉଦ୍ଭିଦମାନେ ଯେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ଭଳି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରିପାରିନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଏ ଧରଣର ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୋମାଁ ରୋଲାଁ ବୋଷଙ୍କୁ ''ଏକ ନବ୍ୟ ଜଗତର ଆବିଷ୍କର୍ତ୍ତା'' କହି ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲେ । ଆଲ୍‌ଡ଼ସ୍ ହକ୍ସଲେ ମତ ଦେଲେ ଯେ ''ଜୀବଜଗତ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବା ପାଇଁ ବୋଷ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ଚକ୍ଷୁ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।'' ବର୍ଣ୍ଣାର୍ଡ୍ ଶ ଏହାଫଳରେ ଏକ ନୂତନ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ । ଆଜୀବନ ନିରାମିଷାଶୀ ଶ' ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଢଙ୍ଗରେ କହିପକାଇଲେ, ''ଓଃ, ଜୀବନସାରା ମୁଁ ମୋ' ଖାଦ୍ୟ ମାଧମରେ କେତେ ଯେ ନିରୀହ ଜୀବମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ଗର୍ଭସାତ୍ କରିସାରିଲିଣି ତାର ଇୟତ୍ତା ନାହିଁ ।''

ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାରେ ବୋଷଙ୍କର ଆବିଷ୍କାରମାନଙ୍କ ମଧରୁ ମାତ୍ର କେତୋଟିର ଅବତାରଣା କରାଗଲା ।

୧ । ଉଦ୍ଭିଦର କୌଣସି ଏକ ଅଙ୍ଗରେ ଆଘାତ ଲାଗିଲେ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଦ୍ଭିଦର ଅନ୍ୟ ଅଂଶକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଯାଏ । ଏହା ଫଳରେ ଉଦ୍ଭିଦଟି କ୍ଳାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରେ ଓ ଝାଉଁଳିପଡ଼େ ।

୨। ଉଭିଦଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ସେକେଣ୍ଡରେ ଏକ ଇଞ୍ଚର ୫୦୦୦୦ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ହିସାବରେ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରନ୍ତି ।

୩। ସବୁ ଉଭିଦ ସିଧାସଳଖ ବଢ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ, ଉଭିଦଠାରେ ଉଭୟ ଧନାତ୍ମକ ଓ ଋଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଶକ୍ତି ରହିଥିବା ହେତୁ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତି ଏକଦିଗରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟାଉଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିଟି ତା'ର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟାଇଥାଏ । ଉଭିଦର ବୃଦ୍ଧି ଏହା ଫଳରେ ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

୪। ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣୁ ଯେ ପଦ୍ମ ଫୁଲ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୁଏ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ସମୟରେ ଏହାର ପାଖୁଡ଼ାଗୁଡ଼ିକ ମୁଦି ହୋଇ ଆସେ । ପଦ୍ମର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ରହିଥିବା ଆନ୍ତରିକ ପ୍ରେମର ଏହା ନିଦର୍ଶନ ବୋଲି ଆମେ କହିଥାଉ । ବୋଷ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ ତାପମାତ୍ରା ବଢ଼ିଲେ ପଦ୍ମ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୁଏ ଓ ତାପମାତ୍ରା ହ୍ରାସ ପାଇଲେ ଏହା ବୁଜି ହୋଇଯାଏ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀ ଫୁଲ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବୋଷ 'ଆଲୋକ ପାଇଁ ତୃଷା' ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି ।

୫। ଉଭିଦଗୁଡ଼ିକ ଦିନର ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥାନ୍ତି । ବୋଷ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସକାଳ ୨ଟାରୁ ଅପରାହ୍ନ ୩ଟା ଓ ଅପରାହ୍ନ ୩ଟାରୁ ତା ପରଦିନ ସକାଳ ୯ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଭିଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଅଲଗା ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ ।

୬। ଉଭିଦର ଅଙ୍ଗରୋପଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବୋଷଙ୍କର ଅବଦାନ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଅଙ୍ଗରୋପଣ ସମୟରେ କାଳେ ଉଭିଦକୁ କଷ୍ଟ ହେବ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଉଭିଦକୁ ନିଶ୍ଚେତନ ଇଞ୍ଜେକ୍‌ସନ ଦେଇ ଉଭିଦର କଷ୍ଟ ଲାଘବ କରିପାରୁଥିଲେ ।

୧୯୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବୋଷ ନିଜ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେଲେ । ନିଜର ସଞ୍ଚିତ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ଓ ବହୁ ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟକୁ ବିନିଯୋଗ କରି ୧୯୧୭ ମସିହାରେ କଲିକତାରେ ସେ ଏକ ଗବେଷଣାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଉଭିଦର ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ନିର୍ବିଶେଷରେ ପୃଥିବୀର ଯେକୌଣସି ଦେଶର ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଉନ୍ମୁକ୍ତ ବୋଲି ସେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସେହି ଶିଶୁ ବୋଷ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆଜି ବଢ଼ିବଢ଼ି ମହାଦ୍ରୁମରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ

ଶତବାର୍ଷିକୀ ସ୍ମୃତି ଗବେଷଣାଗାର ନାମରେ ଏକ ନୂତନ ଶାଖା ଯୋଡ଼ି ବୋଷ ଅନୁଷ୍ଠାନର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରାଯାଇଛି ।

ଖାଲି ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାହିଁକି, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଚାରୁକଳାରେ ମଧ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ସେ ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟପାତ୍ର ଥିଲେ । ଥରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଛୁଟି କଟାଇବାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ର ସର୍ତ୍ତ ଆରୋପ କରିଥିଲେ ଯେ ଯଦି କବିଗୁରୁ ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଗଳ୍ପ ଶୁଣାଇପାରିବେ, ତେବେ ସେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ତାଙ୍କ ସହ ଛୁଟି କଟାଇବାକୁ ରାଜି । ଟ୍ୟାଗୋର୍‌ଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ‘‘କାବୁଲିବାଲା’’ ଗଳ୍ପ ସେହି ଅବସରରେ ରଚିତ ବୋଲି ଜଣାଯାଇଛି ।

ସେହି ‘‘ରହସ୍ୟବାଦୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ’’ ତଥା ‘‘ନବଜଗତର ସ୍ରଷ୍ଟା’’ ୧୯୩୭ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ୨୩ ତାରିଖରେ ପରଲୋକ ଗମନ କରିଥିଲେ । ଆଉ ମାତ୍ର ସାତ ଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ ୮୦ ବର୍ଷ ପୂରିଥାନ୍ତା ।

ବୋଷଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥାର୍ଥରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଧନ, ମାନ, ପ୍ରଭୁତ୍ୱ, ଉଚ୍ଚାସନ କିଛି ବି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ନଥିଲା । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତିର ବାର୍ତ୍ତାବହ ଭଳି ସେ ଜୀବନସାରା ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ହିଁ ସାଧନା କରିଚାଲିଥିଲେ ।

ବୋଷଙ୍କ କୃତିସାଧନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତାମତ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଏକ ଫରାସୀ ପତ୍ରିକା ଲେଖିଥିଲା - ‘‘ବୋଷଙ୍କ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଲେ ଏକ ନୂତନ ସମସ୍ୟାର ଅବତାରଣା ହୁଏ । ଏକ ଲାବଣ୍ୟମୟୀ ସୁନ୍ଦରୀ ଷୋଡ଼ଶୀର ଗଣ୍ଡଦେଶକୁ କୌଣସି ଏକ ସୁକୋମଳ ପୁଷ୍ପ ଦ୍ୱାରା ସ୍ପର୍ଶ କଲେ, କାହାପାଇଁ ଏହା ବେଶୀ ବେଦନାଦାୟକ ? କୋମଳାଙ୍ଗୀ ସେହି ତରୁଣୀର ନା ସୁକୋମଳ ପୁଷ୍ପର ?’’ ବୋଷ ତ ଆଉ ନାହାନ୍ତି; ତେଣୁ ଏ ସମସ୍ୟା ଏବେବି ଅସମାହିତ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ତାଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଜଣାଇ ୨୦୦୮ ମସିହାରେ ତାଙ୍କ ୧୫୦ ତମ ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀ ଉପଲକ୍ଷେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ର କ୍ରିଷ୍ଟକଲେଜ ସମ୍ମୁଖରେ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଛି ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ।

ଏମ୍.ଭି. ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟା

ଇଞ୍ଜିନିୟର୍ ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ରାଉତରାୟ

ବାପୁଜୀଙ୍କର 'କର ବା ମର' ଡାକରା ଯେପରି ଭାରତ ଭୂମିରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ରାଜନୈତିକ ଜାଗରଣ ଆଣିଥିଲା, ଠିକ୍ ସେହିପରି ସାର ଏମ୍.ଭି.ଙ୍କର 'ଶିଳ୍ପକରଣ ବା ପତନ' ଡାକରା ଦେଶର ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିରାଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଦେଇଥିଲା । ଯଦିଓ ଏହି ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିଦ୍ୱୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶୀ; କିନ୍ତୁ ଭାରତମାତାର ହୃତ ଗୌରବକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବାରେ ଦୁହେଁ ଥିଲେ ଦୁଇ ଦିଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ସାର୍ ମୋକ୍ଷଗୁଣ୍ଡାମ୍ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟା ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ସାର୍ ଏମ୍. ଭି. ଭାବରେ ସୁପରିଚିତ । ସେ ୧୮୬୦ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୫ ତାରିଖରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଏକ ବେଦାନ୍ତବିତ୍ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଦରିଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ସଂସ୍କୃତରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା । ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶର ମୋକ୍ଷଗୁଣ୍ଡାମ୍ ପଲ୍ଲୀର ଅଧିବାସୀ ବୋଲି ପୋଥିରୁ ଜଣାଯାଏ । ବାଲ୍ୟଅବସ୍ଥାରେ ପିତୃ ବିୟୋଗ ପରେ ତାଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର କଷଟିରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପଡିଥିଲା । ଘରେ ବିଧବା ମା' ନିରାଶ୍ରୟା । ଗଣ୍ଡେ ଖାଇବାପାଇଁ ସୁଦୂର ମାତୁଳାଳୟକୁ ଯିବାକୁ ପଡେ । ମିଶନ ହାଇସ୍କୁଲରୁ କୃତିତ୍ୱର ସହ ପାସ କରିବା ପରେ ବାଙ୍ଗାଲୋରସ୍ଥିତ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢନ୍ତି ଏବଂ ସେହିଠାରେ ହିଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ କ୍ଷେତ୍ର ମିଳିଲା । ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହାଶୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚାର୍ଲସ୍ ୱାଟରସ୍ଙ୍କ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଥିଲେ। ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ 'ୱେବେଷ୍ଟରଙ୍କ ଅଭିଧାନ' ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ଟେବୁଲ ଉପରେ ସଯତ୍ନଭାବେ ରଖାଯାଇଥିଲା । ଗଣିତ ଏବଂ ଇଂରାଜୀ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସାପତ୍ରମାନ ମିଳିଥିଲା । ଏହାପରେ ସେ ପୁନା ଯାନ୍ତ୍ରିକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସିଭିଲ୍ ଇଂଜିନିୟରିଂରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ନମ୍ବର ରଖି ପାସ୍ କଲେ ।

୧୮୪୪ମସିହାରେ ଇଂଜିନିୟରିଂ ଗ୍ରାଜୁଏଟ୍ ହେବାପରେ ବମ୍ବେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସିରେ ସହକାରୀ ଯନ୍ତ୍ରୀଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନିଜର ବିଚକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ବଳରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇପାରିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରୀଗଣ ଏବଂ ପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀମାନେ ବିଶେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ପ୍ରଶସ୍ତି ଗାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ବ୍ରିଟିଶରାଜଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିରୂପେ ତାଙ୍କୁ ତିନୋଟି ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ କରାଇଦିଆଗଲା । ଚାକିରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଦୋନ୍ନତିସହ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭତ୍ତାମାନ ମିଳିଲା । ସରକାରଙ୍କ କଡା ନିୟମ ଯୋଗୁ ପ୍ରଧାନଯନ୍ତ୍ରୀ ପଦ ନ ମିଳିବାରୁ ସେ ଚାକିରିରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ହାଇଦ୍ରାବାଦ ନିଜାମଙ୍କ ନିକଟରେ କାର୍ଯ୍ୟକଲେ । ହାଇଦରାବାଦ ଏବଂ ସିକନ୍ଦରାବାଦ ସହରଦ୍ୱୟର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ବିଶେଶ୍ୱରାୟା ଅନେକ ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମହୀଶୂର ରାଜାଙ୍କ ଆମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ ସେ ମହୀଶୂର ଷ୍ଟେଟ୍‌ର ପ୍ରଧାନ ଯନ୍ତ୍ରୀ ପଦ ଅଳଂକୃତ କଲେ । ଏହି ପଦରେ ତିନି ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ତାଙ୍କୁ ଦେଓ୍ୱାନ ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ କରାଯାଇଥିଲା । ମହୀଶୂର ରାଜ୍ୟକୁ ଏକ ନୂତନ ରୂପରେଖ ଦେଇ ଉନ୍ନତ ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟରୂପେ ଗଢିତୋଳିବାରେ ସାର ଏମ୍. ଭି.ଙ୍କ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ଶିଳ୍ପ, କୃଷି, ବାଣିଜ୍ୟ, ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ସମାଜ ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡିକର ସର୍ବବିଧ ଉନ୍ନତି କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଦଶ ବର୍ଷ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଦେଓ୍ୱାନ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଏବଂ ସତେଜ ରଖିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ସେ ଭଲରୂପେ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ ଚାକିରି କରିବା ପରେ ମନୁଷ୍ୟ ଭଲ ଭଲ ବହିପତ୍ର ଏବଂ ପତ୍ରିକା ପ୍ରଭୃତି ପଢିବାରେ ଖୁବ୍ ଅବହେଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ଏବଂ କୌଣସି ନୂଆ କଥା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ପ୍ରଗାଢ ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ ସେ ଯେପରି ସମୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି । କାହାର ସମୟର ଅନିୟମିତତା ଦେଖିଲେ ସେ ମୁହେଁ ମୁହେଁ କହିଦେଉଥିଲେ । ଏପରିକି ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀ ବା ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସମୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ପାଇଁ ଭୟ କରୁଥିଲେ । "କଠିନ ଏବଂ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ପରିଶ୍ରମ ବିନା ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ", ଏହି ଆଦର୍ଶ ହିଁ ସାର୍ ଏମ୍. ଭି.ଙ୍କ ଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କ ନିଜ ଭାଷାରେ କହନ୍ତି " ଉନ୍ନତ ଦେଶ ନିର୍ମାଣ କରିବା ଅର୍ଥ ଉନ୍ନତ ନାଗରିକ

ତିଆରି କରିବା, ଯେକୌଣସି ସଫଳ ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ନାଗରିକଙ୍କ ଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା, ସୁଚରିତ୍ର ଏବଂ ସୁଦାୟିତ୍ୱବୋଧ ଥାଏ । ଋଣଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବସାୟର ମୂଳଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ; କିନ୍ତୁ ଋଣ ପରିଶୋଧ ନିର୍ଭର କରେ ନିଜର ମନୋବଳ ଉପରେ ଏବଂ ମନୋବଳ ନିର୍ଭର କରେ ଚରିତ୍ର ଉପରେ ।"

ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଏବଂ ସଚ୍ଚୋଟ ଯନ୍ତ୍ରୀଭାବେ ବହୁତ ଗୁଡିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସହ ସେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିଲେ । ସେହିଗୁଡିକ ହେଲା ମହୀଶୂର ଲୁହା ଏବଂ ଷ୍ଟିଲ୍ ୱାର୍କସ୍, ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଥିବା ଭାଇସ୍‌ରାଏଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଦପ୍ତର ଏବଂ ବାସଭବନ, ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟି, କରାଚୀର ପୌର ଅର୍ଥନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ, ସୁକର ବ୍ୟାରେଜ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଟାଟା ଲୁହା ଏବଂ ଷ୍ଟିଲ୍ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରଭୃତି ।

୧୯୨୦ ମସିହାରେ ସାର ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁସ୍ତକ 'ରିକନ୍‌ଷ୍ଟ୍ରକ୍‌ଟିଙ୍ଗ୍ ଇଣ୍ଡିଆ' ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏହାପରେ 'ପ୍ଲାଣ୍ଡ ଇକୋନମି ଅଫ ଇଣ୍ଡିଆ', 'ପ୍ରସ୍‌ପେରିଟି ଥ୍ରୁ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରି', 'ନେସନ୍ ବିଲଡିଙ୍ଗ', 'ରୁରାଲ୍ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲାଇଜେସନ୍' ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକମାନ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକଗୁଡିକ ତାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନର ସଙ୍କଳନ ଏବଂ ସର୍ବଦା ଏହା ଯନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକରୂପେ ରହିବ । ସେହି ମହାନ୍ ଯନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁଣ୍ୟ ଜନ୍ମତିଥିଟିକୁ 'ଯନ୍ତ୍ରୀ ଦିବସ' ରୂପେ ସାରାଦେଶରେ ପାଳନ କରାଯାଏ ।

ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ସଉକ ଥିଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହେବମାନଙ୍କ ଭଳି କୋଟ୍, ସୁଟ୍, ବୁଟ୍ ଏବଂ ଟାଇ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ପୋଷାକ । କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶରେ ଥିଲେ ଜଣେ ଅତି ପବିତ୍ର ହିନ୍ଦୁ । ଜନୈକ ସହକର୍ମୀ ତାଙ୍କୁ କୁହନ୍ତି "ଆପଣଙ୍କ ଫଟୋ ମଧ୍ୟରାତ୍ରରେ ଉତ୍ତୋଳନ କରିବାରେ ବି ଫଟୋଗ୍ରାଫରର କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ ।" ପୋଷାକ ଉପରେ ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି କରି ଲୋକେ କୁହନ୍ତି " ସାର ଏମ୍. ଭି. ପ୍ରଥମେ ଇସ୍ତ୍ରି ଦେଇ ଲୁଗା ପିନ୍ଧନ୍ତି ନା ଲୁଗା ପିନ୍ଧିସାରି ଇସ୍ତ୍ରି କରନ୍ତି କହିବା କଷ୍ଟକର ।" ନିଜର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଭାରତର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସମ୍ମାନ 'ଭାରତ ରତ୍ନ' ସାର୍ ମୋକ୍ଷଗୁଣ୍ଡାମ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କୁ ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା ।

ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରାୟାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀରେ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ସୁଦୂର ଦିଲ୍ଲୀରୁ ବାଙ୍ଗାଲୋର ସହରକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଲାଲବାଗଠାରେ ସମ୍ଭାଷଣ ଜଣାଇ କହିଲେ " ସାର୍ ଏମ୍. ଭି.

ହେଉଛନ୍ତି ଏକ ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ । ସମଗ୍ର ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା, ସାମ୍ୟଭାବ ଏବଂ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ସଂଚାର କରିବା ପାଇଁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ।"

ଆଜୀବନ ଶାକାହାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଦିନକୁ ୧୮ ଘଣ୍ଟା ପରିଶ୍ରମ କରିପାରୁଥିଲେ । ମାତୃଭୂମିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ପନ୍ଥା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆନନ୍ଦ । ଏହି ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ତିରୋଭାବ ୧୯୬୨ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ୧୪ ତାରିଖରେ ହେବା ପରେ ଦେଶ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିର୍ମାତାଙ୍କ ସେବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲା ।

ତାଙ୍କ ଭାବଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିଷ୍ଠାର ସହ ସମ୍ପନ୍ନ କଲେ ସେହି ମହାନ୍ ଆତ୍ମା ଶାନ୍ତି ପାଇବ ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ

ଡକ୍ଟର ରଜନୀକାନ୍ତ ସାମଲ

ଜୀବନ ଆସେ, ଜୀବନ ଯାଏ; ମାତ୍ର ବଞ୍ଚିରହେ ସ୍ମୃତି । ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ମୃତି ହିଁ ତାକୁ ଯେପରି ଅମର କରେ, ଅନୁରୂପ ଜାତିକୁ, ଜାତିର ସଭ୍ୟତାକୁ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ମହନୀୟ କରି ତୋଳିଥାଏ । ତେଣୁ ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ନତତର ମାପକାଠି ହେଉଛି ମହାନ୍ ଜୀବନର ପ୍ରଚୋଦନା । ଏହି ମହାନ୍ ଜୀବନରେ ଆଦର୍ଶବୋଧର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ମଣିଷର ସଚେତନ ଓ ଅବଚେତନ ମନରେ ଅହରହ ସଂଘର୍ଷ ଲାଗି ରହିଛି । ସଂଘର୍ଷରେ ଯିଏ ଜୟଲାଭ କରେ, ତା'ର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱର ବିକାଶ ହୁଏ, କାଳକ୍ରମେ ତା'ର ବୈକ୍ତିକ ସତ୍ତା ଲୋପପାଇ ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନୈକତାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ। ବାସ୍ତବିକ ଏହିପରି ଏକ ମହାନ୍ ଜୀବନର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଯିଏକି ଭାରତର ପରମ୍ପରାନୁସାରେ ପାଇବାର ଆଶା କିଛି ନରଖି ନିଜକୁ ତ୍ୟାଗର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ଅଙ୍କିତ କରିଗଲେ । ତେଣୁ ସେ ନିଜ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ହେଲେ କାହାଣୀ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ। ଏପରି ଜୀବନରେ କ'ଣ ପଟାନ୍ତର ଅଛି ?

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରାୟ ୧୮୬୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୨ତାରିଖ ଦିନ ବର୍ତ୍ତମାନର ବାଙ୍ଗଲାଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଯଶୋରର ଖୁଲନାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଯଶୋରରେ ବିଖ୍ୟାତ ଜମିଦାର ଥିଲେ । କେବଳ ଜମିଦାର କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ, ସେ ଯେପରି ଜଣେ ଗୁଣୀ ବ୍ୟକ୍ତିଥିଲେ, ସେହିପରି ରକ୍ଷଣଶୀଳତାର ପରିପନ୍ଥୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଇଂରାଜୀ, ପର୍ସିଆନ, ଆରବିକ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା। ଫଳତଃ ତତ୍‌କାଳୀନ ସମାଜରେ ଈଶ୍ୱରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ପରି ମନୀଷୀଗଣ ତାଙ୍କର ଆତିଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଉନ୍ନତ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏବଂ ପିତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ହେତୁ ସେ ପିଲାଟିବେଳୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ ।

ପିଲାଦିନେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ତାଙ୍କର ଉନ୍ନତ ସ୍ତରର ନ ଥିଲା । କାରଣ ସେ ସର୍ବଦା ଝାଡା ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ନିୟମିତ ଯାଇପାରୁନଥିଲେ । ଏଠାରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ସଂପର୍କରେ ସୂଚାଇଦେଲେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜୀବନୀକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବାରେ କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ। ମୋଗଲ, ପଠାଣମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ସ୍ଥିରତା ନଥିଲା । ମାତ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱବେଳେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ କ୍ରମେ ଯେପରି ସ୍ଥିର ହେଲା, ସେହିପରି ପରାଧୀନଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଜୀବନ ନୂତନ ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଜୀବନରେ ନୂତନ ସମ୍ଭାବନାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା କଲିକତା । ତେଣୁ ସଂଭ୍ରାନ୍ତବଂଶୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନିଜ ନିଜର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନର ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ଓ ଭଲ ଜୀବିକା ଆଶାରେ କଲିକତାରେ ବାସ କରିବାକୁ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଅନୁରୂପ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ନିଜର ପରିବାର ସହ କଲିକତାରେ ଆସି ବସବାସ କଲେ । ଫଳତଃ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଓ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ କେଶବଚନ୍ଦ୍ର ସେନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଆଲବର୍ଟ ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ପଢିବା ଲାଗି ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ୧୮୭୮ରେ ସେ ଏଠାରେ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍‌ସ ପାଶ୍ କଲାପରେ ଈଶ୍ୱରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମେଟ୍ରୋପଲିଟାନ୍ କଲେଜ୍‌ରେ ପଢିବାକୁ ଗଲେ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଥିଲା ଯଥାର୍ଥରେ ବଙ୍ଗ ସମାଜ ପାଇଁ ଏକ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ । ଏ ସମୟରେ ବହୁ କୃତୀ ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଭୂମି ଜନ୍ମ ଦେଇ ନିଜକୁ ପବିତ୍ର କରିଥିଲା ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ରାଜା ରାମମୋହନ ରାୟ, ଧର୍ମଗୁରୁ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ, ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ, ବିଖ୍ୟାତ ଆଇନଜୀବୀ ରାସବିହାରୀ ଘୋଷ, ତାରକାନାଥ ପାଲିତ, ବିଚକ୍ଷଣ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବାନାର୍ଜୀ, ଚିତ୍ତରଂଜନ ଦାସ, ବିପିନ ବିହାରୀ ପାଲ, ସୁସାହିତ୍ୟିକ ମାଇକେଲ ମଧୁସୂଦନ, ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର, ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ, ବିଖ୍ୟାତ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଈଶ୍ୱରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର, ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଏବଂ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ପ୍ରମୁଖ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ନିଜର ନିଷ୍ଠା ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରାୟଣତା ହେତୁ କେବଳ ବଙ୍ଗ ସମାଜ କାହିଁକି ଭାରତୀୟ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ହିତ ସାଧନ କରିଯାଇଛନ୍ତି ତା'ର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ !

ତେବେ ଯାହାହେଉ, ଏହି ମେଟ୍ରୋପଲିଟାନରେ ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ, ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଓ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ପ୍ରଗାଢ଼ ପ୍ରୀତି ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ କ୍ରମେ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବା ଲାଗି ମନ ବଳାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ମେଟ୍ରୋପଲିଟାନରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିବାରୁ, ସେ ଏଫ୍.ଏ. ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ। ସଂସାରକୁ ଓ ଜୀବନକୁ ଜାଣିବାର ଜିଜ୍ଞାସା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞାନପାଠ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ସେତେବେଳେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ରସର୍ବସ୍ୱ ବିଖ୍ୟାତ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ ଆଲେକଜାଣ୍ଡାର ପେଡ୍‌ଲାର, ଯିଏ କି ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଲାସରେ ବହୁପ୍ରକାର ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷାକରି ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ବୌଦ୍ଧିକ ଆକାଂକ୍ଷାର ତୃପ୍ତିସାଧନ କରିପାରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଛାତ୍ର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର କ୍ରମେ ଅଧ୍ୟାପକ ପେଡ୍‌ଲାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ସେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବି.ଏ. 'ଖ' ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ିଲେ । ମାତ୍ର ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷା ପୂର୍ବରୁ ସେ 'ଗିଲକ୍ରାଏଷ୍ଟ' ବୃତ୍ତି ଲାଭକରି ୧୮୮୨ରେ ବିଲାତ ଯାତ୍ରାକଲେ। ତତ୍‌କାଳୀନ ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଛାତ୍ର କଳାରେ ଭଲକରି ବିଜ୍ଞାନ ପଢୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଏହି ବୃତ୍ତି ମିଳୁଥିଲା । ତେଣୁ ୧୮୮୨ ରୁ ୧୮୮୫ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଇଂଲଣ୍ଡର ଏଡିନ୍‌ବରାରେ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବି.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲେ ଓ ତାପରେ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣାରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ଶେଷରେ ତାଙ୍କର ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ସାଧନା ହେତୁ ସେ ଏଡିନ୍‌ବରାରୁ ୧୮୮୭ରେ ଡି. ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀସହ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର 'ହୋପ୍' ପୁରସ୍କାର ଲାଭକରି ୧୮୮୮ରେ ଭାରତକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟବାସୀଗଣ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୀନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଭ୍ରମଧାରଣାକୁ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସମ୍ମାନ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପାଇ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲେ ହେଁ, ଭାରତକୁ ଫେରି ସେ ପ୍ରଥମେ କର୍ମସଂସ୍ଥାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରି ନଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଭାରତ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନାଧୀନ ଥିବାରୁ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟସ୍ ଥିଲେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗର ନିଯୁକ୍ତିକାରୀ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ କେବଳ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରଫେସରମାନେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଉଥିଲେ । ତେଣୁ ତତ୍କରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଅଧ୍ୟାପନା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟସଙ୍କୁ ଆବେଦନକରି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେନାହିଁ । ମାତ୍ର ପରେ ସେ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷକ ସାର୍ ଆଲେକଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ବଙ୍ଗଳାର ଲେଫଟନାଣ୍ଟ

ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ପାଖରେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ଦେଇ ୧୮୮୯ରେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ସହକାରୀ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳାର ଅନ୍ୟତମ କୃତୀ ସନ୍ତାନ ସାର୍ ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ମଧ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ସେଠାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ହେଲେ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ଲଣ୍ଡନରୁ ୧୮୯୭ରେ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପାଇବାର ଗୌରବ ଅର୍ଜନ କଲେ ।

ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଥିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରର ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସେ ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ସେ ଯାହା ପଢାନ୍ତି, ତାହାକୁ ପରୀକ୍ଷାକରି କ୍ଲାସରେ ଦେଖାଇଦିଅନ୍ତି । ଏପରିକି ଉଦାହରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବହୁ ସ୍ମରଣୀୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ଉଦ୍ଧାର କରି ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଚରିତ୍ରବତ୍ତା ଓ ଶିକ୍ଷାଦାନର ପଦ୍ଧତି ହେତୁ କ୍ରମେ ବହୁଛାତ୍ର ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାଲାଗି ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିଲେ । ଭାରତର ପ୍ରଥମ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡଃ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ସର୍ବଦା କହୁଥିଲେ ଯେ ସେ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତୁ ଏହା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ମାତ୍ର କଳାପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ଆସକ୍ତି ହେତୁ ସେ ଶେଷରେ କଳାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ।

ସୁତରାଂ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ପ୍ରେରଣାଦାୟକ ଶିକ୍ଷକ ତଥା ଗବେଷକ ବିରଳ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । କର୍ମଯୋଗୀଭାବେ ସେ ସର୍ବଦା କର୍ମଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଯଦି ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପାଦନରେ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଲା ତାକୁ ସ୍ୱାଗତ କରାଯାଇ ପାରେ, ଯଦି ନମିଳେ ତେବେ ଭାବିବାର କିଛି ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବାବେଳେ ନିଜେ ୪୦ଟି ଗବେଷଣାତ୍ମକ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ସହ ଆଉ ୪୦ଟି ନିବନ୍ଧ ମିଳିତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଏଠାରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ୧୮୮୯ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଚାକିରିରେ ଯୋଗଦେଇ ୧୯୧୬ରେ ଅବସର ନେଇଥିଲେ । ଏ ସମୟ ଭିତରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୦୬ରେ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ କୁଳପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗବେଷଣାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ ସେତେବେଳେ ଏହି ବିଦ୍ୟାର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ପାଣ୍ଠି ନ

ଥିଲା। ତେଣୁ ନିଜ ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର କିପରି ବୈପ୍ଳବିକ ମନନେଇ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଗେଇଥିଲେ, ତାହା ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

୧୯୧୧ରେ ଡଃ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ। ୧୯୧୨ରେ ବଙ୍ଗଳାର କୃତୀ ଆଇନଜୀବୀ ବାରିଷ୍ଟର ତାରକାନାଥ ପାଲିତ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଠିକୁ ସାତଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦାନ କରିବାରୁ ଏହି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଥମେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରଫେସର ଚେୟାର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଜାତୀୟତାବାଦୀ ବାରିଷ୍ଟର ଏହି ଅର୍ଥ ଅନୁଦାନ ଦେଇ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିବା ଲାଗି ଆକାଂକ୍ଷା ପୋଷଣ କରିଥଲେ ।

ଫଳତଃ ୧୯୧୬ରେ ଶ୍ରୀ ରାୟ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେବାପରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହେତୁ ପୁଣି ପାଲିତ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ୧୯୩୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ। ମାତ୍ର ସ୍ମରଣୀୟ ବିଷୟ ହେଲା ୧୯୨୧ ରୁ ୧୯୩୯ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଦରମା ବାବଦରୁ ସଞ୍ଚିତ ଅର୍ଥ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନୁଦାନ ଫଳରେ ଦୁଇଟି ରିସର୍ଚ୍ଚ ଫେଲୋସିପ୍‌ର ଯେପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା ସେହିପରି ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ରସାୟନବିତ୍‌ଙ୍କୁ ଦଶ ହଜାର ଟଙ୍କାର ନାଗାର୍ଜୁନ ପୁରସ୍କାର ଏବଂ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଦଶ ହଜାର ଟଙ୍କାର ଆଉ ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପୁରସ୍କାର ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେ କରିଗଲେ ।

ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଜଣେ ଯଥାର୍ଥ ସମାଜସେବୀ ଭାବେ ସେ ଯେପରି ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ବିପ୍ଳବୀମାନଙ୍କୁ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ, ସେହିପରି ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ଖଦଡ ପ୍ରଚାରରେ କିମ୍ବା ସାମାଜିକ କୁସଂସ୍କାର ଦୂର କରିବାରେ ନିଜକୁ ସାମିଲକରି ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୧୭ରେ କଲିକତାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ Indian National Social Conference ରେ ସଭାପତି ଆସନ ଅଳଂକୃତକରି ହୀନ ଜାତିପ୍ରଥା ବିରୋଧରେ ସେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନକରିଥିଲେ । ସେ History of Hindu Chemistry ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଜାତିକୁ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇଛନ୍ତି, ତା'ର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ଏହିପରି ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟହେତୁ ପ୍ରିୟଦେଶବାସୀ ତାଙ୍କୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ

ଅସାଧାରଣ ବିଦ୍‌ବତ୍ତା ହେତୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ 'ନାଇଟ୍' ଉପାଧି ବ୍ୟତୀତ ବିଦେଶର ଚାରୋଟି ବଡବଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସମ୍ମାନ ସୂଚକ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧି ସେ ପାଇଥିଲେ ।

ଓଡିଶା ସହିତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାୟ ବେଶ୍ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମିଟିଂରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସେ କେତେ ଥର କଟକ ଆସିଥିଲେ । ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ସେ ବେଶ୍ ପରିଚିତ ଥିଲେ । କଟକରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏକ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରି ସେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ 'ଉତ୍କଳମଣି' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । 'ଉତ୍କଳମଣି' ଶବ୍ଦର ଜନକ ହେଉଛନ୍ତି ସେ। ସେହିଦିନଠାରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ 'ଉତ୍କଳମଣି' ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଆସୁଛନ୍ତି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ

ସ୍ୱର୍ଗତ ଡାକ୍ତର ଗୋପୀନାଥ ପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ । କଳକାରଖାନାର ପ୍ରସାର ଗାଁଗଣ୍ଡା ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ନଥାଏ । ଦେଶବାସୀ ଚାଷବାସ କରି ସୁଖରେ କାଳ କଟାଉଥିଲେ । ୧୮୧୫ ମସିହାରେ ବୁକାନନ ହାମିଲଟନଙ୍କ ବଙ୍ଗ ପରିଭ୍ରମଣର କାହାଣୀ ଦେଶର ସ୍ୱଚ୍ଛଳ, ସୁସ୍ଥ, ବାତାବରଣର ସଂକେତଦିଏ । ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜିଲ୍ଲାର ବହୁଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ପରିଭ୍ରମଣ କରି ସେ ଏପରି ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜିଲ୍ଲାକୁ 'ସୁନାର ଦେଶ' ବୋଲି ସେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ତା'ର କିଛିଦିନ ପରର କଥା । ୧୮୫୯ ମସିହାରେ ସେଇ ସୁନାର ଦେଶ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜିଲ୍ଲା ଉପରେ ଅଭିଶାପ ପଡ଼ିଲା ପରି ମନେହେଲା । ପ୍ରତି ଗାଁରେ ଏକ ନୂଆ ରୋଗର ପ୍ରକୋପ ଦେଖାଦେଲା । ଏହି ରୋଗ ମେଲେରିଆ, ବାତଜ୍ୱର ବା ଯକ୍ଷ୍ମା ପରି ନୁହେଁ । ଏ ରୋଗରେ ଜ୍ୱର, ବିକାର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଉପସର୍ଗ ରୋଗୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ମରଣ ମୁହଁକୁ ଠେଲି ଦେଉଥାଏ । କି ଭୟାବହ ଦୃଶ୍ୟ ! ମହାମାରୀଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଭୟଙ୍କର । ବର୍ଷ କେଇଟାରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଗାଁ ପ୍ରାୟ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇଗଲା କହିଲେ ଚଳେ । ଅନେକ ଗାଁରେ ଲୋକ ସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ ଶତକଡ଼ା ୬୦-୭୦ ଭାଗ ଲୋକ ମାରା ପଡ଼ିଲେ । ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଏ ରୋଗ ଲାଗିରହିଲା । ଏହାକୁ ଲୋକେ 'ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜ୍ୱର' ବୋଲି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

'ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜ୍ୱର' ଯେ କେବଳ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜିଲ୍ଲାରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲା ତା ନୁହଁ । ସମୟକ୍ରମେ ଏହା ଯଶୋହର, ପାଟନାଆଡ଼େ ବ୍ୟାପିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସମସ୍ତ ଆସାମ ପ୍ରଦେଶକୁ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ରମିତ ହେଲା ଏବଂ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ପୂର୍ବଭାଗ ଓ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବି ଉଙ୍କି ମାରିଲା । ହଠାତ୍ ପୁଣି ମାନ୍ଦ୍ରାଜର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ

ଦେଖାଦେଲା । ଦେଶରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଚହଳ ପଡ଼ିଗଲା । ଦେଖାଗଲା, ଏ ରୋଗର ବାଛ ବିଚାର କିଛି ନାହିଁ । ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଏହାର କବଳରେ କବଳିତ । ଏ ଜ୍ୱର ଆକ୍ରମଣ ଯୋଗୁଁ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ରୋଗୀ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ହୋଇ ରହେ । ଅନିୟମିତ ଜ୍ୱରର ପ୍ରକୋପ ସହିତ ଦେହର ଚର୍ମ ଶୁଖିଯାଏ, ରୋଗୀ କଳା ପଡ଼ିଯାଏ । ଲୋମ, କେଶ ଠିଆ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଝଡ଼ିପଡ଼େ । ପ୍ଲୀହା ଅଳ୍ପ ଦିନରେ ଅତିମାତ୍ରାରେ ବଢ଼ି ପେଟ ଏଣ୍ଡୁଲିଆ ଦେଖାଯାଏ । ଯକୃତ୍ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ । ରକ୍ତହୀନତା ଓ ତରଳ ଝାଡ଼ା ଲାଗିରହି ଶରୀର କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯାଏ । ରାତିରେ ଝାଳ ବହେ । ଶେଷକୁ ଅବାରିତ କାଶ, ଛାତି ଧଡ଼ପଡ଼ ଏବଂ ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ରକ୍ତ କ୍ଷରଣ ହୁଏ । ରୋଗୀ ପରିଶେଷରେ କ୍ଲାନ୍ତ, ଅଣନିଶ୍ୱାସୀ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼େ ।

ଶରୀର କଳାପଡ଼ି ଯାଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଲୋକେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ 'କଳାଜ୍ୱର' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳ ରୋଗ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଡା. ରୋଜରସ (Leonard Rogers) ଏହି ରୋଗକୁ କାଲାଜର (Kala azar) ବୋଲି ମତ ଦେଲେ । ଏ ରୋଗ କାହିଁକି ହେଉଛି ଓ କିପରି ତା'ର ନିରାକରଣ କରାହେବ ଏ ଦିଗରେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଗବେଷଣା ଚାଲିଲା । ରୋଗର ଜୀବାଣୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ୧୯୦୩ ମସିହାରେ । ଲଣ୍ଡନରେ ଲିସ୍‌ମାନ (Leishman) ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ଡନୋଭାନ୍ (Donovan) ପ୍ରାୟ ଏକ ସମୟରେ ଏ ରୋଗ ଜୀବାଣୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତେଣୁ ସେ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଜୀବାଣୁର ନାମ ଲିସ୍‌ମାନିଆଡ଼ନୋଭାନି Leishmania donovani) ରଖାଗଲା । ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ମରୁମାଛି (Sandfly) ଉପଜାତି (Phlebotomus argentipes) 'ଫ୍ଲେବୋଟମାସ' ଆର୍‌ଜେନଟେପିସ୍‌ର କାମୁଡ଼ା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପୁଛି ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଲା ।

ଡାକ୍ତର ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ୧୮୯୮ରେ କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରୁ ପାଶକରି ପ୍ରାଦେଶିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବାରେ କାମକଲେ । ସୁଚିକିତ୍ସକ ଭାବରେ ଅଳ୍ପଦିନରେ ବେଶ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୨ରେ ସେ ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନରେ M.D. ପାଶକଲାପରେ ପ୍ରଥମେ ଡାକା ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ ନିଦାନ (Pathology) ଓ ମେଟେରିଆ ମେଡ଼ିକା (Materia medica) ର ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ପରେ କାମ୍ପବେଲ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ ଭେଷଜ ବିଦ୍ୟାର ଶିକ୍ଷକଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ସେତେବେଳକୁ କଲିକତାର ସେହି ଡାକ୍ତରଖାନାରେ କାଲାଜର ରୋଗୀସଂଖ୍ୟା ବହୁତ । ସେଥିପାଇଁ

ସେଠାରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବିଭାଗ ଖୋଲା ହୋଇଥାଏ । ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କୁ କାଲାଜ୍ୱର ବିଭାଗ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରଖାଗଲା । ଏହି ବିଭାଗର ଭୟାବହ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଓ ରୋଗୀ ଥରେ ଡାକ୍ତରଖାନା ଆସିଲେ ଜୀବନଧରି ଘରକୁ ଫେରନ୍ତିନି ଶୁଣି, ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ କବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବା କ'ଣ ବିଜ୍ଞାନର ଶକ୍ତିର ବାହାରେ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କଲା । ସେ କାଲାଜ୍ୱର ରୋଗର ଦମନ ପାଇଁ ଦୃଢ଼ସଂକଳ୍ପ କଲେ ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ, ୧୯୧୦ ମସିହାରେ, ଜର୍ମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଲ୍ ଆରଲିକ (Paul Erlich) ସାଲ୍‌ଭାରସାନ (Salvarson) ଆବିଷ୍କାର କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ଶଙ୍ଖୁଆ (arsenic) ଘଟିତ ଏକ ଯୌଗିକ । ଏହି ଔଷଧ ଉପଦଂଶ (syphilis) ନାମକ ଏକ ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ବ୍ୟାଧି ବିରୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ରୋଗ ଉପଶମନର ନୂତନ ପଥ ଆବିଷ୍କାର କଲା । କହିବାକୁ ଗଲେ ରାସାୟନିକ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥର ଉପଚାର ଦ୍ୱାରା ରୋଗ ନିବାରଣର ଏ ହେଲା ପ୍ରଥମ ସୋପାନ । ଆଧୁନିକ ରାସାୟନିକ ଚିକିତ୍ସା ପଦ୍ଧତିର ଉଦ୍‌ଭବ ହେଲା । ପଲ ଆରଲିକଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରୋଗ ବିରୋଧରେ ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର ରାସାୟନିକ ଯୌଗିକ କାମକରିପାରେ । ଏହି ଯୌଗିକଗୁଡ଼ିକ ଶରୀରର କୋଷଗୁଡ଼ିକୁ ପରିଶୋଧିତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ଏଇ ଆବିଷ୍କାରରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଓ ଆଫ୍ରିକାରେ ହେଉଥିବା ଘୁମାରୋଗ (Sleeping Sickness) ଉପରେ ଶଙ୍ଖୁଆ ସଂକଳିତ ଜୈବିକ ପଦାର୍ଥ (Organic Arsenicals) ବ୍ୟବହାର କରି ଆରଲିକ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ଖୁବ ସଫଳତା ଲାଭକଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମାନସନ (Manson) ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ କାଲାଜ୍ୱର ଓ ଘୁମାରୋଗ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାର ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାରେ କାଲାଜ୍ୱର ଭଳି ହେଉଥିବା ରୋଗରେ ଆଣ୍ଟିମନି (Antimony) ବୋଲି ଆଉ ଏକ ଧାତବ ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ତିଆରି ଟାଟାର ଏମେଟିକ (Tartar Emetic) ନାମକ ଯୌଗିକର ବ୍ୟବହାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ଡ. ରୋଜର୍ସ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଥମକରି ଏହି ଯୌଗିକକୁ କାଲାଜ୍ୱର ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କଲେ । ତାଦ୍ୱାରା ରୋଗର କିଛିଟା ଲକ୍ଷଣ ଉପଶମ ହେବାର ଜଣାପଡ଼ିଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନପରେ ରୋଗ ଲେଉଟି ପୂର୍ବାବସ୍ଥାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତର ହେଲା । ରୋଗୀକୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ବଂଚାଇବା ସମ୍ଭବ ହେଲାନି ।

ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଚିକିତ୍ସକ ଭାବରେ ଓ ରସାୟନବିତ୍ ଭାବରେ ଦେଶ ଓ ବିଦେଶର

ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖୁଥାନ୍ତି । ଆଁରଲିକଙ୍କର ଘୁମାରୋଗ ବିରୋଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ଶଙ୍ଖୁଆର ସଫଳତା, ମାନସନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏଇ ଦୁଇ ରୋଗ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବହୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ, ଡା. ରୋଜରସ୍‌ଙ୍କର କାଳାଜର ବିରୋଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ଟାର୍ଟାର ଏମେଟିକର ଆଂଶିକ ଫଳପ୍ରଦାନ ତାଙ୍କ ମନରେ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ରସାୟନବିତ୍ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ଯେ ଆଣ୍ଟିମନି ଧାତୁର କୌଣସି ଏକ ଜୈବିକ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥ ଦିନେ ନା ଦିନେ କାଲାଜ୍ୱର ବିରୋଧରେ ସଫଳତା ଲାଭକରିବ ଏବଂ ତାହା ଏହି ରୋଗର ଅମୋଘ ଔଷଧ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ । ଏଇ ପ୍ରେରଣାରେ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇ ସେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଲେ । ଇଂରେଜଲୋକେ କହନ୍ତି – Success is after all "Two percent inspiration and ninetyeight percent perspiration." ଏ ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କର କାଳାଜର ବିରୋଧରେ ଚଳାଇଥିବା ସଂଗ୍ରାମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ପ୍ରତିପାଦିତ ।

ଟାର୍ଟାର ଏମେଟିକ ଠାରୁ ସୋଡ଼ିଅମ୍ ଏଣ୍ଟିମନି ଟାର୍ଟାରେଟ୍ (Sodium Antimony Tartrata)ର ବିଷପ୍ରକ୍ରିୟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ । ତେଣୁ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜରୁ ପ୍ରଥମେ ଏହି ସୋଡ଼ିଅମ ଏଣ୍ଟିମନି ଟାର୍ଟାରେଟର ଗୋଟିଏ ବୋତଲ ଆଣି ବ୍ୟବହାର କଲେ । ପରେ ଏହି ରାସାୟନିକ ପଦାର୍ଥ ତିଆରି କରିବାରେ ଯେତେ ଅସୁବିଧା, ତାର ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅସୁବିଧା ଅନୁଭୂତ ହେଲା । ଏଥିରେ ସେ ତିଳେମାତ୍ର ବିବ୍ରତ ନ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଯୌଗିକ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭାବିଲେ, ହୁଏତ ସାଲଭାରସନ ଭଳି ଆଣ୍ଟିମନି ଦ୍ୱାରା ତିଆରି କୌଣସି ଯୌଗିକ କାଳାଜର ଦମନରେ ସଫଳକାମ ହେବ । ତଦନୁଯାୟୀ ରାସାୟନିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଷ୍ଟିବାନିକ ଏସିଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା ଓ ରୋଗୀ ଦେହରେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବହୃତ କରାଗଲା; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସୁଫଳ ହେଲାନି । ତଥାପି ଡାକ୍ତର ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ହତୋତ୍ସାହିତ ନହୋଇ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥ ଉଦ୍‌ଭାବନର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତି ବଦଳାଇବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଷ୍ଟିବାନିକ ଏସିଡ଼ ସହ ଇଉରିଆ (Urea) ମିଶାଇ ଯୌଗିକ ତିଆରି କଲେ ବୋଧେ କାମରେ ଆସିବ । ଏଇ ପ୍ରଥାରେ ନୂଆ ଯୌଗିକ ତିଆରି ହେଲା । ତା'ର ନାମ ହେଲା ଇଉରିଆ ଷ୍ଟିବାମାଇନ (Urea Stibamine) । ଏହା ରୋଗୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ପରୀକ୍ଷା କରାଗଲା । ରୋଗର ଲକ୍ଷଣମାନ ଶୀଘ୍ର ଉପଶମ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପୂର୍ବାବସ୍ଥାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲାନି ।

କାମ୍ପବେଲ ଡାକ୍ତରଖାନାର କାଳାଜର ବିଭାଗକୁ ଲାଗି ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କର

ଗବେଷଣାଗାର । ଗତ କେତେ ବର୍ଷ ଧରି ସେ ସେଠାରେ କାମ କରିଆସୁଛନ୍ତି । ୧୯୨୧ ମସିହାର ଶୀତଦିନ । ଦିନେ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ବିଭିନ୍ନ ରୋଗୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଇଉରିଆ ଷ୍ଟିବାମାଇନର ଫଳାଫଳ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିଚାଲିଛନ୍ତି । ରାତି ୧୦ଟା ବାଜିଲାଣି, ମନର ଉଲ୍ଲସିତ ଭାବ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଉଦ୍‌ଭାସିତ । ପ୍ରାଣରେ ନୂଆ ଆଶାର ସଞ୍ଚାର । ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ତଥା ଅଦମ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ ଆଜି ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣର ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିପାରିଛି । କାଲାଜର ବିରୋଧରେ ଅଭିଯାନର ପରିସମାପ୍ତି ଖୁବ୍‌ଶୀଘ୍ର ଦେଶରେ ଆନନ୍ଦର ଢେଉ ଖେଳାଇ ଦେବ । ବିଜ୍ଞାନୀ ଚିକିତ୍ସକ ଭାବରେ ସେ ଉଲ୍ଲସିତ ।

ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କର ଅଭିନବ ଆବିଷ୍କାର ସର୍ବତ୍ର ଏକ ବିଜୁଳିର ଚମକ ଖେଳାଇ ଦେଲା । ଇଉରିଆ-ଷ୍ଟିବାମାଇନ୍ କାଲାଜର ବିରୋଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲା । ଫଳରେ କାଲାଜରର ସମସ୍ତ ଉପସର୍ଗ ଦୂରହୋଇ ରୋଗୀ ଶୀଘ୍ର ସୁସ୍ଥ ଓ ସବଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରୋଗ ଲେଉଟି ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେବାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଦେଶ ଓ ବିଦେଶର ଖବର କାଗଜ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କର ବହୁଳ ପ୍ରଶଂସା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତର ଯେ କି କାଲାଜରର ଅମୋଘ ଔଷଧ ଆବିଷ୍କାର କରି ସମ୍ମାନିତ ।

ଏତିକିରେ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କର ଗବେଷଣାର ପରିସମାପ୍ତି ହେଲାନି । ତା'ପରେ ମେଲେରିଆ ବିରୋଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଔଷଧ (Chemotherapy of Malaria) ଦିଗରେ ସେ ଧ୍ୟାନ ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା କୁଇନୋଲିନ୍ କମ୍ପାଉଣ୍ଡସ୍ ଓ ଏକ୍ରିଡ଼ିନ୍ ଡେରିଭେଟିଭସ୍‌ରୁ (Quinoline Compounds & Acridine Derivatives) ଏମିତି ଏକ ପ୍ରକାର ଔଷଧ ବାହାର କରାଯାଇପାରିବ, ଯାହାକି ଆଟେବ୍ରିନ ଭଳି ଫଳପ୍ରଦ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଶରୀରରେ ଔଷଧର କୌଣସି ବିଷ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବନି । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ୧୯୩୮ ମସିହାରେ ହୋଇଥିବା ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଜୁବୁଲି ଅଧିବେଶନର ସଭାପତି ସାର ଜେମସ୍ ଜିନ୍‌ସ (Sir James Jeans) ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଡା. ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳର ବିଶିଷ୍ଟ ରୋଗଗୁଡ଼ିକର ଚିକିତ୍ସା ପଦ୍ଧତିର ଉନ୍ନତି ପଥରେ ଅଗ୍ରଣୀ ଅଟନ୍ତି । ସେ କାଲାଜର ବିଜୟର ହର୍ମ୍ୟ ତୋଳି ସାରିଛନ୍ତି ଓ ମେଲେରିଆ ବିରୋଧରେ ସେହିପରି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବେ ବୋଲି ଆଶାକରାଯାଏ ।

୧୮୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଜୁନ ମାସ ୭ ତାରିଖରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଜନ୍ମ । ତାଙ୍କର ବାପା ଡା. ନୀଳମଣି ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ପୂର୍ବ ରେଳବାଇରେ କାମ କରୁଥିଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର

ଜନ୍ମବେଳକୁ ସେ ଜମାଲପୁରରେ ଥିଲେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏଫ୍.ଏ. (FA) ଏବଂ ତାପରେ ଗଣିତରେ ଅନର୍ସ ସହ ବି.ଏ. (BA) ପାଶ୍‌କଲା ପରେ କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ଡାକ୍ତରୀ ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ସେ ବେଶ୍ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା (Chemistry), ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ (Medicine) ଓ ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସା (Surgery) ରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପଦକ ଲାଭ କରି ୧୮୯୮ରେ ଏମ୍.ବି. (MB Degree) ଓ ୧୯୦୨ରେ ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏମ୍.ଡ଼ି. (MD. Degree) ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ସେ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜର ସାର ଆଲେକ୍‌ସାଣ୍ଡର ପେଡ଼ଲାର ଓ ସାର ପି.ସି. ରାୟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଜୈବିକ ରସାୟନ ବିଦ୍ୟାରେ ଗବେଷଣା କରି ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଓ ତା'ପରେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱରେ ହିମୋଲାଇସିସ୍ Haemolysis) ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ୧୯୦୯ରେ ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଛାତ୍ର ଜୀବନ ପରେ ସେ ଅସାଧାରଣ କର୍ମପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ସୁଚିକିତ୍ସକ ହିସାବରେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନକରି ସେ ବହୁ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସକ୍ରିୟ କର୍ମୀ ଭାବରେ ବହୁ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ୩୦ ବର୍ଷ ଧରି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସିନେଟ ସଭ୍ୟ ଓ ବହୁବର୍ଷ ସିଣ୍ଡିକେଟ ସଭ୍ୟ ରହିଥିଲେ । ସେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରୟାଲ ସୋସାଇଟି ଅଫ୍ ମେଡ଼ିସିନର ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଯୋଗୁ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣିଙ୍ଗ ବଡ଼ି ଅଫ ଦି ଇଣ୍ଡିଆନ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଫଣ୍ଡ ଆସୋସିଏସନ୍ (Governing body of the Indian Research Fund Association)ର ସଭ୍ୟରୂପେ ମନୋନୀତ କରାହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ୩ ଥର ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ (Asiatic Society of Bengal)ର ସଭାପତି ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ବହୁ ଜନହିତକର ଅନୁଷ୍ଠାନରେଲିପ୍ତ ରହି ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ସ୍ୱଉପାର୍ଜିତ ଅର୍ଥରୁ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନକୁ ମହତ୍ ଅବଦାନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶହିତୈଷୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଯୋଗୁଁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କର ଅନୁମୋଦନକ୍ରମେ ଭାରତବର୍ଷର ବଡ଼ଲାଟ ତାଙ୍କୁ ୧୯୩୪ରେ ନାଇଟହୁଡ଼ (Knighthood) ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ଓ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ରେଡ଼କ୍ରସ ସୋସାଇଟି (Indian Red Cross Society)ର ଉପସଭାପତି ଭାବେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ଇଣ୍ଡିଆନ ରେଡ଼କ୍ରସ ସୋସାଇଟିକୁ ତାଙ୍କ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଦାନ

ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ବେଙ୍ଗଲର ଗଭର୍ଣ୍ଣର (Governor of Bengal) ତାଙ୍କୁ ସେଥିପାଇଁ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ରେଡ଼କ୍ରସ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲର ସଭାପତି (Chairman) ଓ ସେଣ୍ଟ ଜନ ଆମ୍ବୁଲାନସ୍ ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ (St. John Ambulance of Bengal)ର ଉପସଭାପତି ରୂପେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୬ରେ ସେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିଥିଲେ ।

ଡା. ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଡାକ୍ତର ଯେକି ଏସବୁ ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ଆସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । କାଳାଜର ପରି ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ବ୍ୟାଧିର ଅମୋଘ ଔଷଧ ଆବିଷ୍କାର କରି ଅଗଣିତ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ ନିଶ୍ଚିତ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ।

୧୯୪୬ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ୬ ତାରିଖ ଦିନ ସେହି ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଡା. ସାର ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର

ଡକ୍ଟର ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଶିରୋନାମା ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଶିରୋନାମାର ବଙ୍ଗଳା ଜୀବନୀ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଣେତା ଡକ୍ଟର ରଣତୋଷ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଭାରତର ଏହି ଅଜ୍ଞାତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପରିଚିତିରେ ଯାହା ବୟାନ୍ କରିଛନ୍ତି, ତାହାର ଆକ୍ଷରିକ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସହିତ ଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନାଭାସ ଆରମ୍ଭ କରିବା ସମୀଚୀନ ମନେ କରୁଛି । ''କୌଣସି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କିମ୍ବା ବିଦେଶୀ ଡିଗ୍ରୀ ତ ଦୂରର କଥା, କଲେଜ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚିତ, ସରକାରୀ ଅଫିସ୍‌ରେ ମାତ୍ର ମାସିକ ପନ୍ଦର ଟଙ୍କା ବେତନର ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ କିରାଣି, ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଭାରତର ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରତିଭା । ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ଥିଲେ ସୁଦୂରର ପିୟାସୀ । ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଗାଁରେ ଜୀବନ ବିତାଉଥିଲେ ବି ସେ ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଶତ ଶତ ଆଲୋକବର୍ଷ ଦୂରରେ ଥିବା ତାରକାରାଜିଙ୍କ ସହିତ ।

x x x x

ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷାଗତ ଯୋଗ୍ୟତା ତ ନଥିଲା, ଆର୍ଥିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ବି ତଦ୍ରୂପ । ତଥାପି ସେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କଲେ କିପରି ? କେବଳ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ବ୍ୟତିରେକେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସମ୍ବଳ ନଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଇଛାଟା ଥିଲା ଆବାଲ୍ୟ ଓ ସୁତୀବ୍ର ।''

ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଜନ୍ମ ୧୮୭୮ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୬ ତାରିଖରେ, ସେତେବେଳର ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତର ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶ (ବର୍ତ୍ତମାନର ବାଂଲାଦେଶ)ର ଯଶୋହର ଜିଲ୍ଲାର ଏକ ଛୋଟ ଗାଁରେ । ଗାଁର ନାଁ ''ବଗଚର'' । ପିତାଙ୍କ ନାମ ଗୋରାଚାନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ପଦ୍ମମୁଖୀ । ଏକ ବୈଶ୍ୟ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମିତ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପୂର୍ବଜମାନେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ କରି ଜୀବିକାର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । କୌଳିକ ବୃତ୍ତି ଥିଲା

ସୁନାରୂପାର ଧାତୁକାମ । ବଙ୍ଗଳାରେ ଏମାନଙ୍କୁ ''ପୋଦାର୍'' ଓ ଇଂରାଜୀରେ "Poddar" କୁହାଯାଏ । ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କର ବୃତ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ଜଣେ ଧାତୁ ଚିହ୍ନାଳି (coin tester)ର କାର୍ଯ୍ୟ ଯଶୋହର କଲେକ୍ଟରଏଟ୍‌ରେ ହିଁ କରି ଶେଷରେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ମିଶାଇ ତାଙ୍କ ପିତାମାତାଙ୍କର ଆଠଟି ସନ୍ତାନ ଥିଲେ ।

ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଗାଁ ପାଠଶାଳାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଠ୍ୟ କ୍ରମରେ ''ଚାରୁପାଠ'' ୩ୟ ଭାଗ ବହିରେ ଥିବା ଅକ୍ଷୟ କୁମାର ଦତ୍ତଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ''ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କି ପ୍ରକାଣ୍ଡ !'' ପଢ଼ି ସେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇଥିବା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ବହୁବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବୁଢ଼ୀ ମା' ଓ ବାପା ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ପିଲା ଦିନେ 'କାଳପୁରୁଷ', 'କୃତ୍ତିକା' ଓ 'ରୋହିଣୀ' ପରି କେତୋଟି ନକ୍ଷତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଦଶବର୍ଷ ବୟସରେ ଯଶୋହର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ତାଙ୍କ ନାମ ଲେଖା ଗଲା । ମାତ୍ର ସେ ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀରେ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ି ନଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାଙ୍କୁ ଦୁଇ କ୍ଲାସ୍ ତଳୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରୁ ପୁଣି ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ହେଲା । ହେଲେ, ସେ ତିନିଥର ଉଦ୍ୟମ କରି ମଧ୍ୟ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍‌ସ (ଆଜିକାର ମାଟ୍ରିକ୍) ପାଶ୍ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆକାଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ନିଶା ଓ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରତି ଅନିଚ୍ଛା, ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର ଏହି ବିଫଳତାର କାରଣ । ୧୮୯୯ ମସିହା ଜୁନ୍‌ମାସରେ ସେ ଗୋବିନ୍ଦ ମୋହିନୀ ନାମ୍ନୀ କନ୍ୟାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ବୟସ ୨୧ ଓ ତାଙ୍କ ନବପରିଣିତା ପତ୍ନୀଙ୍କ ବୟସ ମାତ୍ର ୧୦ ବର୍ଷ । ସେହି ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ସେ ସରକାରୀ ଚାକିରିରେ ''ପୋଦାର୍'' ପଦରେ ଜଣେ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ କର୍ମଚାରୀ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ ।

ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ପାଠ ଛାଡ଼ିଲେ ସିନା, ''ଅଧ୍ୟୟନ'' ଛାଡ଼ି ନଥିଲେ । ସେ 'ଗ୍ରନ୍ଥପଠନ' ଓ 'ଗ୍ରନ୍ଥସଂଗ୍ରହ' ଜୀବନର ବ୍ରତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥପାଠ ଭିତରେ ତାଙ୍କର ଦୁର୍ନିବାର ତୃଷ୍ଣା ଆକାଶ ପାଠ ପ୍ରତି ଜାଗି ଉଠିଲା । ଏହି ତୃଷ୍ଣା ମେଣ୍ଟାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ହାତ ପାଖରେ ବହି ବା ପତ୍ରପତ୍ରିକା ନଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ସବୁବେଳେ ସେ ଉପାୟ ଖୋଜୁଥିଲେ । ଏହି ଖୋଜିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ତାଙ୍କୁ ଢେର ଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ବି ପଡ଼ିଲା । ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନର ଗାଣିତିକ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ପଢ଼ିପାରୁ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଆକାଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ (observational astronomy) । ଇଏ ଏମିତି ଏକ ବିଦ୍ୟା, ଯାହା କେବଳ ବହି ପଢ଼ି ଆୟତ୍ତ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କିମ୍ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ଜଣେ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ଦରକାର । ଅନେକ ଖୋଜା

ଖୋଜି ପରେ ସମ୍ବାଦ ମିଳିଲା ଓକିଲ କାଶୀନାଥ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କର । ଏ ମହାଶୟଙ୍କର ପେସା ଥିଲା ଓକିଲାତି; ମାତ୍ର ନିଶା ଥିଲା ଆକାଶ ଚର୍ଚ୍ଚା । ଆକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ କେତେଖଣ୍ଡ ବହି ବି ଲେଖିଥିଲେ । ଜଣେ ମାମୁଁଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଓକିଲ ମହୋଦୟଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲେ । ଅନେକବାର ତାଙ୍କର ସାନ୍ଧ୍ୟ ଆଳାପ (ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ) ଶୁଣିଲେ । ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ 'ଭଗୋଳ ଚିତ୍ରମ' ଓ ବଙ୍ଗଳା ବହି 'ତାରା' ପଢ଼ିଲେ । ସେଥିରୁ କେତେକ ନକ୍ଷତ୍ର ମଣ୍ଡଳ ଚିହ୍ନି ନେଲେ ।

୧୯୧୦ ମସିହା ଥାଏ ହ୍ୟାଲେ ଧୂମକେତୁର ଏକ ପୁନରାବିର୍ଭାବ ବର୍ଷ । ଧୂମକେତୁର ଆସନ୍ନ ଆଗମନ ବିଷୟରେ ''ପ୍ରବାସୀ'' ପତ୍ରିକାରେ ଶାନ୍ତି ନିକେତନର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗଦାନନ୍ଦ ରାୟଙ୍କର ଏକ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏହି ଲେଖାଟି ପଢ଼ି ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟଙ୍କ ସହିତ ଚିଠିରେ ଯୋଗାଯୋଗ କଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟ ଥା'ନ୍ତି ଶାନ୍ତି ନିକେତନ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଶ୍ରମର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଗଣିତ ଗୁରୁ । ଏକ ଅମାୟିକ ଋଷି ପ୍ରତିମ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟଙ୍କ ସହିତ ଗଢ଼ି ଉଠିଲା ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସମ୍ପର୍କ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟ ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା ଚିଠି ଲେଖି ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଅନେକ ଭାବେ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ । ତାଙ୍କରି ସହାୟତା ଓ ପରାମର୍ଶ ନେଇ ନିଜ ଦରମାରୁ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ର ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ୩ ଇଞ୍ଚ ବ୍ୟାସ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ମଗାଇଲେ । ଏଣିକି ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଏହି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକଙ୍କର ଅସରନ୍ତି ଯାତ୍ରା - ରାତି ରାତି ଆକାଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ।

ସେ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ହ୍ୟାଲେ ଧୂମକେତୁ ଖାଲି ଆଖିରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ । ମାତ୍ର ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ପାଇବା ପରେ ଆକାଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରହସ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗଦାନନ୍ଦ ରାୟଙ୍କ ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ Proctor's Star Atlas ଓ Webb's Celestial Objects, Vol - II ନଜେ କିଣି ବିଧିବଦ୍ଧ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଜାରି ରଖିଲେ । ୧୯୧୮ ମସିହା ୭-୮ ଜୁନ୍‌ର ରାତିରେ ସେ ଗରୁଡ଼ ମଣ୍ଡଳ (Aquila) ରେ 'ନୋଭା' (Nova) ଦର୍ଶନ କଲେ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ''ପ୍ରବାସୀ'' ପତ୍ରିକାର ଶ୍ରାବଣ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆମେରିକାର ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ ମାନମନ୍ଦିରର ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ Edward Charles Pickeringଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଜଗଦାନନ୍ଦ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଚିଠି ପଠାଇବାରେ ପ୍ରାୟ ତିନିମାସ ବିଳମ୍ବ କଲେ । ଭାରତରୁ ଯାଉଁ ଚିଠି ଆମେରିକାରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ମାସେ ସମୟ ନେଲା । ତେଣୁ ଆବିଷ୍କାରର ପ୍ରାୟ ଚାରିମାସ ପରେ Pickering ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର

ବିବରଣୀ ପାଇଲେ । ମାତ୍ର ଏହାର ବହୁ ଆଗରୁ Bower ନୋଭାଟିକୁ ଅବିଷ୍କାର କରି ଜଣାଇ ସାରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଏହାର ପ୍ରଥମ ଆବିଷ୍କାରକର ମାନ୍ୟତା ତାଙ୍କୁ ହିଁ ମିଳିଲା । ତେବେ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ଏହି ଆବିଷ୍କାରର ବିବରଣୀ ନିଷ୍ଫଳ ହେଲାନାହିଁ । ଏହା ତାଙ୍କୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ମହଲରେ ପରିଚିତ କରାଇଦେଲା । Pickering ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହଜନକ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନଜନକ AAVSO (American Association of Variable Star Observers)ର ସଦସ୍ୟ କରି ନେଲେ । ଆମ ଦେଶରେ ନୋଭାର ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ଆବିଷ୍କାରକ ଭାବେ ଭାରତୀୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ ପରିଷଦ (Astronomical Society of India) ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ ।

ଏଣିକି ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିବରଣୀ AAVSOକୁ ପଠାଇ ଚାଲିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ ପରିଷଦ (British Astronomical Society) ଓ ଫ୍ରାନ୍ସର Lyon Observatory) (ଲିଅନ୍ ମାନମନ୍ଦିର) ତାଙ୍କୁ ସଦସ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ହାର୍ଭାର୍ଡ୍ ମାନମନ୍ଦିର ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଛଅ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ବିଭକ୍ତ ଚାରି ଇଞ୍ଚ ବ୍ୟାସ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଉପହାର ଦେଲେ । ୧୯୨୮ ମସିହାରେ ଫ୍ରାନ୍ସ ସରକାର ତାଙ୍କୁ O.A.R.F. (Officer d' Academic Republic Francaise) ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ୧୯୫୦ ମସିହାରେ AAVSO ତାଙ୍କୁ ମାନପତ୍ର ଓ ପଦକ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସବୁ ପାଇଁ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ କେବେ ଦେଶରୁ ବାହାରକୁ ପାଦ କାଢ଼ି ନାହାନ୍ତି । ସମ୍ମାନ ଆପେ ତାଙ୍କୁ ଖୋଜି ଆସିଛି ।

ଆକାଶର ତାରାମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର । ସେମାନଙ୍କର ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣ, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦୀପ୍ତି ଓ ବିନ୍ୟାସ ତ ଅଛି - ଅନେକ ତାରାଙ୍କ ଦୀପ୍ତି ପୁଣି ସବୁବେଳେ ସମାନ ରହେନା । ସେମାନଙ୍କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ତାରକା (Variable Star) କୁହାଯାଏ । ବିସ୍ମୟର ବିଷୟ ଯେ ଏକା ଏକା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିବା ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରାୟ ୩୭,୦୦୦ (ସଇଁତିରିଶ ହଜାର) ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ତାରକା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆମେରିକା ଓ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ବିଦେଶୀ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ଗୋଷ୍ଠୀ ସେ ସବୁ ସାଦର ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରକାଶନ ଓ ପ୍ରସାରର ଯତ୍ନ ନେଇଥିଲେ ।

ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ବିଦେଶରେ ସୁପରିଚିତ ହେଲେ । ସେ ବିଦେଶରେ ଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଡାକିନେଇ କୌଣସି ଏକ ମାନମନ୍ଦିରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥାନ୍ତେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟରେ ମାନମନ୍ଦିରର ଦ୍ୱାରରକ୍ଷକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ଜଣେ ଆକାଶପ୍ରେମୀ ସେଇଠି

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ସୁଯୋଗ ପାଇ ଶେଷରେ ଏକ ମାନମନ୍ଦିରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ପଦକୁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଛି । ମାତ୍ର ଆମ ଦେଶର ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଜୀବନବୃତ୍ତିରେ ସେହି ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ କର୍ମଚାରୀ "ପୋଦାର୍" ହିଁ ରହିଗଲେ । ଦେଶ ବିଭାଜନ ପରେ ୧୯୪୯ ମସିହାରେ ସେ ଯଶୋହର୍ ଛାଡ଼ିଲେ । ୧୯୫୭ରେ କଲିକତା ଉପକଣ୍ଠରେ ବାରସଦ୍‌ଠାରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ବାସ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସେ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ନିଶ୍ଚୟ । ଦେଶ ବିଭାଜନ ଯୋଗୁ ପେନ୍‌ସନ୍ ଗଣ୍ଡାକ ମିଳିଲାକି ନା ସନ୍ଦେହ ।

ଏହି ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ ୯୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୭୫ ମସିହାରେ ଇହଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କଲେ । କେହି ଦେଖିଲେନି, କେହି ଜାଣିଲେନି (Unseen unknown) । କେବଳ ବାରାସଦ୍ ଠାରେ କେଇ ମିଟର ରାସ୍ତା ତାଙ୍କ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଛି । ନାମକୁ ମାତ୍ର ଏକ ସ୍ମୃତି ପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଛି । ବିଳମ୍ବରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନିକଟ ଅତୀତରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ କାଭାଲୁର୍‌ଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଦୂରବୀକ୍ଷଣଟି ଭେନୁ ବାପ୍ପୁ ଓ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ "ବାପ୍ପୁ-ଚନ୍ଦ୍ର ବୀକ୍ଷଣ" ଭାବେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ବାସ୍ ସେତିକି । ଏଇ ଆମ ପ୍ରତିଭାମାନଙ୍କର ଲଲାଟ ଲିଖନ ।

ସହାୟକ ପୁସ୍ତକ :

"ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ"

ଡଃ ରଣତୋଷ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ

୧୯୬୯

ସତୀଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଗୁପ୍ତ

ଡାକ୍ତର ପ୍ରତିଭା ସ୍ୱାଇଁ

ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଆବିଷ୍କାରକ, କୁଶଳୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏବଂ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଗାନ୍ଧିବାଦୀ । 'ଗାନ୍ଧୀମନ୍ତ୍ର'ରେ ଦୀକ୍ଷିତ ସେହି କ୍ଷୀଣକାୟ ବ୍ୟକ୍ତିଜଣକ କେବେ କର୍ମରୁ ଅବସର ଚାହୁଁନଥିଲେ । ସତେ ଯେମିତି ସେ ସଦାଚଞ୍ଚଳ ଓ କର୍ମତତ୍ପର ଜଣେ କିଶୋର । ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ନୀରସ ଅନୁର୍ବର ମୃତ୍ତିକାକୁ ଉତ୍ପାଦନକ୍ଷମ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ତାଙ୍କର ସଫଳରୂପ ନେଇଥିଲା । ଯେଉଁ ମାଙ୍କଡ଼ାପଥରପୂର୍ଣ୍ଣ ମୃତ୍ତିକାରୁ ଫସଲ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକା ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା, ସେହି ମୃତ୍ତିକାକୁ ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା କରି ବର୍ଷକୁ ତିନି ଥର ଫସଲ ଉତ୍ପାଦନ କରାଇବା ପାଇଁ ସତୀଶ ବାବୁ ସଫଳ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

ସତୀଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଗୁପ୍ତଙ୍କର ଜନ୍ମତିଥି ୧୮୮୦ ମସିହାରୁ ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖ । ଅଧୁନା ବାଙ୍ଗଲାଦେଶସ୍ଥ ରଙ୍ଗପୁର ଜିଲ୍ଲାର କୁରିଂଗ୍ରାମରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୬ ମସିହାରେ ସତୀଶବାବୁ କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜରୁ ରସାୟନ ବିଦ୍ୟାରେ ଏମ୍.ଏ. ପାସ୍ କଲେ । ସେତେବେଳେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ରମାନେ କଲିକତା ନଗରୀସ୍ଥ ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍ କାରଖାନାର ଗବେଷଣାଗାରକୁ ସେମାନଙ୍କର ପରୀକ୍ଷାଗାର ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମୀ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପି.ସି. ରାୟ ଥିଲେ ଏହି କାରଖାନାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ରୋଗୀ ଚିକିତ୍ସାରେ ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ଔଷଧପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିକୁ ନିଜ ଦେଶରେ ତିଆରି କରିବା ଥିଲା କାରଖାନାଟିର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସତୀଶବାବୁଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟନିଷ୍ଠା 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟ'ଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା ।

ଏମ୍.ଏ. ପରୀକ୍ଷାର ଅନ୍ତିମ ଦିବସ । ପରୀକ୍ଷା ସାରି ପରୀକ୍ଷା ହଲ୍‌ରୁ ବାହାରି ଆସିଲେ ସତୀଶବାବୁ । ବାରଣ୍ଡାରେ ଅପେକ୍ଷାରତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାୟ । ସତୀଶବାବୁଙ୍କର

ହାତ ଧରି ସେ କହିଲେ, "ସତୀଶ, ତୁମେ ଆଜିଠାରୁ ବେଙ୍ଗଲ୍ କେମିକାଲ୍ କାରଖାନାର ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ଏହାର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ମୁଁ ଏହାକୁ ତୁମରି ହାତରେ ଟେକିଦେଉଛି ।"

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏକଚାଟିଆ କାରବାର ଓ ଆଧିପତ୍ୟରେ ସେତେବେଳେ 'ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍ସ୍' ବଡ଼ ସଙ୍କଟମୟ ପରିସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ଗତି କରୁଥିଲା । କାରଣ ଇଂରେଜ କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗ ପାଉଥିଲାବେଳେ ବେଙ୍ଗଲ୍ କେମିକାଲ୍ସ୍ ଭଳି ଏକ ଦେଶୀୟ କମ୍ପାନୀ ସେମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରୁ ବଞ୍ଚିତ ଥିଲା । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଏହାର ବିକାଶ ସାଧନ କରିବା ଥିଲା ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କର ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଆହ୍ୱାନ । ସେ ଦେଶଜ କଞ୍ଚାମାଲରୁ ଲାଭଜନକ ରାସାୟନିକ ପଦାର୍ଥ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ ।

ସେ ଜାଣିପାରିଥିଲେ ଯେ କୋଚିଲା ଗଛ କେବଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ହିଁ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ କୋଚିଲା ଗଛର ଅଂଶବିଶେଷକୁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ନିଆଯାଇ ସେଥିରୁ ଔଷଧ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଷ୍ଟ୍ରିକ୍‌ନିନ୍ ନାମକ ଉପାଦାନ ବାହାର କରି ଆମ ଦେଶରେ ଚଢ଼ାଦରରେ ବିକ୍ରି କରାଯାଉଥିଲା । ତେଣୁ ନିଜ କାରଖାନାରେ 'କୋଚିଲା'ରୁ କିପରି ଷ୍ଟ୍ରିକ୍‌ନିନ୍ ବାହାର କରିହେବ ସେହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ ସତୀଶ ବାବୁ ।

ବହୁ ଜଟିଳ ରାସାୟନିକ ପଦ୍ଧତିର ଅବଲମ୍ବନରେ ଷ୍ଟ୍ରିକ୍‌ନିନ୍ ଆଲକାଲଏଡ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ସତୀଶବାବୁ ସଫଳ ହେଲେ । ଏହି ଷ୍ଟ୍ରିକ୍‌ନିନ୍‌ର ଶୁଦ୍ଧତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତାମତ ଦେବାପାଇଁ ସେଥିରୁ କିଛି ପରିମାଣ ସେ ଏକ ଜର୍ମାନୀ ଫାର୍ମକୁ ପଠାଇଲେ । ଜର୍ମାନୀ ଫାର୍ମ ମତଦେଲା ଯେ ଏହା ଖୁବ୍ ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ।

ସେତେବେଳେ ବ୍ରିଟିଶ ଫାର୍ମଗୁଡ଼ିକ କାଫିନ୍ ନାମକ ଆଉ ଏକ ରାସାୟନିକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉପରେ ଏକଚାଟିଆ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଚା' ପୁଡ଼ିଆ ତିଆରି ହେଉଥିବା କୋଠରିଗୁଡ଼ିକର ଚଟାଣରେ ପଡ଼ିଥିବା ଅଳିଆ ଚା' ଗୁଣ୍ଡରୁ ସେତେବେଳେ କାଫିନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ଅଳିଆ ଚା' ଗୁଣ୍ଡକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଇଂଲଣ୍ଡ ପଠା ହେଉଥିଲା ଓ ସେଠାରେ କାଫିନ୍ ତିଆରି ହୋଇ ଭାରତକୁ ଆସୁଥିଲା । ସତୀଶବାବୁ ରପ୍ତାନୀ ପାଇଁ ଗଚ୍ଛିତ ସେହି ଅଳିଆ ଚା' ଗୁଣ୍ଡରୁ କିଛି ଗୋପନରେ ଆଣି ନିଜ ଲାବୋରେଟରୀରେ

ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ମଇଳା ଚା'ରୁ ଖାଣ୍ଟି କାଫିନ୍ ପାଇବା ବଡ଼ କଷ୍ଟସାଧ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ତ ଆଧୁନିକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ନ ଥିଲା । ତଥାପି ହତାଶ ନହୋଇ ଏହି ଯୁବ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେହି ମିଶ୍ରଣକୁ ବାରମ୍ବାର ଗରମ କରି ଦେଖିଲେ ଯେ କାଫିନ୍ ବାଷ୍ପୀଭୂତ ହୋଇଯାଉଛି । ତେଣୁ ସତୀଶବାବୁ ପ୍ରଥମେ ଏହାକୁ ବାଷ୍ପୀକରଣ କରି ପରେ ଘନୀକରଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସେ ସଫଳ ହେଲେ ମଧ । ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିଭିନ୍ନ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଉପଶମ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ କାଫିନ୍ ଉପାଦାନ ଭାରତରେ ତିଆରି ହୋଇପାରିଲା ।

ଷ୍ଟ୍ରିକ୍‌ନିନ୍ ଓ କାଫିନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଔଷଧରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରସ୍ତୁତି ସାଥେ ସାଥେ ସତୀଶବାବୁ ଏକ ନିଆଁଲିଭା ଯନ୍ତ୍ର ତିଆରି କରିବାରେ ମଧ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ବ୍ରିଟିଶ ଫାର୍ମ ସାରା ଭାରତ ପାଇଁ ନିଆଁଲିଭା ଯନ୍ତ୍ର ଯୋଗାଉଥିଲେ । ସତୀଶବାବୁ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ଯେ ସେହି ଯନ୍ତ୍ରଟିକୁ କିଣିବାରେ ବେଙ୍ଗଲ୍ କେମିକାଲ୍ କମ୍ପାନୀ ଏତେ ଖର୍ଚ୍ଚାନ୍ତ ହୋଇ ନପାରେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ନିଆଁଲିଭା ଯନ୍ତ୍ର କିଣିଲେ । ସେଇଟିକୁ ଖୋଲିଲେ ଏବଂ ତାହା କିପରି ତିଆରି ହୋଇଛି ଭଲଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ । ତା' ପରେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧରେ ସେ ଏହାଠାରୁ ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଧରଣର ନିଆଲିଭା ଯନ୍ତ୍ର ତିଆରି କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଲେ । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଏହି ନୂତନ ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ବେଙ୍ଗଲ୍ କେମିକାଲ୍ କମ୍ପାନୀକୁ ଯନ୍ତ୍ର ପିଛା ମାତ୍ର କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ପଡୁଛି । ଅଥଚ ବ୍ରିଟିଶ ଫାର୍ମରୁ ପ୍ରତି ଯନ୍ତ୍ର ଅଶୀ ଟଙ୍କା ଦାମ୍ ଦେଇ କିଣା ଯାଉଥିଲା । ସତୀଶବାବୁ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଯନ୍ତ୍ରଟିର ନାମ ଦେଇଥିଲେ 'ଅଗ୍ନିରାଜା' । କମ୍ପାନୀ ଯନ୍ତ୍ରଟିକୁ ଚାଳିଶ ଟଙ୍କାରେ ବିକ୍ରି କରି ପ୍ରତିଟିରେ ଶତକଡ଼ା ୧୦୦ ଭାଗ ଲାଭ ରଖି ମଧ୍ୟ ବ୍ରିଟିଶ୍ କମ୍ପାନୀଠାରୁ ଅଧାଦାମ୍‌ରେ ଯୋଗାଇ ଦେବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଲା । ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ 'ଅଗ୍ନିରାଜା' ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍ ଫାର୍ମର ଭାଗ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇ ପାରିଲା । ଯନ୍ତ୍ରଟିର ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ଶସ୍ତାଦର ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ କାଳରେ ହଜାର ହଜାର ସଂଖ୍ୟକ 'ଅଗ୍ନିରାଜା' ନିଆଁଲିଭା ଯନ୍ତ୍ର ବିକ୍ରି ହୋଇଗଲା । ଏକଦା ଗୋଟିଏ ଦଫାରେ ନିଆଁଲିଭାଯନ୍ତ୍ର ରପ୍ତାନୀ କରି ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍ ୮ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଲାଭ ପାଇଲା । ଉଦ୍ଭାବକ ଏବଂ କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେବାପାଇଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାୟ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ କୌଣସି ନୂଆ ଉଦ୍ଭାବନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଭାବକଙ୍କୁ ଲାଭର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ପୁରସ୍କାର ରୂପେ ମିଳିବ । ସେହି ଘୋଷଣା ଅନୁଯାୟୀ 'ଅଗ୍ନିରାଜା' ବିକ୍ରୟରୁ ସତୀଶବାବୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପାଇପାରିଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ନିଜର ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଦ୍ୱତ୍ତାକୁ କୋଟି କୋଟି ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ନିୟୋଜିତ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଜାତିର ପିତା ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଦେଶପ୍ରେମୀ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଦେଶସେବାରେ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ଡାକରା ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ରସାୟନବିତ୍ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ଆହ୍ୱାନକୁ ଏଡ଼େଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍‌ର ଡାଇରେକ୍ଟରଗଣ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଫାକ୍‌ଟରୀର ଏହି ତଥାକଥିତ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀ'ଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ନାରାଜ । ଅଗତ୍ୟା ଦିନେ ରାତିରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସତୀଶବାବୁ ଚୋର ପରି ଲୁଚିଲୁଚି ଫ୍ୟାକ୍ଟରୀରୁ ପଳାଇଗଲେ । ତାହା ଥିଲା ୧୯୨୩ ମସିହାର କଥା ।

ସତୀଶବାବୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗଦେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସଞ୍ଚିତ ସମସ୍ତ ଧନ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ୍ରମେ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଜନମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ କରିବାକୁ ସଙ୍କଳ୍ପ କଲେ ସେ ।

ତେଣୁ ସେ ଓ୍ୱାର୍ଦ୍ଧାସ୍ଥ ଗ୍ରାମ୍ୟଶିଳ୍ପ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରରେ ମୁଖ୍ୟ ଭାବରେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଯେଉଁ ଆଗ୍ରହରେ ସେ ବେଙ୍ଗଲ କେମିକାଲ୍‌ରେ କାମ କରୁଥିଲେ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଆଗ୍ରହରେ ସେ କାମରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । 'ଚରଖା'ର ଉନ୍ନତି ସାଧନ, ତୈଳବୀଜରୁ ବେଶୀଭାଗ ତେଲ ବାହାର କରିବା ପାଇଁ ଶସ୍ତା ତେଲ ପେଡ଼ିବା ଯନ୍ତ୍ର ଏବଂ ବାଉଁଶରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କାଗଜ ତିଆରି କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ପଦ୍ଧତି ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ ସେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟୟସାପେକ୍ଷ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଗାଁ ଗହଳର ଗରିବ ଚାଷୀ ଓ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ କୁଟୀରଶିଳ୍ପ କରିଆରେ ଏଥିରୁ ବେଶ୍ ଲାଭବାନ୍ ହୋଇପାରିଲେ ।

୧୯୪୭ ମସିହାରେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ସତୀଶବାବୁଙ୍କୁ ଜଣେ ମନ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ତାଙ୍କ ସରକାରରେ ଯୋଗଦାନ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସତୀଶବାବୁ ଥିଲେ ଜଣେ ଖାଣ୍ଟି ବୈଜ୍ଞାନିକ । ସେ ନେହେରୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ନମ୍ରତାର ସହ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ।

ସୋରିଷ ତେଲ ପେଡ଼ା ଯନ୍ତ୍ର, ଆଖୁ ଓ ତାଳଗୁଡ଼ ତିଆରି କରିବାର ଶସ୍ତା ପଦ୍ଧତି, ଝୋଟରୁ ଦଉଡ଼ି ବୁଣିବାର ସରଳ ଯନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ତିଆରି କରି ସେ ବେଶ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇପାରିଲେ ।

ସବୁଠାରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ଯେ ୮୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସତୀଶବାବୁ ମୃତ୍ତିକା ଗବେଷଣାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ୧୯୬୫ ମସିହାରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଚାରୋଟି ଜିଲ୍ଲା —

ବାଙ୍କୁଡ଼ା, ବୀରଭୂମ୍, ପୁରୁଲିଆ ଓ ମେଦିନିପୁରରେ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖାଦେଲା। ସବୁଠାରୁ ବେଶି ଉତ୍ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ ବାଙ୍କୁଡ଼ାର ହଜାର ହଜାର ସାନ୍ତାଳ ଆଦିବାସୀ । ସତୀଶବାବୁ ଏମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟାର କିଛି ଗୋଟେ ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ସେ ଚାଲିଲେ ବାଙ୍କୁଡ଼ା । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ ସାନ୍ତାଳମାନଙ୍କର ଜମିଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଅନାବାଦୀ ଭାବରେ ପଡ଼ିରହିଛି । ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ହିସାବରେ ସେ ବାଙ୍କୁଡ଼ାଠାରୁ ୨୫ ମାଇଲ ଦୂର ଗୋଗ୍ରା ନାମକ ଗ୍ରାମଟିଏ ନିଜର ମୃତ୍ତିକା ଗବେଷଣା ପାଇଁ ବାଛିନେଲେ । ଚାଳ କୁଡ଼ିଆଟିଏ ହେଲା ତାଙ୍କର ମୃତ୍ତିକା ପରୀକ୍ଷାଗାର । କେତୋଟି ଅଦରକାରୀ ଟିଣପାତ୍ର ଓ ବାଉଁଶ ନଳୀ ହେଲା ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା ଯନ୍ତ୍ରପାତି । ଜଣେ ଦକ୍ଷ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ ସେ ଜାଣି ପାରିଲେ ଯେ ସେଠାକାର ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ମାଙ୍କଡ଼ା ପଥରବହୁଳ ମୃତ୍ତିକା । ଏହି ମୃତ୍ତିକା ଲାଲ ଏବଂ ପଥୁରିଆ — ତେଣୁ ପାଣି ଧରି ରଖିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଧରି ସେ ଖଣ୍ଡେ ଅନାବାଦୀ ଜମି ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଚାଲୁ ରଖିଲେ । ପାଣି ଓ ଗୋବର ମିଶାଇ ସେହି ମାଟିକୁ ସେ ତଳ ଉପର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଉପରର ବାଲିଆ ମାଟି ତଳକୁ ଚାଲିଗଲା ଏବଂ ତଳର ଚିକିଟା ମାଟି ଉପରକୁ ଆସିଗଲା । ଏହା ଫଳରେ ଉକ୍ତ ମୃତ୍ତିକା ପାଣି ଧରି ରଖିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଲା । ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା, ପାଣି ଆସିବ କେଉଁଠୁ ? ପାଣି ଅଭାବ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ ସେ । ପାହାଡ଼ିଆ ଜାଗାରୁ ତଳୁ ପାଣି ଉଠାଇବା ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ ଡିନାମାଇଟ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ ପାହାଡ଼କୁ ଫଟାଇ ପାଣିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ପାରିଲେ । ସତୀଶବାବୁଙ୍କ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଓ କର୍ମ ପରାକାଷ୍ଠା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦର୍ଶାଇଦେଲା ଯେ ମନୁଷ୍ୟର ସାଧନା ଓ ମନର ବଳ ଦ୍ୱାରା ଅନାବାଦୀ ଜମିରୁ ମଧ୍ୟ ସାରାବର୍ଷ ଫସଲ ଆମଦାନି କରାଯାଇପାରେ । ଯେଉଁ ଜମି ଅନାବାଦୀ ହୋଇ ଅଦରକାରୀ ଭାବରେ ପଡ଼ିରହିଥିଲା, ସେଥିରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଧାନ, ଗହମ, ଆଖୁ ଏବଂ ପରିବାପତ୍ର ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ହିସାବ କରି ଦେଖାଇଦେଲେ ଯେ, ଚାଷ ପାଇଁ ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ ବାଦ ଦେଇ ଏକର ପିଛା ବର୍ଷକୁ ୩୦୦୦ ଟଙ୍କା ଲାଭ ମିଳିପାରିବ ।

ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କର ଏହି କୃତିତ୍ୱ ଦେଖି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ କୃଷି ବିଶେଷଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ଏମ୍. ଏସ୍. ସ୍ୱାମୀନାଥନ୍ କହିଥିଲେ, "ସତୀଶ ବାବୁ ଅନାବାଦୀ ଜମିକୁ ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା କରିପାରିଲେ, ପାହାଡ଼ରୁ ପାଣି ବାହାର କରିପାରିଲେ — ଏହା କେବଳ ତାଙ୍କର ତ୍ୟାଗ, ନିଷ୍ଠା ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା । ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କ ଅଭିଧାନରେ 'ଅସମ୍ଭବ' ଶବ୍ଦକୁ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇନାହିଁ ।"

ଗୋଗ୍ରାରେ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ପରେ ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶ୍ରାମ ଚାହିଁବ । କିନ୍ତୁ ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ବିଶ୍ରାମକୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲା । ପରିଣତ ବୟସରେ ମଧ୍ୟ ସେ କଳ ତିଆରି କାଗଜ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଧରଣର ହାତ ତିଆରି କାଗଜ ତିଆରି କରିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ ଓ ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ସଫଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ । ଦେବଦାରୁ, ପାଇନ୍ ଇତ୍ୟାଦି କାଠ ବଦଳରେ ବାଉଁଶରୁ ଦିଆସିଲି କାଠି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସଫଳତା ହାସଲ କରିଥିଲେ ।

କର୍ମଯୋଗୀଙ୍କ ପାଇଁ କର୍ମର ଅଭାବ ନଥାଏ । ଉଦ୍‌ଯୋଗୀଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍‌ଯୋଗର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହା ସତ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ଯେତେବେଳେ ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତି ପାଆନ୍ତି, ବସି ଯାଆନ୍ତି ବହି ଲେଖିବାକୁ । ଲେଖକ ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବେଶ୍ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । 'ଭାରତର ଗୋସମ୍ପଦ', 'ଗ୍ରାମ ଓ ଗୃହ ଚିକିତ୍ସକ' ଇତ୍ୟାଦି ତାଙ୍କର କେତୋଟି ଅମ୍ଲାନ କୃତି ।

ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ସବୁଠାରୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ପୁସ୍ତକ ହେଉଛି 'ଫାଉଣ୍ଟେନ୍ କାଳି' । ଏହି ପୁସ୍ତକ ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଘଟଣା ନିହିତ ଅଛି । ଜଣେ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକ ଚାକିରି ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୁଅନ୍ତି । ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ସତୀଶ ବାବୁ ଦେଶୀ ଜିନିଷରୁ କିପରି ଫାଉଣ୍ଟେନ୍ କାଳି ତିଆରି କରିହେବ, ସେ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଥାନ୍ତି । କାରଣ ଏହି ବ୍ୟାପାରରେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନେ ଏକଚାଟିଆ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ 'କାର୍ବନ୍ ବ୍ଲାକ୍'କୁ ଫୁଟନ୍ତା ପେଶୀତେଲରେ ମିଶାଇ କଳାକାଳି ତିଆରି କରାଯାଉଥିଲା । ଏହି 'କାର୍ବନ ବ୍ଲାକ୍' ବିଦେଶରୁ ଆମଦାନି କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଥିଲା ବେଶ୍ ଅଧିକ ।

ସତୀଶ ବାବୁ ଝୁଣାକୁ ପୋଡ଼ି ଗୋଟିଏ ବାୟୁରୁଦ୍ଧ କୋଠରିରେ ଧୂଆଁକୁ ସଂଗ୍ରହ କଲେ । କୋଠରିଟି ଧୂଆଁ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । କୋଠରି ମଧ୍ୟରେ ଧୂଆଁର କଳାଗୁଣ୍ଡକୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଲୁଗାମାନ ଟଙ୍ଗାଯାଇଥିଲା । ଘର ମଧ୍ୟରୁ ରଙ୍ଗହୀନ ଧୂଆଁ ବାହାରିଯିବା ପାଇଁ ଚିମିନିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥିଲା । କୋଠରି ମଧ୍ୟକୁ ଧୂଆଁ ଛାଡ଼ି କିଛି ସମୟ ପରେ ଲୁଗାଗୁଡ଼ିକୁ ହଲାଇଦେଲେ ଲୁଗାଗୁଡ଼ିକରେ ବସିଯାଇଥିବା କଳାଗୁଣ୍ଡ ଚଟାଣରେ ଝଡ଼ି ପଡୁଥିଲା । ଏହି ଉପାୟରେ ସେ କାର୍ବନ୍ ବ୍ଲାକ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ପାରିଲେ ।

କାଳି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତୀଶ ବାବୁ ଯୁବକଟିଙ୍କୁ ତାଲିମ ଦେଲେ ଏବଂ ମୂଳଧନ ବାବଦକୁ ନିଜ ପକେଟରୁ କିଛି ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ଦେଲେ । ଯୁବକଟି ସେହି ମୂଳଧନରେ ଫାଉଣ୍ଟେନ୍ କାଳି ତିଆରି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହି କାଳିଟିର ନାମକରଣ ପାଇଁ ଯୁବକଟି ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସତୀଶ ବାବୁ ଏହାର ନାମକରଣ କରିଥିଲେ 'ସୁଲେଖା' । ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସାରା ଦେଶରେ 'ସୁଲେଖା' ଫାଉଣ୍ଟେନ୍ କାଳି ନିଜ ନାମର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କଲା ।

ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ମାପକାଠିରେ ବିଚାର କଲେ ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କୁ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କେହି କେହି ହୁଏତ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସତୀଶ ବାବୁଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସ୍ମରଣ କଲେ ତାଙ୍କୁ ଆମର 'ଜାତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ'ର ସମ୍ମାନ ଦେବାରେ କାହାରି ଆପତ୍ତି ରହିବ ନାହିଁ ।

୧୯୭୯ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସ ୨୪ ତାରିଖରେ ଏହି ମହାନ୍ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ଦେହାବସାନ ଘଟିଲା ।

ବିଧାନ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ

ଡାକ୍ତର ବାସୁଦେବ କର

ସ୍ୱର୍ଗତ ଡାକ୍ତର ବିଧାନ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଆମ ଦେଶର ଜଣେ ଯୁଗଜନ୍ମା ପୁରୁଷ । ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଜନ-ଜୀବନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବିପୁଳ ଅବଦାନ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ତାଙ୍କୁ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଯେତିକି ମହାନ୍ କରି ତୋଳିଥିଲା, ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମଧ ସେ ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅମ୍ଳାନ ସ୍ମୃତି ଗଣମାନସରୁ ଆଜି ବି ଲେଶମାତ୍ର ଲୋପ ପାଇନାହିଁ । ୧୯୮୨ ଜୁଲାଇ ପହିଲାରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀ ଯେପରି ମହାଆଡ଼ମ୍ବରରେ ସର୍ବତ୍ର ପାଳିତ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ତାଙ୍କ କୃତି ଓ କୀର୍ତ୍ତି ସମଗ୍ର ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଅମଳିନ । କେବଳ ସମୁଚ୍ଚ ଶାରୀରିକ ଆକାର ନୁହେଁ, ବୌଦ୍ଧିକ ଓ ଗୁଣାତ୍ମକ ଏକାଧିକ ପ୍ରତିଭା ଓ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଅନେକ ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ମହତ୍ତର ଆସନର ଅଧିକାରୀ କରିପାରିଥିଲା । ଏକାଧାରରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନୀ, ଜାତୀୟତାବାଦୀ ଦେଶସେବକ, ପ୍ରଗତିଧର୍ମୀ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଜନନାୟକ, ଦୃଢ଼ ଅଥଚ ନ୍ୟାୟନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶାସକ; ସର୍ବୋପରି ଜଣେ ଦରଦୀ ମାନବପ୍ରେମୀ ସୁପୁରୁଷ । ଯଥାର୍ଥରେ ଭିଷଗରତ୍ନ ବିଧାନ ଥିଲେ ସର୍ବତୋଭାବେ ଜଣେ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଭାରତରତ୍ନ ।

ବିଧାନଙ୍କର ଜୀବନୀ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ମଣିଷ ନିଜ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ବଳରେ ସାମାନ୍ୟସ୍ତରରୁ ଉଠି ଜୀବନରେ କିପରି ଅସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରେ । ପାଟନା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବାଙ୍କିପୁରଠାରେ ୧୮୮୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ପହିଲାରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ପିତା ପ୍ରକାଶଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଓ ମାତା ଅଘୋର କାମିନୀ ଦେବୀଙ୍କର କନିଷ୍ଠତମ ସନ୍ତାନ ସେ । ପିତା ଥିଲେ ଜଣେ ସ୍ୱଳ୍ପ ବେତନଭୋଗୀ କର୍ମଚାରୀ । କିଶୋର ବୟସରୁ ମା'ଙ୍କୁ ହରାନ୍ତି ବିଧାନ । ୧୯୦୧ ମସିହାରେ ବାଙ୍କିପୁର କଲେଜରୁ ଗଣିତ

ଅନର୍ସ ସହ ବି.ଏ. ପାଶ କରନ୍ତି । ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଉଭୟ ଶିବପୁର ଇଂଜିନିଅରିଂ କଲେଜ ଓ କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜକୁ ଏକାବେଳେକେ ଦରଖାସ୍ତ କରନ୍ତି । ଦୈବଯୋଗକୁ ପ୍ରଥମେ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରୁ ଡାକରା ପା'ନ୍ତି । ତେଣୁ ୧୯୦୧ ଜୁନ୍ ମାସରେ କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାହୁଏ । ସ୍ନାତକ ସ୍ତରରେ ଗଣିତ ପ୍ରୀତି ଥିବାଯୋଗୁ ଇଂଜିନିଅରିଂ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଆଗ୍ରହ ଥିଲେ ବି କାଳେ ହୁଏତ ଇଂଜିନିଅରିଂ କଲେଜରେ ସ୍ଥାନ ମିଳି ନପାରେ । ତାଛଡ଼ା ଗରିବ ବାପର ପୁଅ; ତେଣୁ ନିଶ୍ଚିତ ବସ୍ତୁକୁ ଛାଡ଼ି ଅନିଶ୍ଚିତ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଉଚିତ ମନେ କଲେନି ସେ । ମେଡ଼ିକାଲ ଛାତ୍ରଥିଲାବେଳେ ସବୁଠୁ ଶସ୍ତା ୱାଇ.ଏମ୍.ସି.ଏ. ଛାତ୍ରବାସରେ ରହି ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ସାମୟିକ ଭାବେ ପୁରୁଷ ନର୍ସର କାମ ତୁଲାଇ ଯାହା କିଛି ରୋଜଗାର କରୁଥିଲେ ସେଥିରେ ନିଜର ପଢ଼ାଖର୍ଚ୍ଚ ମେଣ୍ଟାଉଥିଲେ ସେ । ବ୍ୟୟବହୁଳ ଡାକ୍ତରୀ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଖର୍ଚ୍ଚ ତାଙ୍କ ପିତା ତୁଲାଇ ପାରୁନଥିଲେ । ନିଜେ ଅର୍ଜନ କରି ନିଜ ପଢ଼ା ଶେଷ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ସେ ବିଧାନଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ । ସୁତରାଂ, ଯୌବନ ଆରମ୍ଭରୁ ନିଜଗୋଡ଼ରେ ଛିଡ଼ା ହେବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ବିଧାନ । ଡାକ୍ତରୀ ଛାତ୍ର ଥିଲାବେଳେ କେତେକ ଘଟଣାରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭିମାନ, ସତ୍ୟାନୁରାଗ ଓ ସତ୍‌ସାହସର ଆଭାସ ମିଳିଥିଲା । ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ମିଥ୍ୟାସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାପାଇଁ ଘଟଣାକ୍ରମେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଗୋରା ଅଧ୍ୟାପକ କର୍ଣ୍ଣେଲ ପେକ୍ । କିନ୍ତୁ ବିଧାନ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଫଳସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଛାତ୍ର ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ ଦାଗ ଲାଗିଲା ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାର ଫଳ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ବେଳେ । କର୍ଣ୍ଣେଲ୍ ପେକ୍ ଅବାଧ ବିଧାନଙ୍କୁ ଶାସ୍ତିସ୍ୱରୂପ ସ୍ତ୍ରୀରୋଗ ଓ ଧାତ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାରେ ଇଚ୍ଛାକରି ଫେଲ କରାଇଦେଲେ ।

ପେକ୍‌ଙ୍କର ଏପରି ଆକ୍ରୋଶମୂଳକ ଅକାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ତତ୍‌କାଳୀନ ପ୍ରିନ୍‌ସିପାଲ ଲ୍ୟୁକିସ୍ ବଡ଼ ଲଜ୍ଜିତ ଓ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ବିଧାନ ଅତି ମେଧାବୀ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରିନ୍‌ସିପାଲ ସାହେବ ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ଏ ଘଟଣାରେ ସେ ଅତି ବିବ୍ରତ ହୋଇ କହିପକାଇଲେ – ''କୌଣସି ଭଦ୍ର ଇଂରେଜ ଲୋକ ପ୍ରତିହିଂସା ପରାୟଣ ହୋଇ ଅନ୍ୟର ଏତେଦୂର କ୍ଷତି ଯେ ଘଟାଇ ପାରନ୍ତି, ତା' ମୁଁ କଳ୍ପନା କରିପାରୁନି ।'' ଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣା ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲ୍ୟୁକିସ୍ ବିଧାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସବୁବେଳେ ସଦୟ ଓ ସଂବେଦନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ବଞ୍ଚିଥିବା ଯାଏ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶୁଭାନୁଧ୍ୟାୟୀ ଥିଲେ । ବିଧାନ କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ପେକ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସୂୟା ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସମୟ ଅଯଥା ନଷ୍ଟ ନକରି ନିଜ ବିଫଳତାଜନିତ କ୍ଷତିକୁ ସୁଧାରିବା ପାଇଁ

କଠୋର ପରିଶ୍ରମ କରି ୧୯୦୬ ମସିହାରେ ଏକାବେଳେକେ ଏଲ୍.ଏମ୍,ଏସ୍. ଓ ଏମ୍.ବି. ଉଭୟ ପରୀକ୍ଷା ପାଶ୍ କଲେ । ଲ୍ୟୁକିସ୍‌ଙ୍କ ଦୟାରୁ ହାଉସ ସର୍ଜନ ଚାକିରି ପାଇବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଭେଷଜ ବିଦ୍ୟାରେ ଏମ୍.ଡ଼ି. ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ନିଜକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଫଳରେ ୧୯୦୮ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡାକ୍ତରୀ ଶାସ୍ତ୍ରର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀ ଏମ୍.ଡ଼ି. ହାସଲ କଲେ ।

ସେକାଳରେ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଏମ୍.ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀଧାରୀ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତର ଆଙ୍ଗୁଳି ଅଗରେ ଗଣି ହେଉଥିଲେ । ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ଉଚ୍ଚ ଚାକିରି କରି ମୋଟା ଦରମାସହ ସୁଖ-ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟରେ ଘରସଂସାର ଗଢ଼ି ଜୀବନ ବିତାଇପାରିଥାନ୍ତେ ବିଧାନ । ଖତ ଗଦାରୁ ପଦ୍ମ ଫୁଟିଲାପରି ଗରିବ ପରିବାରରୁ ଆସି ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇପାରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ ପରେ ବି ୨୬ ବର୍ଷର ଯୁବକ ବିଧାନ ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ବା ସୁଖସଂପଦର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ତାଙ୍କୁ ଆହୁରି କୃଚ୍ଛ ସାଧନା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦେଲା । ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ସଂଗ୍ରାମକୁ ବାଛିନେଇ ମାତ୍ର ୧୨୦୦ ଟଙ୍କାର ପାଥେୟ ଧରି ବିଲାତ ଅଭିମୁଖେ ୧୯୦୯ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ୨୨ ତାରିଖରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ସେ ବିଲାତର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡାକ୍ତରୀ ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ । ମେ ମାସରେ ଲଣ୍ଡନର ପୃଥିବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ସେଣ୍ଟବାର୍ଥଲୋମ୍ୟୁ' ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ ଭର୍ତ୍ତି ହେଲେ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ଅଭାବ, ଅନଟନ ଓ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଅନେକ ଅସୁବିଧା ସତ୍ତ୍ୱେବି ଦୁଇବର୍ଷରୁ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଭେଷଜ ବିଦ୍ୟାରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଉପାଧି ଏମ୍.ଆର.ସି.ପି. ଏବଂ ଶଲ୍ୟବିଦ୍ୟାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀ ଏଫ୍.ଆର୍.ସି.ଏସ. ଉଭୟ ହାସଲ କଲେ ବିଧାନ । ତାଙ୍କର ଏ ଅଲୌକିକ କୃତି ସେତେବେଳର ଅନେକ ଇଂରେଜ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଚମତ୍କୃତ କରିଥିଲା । ବିଶେଷକରି ବାର୍ଥଲୋମ୍ୟୁ ହସ୍ପିଟାଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଫେସର ସୋର ବିଧାନଙ୍କର ଏ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାରେ ଏତେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଡକ୍ଟର ରାୟଙ୍କଠାରୁ ସୁପାରିସ ନେଇ ଯେକୌଣସି ଭାରତୀୟ ଛାତ୍ର ଯଦି ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରୁଥିଲା, ପ୍ରଫେସର ସୋର୍ ତାକୁ ସବୁପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟସହଯୋଗ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବେ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ । ବିଲାତରେ ଦୁଇ ବର୍ଷ ରହଣି ବେଳର କଠୋର ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମ ବିଷୟରେ ନିଜେ ଡକ୍ଟର ରାୟ ୧୯୫୫ ମସିହା ଜୁଲାଇ ପହିଲା ସଂଖ୍ୟା ଅମୃତ ବଜାର ପତ୍ରିକାରେ ଲେଖିଥିଲେ -

''ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଭୋକଓପାସରେ ମୋତେ ଦିନକାଟିବାକୁ ପଡୁଥିଲା, କାରଣ ୫୦ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍‌ରେ ବି ବେଳେ ବେଳେ ମୁଁ ୭/୮ ଦିନ ଧରି ଚଳିବାକୁ ବାଧ ହେଉଥିଲି । ଅତି ପ୍ରତ୍ୟୁଷରୁ ଉଠି ପ୍ରାୟ ୬ ମାଇଲ ବାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଆସି ହସ୍‌ପିଟାଲରେ ଠିକ୍ ସମୟରେ କାମରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲି । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପୁଣି ପଦଯାତ୍ରାରେ ଘରବାହୁଡ଼ା । ଏହା ପ୍ରାୟ ଦୈନନ୍ଦିନ ଅଭ୍ୟାସରେ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । କେବେ କେମିତି ହସ୍‌ପିଟାଲ କାମଶେଷରେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଯୋଗୁଁ ଯଦି ବସରେ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲି ତେବେ ରାତ୍ରିଭୋଜନରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତ ହେଉଥିଲି । କାରଣ ବସ ଭଡ଼ା ଦେଲାପରେ ପାଖରେ ଆଉ କିଛି ରହୁ ନଥିଲା । ଦୁଇ ବର୍ଷକାଳ ପଢ଼ାପଢ଼ି ସହ ଯତ୍‌କିଂଚିତ୍ ଗ୍ରାସାଚ୍ଛାଦନ ଯୋଗାଡ଼ ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ଛୁଟିରେ ଯାଉଥିବା ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ବଦଳିଆ ଭାବେ ଅବେଳରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହସପିଟାଲକୁ ଯାଇ କାମ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ବି ୧୯୧୧ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ କଲିକତାକୁ ଫେରିଲାବେଳେ ମୋ' ପାଖରେ ଥିଲା ମାତ୍ର ୫ ଟଙ୍କା । ଦେଶଛାଡ଼ି ବିଦେଶକୁ ଯିବାବେଳେ ଯେମିତି ନିଉଛୁଣା କାଙ୍ଗାଳ ଥିଲି, ଦେଶୀ ବିଦେଶୀ ସବୁ ଉପାଧିର ମୁକୁଟ ପିନ୍ଧି ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳେ ବି ସେଇ ଅବସ୍ଥା ।''

ଅନ୍ନ ସଂସ୍ଥାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ବିଧାନଚନ୍ଦ୍ର ଅଗତ୍ୟା ବଙ୍ଗଳା ପ୍ରାଦେଶିକ ଡାକ୍ତରୀ ସେବାସଂସ୍ଥାରେ ଯୋଗ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଭାବେ ଚଳିବାପାଇଁ ଯେତିକି ପଇସା ଲୋଡ଼ା, ତାଠୁଁ ଅଧିକ ଉପାର୍ଜନ କରିବାର ଆଗ୍ରହ ତାଙ୍କର ନଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରଚୁର ଉପାର୍ଜନପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ବାତାବରଣ ଥିବା କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ସରକାରୀ ଡାକ୍ତର ଭାବେ ରହି ଚିକିତ୍ସାଜ୍ଞାନକୁ ବ୍ୟାବସାୟିକ ବୃତ୍ତି ବା ଜୀବିକାରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ପସନ୍ଦ କଲେନି ସେ; ବରଂ ନିଜର ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନକୁ ଅଧ୍ୟାପନା ମାଧ୍ୟମରେ ବିଚ୍ଛୁରିତ କରି ନିଜ ଦେଶରେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନୀ ଗଢ଼ିବାକୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମିଲା । ତେଣୁ ମେଡ଼ିସିନ୍ ଓ ସର୍ଜରୀରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀଧାରୀ ବିଧାନ ତତ୍‌କାଳୀନ କେମ୍ପବେଲ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲରେ (ପରେ ସାର ନୀଲରତନ ସରକାର ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜ) ଜଣେ ଆନାଟୋମି ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ଯୋଗଦେଲେ । ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଶିକ୍ଷକଭାବେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଅଚିରେ ବ୍ୟାପିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ଅଧ୍ୟାପନା କାମ ପରେ ଅବସର ସମୟରେ ସେ ଘରୋଇ ଚିକିତ୍ସା ମଧ୍ୟ କଲେ । ମାତ୍ର ଆଠ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ଚିକିତ୍ସକ ରୂପେ ସେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କଲେ । ଏହାପରେ ସରକାରୀ ଚାକିରି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିରାଗ ଜନ୍ମିଲା । ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ତୂର୍ଯ୍ୟଧ୍ୱନି ସେତେବେଳେ ଦେଶର କୋଣେ କୋଣେ ନିନାଦିତ ହେଉଥାଏ, ଜାତୀୟ ଉନ୍ମାଦନାରେ ସମାଜର ବହୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଲୋକ ନିଜ ନିଜର

ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟରେ ଜଳାଂଜଳି ଦେଇ ଅସୀମ ତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଏହି ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଡକ୍ଟର ରାୟ ସରକାରୀ ଚାକିରି ଛାଡ଼ି ଘରୋଇ ଅନୁଷ୍ଠାନ କାର ମାଇକେଲ୍ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ (ପରେ ଆର.ଜି. କର ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜ) ମେଡ଼ିସିନ୍ ପ୍ରଫେସର ଭାବେ ଯୋଗଦେଲେ ଏବଂ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଏହି ପଦବୀରେ ସେ ୧୯୪୬ ମସିହା ଯାଏ ରହିଥିଲେ । ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗ ଦେବା ପାଇଁ ଉଗ୍ର-ଜାତୀୟତାବୋଧ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା । କାରଣ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ସେତେବେଳେ ଏହାହିଁ ଏକମାତ୍ର ବେସରକାରୀ ଚିକିତ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଯାହାକି ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ତା'ଛଡ଼ା ଦେଶର ଚିକିତ୍ସା ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସମୟୋପଯୋଗୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଚାହୁଁଥିବା କେତେଜଣ ଜାତୀୟବାଦୀ ଡାକ୍ତରଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ସାମୂହିକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ୧୮୯୫ ମସିହାରେ । ସାର ନୀଳରତନ ସରକାର, ଡାକ୍ତର ଏସ୍.ପି. ସର୍ବାଧିକାରୀ ଏବଂ ଡାକ୍ତର ଆର.ଜି. କର ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଡାକ୍ତର ସେତେବେଳେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ଯେ ସରକାରୀ ଚିକିତ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ବାହୁଲ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସାଙ୍ଗକୁ ସେମାନଙ୍କ ଖାମଖିଆଲୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଆମଦେଶର ଡାକ୍ତରୀ ଛାତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରତିଭାବିକାଶର ପରିପନ୍ଥୀ ହେଉଥିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ଆମଦେଶରେ ବହୁଳଭାବେ ଦେଖାଦେଉଥିବା ରୋଗବ୍ୟାଧିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଚିକିତ୍ସା ଏବଂ ଆମର ମୌଳିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସମସ୍ୟାକୁ ଆଖିଆଗରେ ରଖି ଇଂରେଜ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ପଢ଼ାଉନଥିଲେ । ତେଣୁ ଡାକ୍ତର ରାୟ ଭାରତୀୟ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନର ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଗବେଷଣା କିପରି ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେବା ଉଚିତ, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଗାଢ଼ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଏ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନକୁ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ନିଜର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ବାଛି ସେ ଏହାର ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣ ଉନ୍ନତି କରାଇ ପାରିଥିଲେ ।

ରୋଗଚିକିତ୍ସା ଓ ଅଧ୍ୟାପନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ସବୁବେଳେ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ଫଳରେ ଅଳ୍ପସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ, ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଚିକିତ୍ସକ ତଥା ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ସାରା ଦେଶରେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଅତି ସହଜରେ ରୋଗର ନିର୍ଭୁଲ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ନିଦାନ ସ୍ଥିର କରି ଫଳପ୍ରଦ ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାରେ ସମସାମୟିକ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କଠାରୁ ସେ ଥିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ଧୁରୀଣ । ତେଣୁ ଅନେକ ଜଟିଳ ରୋଗୀ ଶେଷ ଭରସା ସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ

ଓ ପରାମର୍ଶ ଭିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ରୋଗ ଲକ୍ଷଣର ବିବରଣୀ ଓ ରୋଗୀର ସାମୂହିକ ସମସ୍ୟାକୁ ବିଚାର କରି ସେ ଯେପରି ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଅଭ୍ରାନ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚି ପାରୁଥିଲେ ସେଥିରେ ଦେଶୀ ବିଦେଶୀ ଅନେକ ଖ୍ୟାତନାମା ଚିକିତ୍ସକ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ରୋଗ ଚିହ୍ନିବାରେ ଗତାନୁଗତିକ ପରୀକ୍ଷାନିରୀକ୍ଷା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରୟାନୁଭୂତି ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଛଡ଼ା ଏକ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଚେତନା ଯେପରିକି ତାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା । ହରଙ୍କ ତୃତୀୟ ନେତ୍ର ପରି ବିଧାନଙ୍କର ହୁଏତ ଏକ ଅତିମାନବୀୟ ଷଷ୍ଠ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଥିଲାବୋଲି ଅନେକେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ରୋଗ ଚିହ୍ନିବାରେ ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ ବିଚକ୍ଷଣତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକାଧିକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମଧ୍ୟରୁ ସେ ରୋଗକୁ ଶୁଙ୍ଘି ବାରି ପାରୁଥିଲେ ବୋଲି କେତେକେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ।

ବାସ୍ତବରେ ଏହା ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେଲେ ବି ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ଥିଲାବୋଲି ଅନେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଚିକିତ୍ସାବିଜ୍ଞାନୀ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗଳାର ଏକଦା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଚିବ ଥିବା ଲେଫ୍‌ଟ୍‌ନାଣ୍ଟ ଜେନେରାଲ ଡାକ୍ତର ଡି.ଏନ୍. ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, କଲିକତା ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡାକ୍ତରୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ଡାଇରେକ୍ଟର ପ୍ରଫେସର ଡଃ ବିଭୂତି ଭୂଷଣ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ନାୟୁରୋଗ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଡଃ ତଡ଼ିତ୍ କୁମାର ଘୋଷ ପ୍ରଭୃତି ଡାକ୍ତରମାନେ ନିଜନିଜ ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତିରୁ ଏପରି ଅନେକ ଘଟଣା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଶିଳ୍ପପତି ପୃଥିବୀପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ନାୟୁଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ୍ ଡଃ ହର୍ବର୍ଟ କ୍ରସଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିଜ ମସ୍ତିଷ୍କ ଅର୍ବୁଦ ରୋଗର ଅପରେଶନ କରାଇଥିଲେ । ଅପରେଶନ ସଫଳ ହେବା ସତ୍ତ୍ୱେ ବହୁଦିନ ଧରି ତାଙ୍କର ଜ୍ୱର ଲାଗି ରହିଥିଲା । ଡକ୍ଟର କ୍ରସ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତୀୟ ଚିକିତ୍ସକ ଜ୍ୱର ଉପଶମ ପାଇଁ ସବୁପ୍ରକାର ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟ ବିଫଳ ହେବା ପରେ ରୋଗୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଡକ୍ଟର ରାୟ ତାଙ୍କୁ ଥରଟିଏ ମାତ୍ର ପରୀକ୍ଷା କଲେ ।

ତା'ପରେ ସେ ଏକ ଅତିପୁରୁଣାକାଳିଆ ସଲ୍‌ଫା ଔଷଧ ଦ୍ୱାରା ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କୁ ଜ୍ୱରମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ । ଏଥିରେ ଡଃ ହର୍ବର୍ଟ କ୍ରସ ଆଚମ୍ୱିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କଲାପରେ କୃତଜ୍ଞ ଶିଳ୍ପପତି ଜଣକ ଅଜସ୍ର ଅର୍ଥଦାନ କରି ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗରେ ଏକ ସ୍ନାୟୁରୋଗ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିଥିଲେ । ଦୁଃଖର କଥା, ଜୀବଦ୍ଦଶା ମଧ୍ୟରେ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନର ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସାଧାରଣ ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ବି ସେ ଗତାନୁଗତିକ ରୀତିରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ୱଳିତ ପ୍ରକାଶନ ପ୍ରତି ସେତେଟା ଧ୍ୟାନ ଦେଇନଥିଲେ ।

ତା'ଛଡ଼ା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୌଣସି ଏକ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରି ପାରିନଥିଲେ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଥିଲା ତାଙ୍କପାଇଁ ସମୟର ଘୋର ଅଭାବ ।

କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ ଦିନଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କେବଳ ଜଣେ ଚିକିତ୍ସାବିଜ୍ଞାନୀ ଭାବେ କାମ କରିନଥିଲେ; ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବା, ଶିକ୍ଷା, ଶାସନ, ଦେଶଗଠନ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ବିଭିନ୍ନ ବିକାଶମୂଳକ ଯୋଜନାରେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ଅବଦାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ତୁଙ୍ଗ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦାୟିତ୍ୱ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତଥାପି, ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ଓ ହେତୁବାଦୀ ମନ ଯୋଗୁଁ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନର ନୂଆନୂଆ ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ଆବିଷ୍କାର ସହିତ ସେ ନିଜକୁ ସବୁବେଳେ ଯଥାସମ୍ଭବ ପରିଚିତ କରି ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ଅଭିଭାଷଣରେ ନିଜ ମନୋବ୍ୟଥା ପ୍ରକାଶ କରି ସେ କହିଥିଲେ -''ଯୁବ ବିଜ୍ଞାନୀ ବଂଧୁଗଣ, ଆପଣମାନେ ସତରେ କେତେ ଭାଗ୍ୟବାନ; ସମସ୍ତ ସମୟ, ଶକ୍ତିସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ବିଜ୍ଞାନ ସେବାରେ ନିୟୋଜିତ କରିବା ପାଇଁ ଆପଣମାନେ ଅବାରିତ ସୁଯୋଗ ପାଉଛନ୍ତି; ତେଣୁ ନିଜ ନିଜ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ କିଛି ନା କିଛି ନୂଆ ଆଲୋକ, ନୂଆ ତଥ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦେଇପାରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେ ସୌଭାଗ୍ୟ ମୋର କାହିଁ ? କେବଳ ବିଜ୍ଞାନଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସବୁସମୟ ଦେବାକୁ ମୋତେ ତ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା ନାହିଁ ।''

ଅବଶ୍ୟ ଏ ଅବଶୋଷ ସତ୍ତ୍ୱେବି ଡକ୍ଟର ରାୟଙ୍କର ଗବେଷଣା ପ୍ରସୂତ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଲେଖା ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ Black Water Fever, Significance of Alkali Reserve in Diabetes and Pulmonary Eosinophilia, 'Deprivation Syndrome and Psychogenic Headache in Hypertensive Cases' ଆଦି ପ୍ରଧାନ । ଏପରିକି, ୧୯୨୨ ମସିହାରେ, ଯେତେବେଳେ କି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଅଙ୍ଗରୋପଣ ବା Organ Transplant କଥା ଶୁଣାନଥିଲା, ସେତେବେଳୁ ଡକ୍ଟର ରାୟ ଏ କ୍ରାନ୍ତିକାରୀ ପଦ୍ଧତିର ଆବଶ୍ୟକତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଥିଲେ । ସିରୋସିସ ରୋଗରେ ଯକୃତ୍ ପୂରାପୂରି ନଷ୍ଟହୋଇ ଯାଇଥିବା ମରଣାପେକ୍ଷୀ ତାଙ୍କର ଜଣେ ରୋଗୀଠାରେ ଏକ ସୁସ୍ଥ ମାଙ୍କଡ଼ର ଯକୃତ୍ ରୋପଣ କରିବାପାଇଁ ସହକର୍ମୀ ସର୍ଜନ ଡଃ ଏଲ.ଏମ୍. ବାନାର୍ଜିଙ୍କୁ ସେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଡଃ ବାନାର୍ଜି ସେ ସମୟର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଏ ଅପରେଶନ ପାଇଁ ମନବଳାଇ ନଥିଲେ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ଡକ୍ଟର ରାୟ ଯେ ତାଙ୍କ ସମୟର ବହୁ ଆଗ କଥା ଚିନ୍ତା କରି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଅନେକ ଭାବୀସଂଭାବନାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ ଏ ଘଟଣାରୁ ତାହା ସୂଚିତ ହୁଏ । ଆମ ଦେଶରେ ଚିକିତ୍ସା-ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପନାର ମାନବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗବେଷଣା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବାକୁ ସମୟୋପଯୋଗୀ କରିବା ପାଇଁ ସେ ସବୁବେଳେ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଥିଲେ । ନିଜ ସଂପାଦନାରେ 'କଲିକତା ମେଡ଼ିକାଲ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ' ନାମରେ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପତ୍ରିକା ସେ ପ୍ରଥମେ ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯାହା ୧୯୨୯ ମସିହା ବେଳକୁ 'ଇଣ୍ଡିଆନ ମେଡ଼ିକାଲ ୱାର୍ଲ୍ଡ଼' (Indian Medical World) ନାମ ନେଇ ସାରାଦେଶ, ଏପରିକି ବିଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଆଦର ଲାଭ କଲା । କିଛି ବର୍ଷ ପରେ ଏ ପତ୍ରିକାଟି ଆଜିର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଆଇ.ଏମ୍.ଏ. ଜର୍ଣ୍ଣାଲ (Journal of the I.M.A.) କୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଦେଶବିଦେଶରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଛି । ୧୯୨୯ ମସିହାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ନିଖିଳ ଭାରତ ଚିକିତ୍ସକ ସଂଘର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ସଭାପତିତ୍ୱ କରି ଯେଉଁ ଅଭିଭାଷଣ ସେ ଦେଇଥିଲେ ସେଥିରୁ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନରେ ଗବେଷଣାର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବାରେ ଆଧୁନିକତମ ଜ୍ଞାନର ଉପଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସେ କିପରି ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲେ, ତା'ର ପରିଚୟ ମିଳେ । ସେ କହିଥିଲେ ''ମୌଳିକ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତରମାନେ ନିଜକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜଡ଼ିତ କରନ୍ତୁ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ସବୁ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସଂଗେ ସଂଗେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରବୀଣ ଅଧ୍ୟାପକ କିଛି କିଛି ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ, ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାନବିସ ଡାକ୍ତରୀ ଛାତ୍ର ଓ ତରୁଣ ଡାକ୍ତରମାନେ ତାଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ହେବେ । ତା'ଛଡ଼ା ଆମର ଜନସାଧାରଣ ଯେଉଁମାନେ ରୋଗବ୍ୟାଧିର ଉପଶମ ପାଇଁ ଆମ ଡାକ୍ତରଖାନାମାନଙ୍କୁ ଆସୁଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେପରି ଆଧୁନିକତମ, ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଚିକିତ୍ସାପଦ୍ଧତିର ସୁବିଧା ପା'ନ୍ତି, ତାହା ଆମର ନୈତିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।''

ପୁଣି ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟବାର ଏ ସଂଘର ସଭାପତିଭାବେ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲାବେଳେ ସେହିକଥା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣ କରିଥିଲେ । ଚିକିତ୍ସାଶିକ୍ଷା, ପରୀକ୍ଷାପଦ୍ଧତି, ଚିକିତ୍ସା ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଓ ହସପିଟାଲମାନଙ୍କର ଗୁଣାତ୍ମକମାନକୁ ଉନ୍ନତ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ କରିବାପାଇଁ ସେ ସର୍ବଦା ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଚିକିତ୍ସା ପରିଷଦ (Indian Medical Council)ର ସଭାପତି ଭାବେ ସେ ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ବାର୍ଷିକ ଅଭିଭାଷଣରେ କହିଥିଲେ - ''ଚିକିତ୍ସା ବିଦ୍ୟା

ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଛାତ୍ର ନିର୍ବାଚନ ସର୍ବାଦୌ ଜରୁରୀ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଗତ ଜ୍ଞାନର ପରୀକ୍ଷା ସଂଗେ ସଂଗେ ସେମାନଙ୍କ ମାନସିକ ଅନୁକୂଳତା ମଧ୍ୟ ବିଚାରକୁ ନେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟକ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ସଂଗେ ଆବଶ୍ୟକ ସମସ୍ତ ଉପକରଣ ରହିବା ବିଧେୟ । ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ପରୀକ୍ଷକମାନଙ୍କର ବୌଦ୍ଧିକ ପାରଙ୍ଗମତା ନିୟମିତ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତଦାରଖ କରାଯିବା ଦରକାର । ଏହା ହୋଇପାରିଲେ ଭାରତୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିବା ଡାକ୍ତରମାନେ ବିଦେଶରେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ଓ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିପାରିବେ । ବିଦେଶର ଚିକିତ୍ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣାର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ ଥିବାଯୋଗୁ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତରମାନେ ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସେଠିକାର ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସହ କାନ୍ଧକୁ କାନ୍ଧ ମିଳାଇ କାମ କରିପାରିବେ । ବୌଦ୍ଧିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଓ ବୈଷୟିକ ପାରଦର୍ଶିତାରେ ସେମାନେ ବିଦେଶୀୟ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ ନ୍ୟୂନବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବେ ନାହିଁ । ଆଜିର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କଲେ ଡାକ୍ତର ରାୟ ଚିକିତ୍ସା ଶିକ୍ଷାର ମାନ ଓ ଗବେଷଣାର ଉପାଦେୟତା ପ୍ରତି କାହିଁକି ଯେ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରୁଥିଲେ ତା'ର ମର୍ମ ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ । ଡାକ୍ତର ରାୟଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭାରତୀୟ ଚିକିତ୍ସାପରିଷଦ 'ବିଧାନଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଜାତୀୟ ପାଣ୍ଠି' ପ୍ରତିଷ୍ଠାକରି ପ୍ରତିବର୍ଷ ଜାତୀୟସ୍ତରରେ ବିଧାନ-ସ୍ମାରକୀ-ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଚିକିତ୍ସା ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସମସ୍ୟା ସଂବଳିତ ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ତଥା ସମାଜସେବା ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅବଦାନ ପାଇଁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ଏ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଡାକ୍ତର, ଭେଷଜବିଜ୍ଞାନୀ ଶିକ୍ଷକ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବା ପ୍ରଶାସକ ଛଡ଼ା ଡାକ୍ତର ରାୟ ଆହୁରି ଅନେକ କିଛି ଥିଲେ । ତୁଙ୍ଗ ଜାତୀୟବାଦୀ ନେତା, ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ ଜନନାୟକ, ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗଳାପରି ଏକ ସମସ୍ୟାବହୁଳ ରାଜ୍ୟରେ ଆମରଣ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ରାଜନୈତିକ କର୍ଣ୍ଣଧାର, ପ୍ରଖ୍ୟାତ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି, କଲିକତା କର୍ପୋରେସନର ମେମ୍ବର ଏବଂ ଆଲଡ଼ରମେନ୍, ଚିତ୍ତରଂଜନ ସେବାସଦନ, ଶିବପୁର ଯକ୍ଷ୍ମା ଚିକିତ୍ସାନୁଷ୍ଠାନ, କଲିକତା ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଚିକିତ୍ସାଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଖଡ଼ଗପୁରସ୍ଥିତ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାବିଧି ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଯାଦବପୁର, କଲ୍ୟାଣୀ,

ବର୍ଦ୍ଧମାନ, ଉତ୍ତର ବଙ୍ଗଳା ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ରଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି ଅନେକ କୀର୍ତ୍ତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ବିଜ୍ଞାଣୀ ଭାବେ ଡାକ୍ତର ରାୟ ସୁପରିଚିତ । ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଓ ବର୍ଣ୍ଣାଢ଼୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଓ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବାକୁ ଯିବା ଅର୍ଥ ସାମାନ୍ୟ ଗଣ୍ଡୂଷରେ ଅନନ୍ତ ବାରିଧିର ଜଳରାଶିକୁ ମାପିବା ଭଳି ଏକ ମୂଢ଼ତା ମାତ୍ର । ଏହି ମହାନ୍ ଭାରତୀୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବୟସରେ ୧୯୬୨ ଜୁଲାଇ ପହିଲାରେ ନିଜର ଏକାଅଶୀତମ ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀରେ ହିଁ ଶେଷନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏହା ବୋଧହୁଏ ବିଧାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଧିର ବିଚିତ୍ର ବିଧାନଥିଲା; କାରଣ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ କର୍ମପ୍ରବାହର ପ୍ରତୀକ ତାଙ୍କ ଜୀବନଧାରା ଯେପରି ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ବୃତ୍ତାକାର ସରଣୀ, ତା'ର ଆଦି ଓ ଅନ୍ତ ଏକ ଶୁଭଲଗ୍ନରେ ହିଁ ସମାହିତ ହେବା ବିଧେୟ ।

ଡି.ଏନ୍. ୱାଡ଼ିଆ

ଡକ୍ଟର ଅନିଲ କୁମାର ପାଲ

"So does, D. N. Wadia by his scientific achievements and by the authority of his counsel, stands like a giant, respected and revered, dominating the Geological Science in India."

ଡକ୍ଟର ଡି. ଏନ୍. ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲଣ୍ଡନର ଜିଓଲୋଜିକାଲ ସୋସାଇଟିର ତତ୍କାଳୀନ ସଭାପତିଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରଶଂସାସୂଚକ ଉକ୍ତିଟି, ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ବିରାଟ ପ୍ରତିଭା ଓ ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବିଶାଳ ଅବଦାନ ଓ ପ୍ରଭାବର ପରିଚାୟକ ।

ପଦ୍ମଭୂଷଣ ଡଃ ଦାରାଶ' ନୋଶେରୱାନ୍ ୱାଡ଼ିଆ (Darashaw Nosherwan Wadia) , ଏମ୍.ଏ., ଡି.ଏସ୍‌ସି., ଏଫ.ଆର.ଏସ., ଏଫ.ଜି.ଏସ., ଏଫ.ଏନ.ଆଇ., କେବଳ ଭାରତର ନୁହେଁ, ସାରା ପୃଥିବୀର ଭୂବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଜଣେ ମେଧାବୀ, ସୁଦକ୍ଷ ଓ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀ ରୂପେ ବିଶେଷ ଭାବେ ପରିଚିତ । ନାଆଁଟି ଯେତେ ବଡ଼, ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନକୁ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ମଧ୍ୟ ସେତେ ବିଶାଳ । ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ସଭ୍ୟପଦ (Fellow of Royal Society)ରେ ଅଳଂକୃତ ହେବାରେ ୱାଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏହି ଦୁର୍ଲଭ ସମ୍ମାନର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରହୀତା । ସେ ଥିଲେ ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ଭାରତର ଏକମାତ୍ର ଜାତୀୟ ପ୍ରଫେସର (National Professor) ।

ଭାରତରେ ଭୂବିଜ୍ଞାନର ଶୁଭାରମ୍ଭ ସନ ୧୮୫୧ରେ ସୂଚିତ ହୋଇଥିଲା । ତା'ପରେ ଏହି ବିଜ୍ଞାନକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବାରେ ଅନେକ ବିଦେଶୀ ଓ ଭାରତୀୟ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ଙ୍କର ଅବଦାନ ରହିଛି; କିନ୍ତୁ ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ଭଳି ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ଏତେ ଦୀର୍ଘକାଳର ସମ୍ପର୍କ ଆଉ କାହାର ନଥିଲା । ଭାରତର ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଇତିହାସର ଏକ ଦୀର୍ଘକାଳ ବିଦେଶୀ, ବିଶେଷତଃ ଇଂରେଜ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର କବ୍‌ଜାରେ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରବଳ

ଆଧିପତ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଯେଉଁ କତିପୟ ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀ, ସ୍ୱୀୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଏବଂ ପାରଙ୍ଗମତା ପ୍ରତିପାଦନ କରି ପାରିଥିଲେ, ୱାଡ଼ିଆ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ଓ ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ତାଙ୍କ ଦେହାବସାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ ଧରି, ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ଓ ସମୃଦ୍ଧି ସହିତ ୱାଡ଼ିଆ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ପରୋକ୍ଷଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ଏହା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ଯେ ୱାଡ଼ିଆ ନିଜର ଭୂବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ କୃତିତ୍ୱକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ ଏବଂ ଭାରତରେ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀର ଭୂବିଜ୍ଞାନ ଇତିହାସ କହିଲେ, କେବଳ ୱାଡ଼ିଆଙ୍କୁ ହିଁ ବୁଝାଏ ।

ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ । ଏହାର ସଠିକ୍ ଓ ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ଉଭୟ ତାତ୍ତ୍ୱିକ (Theoretical) ଏବଂ ବ୍ୟାବହାରିକ (Applied) ଜ୍ଞାନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମେ ୧୪ ବର୍ଷ ଯାଏଁ କଲେଜ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ତା'ପରେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଭାରତୀୟ / ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେ (Geological Survey of India)ର ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଭାବେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କପରି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ କରିଥିବା ଭୂବିଜ୍ଞାନୀ ଭାରତରେ ବିରଳ ।

ୱାଡ଼ିଆ, ଅକ୍ଟୋବର ୨୫ ତାରିଖ, ୧୮୮୩ ମସିହାରେ ଗୁଜୁରାଟ ପ୍ରଦେଶରେ ସୁରଟ୍‌ର ଏକ ସଂଭ୍ରାନ୍ତ, ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ପାର୍ଶି ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପରିବାରର ନଅଟି ସନ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଚତୁର୍ଥ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ରେଳବାଇ ବିଭାଗରେ ଜଣେ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟର ରୂପେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ । ଶୈଶବ କାଳରୁ, ତାଙ୍କ ପରିବାର ବରୋଦରାକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲା । ବରୋଦା କଲେଜରୁ ସେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ପ୍ରାଣି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଭୂତତ୍ତ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ସ୍ନାତକ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ବରୋଦା ମହାରାଜାଙ୍କ ଭୂବିଜ୍ଞାନ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ବିଭିନ୍ନ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ନମୁନା, ତାଙ୍କୁ ଏହି ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ୧୯୦୬ ମସିହାରେ, ସେ ବରୋଦା କଲେଜରୁ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ଓ ଭୂତତ୍ତ୍ୱରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ପାଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ପ୍ରଥମେ କିଛିଦିନ ସେହି କଲେଜର ସ୍ନାତକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ୨୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ପ୍ରଦେଶର Prince of Wales କଲେଜରେ ପ୍ରଫେସର ପଦରେ ଯୋଗଦାନ ପୂର୍ବକ, ସୁଦୀର୍ଘ ୧୪ ବର୍ଷ ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । କୈଶୋର ଜୀବନରେ ସେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଶ୍ରୀ ମାସାନୀ ଏବଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇଂରାଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ

ଦାର୍ଶନିକ ମହର୍ଷି ଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି, ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ, ଦର୍ଶନ ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତର କାଳରେ ସେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଲେଖକ ଓ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ପାରଙ୍ଗମତା, ତାଙ୍କୁ ସୁନ୍ଦର ଓ ଉପାଦେୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପନା ଜୀବନରେ ଅବସର ସମୟ, ସେ କାଶ୍ମୀର ହିମାଳୟର ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ଚରିତ୍ର, ଶିଳା, ଖଣିଜ ଓ ଜୀବାଶ୍ମ ଅଧ୍ୟୟନରେ କଟାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସୁପ୍ତ ଚେତନାରେ ବିଶାଳ ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳାର ଲୁକ୍କାୟିତ ଭୂସମ୍ପଦ, ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷଭାବେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ସପନେ, ଶୟନେ ଓ ଜାଗରଣେ, ସେ କେବଳ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ହିମାଳୟର ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ରହସ୍ୟ କଥା ହିଁ ଭାବୁଥିଲେ ।

ପ୍ରାୟ ୧୪ ବର୍ଷ ଅଧ୍ୟାପନା କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପରେ ୱାଡ଼ିଆ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେରେ ଭୂବୈଜ୍ଞାନିକ ଅଫିସର ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଲେ । କୌଣସି ବିଦେଶୀ ଡିଗ୍ରୀ ନଥାଇ ଏହି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବା ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ବିଶାଳ ପ୍ରତିଭାର ନିଦର୍ଶନ । ଏହାପରେ ଦୀର୍ଘ ୧୮ ବର୍ଷ, ସେ ଭାରତୀୟ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଓ ଶାଖାରେ ଯୋଗ୍ୟତାର ସହ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିଥିଲେ । ମୁକ୍ତ ଆକାଶ ତଳେ ଦୁର୍ଗମ ଓ ବରଫାବୃତ ହିମାଳୟର ପାର୍ବତ୍ୟ ଏବଂ ବନ୍ଧୁର ଶିଳାଭୂମି ଏବଂ ବିପଜ୍ଜନକ ନଈ, ନାଳ ଓ ଗଣ୍ଡ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଭୌଗୋଳିକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ପାଦରେ ଚାଲିଚାଲି ସେ ହିମାଳୟର ବିଭିନ୍ନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ହିମାଳୟ ଉପରେ ସାରଗର୍ଭକ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ବାଢ଼ି, ହିମାଳୟର ନୂତନ ଦିଗ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥିଲେ । ଦଶବର୍ଷ ଅବିରତ ଅନୁସଂଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ହିମାଳୟ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ମତରେ ଭାରତର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମରେ ଅବସ୍ଥିତ ନଙ୍ଗାପର୍ବତ (Nanga Parbat) ନିକଟରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଅକ୍ଷ ତୀକ୍ଷ୍ଣଭାବେ ଘୂରି ଯାଇଛି । ଏଠାରେ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ବିସ୍ତୃତ ପ୍ରଧାନ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀର ଅକ୍ଷ (axis) ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବକ୍ରରେଖା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ଏବଂ ବେଲୁଚିସ୍ତାନ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀ ନାମରେ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ଓ ପରେ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଅଛି । ୱାଡ଼ିଆ ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ଯେ ଏହି ଦୁଇ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକାର ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀର ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରକୃତି ସର୍ବତୋଭାବେ ସମାନ ଏବଂ ଦୁହିଁଙ୍କର ବୟସ ଏକ ଅଟେ । ଏ ଦୁହେଁ, ଗୋଟିଏ ପାର୍ବତନ ଚକ୍ର

(Orogenic/mountain building cycle)ର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହାକୁ ସେ ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ବକ୍ର-ଅକ୍ଷ-ରେଖା ବା ସିନ୍‌ଟାକ୍‌ସିଆଲ୍ ବେଣ୍ଡ୍ (Syntaxial bend) ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । ପରେ ଏହି Syntaxis ତତ୍ତ୍ୱ, ୱାଡ଼ିଆଙ୍କୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମ୍ମାନ ଆଣି ଦେଇଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ, ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ମଧ୍ୟରେ, ସେ ହିମାଳୟର ଖଣିଜ ସଂପଦ, ଭୂଚଳନ (tectonism), ସଂରଚନା (structure),ଶିଳା ପ୍ରକୃତି, ଜୀବାଶ୍ମ ଓ ଆଗ୍ନେୟ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିଥିଲେ । ହିମାଳୟରେ ଥିବା ତୃତୀୟକ ଯୁଗର ଆଦିମାନବ ଓ ବାନରମାନଙ୍କର ଜୀବାଶ୍ମ (fossil), ଏବଂ ଗଣ୍ଡୱାନା ଯୁଗର ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଭିଦ-ଜୀବାଶ୍ମ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରି, ଏହାର ପୁରାଜୀବତତ୍ତ୍ୱ (Palaeontology) ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସଂଦର୍ଭମାନ ଲେଖିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେରେ ପ୍ରାୟ ସତର ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟକରି, ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ (Superintending Geologist) ରୂପେ, ସେ ଚାକିରି ଜୀବନରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଏହି ସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ (Director) ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଅବସରକାଳୀନ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ କର୍ମବହୁଳ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତୀୟ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ସଫଳତାରସହ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ବହୁ ସମ୍ମାନ ଓ ଗୌରବର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ସରକାରୀ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲାପରେ, ପ୍ରାୟ ଛଅ ବର୍ଷକାଳ ସେ ସିଂହଳ (ଶ୍ରୀଲଙ୍କା) ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଖଣିଜତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେଠାରେ ଗ୍ରାଫାଇଟ୍ ବା କୃଷ୍ଣସୀସକ ଖଣିଜର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ହିଁ ସିଂହଳ (ଶ୍ରୀଲଙ୍କା) ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ଖଣିଜ ଉପଦେଷ୍ଟା ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ତାଙ୍କରି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ପାରମାଣବିକ ଖଣିଜ ବିଭାଗ (Atomic Mineral Division) ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି ବିଭାଗର ପ୍ରଧାନ ଉପଦେଷ୍ଟା ପଦରେ ଆସୀନ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଖଣି ବ୍ୟୁରୋ (Indian Bureau of Mines)ର ସେ ପ୍ରଥମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଥିଲେ । ସେ ଭାରତରେ ବିଭିନ୍ନ ଭୂବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂସ୍ଥା ଓ ବିଭାଗଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସଂଗଠିତ କରିବା ପାଇଁ ଗଠିତ "ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ବୋର୍ଡ଼ (Programming Board)ର ସଭାପତି ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ତୁଲାଇବାର ଗୌରବ

ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ଖଣିଜ ଜାତୀୟକରଣ କମିଟି ଓ ଯୋଜନା କମିଶନ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କମିଟିଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ ।

ୱାଡ଼ିଆ, ବହୁ ଦେଶୀୟ ଓ ଅନ୍ତର୍ଦେଶୀୟ ସମ୍ମାନ, ମାନପତ୍ର ଓ ପଦକ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବିଶେଷ କୃତିତ୍ୱ, ଗବେଷଣା ଓ ଜ୍ଞାନପାଇଁ ସେ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଡି.ଏସ୍‌ସି. (D. Sc.) ଡିଗ୍ରୀରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ହିମାଳୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ୱାଡ଼ିଆ ୧୯୩୪ ମସିହାରେ ଲଣ୍ଡନସ୍ଥ ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ବିଖ୍ୟାତ 'ବାକ୍' ପୁରସ୍କାର ଏବଂ ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଲଣ୍ଡନର ଜିଓଗ୍ରାଫିକାଲ ସୋସାଇଟିରେ 'ଚାର୍ଲସ ଲାଏଲ୍ ମେଡ଼ାଲ' ପାଇଥିଲେ । ୧୯୫୭ ମସିହାରେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଲଣ୍ଡନ୍‌ର ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ସଭ୍ୟ (F. R. S.) ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ, ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଅନୁଷ୍ଠାନ (National Institute of Science)ର ମେଘନାଦ ସାହା ମେଡ଼ାଲ ଏବଂ ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟିର ପି.ଏନ୍. ବୋଷ ମେଡ଼ାଲ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ଓ ଅବଦାନର ସ୍ୱୀକୃତିରେ ୧୯୬୩ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଫେସର ପଦ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ବହୁ ଭୂବିଜ୍ଞାନ ସଂସ୍ଥା, ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ସଂପାନ ଓ ସମିତିର ପରିଚାଳନା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ୧୯୪୨ ଓ ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି, ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଏବଂ ସନ ୧୯୬୪ ମସିହାରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନର ସଭାପତି ହେବା ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ଜାତିସଂଘ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍ଥାର ଖଣିଜ ନୀତି ଓ ଖଣିଜ ଉନ୍ନୟନ କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ରଚନା କରିବାରେ ୱାଡ଼ିଆ ବହୁବାର ଭାରତର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାର ଉନ୍ନତି ଓ ପ୍ରସାର ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ଏହି ବିଜ୍ଞାନରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶିକ୍ଷା ଓ ଉଚ୍ଚ ଗବେଷଣା, ପ୍ରସାର ଓ ମାନ ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଖଣିଜ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୁସଂହତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ବିଷୟରେ ସେ ବାସ୍ତବ ସୂଚନା ଓ ପ୍ରସ୍ତାବମାନ ଦେଇଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମଞ୍ଜୁରୀ କମିଶନ (U. G. C.) ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ପ୍ରଥମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କମିଟିର ମୁଖ୍ୟ ରୂପେ, ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ଉନ୍ନତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ବ୍ୟାବହାରିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ତାଲିମ ଦେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ପନ୍ଥା ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ସହାୟତାରେ ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ଠାରେ ଭୂବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ ଉଚ୍ଚତର ପାଠ୍ୟକେନ୍ଦ୍ର (Advanced

Centre of Studies) ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ଭାରତରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ଭୂବିଜ୍ଞାନରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣାର ଶୁଭାରମ୍ଭ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଅଛି ।

ସେ ହିମାଳୟ ଓ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ଶିଳାସମୂହ ଉପରେ ପ୍ରାୟ ୪୦ ଖଣ୍ଡରୁ ବେଶୀ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀରେ ସ୍ତରୀୟ-ଭୂବିଜ୍ଞାନ (Stratigraphy) ବିଷୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ସେ "Geology of India" ନାମକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଟିଏ ଲେଖିଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଏବଂ ଭାଷାର ସୁନ୍ଦର ଶୈଳୀ ଯୋଗୁଁ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଛାତ୍ର, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଉପାଦେୟ ଏବଂ ଉଚ୍ଚମାନର ପୁସ୍ତକ ଭାବରେ ପରିଗଣିତ ।

କେବଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ ନୁହେଁ, ଜଣେ ମଣିଷ ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ତୁଳନା ନାହିଁ । ସେ ଥିଲେ ନମ୍ର ଓ କୋମଳ ସ୍ୱଭାବର । ସହକର୍ମୀ, ଯୁବକର୍ମୀ ଓ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ଦେବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ସର୍ବଦା ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଥିଲା । ଆଜିର ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବହୁ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ନିକଟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଋଣୀ ।

ଭାରତ ଏକ ଖଣିଜ ବହୁଳ ଦେଶ ଏବଂ ଏହି ଖଣିଜ ସଂପଦର ଉପଯୁକ୍ତ ଉପଯୋଗ ଓ ବିନିଯୋଗ ଉପରେ ଆମ ଦେଶର ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ପ୍ରଗତି ଅନେକାଂଶରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଏହି ବିଶାଳ ଖଣିଜ ସଂପଦର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଅନ୍ୱେଷଣ, ଖନନ, ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବ୍ୟବହାର ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ ସୁଷ୍ଠୁ ଏବଂ ବଳିଷ୍ଠ ଜାତୀୟ ଖଣିଜ ନୀତି (National Mineral Policy) ପ୍ରଣୟନ କରିବା ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ଶେଷ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ୧୯୪୭ ମସିହାରୁ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ତତ୍ପରତାର ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ଅଧୁନା ଆମର ଅନୁସୃତ ଜାତୀୟ ଖଣିଜ ନୀତି ଗଠନରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଅବଦାନ ରହିଛି ।

୧୯୬୯ ମସିହା, ଜୁଲାଇ ମାସରେ ପ୍ରାୟ ୮୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୱାଡ଼ିଆ ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଜାତୀୟ ପ୍ରଫେସର ଓ ଖଣିଜର ପ୍ରଧାନ ଉପଦେଷ୍ଟା ଥିଲେ । ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାୟ ଷାଠିଏ ବର୍ଷର ଗୌରବମୟ ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ-ଇତିହାସର ଯବନିକା ପଡ଼ିଥିଲା ।

ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ଅବିରତ ଅଧ୍ୟୟନ, ବିରଳ ମେଧା, ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଅଧ୍ୟବସାୟ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ନିର୍ଭୀକ ଅଗାଧ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ, ତାଙ୍କୁ ଦୁର୍ଲଭ କୃତିତ୍ୱ, ସମ୍ମାନ, ଖ୍ୟାତି

ଓ ସାଫଲ୍ୟର ତୁଙ୍ଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ବିଂଶଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ୧୯୬୯ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ ସମାଜରେ ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅବଦାନ ରହିଛି ଏବଂ ଏହାର ସୁଦୂରବ୍ୟାପୀ ପ୍ରଭାବ, ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ଦେବ, ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ଓ ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା ପାଇଁ 'ୱାଡ଼ିଆ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ ହିମାଳୟାନ୍ ଜିଓଲୋଜି' ନାମରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ୱାଡ଼ିଆଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ବହୁ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀ ଏଠାରେ ହିମାଳୟର ବିଭିନ୍ନ ଭୂତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଷୟ ଉପରେ ବିଶଦ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ।

ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ । ତେଣୁ ୱାଡ଼ିଆ ପ୍ରକୃତିର ଉପାସକ ଥିଲେ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ମୁକ୍ତ ଆକାଶ ତଳେ ପୃଥିବୀର ବକ୍ଷ ହିଁ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀର ପ୍ରଧାନ ଗବେଷଣାଗାର; Nature is the living garment of God — ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ୱାଡ଼ିଆ ପ୍ରକୃତି ତଥା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ମହାନ୍ ଉପାସକ ଥିଲେ । ପ୍ରକୃତିର ଉପାସକ ତଥା ବିଶିଷ୍ଟ ଭୂବିଜ୍ଞାନ ସାଧକଭାବରେ ୱାଡ଼ିଆ ଚିରଞ୍ଜୀବୀ ହୋଇ ରହିବେ । ତାଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଏବଂ ଉତ୍ତର କାଳରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କର ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନକୁ ଏତେ ଅବଦାନ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଯୁଗସ୍ରଷ୍ଟା, ସର୍ବୋତ୍ତମ ଓ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭୂବୈଜ୍ଞାନିକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ ୱାଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଭାରତୀୟ ଭୂବିଜ୍ଞାନର ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ।

ଶ୍ରୀନିବାସ ଆୟାଙ୍ଗାର ରାମାନୁଜନ୍

ଡାକ୍ତର ଶଶୀନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର

ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ପରିଚିତ । ପିଲାଦିନୁ ଗଣିତରେ ଭଲ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଭିଭାବକମାନେ କେତେ ଯେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି ତାହା ଊଣାଅଧିକେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ଥିବ । ଅନେକ ପିଲା ଅଛନ୍ତି ଗଣିତ କଥା ଶୁଣିଲେ ତାଙ୍କୁ ଡର ଲାଗେ । ସେମାନଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା ତାଙ୍କର ମେଧାବୀ ପଣିଆରେ ଆଞ୍ଚ ଆଣେ । ବହୁ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଭର୍ତ୍ସନାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିର୍ଯାତନାମାନ ମଧ୍ୟ ସହ୍ୟକରିବାକୁ ପଡ଼ିଛି ।

୧୯୧୮ ମସିହାରେ ରୟାଲ ଇଂଲଣ୍ଡ ସୋସାଇଟି ଜଣେ ଭାରତୀୟଙ୍କର କୌଣସି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଡିଗ୍ରୀ ନଥାଇ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଫେଲୋ ଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ କରିଥିଲେ । କାରଣ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଅବଦାନ ଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଅବଦାନ ତାଙ୍କୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସ୍ମରଣୀୟ କରି ରଖିଥିବ । ତାଙ୍କର ନାମ ହେଉଛି ଶ୍ରୀନିବାସ ଆୟାଙ୍ଗାର ରାମାନୁଜନ୍ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ଭାରତୀୟର ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଥିବା ଲୁକ୍କାୟିତ ରହସ୍ୟ ସମଗ୍ରବିଶ୍ୱରେ ଚହଳ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଥିଲା । ରାମାନୁଜନ୍ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇ ନଥିଲେ । ଏପରିକି ଆଇ.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଫେଲ୍ ହେବାପରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଗତି ପୋର୍ଟଟ୍ରଷ୍ଟ ଅଫିସର କିରାଣିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ।

ରାମାନୁଜନ୍ ମାତ୍ର ୩୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିଥିଲେ । ଜୀବନର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଗଣିତର ବହୁ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର କରାଇ ତାଙ୍କୁ ଅମରକରି ଦେଇ ଯାଇଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜୁଲିୟାନ ହକ୍ସଲେଙ୍କ ମତରେ ''ସେ ଥିଲେ ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଣିତିକ ।'' ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଇତିହାସରେ ତାଙ୍କ ନାମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି ।

ରାମାନୁଜନ ୧୮୮୭ ମସିହାରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର କୁମ୍ଭାକୋନାମଠାରେ ଏକ ଦରିଦ୍ର ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗରିବ ପିତାମାତା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ ତାଙ୍କୁ ଆଞ୍ଚଳିକ ହାଇସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ୧୯୦୩ ମସିହାରେ ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ମାଟ୍ରିକ୍ୟୁଲେସନ ପାଶ୍ କରିଥିଲେ । ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ସେ ତଳଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ହୋଇ ମଧ ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ଅଜ୍ଞାତ ଗାଣିତିକ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ନିଜେ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରୁଥିଲେ ।

ସେ ହାଇସ୍କୁଲ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉଚ୍ଚ ନମ୍ବର ରଖି ପାଶ୍‌କରିବା ପରେ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ତାଙ୍କୁ ବୃତ୍ତି ଦିଆଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ସେ କୁମ୍ଭାକୋନାମ ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ବିରାଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ସେ ଏକ ଗଣିତ ପୁସ୍ତକ ପାଇ ତାହାକୁ ଅଳ୍ପ କେତେଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲାପରେ ଗଣିତ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଗଭୀରରୁ ଗଭୀରତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବହୁତ ସମୟ ସେ ଗଣିତ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବିନିଯୋଗ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଫଳରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଯତ୍ନନେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପରୀକ୍ଷାରେ ଖରାପ ହେଲା ଓ ତାଙ୍କର ବୃତ୍ତି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଗଣିତ ଅଧ୍ୟୟନରେ ସେ ପାଗଳପ୍ରାୟ ହୋଇଗଲେ । ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହି ସେ ଗଣିତ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଲେ । ଅବସ୍ଥା ଏପରି ହେଲା ଯେ ଉପସ୍ଥାନ ଅଭାବରୁ ସେ ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ମଧ ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ତା'ପରେ ସେ ଆଉ ଦୁଇବର୍ଷ ପାଞ୍ଚାୟାପା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ୧୯୦୭ ମସିହାରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ ମଧ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଏହାପରେ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଜୀବନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଛେଦ ପଡ଼ିଲା । ମାନ୍ଦ୍ରାସର (ଚେନ୍ନାଇ) ପୋର୍ଟଟ୍ରଷ୍ଟ ଅଫିସରେ ମାସିକ ୨୫ ଟଙ୍କା ଦରମାରେ କିରାଣି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗଦେଲେ । କିରାଣି ଚାକିରି କରୁଥିଲେ ମଧ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ମୋହ ନ ତୁଟି ଆହୁରି ବଢ଼ି ଚାଲିଥାଏ । ସେହି ଅଫିସର ମୁଖ୍ୟ ସାର୍ ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ ଏକଥା ଜାଣିପାରି ପ୍ରଥମେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ରାମାନୁଜନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆକର୍ଷଣ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଗୁଣ ଚିହ୍ନେ ଗୁଣିଆ । ଗଣିତ ଯେ କେତେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ବିଦ୍ୟା ଓ ସେଥିରେ ଯେ ଧୁରନ୍ଧର ତାଙ୍କର ମେଧାଶକ୍ତି ଯେ କେତେ ପ୍ରଖର ତାହା ତାଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ପାଖକୁ ଡାକି ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରାଉଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଥରେ

ପ୍ରଫେସର ନେଭିଲ୍ ମାଡ୍ରାସ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ ରାମାନୁଜନଙ୍କ ଏକ ସୂତ୍ର ସମାହାରକୁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର ନେଭିଲ ତାହା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ଓ ମୁଗ୍ଧ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉପରୋକ୍ତ ସୂତ୍ର ସମାହାର ଉପରେ ପ୍ରଶଂସାମୂଳକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଫେସର ହାର୍ଡ଼ିଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏହା ପଠାଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ହାର୍ଡ଼ି ଏହା ପାଠ କରିବାପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୋଇଯାଇ ରାମାନୁଜନଙ୍କ ପାଇଁ କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ ବୃତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟ ଗଣିତଜ୍ଞମାନେ ରାମାନୁଜନଙ୍କର ଗଣିତରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାପରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ୧୯୧୪ ମସିହାରେ ରାମାନୁଜନ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ତିନିବର୍ଷ କାଳ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଫଳରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟହାନି ଘଟିଲା । ତେଣୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ଭାରତ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ସାରିଥିଲା ।

ପ୍ରତି ପୁସ୍ତକରେ ସେ ତାଙ୍କର ବିସ୍ମୟକର ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ସଂଖ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କର ଗାଣିତିକ ଗବେଷଣା ଅତି ଅଲୌକିକ ଓ ପ୍ରଫେସର ହ୍ୱାଇଟ୍‌ହେଡ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ରାମାନୁଜନ୍ ସଂଖ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଧନରେ ବାନ୍ଧିରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏପରିକି ରୋଗ ଶଯ୍ୟାରେ ଶୋଇଥିବାବେଳେ ପ୍ରଫେସର ହାର୍ଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିବାବେଳେ ନିଜ ରୋଗ ବିଷୟ ଭୁଲି ରାମାନୁଜନ ସାମାନ୍ୟ ହସି କହିଥିଲେ, 'ଦୁଇଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟାର ତିନି ଶକ୍ତିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ ।' ମାତ୍ର ୩୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଣିତିକ ଦେହତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ପୃଥିବୀରେ ସେ ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାଣିତିକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିସାରିଥିଲେ ।

ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଭାବରେ ସେ ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ପ୍ରଥମ ସଭ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଓ ଭାରତ ପକ୍ଷରୁ ଟ୍ରିନିଟିର ଫେଲୋ ରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ ।

ରାମାନୁଜନଙ୍କର ବିସ୍ମୟକର ଜୀବନ ଜୟ ଓ ପରାଜୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ପଣ୍ଡିତ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ''ଭାରତ ଆବିଷ୍କାର'' ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ''ରାମାନୁଜନଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନ ଭାରତ ପକ୍ଷରେ ଏକ ପ୍ରତୀକ ସ୍ୱରୂପ ।''

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭେଙ୍କଟରାମନ

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର

ଆମ ଦେଶକୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ସହିତ ଚିହ୍ନାଇବାରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ଯୋଗଜନ୍ମା କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାମନ ଯେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଭାରତ କାହିଁକି, ସାରା ଏସିଆ ମହାଦେଶରେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବପ୍ରଥମ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଯେ କି ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ କିଛି ଆଜିକାର କଥା ନୁହେଁ, ଏହା ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ତଳର କଥା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାରେ ଭାରତ ଯେ ଏକ ପଛୁଆ ଦେଶ ନୁହେଁ, ସେ ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ, ଅଶୀ ବର୍ଷ ତଳେ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ଭେଙ୍କଟରାମନଙ୍କ ଜନ୍ମ ୧୮୮୮ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ୭ତାରିଖ ଦିନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ରାଜ୍ୟର ତ୍ରିଚିନାପଲ୍ଲୀ ସହରରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳରେ । ତାଙ୍କ ବାପା ହେଉଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆୟାର, ମାତା ପ୍ରଭାତୀ ଦେବୀ । ତାଙ୍କ ବାପା ପ୍ରଥମେ ତ୍ରିଚିନାପଲ୍ଲୀ ସହରର ଏକ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିଲେ । ପରେ ୱାଲଟିୟର ସହରକୁ ଯାଇ ସେଠା ହିନ୍ଦୁ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ହେଲେ । ଗଣିତ ଓ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । ଏହି ପରିବାରରେ ରାମନଙ୍କର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରଭାତୀ ତାରା ଭଳି ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା ।

ରାମନ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ବୟସରୁ ପାଠପଢା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ୱାଲଟିୟରର ଏକ ଚାଟଶାଳୀରେ ତାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମ ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ପିତା ସେଠା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବାରୁ ରାମନଙ୍କ ପାଠପଢା ପ୍ରତି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିଲେ । ତୁଳସୀ ଦୁଇପତ୍ରରୁ ବାସିଲା ଭଳି ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁ ରାମନଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିଥିଲା । ଶ୍ରେଣୀରେ ସେ ଯେ ସବୁବେଳେ ଖାଲି ପ୍ରଥମ ହେଉଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ, ନିଜର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବୁଦ୍ଧି ଓ

ଅସାଧାରଣ ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷକ ତଥା ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କରିଦେଉଥିଲେ । ବଡ ହେଲେ ରାମନ ଯେ ଏକ ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବେ ଏହା ପିଲାଦିନରୁ ଜଣାପଡି ଯାଇଥିଲା। ଆଜିକାଲିକା ପିଲାମାନେ ଆମ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର କ'ଣ ଜାଣୁନାହାନ୍ତି । ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥ କେମିତି ଦେଖୁନାହାନ୍ତି । ରାମନ ପିଲାଦିନେ ସେମିତି ନଥିଲେ । ସେ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲାବେଳେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ପଢି ସେଥିର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଏହି ବିଖ୍ୟାତ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଉପରେ ବିରାଟ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ସେସମୟରେ ସେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ସାରଗର୍ଭକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ପ୍ରଥମ ପୁରସ୍କାର ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସ୍କୁଲ ପଢା ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ୱାଲଟିୟର ସହରର ହିନ୍ଦୁ କଲେଜରେ ଆଇ.ଏ. ପଢିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀନିବାସ ଆୟାଙ୍ଗାର। ସେ ରାମନଙ୍କର ବିରାଟ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ରାମନ ମାତ୍ର ତେର ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେହି କଲେଜରୁ ଆଇ.ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ସାରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ପାସ୍ କଲେ । ତତ୍‌ପରେ ସେଠାରୁ ଗଲେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜକୁ ବି.ଏ. ପଢିବା ପାଇଁ ।

ରାମନ ବି.ଏ. କ୍ଲାସରେ ପଢିଲାବେଳେ ପିଲାଟିଏ ଭଳି ଦିଶୁଥିଲେ । ଦିନେ ସେହି କଲେଜର ଇଂରାଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ କ୍ଲାସରେ ପଢାଇବାକୁ ଆସିଲାବେଳକୁ ରାମନ ପ୍ରଥମ ବେଞ୍ଚରେ ବସିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ଏଡେ ଛୋଟ ପିଲାଟିଏ ଭୁଲରେ କ୍ଲାସ ଭିତରକୁ ପଶିଆସି ବେଞ୍ଚରେ ବସିଯାଇଛି । ପିଲାଟି କିଏ ଜାଣିବା ପାଇଁ ରାମନଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ପଚାରିଲେ -

"ତୁମେ କ'ଣ ଏହି କ୍ଲାସର ଛାତ୍ର ?"

"ଆଜ୍ଞା ହଁ" ରାମନ ଉତ୍ତର ଦେଲେ।

"ତୁମ ବୟସ କେତେ ?"

"ତେର ।"

"ତୁମେ କେଉଁ କଲେଜରୁ ଆଇ.ଏ.ପାସ କରିଛ ?"

"ୱାଲ୍‌ଟିୟର ହିନ୍ଦୁ କଲେଜରୁ ।"

"ତୁମର ନାମ କଅଣ ?"

"ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଂ ଭେଙ୍କଟରାମନ ।"

ଏହି ଘଟଣାଟି ଚାରିଆଡେ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଗଲା । ଏଡେ ଛୋଟ ପିଲାଟିଏ ବି.ଏ. କ୍ଲାସରେ ପଢୁଛି ଶୁଣି ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଧାଇଁଲେ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ପିଲାଟି ସାରା ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇଛି। ଅଧ୍ୟାପକ ମହଲରେ ରାମନଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ବଢିଗଲା। ପାଠ ପଢାଇବା ପାଇଁ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଆସିଲେ ରାମନଙ୍କର ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ ଦେଖି ଚମତ୍କୃତ ହେଉଥିଲେ । ଦିନକୁ ଦିନ ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ମିଳିଲା । ଦିନେ କ୍ଲାସରେ ଜଣୈକ ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର କ'ଣ ହେବ ବୋଲି ଠିକ୍ କରି ନ ପାରି ଥତ୍‌ମତ୍ ହୋଇଗଲେ । କିନ୍ତୁ ରାମନ ହଠାତ୍ ଉଠିପଡି ସେହି ପ୍ରଶ୍ନର ସଠିକ୍ ଉତ୍ତର କ'ଣ ହେବ କହି ଦେଇଥିଲେ ।

ପ୍ରେସିଡେନସି କଲେଜରେ ପଢିଲାବେଳେ ସେ ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ଆଉ ଏକ ଘଟଣାରେ । ଥରେ ଦଳେ ପିଲାଙ୍କର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ଏକ ବିଷୟ ଉପରେ ସନ୍ଦେହ ଉପୁଜିବାରୁ ସେମାନେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ବହୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ମଧ୍ୟ ଏହାର ଉତ୍ତର ଖୋଜି ପାଇଲେନି । ତେଣୁ ସେମାନେ ରାମନଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଲେ । ରାମନ ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ଉତ୍ତର ଦେଇଦେଲେ । ତେବେ ଏହି ଉତ୍ତରଟି ଠିକ୍ କି ଭୁଲ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବିଲାତର ଜଣୈକ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ପାଖକୁ ଏକ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ଏହି ପତ୍ରଟିକୁ ପଢି ଖୁବ୍ ଖୁସି ହୋଇ କୌଣସି ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେବାପାଇଁ ରାମନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧକଲେ । ରାମନ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ପଠାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଏହାକୁ ଟିକିଏ ଦେଖିବା ପାଇଁ ନିଜ କଲେଜର ସେହି ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ପକାଇ ରଖିଲେ । ଡେରି ହୋଇଯିବାରୁ ସେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ପାଖରୁ ଘେନିଆସି ସିଧାସଳଖ ବିଲାତର ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପତ୍ରିକାକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଅଳ୍ପ କେଇଦିନ ଭିତରେ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଯିବାରୁ ରାମନ ଅଧିକ ଖୁସି ହୋଇଗଲେ। ସେ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାଟି ଧରି ସେହି ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ ।

ଅଧ୍ୟାପକ ମହାଶୟ ପତ୍ରିକାରୁ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧଟିକୁ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁସି ହୋଇ ରାମନଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏମ.ଏ. ପଢୁଥିଲାବେଳେ ରାମନଙ୍କର ଆଉ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିଲାତର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା। ରାମନଙ୍କର ଏହିସବୁ କୃତିରୁ ତାଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଧରି ନେଇଥିଲେ, ରାମନ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜଣେ

ବିଖ୍ୟାତ ଲୋକ ହେବେ । ୧୯୦୭ମସିହାରେ ମାତ୍ର ୧୯ବର୍ଷ ବୟସରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ସେ ଏମ.ଏ.ପାଶ୍ କଲେ ।

ଏତେ କୃତିତ୍ୱର ସହ ପାଶ୍ କରିସାରିବା ପରେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ରାମନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚତର ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ବିଲାତ ପଠାଇବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କୁ ସୁପାରିସ କଲେ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସରକାର ରାମନଙ୍କୁ ବୃତ୍ତି ଦେଇ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଠିକ୍ କଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ରୁଗ୍ଣ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ବିଲାତ ଯିବାପାଇଁ ମେଡିକାଲ ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଦେବା ପାଇଁ ସେବେଳର ଗୋରା ଡାକ୍ତରମାନେ ମନା କରିଦେବାରୁ ସେ ବିଲାତରେ ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ପାଇବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ବାପା ଓ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ବଡ ସରକାରୀ ଚାକିରି ପାଇଁ ସର୍ବଭାରତୀୟ ପରୀକ୍ଷା ଦେଲେ । ଖୁବ୍ ସୁନାମର ସହିତ ଭାରତୀୟ ଫାଇନାନ୍‌ସ ସର୍ଭିସରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଡେପୁଟି ଏକାଉଣ୍ଟାଣ୍ଟ ଜେନେରାଲ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ସେତେବେଳକୁ ରାମନଙ୍କୁ ମାତ୍ର ଉଣେଇଶ ବର୍ଷ ବୟସ । ଏତେ କମ୍ ବୟସରେ ଏତେ ବଡ ଚାକିରି ପାଇବା କମ୍ ବଡ କଥା ନୁହେଁ । ଏହି ସମୟରେ ରାମନଙ୍କର ବିଭାଘର ମଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।

ରାମନ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ଚାକିରି କଲିକତାରେ ପାଇଲେ । ରାମନ ଖୁବ୍ ପରିଶ୍ରମୀ, ନିଷ୍ଠାବାନ୍ । ନିଜର ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ଅଫିସର ସୁପରିଚାଳନା କରି ଉପରିସ୍ଥ ସାହେବ ଅଫିସରମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇପଡିଲେ । ଦକ୍ଷ, ପରିଶ୍ରମୀ, ସଚ୍ଚୋଟ ଅଫିସର୍‌ଙ୍କୁ କିଏବା ଭଲ ନ ପାଇବ ? ରାମନ ସିନା ଖୁବ୍ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ଅଫିସ୍ କାମ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମନ ଏହି କାମରେ ମାନୁନଥିଲା । ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ଏକ ଲୁକ୍‌କାୟିତ ଇଚ୍ଛା ଥାଏ, ସେ କେମିତି ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାଆନ୍ତେ । ଦିନେ ସେ ଏହି ଗବେଷଣା କଥା ଚିନ୍ତାକରି ଅଫିସରୁ କଲିକତାର ବହୁବଜାର ଷ୍ଟ୍ରିଟ ଦେଇ ଘରକୁ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ଦେଖିଲେ ରାସ୍ତାରେ ଗୋଟିଏ ସାଇନ୍‌ବୋର୍ଡ ମରାଯାଇଛି, 'ଦି - ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆସୋସିଏସନ ଫର ଦି କଲ୍‌ଟିଭେସନ ଅଫ୍ ସାଏନ୍‌' । ସେ ଘରକୁ ଯିବେ କ'ଣ ସେହି ଅଫିସ ଭିତରକୁ ପଶିଲେ । ସେ ସେଠି ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ଯେ, ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଏକ ସଭା ବସିଛି । ସେହି ସଭାରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରୁଥାଆନ୍ତି ବଙ୍ଗଳାର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ସାର ଆଶୁତୋଷ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ । ସଭାରେ ହେଉଥିବା ଆଲୋଚନା ଶୁଣି ରାମନଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନଆଡକୁ ଆଗ୍ରହ ଆହୁରି ବଢିଗଲା । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଥିଲେ ଡାକ୍ତର ମହେନ୍ଦ୍ର ଲାଲ

ସରକାର । ତାଙ୍କ ପୁଅ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅବୈତନିକ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଥାଆନ୍ତି । ସଭା ଶେଷ ହେଲା ପରେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଯାଇ ଦେଖାକଲେ ଓ ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସୁବିଧା ଦିଆଯିବ କି କ'ଣ ପଚାରିଲେ । ରାମନ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଗବେଷଣାର ଏକ ଯୋଜନା ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଦେଲେ । ସେକ୍ରେଟେରୀ ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ଯୋଜନାରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ସେଠି ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ । ରାମନଙ୍କର ଗବେଷଣା ଯୋଜନା ଯେ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଏହା ବୁଝିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଡେରି ଲାଗିଲାନି । ରାମନ ଅନୁମତି ପାଇ ତହିଁ ପରଦିନଠାରୁ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଦିନସାରା ସରକାରୀ ଅଫିସରେ ଅଫିସ କାମ କରନ୍ତି । ସକାଳେ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଗବେଷଣା କରନ୍ତି ।

ରାମନ କଲିକତାରେ ରହିଲେ ମୋଟେ ତିନି ବର୍ଷ । ଅଫିସ କାମ ଛଡା ବାକି ସମୟତକ ସେ ଗବେଷଣାରେ କଟାଉଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ସେତେବେଳେ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଥିଲା କଲିକତା । ଦେଶର ଖୁବ୍ ବଡ ବଡ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏଠି ଗବେଷଣା କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ପାଇ ରାମନ ଏ ଦିଗରେ ଖବ୍ ଆଗେଇ ପାରିଲେ ।

ରାମନଙ୍କର ଏହି ସୁଯୋଗ ବେଶିଦିନ ରହିଲାନି । କଲିକତାରେ ତିନିବର୍ଷ ଚାକିରି କରିବା ପରେ ତାଙ୍କ ବଦଳି ହେଲା ରେଙ୍ଗୁନ୍ (ୟାଙ୍ଗୋ)କୁ। ସେତେବେଳେ ବର୍ମା (ମିଆଁମାର) ଭାରତ ସହିତ ସାମିଲ ହୋଇରହିଥାଏ । ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବହୁ ମନକଷ୍ଟରେ ରେଙ୍ଗୁନ୍ (ୟାଙ୍ଗୋ) ଗଲେ । ରେଙ୍ଗୁନ୍ (ୟାଙ୍ଗୋ)ରେ ଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପିତା ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିବାରୁ ସେ ଛୁଟି ନେଇ ଘରକୁ ଚାଲି ଆସିଲେ । ଛୁଟିପରେ ତାଙ୍କୁ ନାଗପୁରକୁ ବଦଳି କରା ହେଲା । ନାଗପୁରରେ କିଛିଦିନ ରହି ସେ ପୁଣି କଲିକତା ବଦଳି ହୋଇ ଆସିଲେ ଏବଂ ପୁଣି ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାରେ ଯୋଗଦେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଶ୍ରେଣୀ ଖୋଲିଲା । ସାର ଆଶୁତୋଷ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ହେତୁ ସରକାରୀ ଚାକିରି ଛାଡିଦେଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗଦେଲେ ସେ । ତାଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଚାକିରି ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଏତେବଡ ସରକାରୀ ଚାକିରି ଛାଡିଦେଲାରୁ ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ମଧ୍ୟ ମନକଷ୍ଟ ହୋଇ ନଥିଲା । ଏହା ୧୯୧୭ ମସିହା କଥା । ଏହି ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ସମୟରେ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ବିଲାତ ଯିବାପାଇଁ ଡାକରା ପାଇଲେ । ବିଶେଷ ଇଚ୍ଛାନଥିଲେ ହେଁ ସାର୍ ଆଶୁତୋଷଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ରାଜି ହେଲେ ।

ସେ ଏକ ଜଳଜାହାଜରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାତ୍ରାକଲେ । ବାଟରେ ଭୂମଧ୍ୟ ସାଗରର ନୀଳ ଜଳରାଶି ଦେଖି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ସମୁଦ୍ରର ନୀଳ ଜଳରାଶି ଦେଖି ତାଙ୍କ ମନରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା, ସମୁଦ୍ର ଜଳ ତ ପ୍ରକୃତରେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଓ ବର୍ଣ୍ଣହୀନ । କିନ୍ତୁ ସମୁଦ୍ର ତାଙ୍କୁ କାହିଁକି ନୀଳ ଦିଶୁଛି ? ଏହା ରଙ୍ଗବିହୀନ ହେବାକଥା । ଠିକ୍ ସେମିତି ଆମ ଆକାଶ ମଣ୍ଡଳ ଆମକୁ ଦିନରେ କାହିଁକି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶେ ? ବାୟୁ ତ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଓ ବର୍ଣ୍ଣହୀନ ଦିଶିବା କଥା। ଲଣ୍ଡନରୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଏହା ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ସମୁଦ୍ର ଜଳ କାହିଁକି ନେଳିଆ ଦିଶେ ତାହାରି ଉପରେ ଗବେଷଣା କରୁ କରୁ ସେ ଏକପ୍ରକାର ନୂତନ ରଶ୍ମିର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ । ତାହା ଏକ ପୂରାପୂରି ନୂଆପ୍ରକାରର ରଶ୍ମି । ଏହି ରଶ୍ମି ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ 'ରାମନରଶ୍ମି' ଭାବରେ ଖ୍ୟାତ । ଏହା ହେଲା ୧୯୨୮ ମସିହାର କଥା । ତାଙ୍କର ଏହି ନୂତନ ରଶ୍ମିକଥା ଯେତେବେଳେ ଚାରିଆଡେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା, ରାମନ ଏକ ବଡ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ ବିଜ୍ଞାନୀ ମହଲରୁ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଲେ । ଏହି ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ରାମନ ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ସମ୍ମାନ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ୧୯୩୦ ମସିହାରେ ଲାଭ କଲେ । ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବହୁ ସମ୍ମାନ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପୃଥିବୀର ଚାରିଆଡୁ ବୋହି ଆସିଲା ।

ରାମନ ବେଶୀଦିନ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରହି ପାରିଲେନି । ସେ ୧୯୩୩ ମସିହାରେ କଲିକତା ଛାଡି ବାଙ୍ଗାଲୋରସ୍ଥ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେଠାରେ ଚଉଦ ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ୧୯୪୭ ମସିହାରେ ରାମନ ଗବେଷଣା ଅନୁଷ୍ଠାନର ଡିରେକ୍ଟର ଭାବରେ ଯୋଗଦେଲେ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠାରେ ରହିଲେ । ରାମନ ରଶ୍ମି ବ୍ୟତୀତ ରାମନଙ୍କର ବହୁ ଗବେଷଣା ହୀରା ଉପରେ ଅଛି । ସେ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗବେଷଣାରେ ରତ ଥାଇ ୧୯୭୦ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ୨୧ତାରିଖ ଦିନ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ତାଙ୍କ ଆବିଷ୍କୃତ ରାମନ ରଶ୍ମି ପାଇଁ ରାମନ ଅମର ହୋଇ ରହିଗଲେ । ଆଜିକାଲି ରାମନ ରଶ୍ମିର ଯେଉଁ ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବହାର ବିଭିନ୍ନ ଗବେଷଣାରେ ଦେଖାଦେଇଛି, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଚିର ଅମର କରି ରଖି ପାରିବ । ଅମେ ଜାଣୁ ପଦାର୍ଥ ଅଣୁପରମାଣୁରୁ ଗଠିତ । ବାୟୁ, ଜଳ ଆଦି ଅଣୁପରମାଣୁରୁ ସୃଷ୍ଟ। ଜଳ ଓ ବାୟୁ ଉପରେ ଯେତେବେଳେ ଆଲୋକ ରଶ୍ମି ପଡେ ବସ୍ତୁରେ ଅଣୁ ସହିତ ଆଲୋକର ସଂଘର୍ଷ ଘଟେ । ଏହା ଫଳରେ ଆଲୋକର ତରଙ୍ଗ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ବଦଳି ଯାଏ । ଏହା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଜର୍ମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସ୍ମେକାଲ ଆବିଷ୍କାର

କରିଥିଲେ । ରାମନ ପରୀକ୍ଷା କରୁକରୁ ଦେଖିଲେ ଯେ ସ୍ମେକାଲଙ୍କ ତଥ୍ୟାନୁଯାୟୀ ଯେଉଁ ରଶ୍ମି ବାହାରିବା କଥା ସେ ରଶ୍ମି ସହିତ ଆଉ ଏକ ରଶ୍ମି ବାହାରୁଛି । ଏହା ପୂରାପୂରି ଏକ ପ୍ରକାରର ନୂତନ ରଶ୍ମି । ସେ ଏହାର ନାମ ଦେଲେ ରାମନ ରଶ୍ମି । ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ କହିଲେ ଆଲୋକର କମ୍ପନରୁ ଅଣୁର ସ୍ୱାଭାବିକ କମ୍ପନକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ଯେଉଁ ନୂତନ କମ୍ପନ ତରଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ସେହି ତରଙ୍ଗଯୁକ୍ତ ରଶ୍ମିକୁ ରାମନ ରଶ୍ମି କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଉପରେ ଆଲୋକ ରଶ୍ମି ପତିତ ହେଲେ ପଦାର୍ଥରେ ଥିବା ବିଚ୍ଛୁରଣକାରୀ ଅଣୁର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ବା କମ୍ପନ ଶକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ । ପତିତ ରଶ୍ମିର କମ୍ପନମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହା ରାମନ ପ୍ରଭାବ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୁଏ ।

ରାମନଙ୍କର ଏହି ଆବିଷ୍କାର ଜାଣିନପାରି ରୁଷିଆର ଦୁଇଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମେଣ୍ଡେଲ ବର୍ଗ ଓ ମେଣ୍ଡଲ ଷ୍ଟାମ ସ୍ଫଟିକ ଦଣ୍ଡ ଉପରେ ଆଲୋକ ରଶ୍ମି ପକାଇ ଏହି ନୂତନ ରଶ୍ମିକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ରାମନଙ୍କର ଆବିଷ୍କାର ପ୍ରକାଶ ପାଇଯାଇ ଥିବାରୁ ଏହି ଆବିଷ୍କାରର କୃତିତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କୁ ମିଳିଲାନି । ଯଦି ରାମନଙ୍କ ଆବିଷ୍କାର ପ୍ରକାଶନରେ ସାମାନ୍ୟ ବିଳମ୍ବ ହୋଇଯାଇଥାଆନ୍ତା, ତେବେ ରମନଙ୍କର ସମ୍ମାନ ସେହି ରୁଷୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଦ୍ୱୟ ପାଇ ପାରିଥାଆନ୍ତେ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର ଇତିହାସ ଅନ୍ୟରୂପ ଧାରଣ କରିଥାଆନ୍ତା ।

ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ରାୟ

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ସିଂହ

ପ୍ରଫେସର ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ରାୟ ବଙ୍ଗଳାଦେଶର ଚିଟାଗଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲାରେ ଥିବା ନୋଆପଡା ଗ୍ରାମର ଏକ ଜଣାଶୁଣା ଜମିଦାର ପରିବାରରେ ୧୮୮୮ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୬ତାରିଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ବିଶିଷ୍ଟ ଆୟୁର୍ବେଦିକ ଡାକ୍ତର ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରସାଦ ରାୟଙ୍କ ବଂଶଧର। ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନଙ୍କ ବାପା କାଳିକୁମାର ରାୟ ଜଣେ ସରକାରୀ ସବ୍‌ଡେପୁଟୀ କଲେକ୍ଟର ରୂପେ କାମ କରୁଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାର ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ଏହି ଜମିଦାର ପରିବାରର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ନିଜ ଗ୍ରାମର ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୮ ମସିହାରେ ସେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଲାଭକରି ପାସ୍ କରିଥିଲେ । ସ୍କୁଲର ହେଡମାଷ୍ଟର ରାସମୋହନ ସେନ୍‌ଙ୍କ ସୁଖ୍ୟାତି ସାଧୁ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନଙ୍କ କୋମଳମତି ହୃଦୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ୧୮୯୯ରେ ସେ ଚିଟାଗଞ୍ଜ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ହାଇସ୍କୁଲର ଶେଷ ବର୍ଷରେ ତାଙ୍କ ପିତା ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏଭଳି ଦାରୁଣ ଦୁଃଖରେ ସେ ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀ ପାଇ ଯୋଗ୍ୟତାଭିତ୍ତିକ ବୃତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୬ମସିହାରେ ଚିଟାଗଞ୍ଜ ସରକାରୀ କଲେଜରୁ ଏଫ.ଏ. (ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଇ.ଏ., ଆଇ.ଏସ୍‌ସି.) ପାସ୍ କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲେଖା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁବାର ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ଓ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତିଭା ପାଇଁ ପରେ ସେ ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

୧୯୦୬ ମସିହାରେ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ କଲିକତା ଆସିଲେ ଓ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି. କଲେଜରେ ବି.ଏ. ପଢିଲେ । ଏଠେନ୍ ହିନ୍ଦୁ ହଷ୍ଟେଲର ଅନ୍ତେବାସୀ ଥିଲାବେଳେ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡଃ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ହଷ୍ଟେଲର ମନିଟର ଥିଲେ ।

ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ସେ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଓ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ । ୧୯୦୮ ମସିହାରେ ସେ ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା ଓ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅନର୍ସ ରଖି ବି.ଏସ୍‌ସି. ପାସ୍ କଲେ । ଶେଷରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର ନେଇ ଏମ୍.ଏ. (ବର୍ତ୍ତମାନର ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି.) ପଢ଼ିଲେ । ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ସେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସୁନା ମୋହର ଓ ମୋତିଲାଲ ମଲ୍ଲିକ୍ ସୁନା ମୋହର ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରାୟଙ୍କ ବିଜ୍ଞାନାଗାରରେ ଅଜୈବ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୯୧୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖରେ ଏକ ସାଂଘାତିକ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଲା । ଫଳରେ ସେ ତାଙ୍କର ବାମ ଆଖି ହରାଇଲେ । ଏହି ଦୁର୍ଘଟଣା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଏକ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ ଜର୍ମାନୀର ଏକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାନ୍ତି । ଦୁର୍ଘଟଣା ପରେ ସେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ କାଳ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ୧୯୧୪ ମସିହାରେ ସେ କଲିକତା ସିଟି କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ଯୋଗଦେଲେ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ସାର୍ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ ସେତେବେଳେ ନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜକୁ ଏକ ଉନ୍ନତ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ରୂପେ ଗଢ଼ିବାକୁ ଯୁବ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଗବେଷକ ନିଯୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହେଲେ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପ୍ରଫେସରରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ମନୋନିବେଶ କରି ସେ ଅଜୈବ ରସାୟନ ବିଭାଗକୁ ବଳିଷ୍ଠ କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୫୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି ବିଭାଗରେ ରହି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଥିଲେ ।

ଜୀବନ ଭରି ସେ ଜଣେ ନିରବ କର୍ମୀ ଭାବେ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ବହୁବର୍ଷ ଧରି ବିଦେଶ ଯାତ୍ରାର ମୋହ ତାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନଥିଲା । କେବଳ ଗୁରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ପରିଦର୍ଶକ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ସୁଇଜରଲାଣ୍ଡ ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ଅଜୈବ ଜଟିଳ ପଦାର୍ଥ ଓ ଭାଲେନ୍‌ସି ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଗବେଷଣା ତାଙ୍କୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧକୌଣସି ସେମିନାରରେ ପଢ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନଙ୍କ ମତାମତ ଲୋଡୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ସଭାପତି ଅଭିଭାଷଣଗୁଡିକ ମଧ୍ୟ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନଙ୍କର ମତାମତ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଉଥିଲା ।

୧୯୩୨ ମସିହାରେ ପ୍ରିୟଦାରଞ୍ଜନ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ରସାୟନ ବିଭାଗରେ ସଭାପତି ରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ 'ଭାଲେନ୍‌ସି ଓ ରାସାୟନିକ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥର ଗଠନ' ଉପରେ ସାରଗର୍ଭକ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ଟ୍ରାଞ୍ଜିସନ୍ ମେଟାଲ କମ୍ପ୍ଲେକ୍‌ସ ଯୌଗିକର ଚୁମ୍ବକୀୟ ଧର୍ମ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମ ଉପରେ ନିଜର ଗବେଷଣାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ଜର୍ମାନୀର ମୁନଷ୍ଟର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଜୈବ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ପ୍ରଫେସର କ୍ଲେମ୍ (Klemm) ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଲେଖିଥିଲେ, 'ଅଜୈବ ରସାୟନଶାସ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ ମତାମତ ଦେଲାବେଳେ ଭାରତୀୟ ରସାୟନବିତ୍ ପି. ରାୟଙ୍କ ଅବଦାନ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ।' ୧୯୩୨ରେ 'ଜର୍ମାନ ଆନାଲିଟିକାଲ କେମିଷ୍ଟ୍ରୀ' ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକୀୟ ମଣ୍ଡଳୀରେ ରହିବାକୁ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ ସେ । ୧୯୩୫ ମସିହାରେ ସେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଏକାଡେମୀର ଫାଉଣ୍ଡେସନ୍ ଫେଲୋ ରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୩୭ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଖଇରା ପ୍ରଫେସର ଅଫ କେମିଷ୍ଟ୍ରୀ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ। ୧୯୪୬ ମସିହାରେ ପାଲିତ ପ୍ରଫେସର ଓ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରସାୟନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ହେଲେ । ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ସେ ନିଜ ପଦବୀରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

୧୯୩୭ ମସିହାରୁ ପ୍ରାୟ କୋଡିଏ ବର୍ଷ କାଳ ସେ ବାଇଗୁଆନାଇଡ୍ ନାମକ ଜୈବ ପଦାର୍ଥର ଟ୍ରାଞ୍ଜିସନ୍ ଧାତୁ ସହିତ ଜଟିଳ ଯୌଗିକର ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା କରି ବହୁ ତଥ୍ୟବହୁଳ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ ।୧୯୬୦ ମସିହାରେ ଏହି ଜଟିଳ ପଦାର୍ଥର ଧର୍ମ ଉପରେ ଏକ ରିଭିଉ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାକୁ ପଢି ହଙ୍ଗେରୀର ପ୍ରଫେସର ଏମ୍.ଟି.ବେକ୍ ତାଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ, "ବାଇଗୁଆନାଇଡ୍ କମ୍ପ୍ଲେକ୍‌ସ୍‌ରେ ଆପଣଙ୍କ ଗବେଷଣା ମୋତେ ଖୁବ୍ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛି । ଆପଣଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢି ମୋର ସ୍ୱତଃ ଧାରଣା ହେଲା ଯେ ଏହା ଏକ ସୁନା ଖଣି ।"

କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ଅଫ କଲଟିଭେସନ୍ ଅଫ ସାଇନ୍‌ସ୍‌ର ଅବୈତନିକ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ପ୍ରଫେସର ସାହା ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲାପରେ ସେ ଏହି ପଦବୀରେ ୧୯୫୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଲେ । ଏମ୍.ଏନ୍.ସାହା ସ୍ମୃତି ପାଣ୍ଠିକୁ ୩୦ହଜାର ଟଙ୍କା ଦାନ କରି ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

୧୯୫୮ ପରେ ସେ ଆଉ ଗବେଷଣାରେ ମନ ନ ଦେଇ ଭାରତୀୟ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଇତିହାସ ଉପରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁ ପ୍ରଶଂସିତ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡିକରୁ କେତେକ ହେଲା –

(୧) ବିଜ୍ଞାନ ଓ ବିଶ୍ୱ ଜଗତ (୨) ରସାୟନ ଓ ସଭ୍ୟତା (୩) ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସଂସ୍କୃତି (୪) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜଗତରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ (୫) ହୀରକର ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ (୬) ଅତିକାୟ ଅଣୁର ଅଭିନବ କାହାଣୀ ।

ସେ ବହୁତ ବ୍ୟଥିତ ଯେ ଦେଶର ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୁବିଧାସୁଯୋଗ ବଢୁଥିଲେମଧ୍ୟ ଫଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୈରାଶ୍ୟଜନକ । ତାଙ୍କ ମତରେ ନିଷ୍ଠା ଓ ତ୍ୟାଗ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ତଥା ଅଗ୍ରଗତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଉନ୍ନତି ମଣିଷ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେସିନା କିନ୍ତୁ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଉପରେ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ପରଲୋକ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନପାଇଁ ଏକ ଅପୂରଣୀୟ କ୍ଷତି ।

ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜା

ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀ ଶତପଥୀ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଡକ୍ଟର ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜାଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୮୯୧ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ୍ ପହିଲାରେ, ବାଲିକୁଦା ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଇଛାପୁର ଗ୍ରାମରେ । ଜୀବନରେ ଏତେବଡ଼ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଯେ ହେବେ, ଏହା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ହିଁ ଜଣା ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଯେତେବେଳେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସମସ୍ତ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା କାହିଁକି, ସାରା ଭାରତର ଶିକ୍ଷିତ ମହଲରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଚହଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ।

ଏପ୍ରିଲ୍ ପହିଲାକୁ ଆମେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ଦିବସରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଉ । ଯାହାଙ୍କ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ଜାତିର ଟେକ ଓ ଗୌରବ ସାରା ପୃଥିବୀରେ ରହିଗଲା, ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଦିବସକୁ ଆମେ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ପାଳୁ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ''ଉତ୍କଳ ଦିବସ'' ସହ ପାଳନ କରିଥାଉ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ଜନ୍ମଦିବସ ସହ ଏହି ମହାମାନବଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଦିବସ ହୁଏତ ଆକସ୍ମିକ, ତଥାପି ଏହା ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଐତିହାସିକ ଦିବସ । ସେହି କାଳର ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ପରିଜା ସାହେବ ମଧ୍ୟ ମାଟି ବଂଶ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚାଟଶାଳୀ ପାଠ ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ନିଜର ଏକାନ୍ନବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ଯୋଗୁ ତାଙ୍କୁ ଚାଟଶାଳୀ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ବାପା ବିଶ୍ୱନାଥ ପରିଜାଙ୍କର କିନ୍ତୁ ଇଛାଥାଏ ପୁଅକୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଦୋବାପାଇଁ । ତେଣୁ ପୁଅକୁ ବାଲିକୁଦା ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ସେ ମାଇନରର ଚାରିବର୍ଷ ପାଠକୁ ତିନି ବର୍ଷରେ ସାରିଥିଲେ ଓ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇଥିଲେ ।

ମାଇନର ପଢ଼ିବାବେଳେ ବାପା ଓ ମା', ଉଭୟେ ଆକସ୍ମିକ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ଏଣିକି ଆରମ୍ଭ ହେଲା ପରିଜାସାହେବଙ୍କର ସଂଗ୍ରାମର ଦିନ । ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ନିଜଘରୁ

କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ପାଇନଥିଲେ । ନିଜର ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ର, କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା, ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ସରକାରୀ ବୃତ୍ତିକୁ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ କରି ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପାହାଚ ପରେ ପାହାଚ ଉଠିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରୁ ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମ ହେଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଆଇ.ଏସସି. ଶ୍ରେଣୀରେ ନାଁ ଲେଖାଇଲେ । ଏଠାରୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ପଞ୍ଚମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି କଲିକତାର ଖ୍ୟାତନାମା ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଏହିଠାରେ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ବାବୁ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ସାର୍ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ୍, ରସାୟନବିତ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ, ଗଣିତ ଅଧ୍ୟାପକ ଡି.ଏନ୍. ମଲ୍ଲିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ।

କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ପାଇଥିଲେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିୱାର୍ଡ଼ ଏବଂ ବ୍ଲାକ୍‌ମ୍ୟାନଙ୍କୁ । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଫଳରେ ସେ ୧୯୧୬ ମସିହାରେ କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ Natural Science ରେ ଟ୍ରାଇପସ୍ Part-I ଓ ପରେ ଟ୍ରାଇପସ୍ Part-II ପାଶ୍ କରିଥିଲେ ।

୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଶିକ୍ଷାପୀଠ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ ସେ । ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ବଳରେ ୧୯୩୦ ମସିହାରେ ଏହି କଲେଜରେ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ଅନର୍ସ ଖୋଲିଲେ । କେବଳ ଅଧ୍ୟାପନା ନୁହେଁ, ପଶ୍ଚିମ ଛାତ୍ରାବାସର ସୁପରିନ୍‌ଟେଡ଼େଣ୍ଟ ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ନେଲେ । ଏହି କଲେଜର ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନର ମୁଖ୍ୟ ଚାକିରି ଯୋଗାଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ହିସାବରେ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିର ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ଆକର୍ଷଣ ତାଙ୍କୁ ଏତେ ବାନ୍ଧି ରଖିଥିଲା ଯେ, ସେ ସେହି ନିଯୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । କଲେଜର ଛାତ୍ର ୟୁନିୟନ୍‌ର ସଭାପତି ନିର୍ବାଚନ ଓ ଛାତ୍ର ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧୁର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନୁଯାୟୀ ଟିଉଟର୍ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

୧୯୨୭ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ ପୁଣି କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ଗଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବ୍ଲାକ୍‌ମ୍ୟାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଉଦ୍ଭିଦର ଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଚଳାଇଥିବା ଗବେଷଣାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ । କେମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରୁ ଫେରି ପୁଣି ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହିଠାରେ ସେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବିଲାତି ଦଳର ଜୀବନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ ତାହାର ଅତ୍ୟଧିକ ବଂଶବୃଦ୍ଧି ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହାପରେ ଧାନଚାଷ ଉପରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଥିଲେ । ୧୯୩୮ ମସିହାରେ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍‌ସ୍‌ପାଲ ଦାୟିତ୍ୱ

ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି କଲେଜର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ ଗବେଷଣାଗାରର ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ତାଙ୍କରି ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି ।

୧୯୨୫ ମସିହାରୁ ୧୯୪୩ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଟନା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଫେଲୋରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ଅନେକ ବର୍ଷଧରି ଏହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସିଣ୍ଡିକେଟ୍ ସଭ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍‌ସ୍‌ର ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସଭ୍ୟରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେଲା । ପାଟନା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରୁ ଓଡ଼ିଶାର କଲେଜଗୁଡ଼ିକ ମୁକ୍ତ ହେଲେ । ପରିଜା ସାହେବ ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୧୯୪୬ ମସିହାରେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ଯେଉଁ "ଜିଓଲୋଜିକାଲ୍ ଏଡୁକେସନ୍ କମିଟି" ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ, ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ସେହି ସଂସ୍ଥାର ଚେୟାରମ୍ୟାନ୍ ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲା । ଏହାପରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୂପେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ସେ । ବିଜ୍ଞାନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ହେତୁ ସେ ବହୁ ପୁରସ୍କାର ଓ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ଦ୍ୱିତୀୟବାର ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ରୂପେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୁଇଟି ନୈଶ କଲେଜ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା; ଯଦିଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନୈଶ କଲେଜ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ମଂଜୁର୍ ମିଳିଥିଲା ।

ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅସାମାନ୍ୟ କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ପାଟନା, ଉତ୍କଳ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଭେଙ୍କେଟେଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଯଥାକ୍ରମେ ୧୯୪୪, ୧୯୪୯ ଓ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୬୬ ମସିହାରେ ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟିର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ତାଙ୍କୁ ବାରେଙ୍କ୍ଲେ ମେମୋରିଆଲ୍ ପଦକ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପଦ୍ମଭୂଷଣ ଉପାଧିରେ ମଧ୍ୟ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୭୮ ମସିହା ଜୁନ୍ ଦୁଇ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କର ବିୟୋଗରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ସଂଗଠକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଉଦ୍ଭିଦବିତ୍ ଓ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁଙ୍କୁ ହରାଇଲା ।

ବୀରବଲ ସାହାନି

ସ୍ୱର୍ଗତ ଡକ୍ଟର ବିଦ୍ୟାଧର ପାଢ଼ୀ

୧୯୪୪ ମସିହାରେ ଏକ ଶରତ ସନ୍ଧ୍ୟା । ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜର ସବୁଜ ପ୍ରାନ୍ତର । ବିଚାରବନ୍ତ ଗୁଣୀମାନୀ ଲୋକଙ୍କ ସମାବେଶରେ ଉଚ୍ଛଳ । Extension Lecture କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଶେଷ ସନ୍ଧ୍ୟା । ଶ୍ରୋତାଗଣ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ ଭଳି ଆପ୍ୟାୟିତ ।ବକ୍ତୃତା ଶେଷରେ ତତ୍‌କାଳୀନ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହୋଦୟ ପ୍ରଫେସର ପରିଜାଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବା ପାଳି । ସେ କହିଲେ, ''ଲକ୍ଷ୍ନୌରୁ ଆସିଲା କେଉଁ ବିନ୍ଧାଣୀ, କଠିନ ପଥରରୁ ବୁହାଇଲା ପାଣି ।'' କଥାଟି ସମସ୍ତଙ୍କ ମନକୁ ପସନ୍ଦ ହେଲା । କଥନୀକୁ ଠିକ୍ ମିଳିଗଲା । ସନ୍ଧ୍ୟାର ବକ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା "Continental Drift" ପୃଥିବୀର ମହାଦେଶଗୁଡ଼ିକ ପୁରାକାଳରେ ଗୋଟିଏ ଥିଲା । ପରେ ଭାଙ୍ଗିଯାଇ କେତେଖଣ୍ଡ ହେଲା ଓ ସେହି ଖଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମେ ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଗଲା । ତା'ର ପ୍ରମାଣ ବିଭିନ୍ନ ମହାଦେଶର ପଥ ସଜଡ଼ା ଏବଂ Fossil ସଂଗ୍ରହ ଅଥବା ପ୍ରସ୍ତରୀଭୂତ ପୁରାତନ ପାଦପ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଅବଶେଷ ।

ସପ୍ତବିଂଶତମ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସନ୍ଧ୍ୟା ସଭା । ବକ୍ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ଭାରତର ଏକମାତ୍ର ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାର ସି.ଭି. ରାମନ୍ । ସେ କହିଲେ ''ଶ୍ରୋତା ବନ୍ଧୁଗଣ, ବିଶେଷରେ ଶ୍ରୋତା ମହିଳାମାନେ ଏକମତ ହେବେ ଯେ, ଆମର ବକ୍ତା ଭାରତର ସବୁଠୁଁ ସୁଠାମ FRS ।''

ମାଡ୍ରାସ (ଚେନ୍ନାଇ) ସହରରେ ଥରେ ଗୋଟିଏ ବକ୍ତୃତା ସଭା ହେଉଥିଲା । ସଭାରେ ପ୍ରଦେଶର ରାଜ୍ୟପାଳ, ବିଲାତି ସାହେବ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ଆଉ ଅନେକ ଗୋରା ସାହେବ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ବକ୍ତୃତା ମଝିରେ ବ୍ଲାକବୋର୍ଡ଼ରୁ ଲେଖା ଲିଭେଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ତେଣୁ ବକ୍ତା ପୋଛାକନା ବା ଡଷ୍ଟର ମାଗିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଦାମିକିଆ ବିଲାତି

କନା ଦିଆଗଲା । ବକ୍ତା କନାଟିକୁ ହତାଦର କରି ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ ଓ କହିଲେ, ''ମୁଁ କେବେ ବିଦେଶୀ କପଡ଼ା ବ୍ୟବହାର କରେ ନାହିଁ । ବରଂ ମୁଁ ମୋ' ଖଦି ରୁମାଲଟି କାମରେ ଲଗାଉଛି ।'' ଏହା କହି ନାଟକୀୟ ଛଟାରେ ନିଜ ରୁମାଲଟିରେ ବ୍ଲାକବୋର୍ଡ଼ ସଫା କରିଦେଲେ । ସଭିଏଁ ଅଜ୍ଞାତ ଆଶଙ୍କାରେ କିଛିକ୍ଷଣ ନିରବ ରହିଲେ; ମାତ୍ର ପରେ ଅଧିକାଂଶ ଶ୍ରୋତା ବିପୁଳ ହର୍ଷଧ୍ୱନି ଏବଂ କରତାଳିରେ ବକ୍ତାଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କଲେ । ସେକାଳରେ ଭାରତ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ତେଣୁ ବିଲାତି ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବିଲାତି ଦ୍ରବ୍ୟର ହତାଦର ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କଲା ଭାବି ସମସ୍ତେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ତିନୋଟି ଘଟଣାରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତି ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଯାହାଙ୍କ ବିଦ୍‌ବତ୍ତାମୂଳକ ମନଲାଖି କଥନି, ସୁଠାମ ସୁଢ଼ଳ ସୌମ୍ୟତା ଏବଂ ନିର୍ଭୀକ ଦେଶପ୍ରୀତି ଏହି ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରକଟିତ ହେଉଛି, ସେ ଥିଲେ ଗୁରୁଦେବ ବୀରବଲ ସାହାନି । ସେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକଭାବେ ବିପୁଳ ଗବେଷଣା କରି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ଓ ଦେଶର ଯଶଃ ବିସ୍ତର ବଢ଼ତି କରିଥିଲେ ।

ଗୋଟିଏ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ଜନ୍ମଲାଭ କରନ୍ତି ଏବଂ ପରଲୋକ ଗମନ କରନ୍ତି । କାଳ ବକ୍ଷରେ ସେମାନେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ନାମ କେହି ମନେ ରଖେ ନାହିଁ । ଅଥଚ କେତେଜଣ ଯୋଗଜନ୍ମା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କରଣୀ ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ । ସେମାନେ ମହାଯଶା ଅତିମାନବ । ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ସେହିଭଳି ଜଣେ ସାଧକ ବ୍ୟକ୍ତି । ନିଜ ସାଧନା ବଳରେ ସେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଅଦମ୍ୟ ଆଗ୍ରହ, ଉତ୍ସାହ, ଅତୁଳନୀୟ କର୍ମଠତା, ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଧୀଶକ୍ତି ଏବଂ ଅସୀମ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ସେ ନୂତନ ପଥ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ସେହି ପଥରେ କେବଳ ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ, ବହୁ ବିଦେଶୀ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଆତଯାତ କରିଛନ୍ତି ଓ କରୁଥିବେ । ବହୁ ନୂତନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଅଧିକରେ ସେହି ତଥ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତି କରି ସେ ଅଭିନବ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ପରିସୀମା ବଢ଼େଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ପ୍ରେରଣା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନୀ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ ।

ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶର ଶାହପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଭେରା ନାମକ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ସହରରେ ୧୮୯୧ ସାଲ ନଭେମ୍ବର ୧୪ ତାରିଖରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୁଚିରାମ୍ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଈଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ ଏହି ସାହାନି ଦମ୍ପତିଙ୍କ ୩ୟ ସନ୍ତାନ ଥିଲେ ବୀରବଲ । ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପଞ୍ଜାବର ଲବଣ-ପର୍ବତ (Salt Range) ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ।

ଏହି ପର୍ବତ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଦର୍ଶନୀଶାଳା (Museum of Geology) ଭାବରେ ବିଖ୍ୟାତ । କାରଣ ଏଠାରେ ବହୁ ପୁରାତନ ଯୁଗର ଶିଳାସ୍ତରମାନ ସଜେଇ ରହିଛି । ବୀରବଲ ପିଲାଦିନୁ ଏଠାକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ଶିଳାସ୍ତର ବିନ୍ୟାସ ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ପରେ କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ହିମାଳୟର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ବୁଲି ଅନେକ ପାଦପ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ Kewରେ ଜମା ରହିଛି ।

ରୁଚିରାମ ଜଣେ ସ୍ୱୟଂକର୍ତ୍ତା ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । କିଶୋର ବୟସରୁ ତାଙ୍କ ବାପା ମରିଯାଇଥିଲେ । ଅଗାଧ ପରିଶ୍ରମ କରି ସ୍ୱପ୍ରତିଭା ବଳରେ ସେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣତା ଲାଭକରି ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଉଦାର ଭାବାପନ୍ନ ଥିଲେ । ପଞ୍ଜାବରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜର ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି (progressive) ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଦେଶପ୍ରେମ ଥିଲା । ଏହି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ବୀରବଲ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ଠାରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓ ପରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଏକ ନୈଷ୍ଠିକ ସୈନିକ ହୋଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ମା', ଈଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ ଅତୀବ ଧର୍ମପରାୟଣା, ସୁରୁଚିସମ୍ପନ୍ନା ଏବଂ ଦୟାବତୀ ଥିଲେ । ନିଜେ କଠୋର ସଂଯମ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନଯାପନ କରି ପାଞ୍ଚ ପୁଅଙ୍କୁ ବିଲାତ ଓ ୟୁରୋପରେ ପଢ଼ିବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ । ପିଲାଙ୍କର ଅତି ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ । ମା'ଙ୍କ ଏହି ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ବୀରବଲଙ୍କଠାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଇଥିପାଇଁ ପରକାଳରେ ବୀରବଲ ବରାବର କହୁଥିଲେ ଯେ ସେ ''ପୁରୁଣା ପାହାଡ଼ରୁ ଖଣ୍ଡେ ।'' ଏହା ଥିଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ।

ବୀରବଲଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଲାହୋରରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ବାପାଙ୍କ ବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ମାଆଙ୍କ ପ୍ରଭାବରୁ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବଳବତ୍ତର ଥିଲା । ମାଧ୍ୟମିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ସେ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ।

ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରୀତି ଅପ୍ରତିହତ ଥିଲା । ସେ ବିଭିନ୍ନ ଉଚ୍ଚତର ପରୀକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୧୧ ସାଲରେ ଲାହୋରରୁ ସ୍ନାତକ ହେଲାପରେ କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏମାନୁଏଲ କଲେଜରେ ଯୋଗଦେଲେ । ସେଠାରେ ସେ ନଅବର୍ଷକାଳ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣାରେ କଟାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କର Tutor Dr. Alexander Woodଙ୍କ

ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ଏହି ସ୍ନେହଶୀଳ ବନ୍ଧନକୁ ଜୀବନର ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ।

୧୯୧୪ ମସିହାରେ କେମ୍ବ୍ରିଜରୁ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ହେବାପରେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ମହାବିଦ୍ୱାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ A. C. Sewardଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ ଏବଂ ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ଗବେଷଣାରେ ଯୋଗ ଦେବା ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । ସିଓ୍ୱାର୍ଡ଼ ଫସିଲ୍ ଉପରେ କାମ କରି ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବୀରବଲ ମଧ୍ୟ ଫସିଲ୍‌ପ୍ରତି ଅନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତୁରନ୍ତ ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ହେଲା । ସିଓ୍ୱାର୍ଡ଼ ଦମ୍ପତି ବୀରବଲଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ସିଓ୍ୱାର୍ଡ଼ଙ୍କ ଅନୁମୋଦନ ଯୋଗୁଁ ବୀରବଲଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟୟନ ଅବସ୍ଥାରେ ଲଭସନ୍‌ଙ୍କ Text Book of Botany ଗ୍ରନ୍ଥ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବା ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । କାରଣ ବୀରବଲଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ପାଦପମାନଙ୍କ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଜଣାଥିଲା । ବୀରବଲ ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ D.Sc. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରି ଭାରତକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗଦେଲେ ।

୧୯୨୦ ମସିହାରେ ପିତାଙ୍କ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦୁହିତା ସାବିତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ଡକ୍ଟର ବୀରବଲଙ୍କ ପରିଣୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ସାବିତ୍ରୀ ଡକ୍ଟର ସାହାନିଙ୍କ ଉପଯୁକ୍ତ ପତ୍ନୀ ଥିଲେ । ଦୁହେଁ ଅନୁପମ ପ୍ରେମ ଓ ବୁଝାମଣାରେ ଘର କରିଥିଲେ । ସାବିତ୍ରୀ ସର୍ବଦା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉପଯୁକ୍ତ ସେବା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ହେବାପରେ ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ଣ୍ଣ କାମ ଆଗେଇ ନେବାପାଇଁ ଯତ୍ପରୋନାସ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଧନ୍ୟ ସାବିତ୍ରୀ ।

ଲକ୍ଷ୍ନୌ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଥମେ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ Botany Dept. ଖୋଲିଲେ ଏବଂ ସାହାନି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଫେସର ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ସେ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ କରି ସେହି ବିଭାଗଟିକୁ ଗଢ଼ିଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ଅଚିରେ ଦେଶର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଭାଗରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ତେବେ ତା' ଭିତରେ ସେ ନିଜର ଗବେଷଣାରେ କେବେ ତ୍ରୁଟି କରିନାହାନ୍ତି । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ଫସିଲ୍ ସଂଗ୍ରହ କରି ନିଜ ହାତରେ ଘୋରି ଘୋରି ଖୁବ୍ ପତଳା ଛେଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଅଣୁବୀକ୍ଷଣ ତଳେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାରେ ସେ ଅନେକ ବିନିଦ୍ର ରଜନୀ କଟାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ବା ଫସିଲ ଛେଦର ଫଟୋ ଉଠେଇ ଧୋଇ ପ୍ରିଣ୍ଟ କରି ଆନନ୍ଦ ପାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୨୯ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ D.Sc. ଡିଗ୍ରୀ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୩୬ରେ F.R.S. ପୁରସ୍କାର ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନା ଶୈଳୀ ଥିଲା ଅସାଧାରଣ, ଚୁମ୍ବକୀୟ । ଦେଶବିଦେଶରୁ ବହୁ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଏବଂ ଛାତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଗବେଷଣାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ନୌରେ ମେଳ କରୁଥିଲେ । ଏଇ ଲେଖକ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ଏବଂ ପ୍ରଫେସରଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଏବଂ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ମନେକରେ । ଯେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପଢ଼ିଛି ସେ ଜାଣେ କିପରି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ସେ ପଢ଼ାନ୍ତି । ଲେଖକ ଭାଗ୍ୟରେ ଅନେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ପାଖରେପଢ଼ିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ମିଳିଛି । ତେଣୁ ସେ ନିର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ କହିପାରେ ଯେ ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନା ଥିଲା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ । ଜ୍ଞାନର ଗଭୀରତା ଓ ପ୍ରସାର ଉଭୟ ନିଶ୍ଚୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାହା ଛାତ୍ର - ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ଅଭୁଲା ଅପାସୋରା ଚରିତ୍ର । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବାରେ ସେ ପାରଙ୍ଗମ ଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ୩ ଦଶନ୍ଧି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ବଟାନି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ।

ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ଅଧ୍ୟାପନାକୁ କେବେ ତୁଚ୍ଛ ମଣିବା ଜଣାନାହିଁ । ଅଗ୍ରାଧିକାର ଭିତ୍ତିରେ ସେ ତାଙ୍କ କ୍ଲାସ ବରାବର ନେଉଥିଲେ । ଲେଖକ ମତରେ ଏହା ଥିଲା ଏକ ବଡ଼ ଗୁଣ । ତେଣୁ ସେ ଅନ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କାମରେ ପରାମର୍ଶ ପାଇଁ, ଅଧ୍ୟାପକ ବାଛିବା ପାଇଁ, ଅଥବା ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କ୍ୱଚିତ ଯାଉଥିଲେ, କ୍ଲାସରୁ ଛୁଟି ଥିଲେ କେବେ କେବେ ବାହାରକୁ ଯାଉଥିଲେ, ବିଶେଷରେ ତାଙ୍କ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତ ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ । ସେ ଅର୍ଥଲୋଭରେ କୌଣସି କାମ ଗ୍ରହଣ କରୁନଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଗବେଷଣା କେବେହେଲେ ଅବହେଳିତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଗବେଷଣା ତାଙ୍କର ଥିଲା ଫସିଲଭିତ୍ତିକ । ତାଙ୍କ ଆଗରୁ କେହି ଭାରତରେ ଫସିଲ ଉପରେ କାମ କରି ନଥିଲେ । ସବୁ ଫସିଲ ପ୍ରାଗ୍‌ଐତିହାସିକ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଭାରତର ପ୍ରାଗ୍‌ଐତିହାସିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନର ଜନ୍ମଦାତା ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସମୀଚୀନ । କାରଣ ଫସିଲ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ସେ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଭାରତର ବହୁ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ସେ ଫସିଲ୍ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । କାଶ୍ମୀର ରାଜ୍ୟର ପୀରପଞ୍ଜାଲ ପର୍ବତ, ପଞ୍ଜାବର ପର୍ବତମାଳା, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର Deccan Intertrappean Beds, ବିହାରର ଓ ବଙ୍ଗର କୋଇଲା ଖଣିମାନଙ୍କରୁ ସେ ଫସିଲ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ତାଳଚେର ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ଖୋଜିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ଅବସରରେ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାକୃତିକ

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର କଠୋର ପରିଶ୍ରମ, କଷ୍ଟ ସହନଶୀଳତା, ଏକାଗ୍ରତା ଏବଂ ତୀକ୍ଷ୍ଣଦୃଷ୍ଟି ଅନୁକରଣୀୟ ।

ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ଫସିଲ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଅନୁଶୀଳନ ଯୋଗୁଁ ପାଦପ ଉଦବର୍ତ୍ତନର ଧାରା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି ଏବଂ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ସୁସମନ୍ୱିତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଉଭୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଦ୍ୱାରା ବହୁତ ଉପକୃତ ତଥା ତାଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ ।

ବିହାରର ରାଜମହଲ ପାହାଡ଼ରୁ ସେ ଏକ ଅଭିନବ ପାଦପପୁଞ୍ଜ ପାଇଥିଲେ । ତାହାର ନାମ ସେ ଦେଇଥିଲେ Pentaxylae । ଏହାଥିଲା ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର । ସାଇକାଡ଼ ଏବଂ Conifer ମଧ୍ୟରେ ଏହା ନୂତନ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିଛି । ଏହା ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଆବିଷ୍କାର ।

ପଞ୍ଜାବର ଲବଣ ପର୍ବତମାଳାରୁ ସେ ଅଣୁ ଜୀବାଶ୍ମ ବା Microfossil ଅଧ୍ୟୟନ କରି ତାହାର ବୟସ ନୂତନ ଭାବେ କଳନା କରିଥିଲେ । ତାହା ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଅନୁସୃତ ହେଉଛି ।

ବରପଞ୍ଚାଲ ପର୍ବତରୁ ଫସିଲ ଜଳୋଦ୍ଭିଦ ଆବିଷ୍କାର କରି ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ଯେ ପୁରାକାଳରେ ତାହା ସଲିଳ ତଳେ ବୁଡ଼ି ରହିଥିଲା ।

ରାଜସ୍ଥାନ ମରୁଭୂମିରୁ Microfossil ଆବିଷ୍କାର କରି ସେ ସୂଚାଇଥିଲେ ଯେ ପୂର୍ବେ ସେଠାରେ ବିସ୍ତର ତୃଣଭୂମି ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ।

ତାଙ୍କ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି କୋଇଲା ଏବଂ ପେଟ୍ରୋଲିୟମ ଭଣ୍ଡାର ସ୍ଥାନ ଓ ବ୍ୟାପ୍ତି ସନ୍ଧାନ କରିବା ସରଳ ଓ ନିର୍ଭୁଲ ହୋଇପାରିଛି । Wagnerଙ୍କ Continental Drift ତତ୍ତ୍ୱର ସେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବକ୍ତା ଥିଲେ । ଅତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳଭାବରେ ଅଥଚ ଖୁବ୍ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ସପକ୍ଷରେ ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ସେ ବାଢ଼ିଥିଲେ । ତେଣୁ ବିପକ୍ଷବାଦୀଙ୍କ ସଂଶୟ ଦୂର ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ଏହିପରି ଭାବେ ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ଅକର୍ମ ଶିଳାକୁ ବହୁଧା କାମରେ ଲଗାଇଥିଲେ । ଧନ୍ୟ ସେ ବିଜ୍ଞାଣୀର କରଣୀ, ବିରଳ ଆଦର୍ଶ ।

ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ସବୁ କାମରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଯୋଜନା ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସ୍ୱପ୍ନବାଦୀ ଭାବୁକ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ବାସ୍ତବ କରିବା କୁହୁକ ବା କଳା ତାଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା । ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ସେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଥିଲେ ଯେ

ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ପାଇଁ ଏକ Paleobotany ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ିବେ । ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଭାବେ ସେ ଦିଗରେ ସେ ଆଗେଇଗଲେ । ୧୯୪୬ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ଲେଖକ ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ଛାତ୍ର ଥିଲାବେଳେ ସେହି ଅଭିନବ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଶୁଭ ଦିଆଯାଇଥିଲା, ଲକ୍ଷ୍ନୌ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଭାଗରେ । କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ । ୧୯୪୮ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ ସରକାରଙ୍କ ବଦାନ୍ୟତା ଯୋଗୁଁ କିଛି ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ ଏବଂ ସାଢ଼େ ତିନିଏକର ଜମି ମିଳିଲା । ୧୯୪୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସ ୩ ତାରିଖରେ ଏକ ସୁସଂହତ ବିଶାଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପାଇଁ ଭିତ୍ତି ପ୍ରସ୍ତର ପଡ଼ିଲା । ମାତ୍ର ଦୈବ ଦୁର୍ବିପାକରୁ ଠିକ୍ ଗୋଟିଏ ସପ୍ତାହ ପରେ ୧୯୪୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସ ୧୦ ତାରିଖରେ ପ୍ରଫେସର ସାହାନିଙ୍କ ଅମର ଆତ୍ମା ସ୍ୱର୍ଗଗାମୀ ହେଲା । ସତେ ଯେପରି ଏହା ବିଧି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ସ୍ୱପ୍ନର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପରେ ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶୀର ଆଉ ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶୀଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ହେଲା । ମାତ୍ର ସେଥିପାଇଁ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ସ୍ତବ୍ଧ, ଚକିତ ଏବଂ ଅଶ୍ରୁଳ ହୋଇଗଲା ।

ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଭାରତର ବରେଣ୍ୟ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କେମ୍ବ୍ରିଜର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ । ସେଇ ଅବସରରେ ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ଯାହା କହିଥିଲେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁ ତାହାକୁ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା ।

"ଏହି ଅକର୍ମଶିଳା ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଦିଚ୍ଛା ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ସହଯୋଗ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟର ବାର୍ତ୍ତାବହ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରୁଛୁ । ତେବେ କ'ଣ ପାଇଁ ଧାର୍ମିକ ଲୋକେ ସେହି ପ୍ରସ୍ତରକୁ ମନ୍ଦିରରେ ଉପାସନା କରନ୍ତି ? କ'ଣ ଇହଲୋକ ବା ପରଲୋକରେ ଉଚ୍ଚତର ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଅଭୀପ୍ସା ପାଇଁ, ନା ଏକ ମହାନ୍ ସତ୍ୟ ଅବା ଆଦର୍ଶର ପରାକାଷ୍ଠା ପାଇଁ ? ଏବଂ ଏହି ପ୍ରସ୍ତର କାହାର ପ୍ରତି କ'ଣ କରେ ? ତାହା ଏ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପାଦପ ଜୀବନର ପ୍ରାଚୀନତାର ଏକ ମହାନ୍ ତଥ୍ୟ, ଯାହାକୁ କି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବାପାଇଁ ମେଧାବୀମାନଙ୍କର ଏଯାବତ୍ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତର ଉଦ୍‌ବର୍ତ୍ତନର ଏକ ବୋଧଗମ୍ୟ ଅନୁକ୍ରମ କେବଳ ନୁହେଁ, ବରଂ ସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର କ୍ଷୀଣ ବୋଧଶକ୍ତିର ରୂପାୟନ ମାତ୍ର ।"

ତାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ବଳିତ ଏହି ଉକ୍ତିଟି କେବଳ ପ୍ରକୃତିଗତ ଘଟଣାବଳୀ ସମ୍ପର୍କିତ ଗଭୀର ବିଜ୍ଞତାର ନିର୍ଯାସ ନୁହେଁ, ବରଂ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମିର ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରାର ପ୍ରତିଫଳନ ଅଟେ ।

ଜଣେ ସୁପୁରୁଷ ଏବଂ ଖ୍ୟାତନାମା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ ପ୍ରଫେସର ସାହାନି ଭାରତବର୍ଷ ତଥା ବିଦେଶରେ ଅଧିକତର ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାଜନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ପାଇଥିବା ଲଣ୍ଡନର ରୟାଲ ସୋସାଇଟି ଫେଲୋସିପ୍ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ କଲ୍ଲୋଳିତ କରିଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କଭଳି ଦୀପ୍ତିମନ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ କର୍ମାଣୀର ଏକ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱୀକୃତି । ଦେଶର ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀକୁ ସେମାନଙ୍କର ଚିରୋପଯୋଗୀ ଗବେଷଣାର ଉଦ୍ୟମକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ପ୍ରାଥମିକ ସରଳ ପୂର୍ବଜମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଧୁନିକ ଜୀବନ୍ତ ପାଦପମାନଙ୍କର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ଇତିହାସ ବିଷୟରେ ଗଭୀର ଆଲୋଚନା ତଥା ଯୁବ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଅବାଧ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥହୀନ, ନିଷ୍ଠାପର ଅନୁରକ୍ତି ବିରଳ... ।

ବୀରବଲ ସାହାନି ଏବଂ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଲକ୍ଷ୍ନୌ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାରତୀୟ ଯୁବ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିପୁଳ ଗବେଷଣାର ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟିକରି ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଜାତୀୟ ସେବାରେ ଏହି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଏବଂ ତା'ର ପ୍ରବୀଣତାର ସର୍ବାଧିକ ବିନିଯୋଗ କାମନା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଗୁରୁଜୀ ବୀରବଲ ସାହାନିଙ୍କ ବିରଳ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରତି ପ୍ରଣତି ଜଣାଇ ଏହି ସ୍ମୃତିଚାରଣା ସମାପ୍ତ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ଏସ୍. ଆର୍. ରଙ୍ଗନାଥନ୍

ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ

୧୮୯୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ତାମିଲନାଡୁର ସିୟାଲିଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସିୟାଲି ରଙ୍ଗନାଥନ୍। ସ୍ଥାନୀୟ ଉଚ୍ଚବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୯୦୮ ମସିହାରେ ସେ ମ୍ୟାଟ୍ରିକ୍ ପାସ୍ କରିଥିଲେ । ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଥିଲେ ଜଣେ କୃତୀଛାତ୍ର । ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଗଠନରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ହାଇସ୍କୁଲ୍ ଶିକ୍ଷକ । ସେହି ଦୁଇଜଣ ତାଙ୍କଠାରେ ରୋପଣ କରିଥିଲେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ବୀଜ ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ମାଡ୍ରାସ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ କଲେଜରେ ନାଁ ଲେଖେଇ ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ବି.ଏ. ଏବଂ ୧୯୧୬ ମସିହାରେ ଗଣିତ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏମ୍.ଏ. ପାସ୍ କଲେ । ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଫେସର ଇ. ବି. ରୋସ୍ (E. B. Ross)ଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଏମ୍.ଏ. ଛାତ୍ର । ରୋସ୍ ଥିଲେ ଖୁବ୍ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ । ପାଠ୍ୟବିଷୟକ ସମସ୍ତ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାରେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କୁ ସବୁପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରିଆସିଥିଲେ ସେ । ରୋସ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଏତେ କୃତଜ୍ଞ ଥିଲେ ଯେ ୧୯୨୫ ମସିହାରେ ସେ ରୋସ୍‌ଙ୍କ ନାଆଁରେ ଗଣିତ ବିଷୟରେ ଖଂଜି ଦେଇଥିଲେ ଏକ ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି ।

୧୯୧୭ ମସିହାରେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ମାଡ୍ରାସସ୍ଥିତ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଏଲ୍.ଟି. (L.T.) ପାସ୍ କରି ଏକ ସରକାରୀ କଲେଜ୍‌ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି କଲେଜ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜ୍‌ରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦବୀ ।

ଅଧ୍ୟାପକମାନେ କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଯାଇ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନୋଟ୍ ଡାକିଦେବା ଥିଲା ସେହି ସମୟର ଅଧ୍ୟାପନାରୀତି । କିନ୍ତୁ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଏଭଳି ରୀତିକୁ ବଦଳେଇ ଦେଲେ ।

ଶିକ୍ଷକମାନେ ଡାକିଦେଉଥିବା ନୋଟ୍ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହେବାପାଇଁ ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ତଥ୍ୟ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପୁସ୍ତକାଗାର-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ହେବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଲେ ସେ । ଏହା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଥିଲା ଏକ ଅଣପାରଂପରିକ କସରତ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ତାଙ୍କ ମେଧାବୀଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ମାର୍ଗଦର୍ଶନପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରିଥିଲେ । ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ସବୁବେଳେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ ଯେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ତଥା ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ପୁସ୍ତକମାନ ପଢ଼ିଲେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଚିନ୍ତା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ପାଇଯିବ । କିନ୍ତୁ କ୍ଲାସ୍‌ନୋଟ୍ ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ ସଂକୁଚିତ ହୋଇ ରହିଯିବ ଜ୍ଞାନ ଓ ଚିନ୍ତାକରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ।

ସେତେବେଳେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ଦରମା ଥିଲା ଖୁବ୍ କମ୍ । ପରିବାର ଚଳେଇବାରେ ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରୁଥିଲେ ସେ । ଏତିକିବେଳେ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଲାଇବ୍ରେରିଆନ୍ ପଦବୀ ଖାଲି ପଡ଼ିଲା । ଲାଇବ୍ରେରିଆନ୍ ଚାକିରିରେ ମାସିକ ଦରମା ଥିଲା ଅଧିକା । ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଅଧ୍ୟାପକ ଚାକିରି ଛାଡ଼ି ଲାଇବ୍ରେରିଆନ୍ ହେବେ ବୋଲି ଦରଖାସ୍ତ ଦେଲେ । ଚାକିରିଟା ମିଳିଗଲା ମଧ୍ୟ । ୧୯୨୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୪ ତାରିଖରେ ସେ ଲାଇବ୍ରେରିଆନ୍ ଭାବରେ ଚାକିରିରେ ଯୋଗଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କପାଇଁ ଅଧ୍ୟାପନା କରିବାର ଆକର୍ଷଣ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଥିଲା ଯେ, ସାତଟା ଦିନ ସେଠାରେ ରହିନପାରି ପୂର୍ବ ଚାକିରିରେ ମୁକରିର ହେବାପାଇଁ ସେ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ପାଖରେ ଗୁହାରି କଲେ । ସେତେବେଳେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥାଆନ୍ତି ଡନ୍‌କାନ୍ ସାହେବ । ଡନ୍‌କାନ୍ ସାହେବ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କୁ ବୁଝେଇସୁଝେଇ ଶାନ୍ତ କଲେ । କହିଲେ, ''ଆପଣ ଆଗେ ଲଣ୍ଡନ୍ ଯାଇ ଲାଇବ୍ରେରୀ ପରିଚାଳନା ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଫେରି ଆସନ୍ତୁ । ଆପଣ ଫେରିଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦବୀକୁ ପୂରଣ ନକରି ଖାଲି ରଖିବି । ତେଣୁ ଆପଣ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ପୁନର୍ବାର ଯୋଗଦେବାରେ ସମସ୍ୟା ଉପୁଜିବନି ।'' ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ବହୁ ସମୟରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତି, ''ମୋତେ ଲାଇବ୍ରେରିଆନ୍ କରିବା ତ ଥିଲା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଇଚ୍ଛା; ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକୁ ଟାଳିବାର ଶକ୍ତି ଅବା ଅଛି କାହାର ? ସେ ମୋତେ ଗଣିତ ବିଜ୍ଞାନୀ ନ କରି କରିଦେଲେ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ବିଜ୍ଞାନୀ ।''

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ୧୯୨୫ ମସିହାରେ ଲଣ୍ଡନରୁ ଫେରିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ପଦବୀକୁ ଫେରିବା ନୋହିଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଲାଇବ୍ରେରୀ କାମରେ ପୂରାପୂରି ମଜିଗଲେ ସେ ।

ନୂତନ ମାର୍ଗରେ ଲାଇବ୍ରେରୀର ପୁନର୍ଗଠନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟ ଭିତ୍ତିକ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରାଗଲା । ଲାଇବ୍ରେରୀର କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିରେ ଆଣିଲେ ଅଭିନବ ସଂସ୍କାର । ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ବିଜ୍ଞାନ ବା ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ପ୍ରଣୟନ କଲେ –

'ଲାଇବ୍ରେରୀ ବିଜ୍ଞାନର ପଞ୍ଚନିୟମ' (The Five Laws of Library Science, 1931)

'କୋଲୋନ୍ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ' (The Colon Classification, 1933)

'ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗୀୟ ସଜ୍ଜିତ ତାଲିକା କରିବାର ନିୟମାବଳୀ' (The Classifical Catalogue Code, 1934) ଏବଂ 'ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ପରିଚାଳନା' (The Library Administration, 1935) ପୁସ୍ତକ । ସେହିଁ 'ଲାଇବ୍ରାମେଟ୍ରି' (Librametry)ର ଅବଧାରଣା ଦେଲେ । ଲାଇବ୍ରାମେଟ୍ରି ହେଉଛି - ଲାଇବ୍ରେରୀ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରୟୋଗ (The application of statistics to library procedures) ।

ବ୍ରିଟେନ୍ ରହଣି ସମୟରେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଏକ ଶହରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱସଂଖ୍ୟକ ଲାଇବ୍ରେରୀ ବୁଲି ଦେଖିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲାଇବ୍ରେରୀ ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲା ତା'ର ନିଜସ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପଦ୍ଧତି । ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ବିଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧ ନହୋଇ ମୁଖ୍ୟତଃ ଥିଲା ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ । ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କୁ ଏହା ସନ୍ତୋଷ ଦେଇପାରିଲାନି । ତାଙ୍କର ସୃଜନଶୀଳ ଧାରଣା ବିଦ୍ରୋହ କରି ଉଠିଲା । ଗଣିତରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ସେ । ତେଣୁ ଲାଇବ୍ରେରୀ ବିଜ୍ଞାନରେ ଗଣିତ ବିଜ୍ଞାନର ଧାରାଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସେ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଏହାର ପରିଣତି ରୂପେ ସେ ପ୍ରଣୟନ କଲେ ପାଞ୍ଚଟି ନିୟମ । ସେହି ପାଞ୍ଚଟି ନିୟମ ହେଲା –

i. ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।
ii. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକ ପାଖରେ ନିଜର ପୁସ୍ତକ ରହିବା ଉଚିତ ।
iii. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁସ୍ତକ ପାଠକର ହାତରେ ପହଞ୍ଚିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
iv. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକର ସମୟ ବରବାଦ ନକରି ତା'ର ସମୟ ସଂଚୟ କରିବା ଦରକାର ଏବଂ
v. ପାଠାଗାର ହେଉଛି ଏକ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଜୀବ ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ପାଠାଗାରର ପରିଚାଳନା କେତେକ ମୌଳିକ ନିୟମ ଅନୁସରଣ କରି ପରିଚାଳିତ ହେଲା । ପାଠକ ତା' ନିଜ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ବହିନେଇ ପଢ଼ିପାରିଲା । କୌଣସି ବହି ପାଠକକୁ ଦେବାରେ ଅଙ୍କୁଶ ରହିଲାନି । ପାଠକର ସମୟ ବଞ୍ଚେଇପାରିବା ପାଇଁ ତୁରନ୍ତ ତା'ର ବରାଦି ବହି ଦିଆଯାଇପାରିଲା । ପାଠାଗାରକୁ ନିଜସ୍ୱ ପାଠାଗାର ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ପାଇଁ ପାଠକକୁ ଦିଆଗଲା ଅବାଧ ସ୍ୱାଧୀନତା । ପାଠାଗାରରେ ରହିଥିବା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ବିଷୟ ଭିତ୍ତିରେ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରି ତା'ର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା । ତାଲିକାରେ ବହିର ନାମ, ଲେଖକର ନାମ, ସଂସ୍କରଣ, ପ୍ରକାଶନ ବର୍ଷ ତଥା ପ୍ରକାଶକଙ୍କର ନାମ ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁସ୍ତକର ମୂଲ୍ୟ ମଧ ରେକର୍ଡ଼ କରାଗଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବହିରେ ପକେଟ୍ କରାଯାଇ ସେଥିରେ ରହିଲା ଟିକେଟ୍‌ଟିଏ । ସେହି ଟିକେଟ୍‌ରେ ନିଜର ନାମ ଲେଖି ପାଠକ ବହିଟିକୁ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ନେଇପାରିଲେ ଓ ଟିକେଟ୍‌ଟି ଜମା ରହିଲା ପାଠାଗାରର କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପାଖରେ । ପାଠକ ଜଣକ ବହି ଫେରସ୍ତ ଦେଲେ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପାଖରେ ଜମା ରହିଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଟିକେଟ୍‌ଟିକୁ ସେହି ବହିଟିରେ ରଖି ବହି ତା'ର ପୂର୍ବସ୍ଥାନକୁ ଫେରିଗଲା । ତାହାଛଡ଼ା, ପାଠାଗାରର ନକ୍ସା କିପରି ହେବା ଉଚିତ ଏବଂ ପାଠାଗାରରେ କି, କି, ଉପକରଣ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ, ତାହା ମଧ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଦେଇଥିଲେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ । ତାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାରର ଏକନିଷ୍ଠ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ପାଠାଗାରର କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୃତ୍ତିକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଗଲା ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଅନୁସରଣ କଲେ ନିଜ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କୋଲୋନ୍ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ (Colon Classification) । ନିଜର ଗଣିତ ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ବିଶାଳ ଜ୍ଞାନ ଭଣ୍ଡାରକୁ ବିନିଯୋଗ କରି ସେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଗାଣିତିକ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ସେ ପୁସ୍ତକଟିର ବିଷୟ, ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ଅନୁସାରେ ତାହା କେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ, ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରକାଶନ ବର୍ଷ ଏବଂ ଲେଖକ ପରିଚିତି ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖ କରିପାରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ଡେୱେଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଦଶମିକ ପଦ୍ଧତି (Dewey Decimal Classification) । କିନ୍ତୁ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ଥିଲା ଅଧିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ଓ ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ । ତାଙ୍କର ଏହି ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲା ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କେବଳ ମାଡ୍ରାସ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସିରେ ସୀମିତ ହୋଇ ରହିଲାନି । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଏହି ପାଠାଗାର ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେଶ ସାରା ପ୍ରସରି ଗଲା ।

ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଡିଗ୍ରୀ କରିବା ପାଇଁ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେଇବାରେ ସଫଳକାମ ହୋଇଥିଲେ ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଥିଲେ ଜଣେ ଉତ୍ସାହୀ ଜାତୀୟତାବାଦୀ । ଏପରିକି ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ କାଳରେ ଜେଲ୍‌ରେ ଅଟକ ରହିଥିବା ସଂଗ୍ରାମୀମାନଙ୍କ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସେ ବହିମାନ ଯୋଗାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା ପରେ ସେହି ସଂଗ୍ରାମୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକେ କେନ୍ଦ୍ରରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ରହିଥିବା ସମୟରେ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ପାଠାଗାରମାନ ସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେମାନେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍‌ଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରୁଥିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଛି ।

୧୯୪୫ ମସିହାରେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଅବସର ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ଲାଗିପଡ଼ି ଥିଲେ ନିଜସ୍ୱ ଗବେଷଣାରେ । ନିଜର କୃତିକୁ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ପରିଚିତ କରେଇବାରେ ସୁବିଧା ହେବ ବୋଲି ୧୯୪୫ ମସିହାରୁ ୧୯୪୭ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ୧୯୪୭ ମସିହାରୁ ୧୯୫୦ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ ସେ । ବାସ୍ତବରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ଆଦୌ ଅବସର ଉପଭୋଗ କରି ନଥିଲେ । ୧୯୭୨ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଏ ଯେ ସକାଳେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ ପରେ ପରେ ବିଳମ୍ବିତ ରାତିରେ ଶଯ୍ୟାଗ୍ରହଣ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସରେ ହିଁ ବଞ୍ଚୁଥିଲେ ଓ ତାକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଚାଲୁଥିଲେ ନିଜ ଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସରେ ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଥିଲେ ବହୁ ସମ୍ମାନ ଓ ପୁରସ୍କାରର ଅଧିକାରୀ । ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ପିଟ୍‌ସବର୍ଗ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡି.ଲିଟ୍., ରକ୍‌ଫେଲର୍ ଫାଉଣ୍ଡେସନ୍‌ରୁ ଫେଲୋସିପ୍ (୧୯୫୦) ଏବଂ ମାର୍ଗାରେଟ୍ ମ୍ୟାନ୍ ସାଇଟେସନ୍ କ୍ଲାସିଫିକେସନ୍ ସମ୍ମାନ (୧୯୭୦) ଇତ୍ୟାଦି ତାଙ୍କ କୃତିତ୍ୱର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ୧୯୬୫ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କୁ 'ନେସନାଲ୍ ପ୍ରଫେସର୍' (National Prefessor) ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ସେହିବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ନେସନାଲ୍ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନୀ ସାର୍ ସି.ଭି. ରାମନ୍ ।

ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଥିଲେ ଅତି ମିତବ୍ୟୟୀ । ତାଙ୍କ ବାସଗୃହରେ ଦାମିକା ଆସବାବପତ୍ର ନଥିଲା । ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟ ଆଦୌ ବଦଖର୍ଚ୍ଚୀ ନଥିଲେ ସେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ

ଦାନ କରିଦେବା ନିମନ୍ତେ ହିଁ ସେ ସଂଚୟ କରିଆସୁଥିଲେ । ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସରେ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ସେ ଦାନ କରିଥିଲେ ଏକ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା । ଉକ୍ତ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀଟି 'ସାରଦା ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ପ୍ରଫେସରସିପ୍' ଭାବରେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ବଦାନ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଏତେ ଟଙ୍କା ଦାନ କରିନଥିଲେ । ସେହିପରି, ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ବାଙ୍ଗାଲୋର୍‌ଠାରେ ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିବା 'ଡକୁମେଣ୍ଟେସନ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଆଣ୍ଡ୍ ଟ୍ରେନିଂ ସେଣ୍ଟର୍' (Documentation Research and Training Centre)ରେ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସରେ 'ସାରଦା ରଙ୍ଗନାଥନ୍ ଏଣ୍ଡାଓମେଣ୍ଟ୍' ପାଣ୍ଠିକୁ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣର ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ସେ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସାଇନ୍ସକୁ ହିଁ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ ରଙ୍ଗନାଥନ୍ । ନିଷ୍ଠାରସହ ଉକ୍ତ ବ୍ରତ ପାଳନ କରିବାରେ ତାଙ୍କୁ ସଫଳତା ମିଳିଥିଲା । ଗଣିତ ଅଧ୍ୟାପନାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ବିଜ୍ଞାନୀ - ବାସ୍ତବରେ ଏକ ଅସାଧାରଣ କୃତି ।

ଅଯୋଧ୍ୟାନାଥ ଖୋସଲା

ଇଂ ଧୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ବିଶ୍ୱାଳ

ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବାପରେ ଦେଶକୁ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ମାନିତ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଯୋଧ୍ୟାନାଥ ଖୋସଲା ଅନ୍ୟତମ । ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅନେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଭାକ୍ରା ନଦୀବନ୍ଧ ଯୋଜନା କରିବାରେ ଏବଂ ଭାରତରେ ବସ୍ତୁବିଦ୍ୟାବିଦ୍ ଭାବରେ ବୈଷୟିକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଗଢ଼ିବାରେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ଇଞ୍ଜିନିୟର । ଜଳ ସଂପଦ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଭାରତ ତଥା ଅନ୍ୟଦେଶରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାନାଥ ଖୋସଲା ପଞ୍ଜାବର ଜଲନ୍ଧରଠାରେ ୧୮୯୨ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୦୮ ମସିହାରେ ହାଇସ୍କୁଲ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ ଲାହୋରସ୍ଥ ଡି.ଏ.ଭି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ, ସ୍ନାତକ ସମ୍ମାନ ଶ୍ରେଣୀରେ । ସ୍ନାତକ ହେବା ପରେ ସେ ୧୯୧୩ ମସିହାରୁ ୧୯୧୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ରୁର୍କିର ଥୋମାସ୍ କଲେଜ ଅଫ୍ ସିଭିଲ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂରେ । ପଞ୍ଜାବ ପବ୍ଲିକ ୱାର୍କସ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟର ଜଳସେଚନ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କର ଚାକିରି ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ସେ ଭାରତୀୟ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ ସେବା (Indian Service of Engineering)ରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଖୋସଲା ଅନେକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୬ ରୁ ୧୯୩୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଯନ୍ତ୍ରୀ, ୧୯୩୯ ରୁ ୧୯୪୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ୧୯୪୩ ରୁ ୧୯୪୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଞ୍ଜାବ ଜଳସେଚନ ବିଭାଗରେ ମୁଖ୍ୟଯନ୍ତ୍ରୀ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ସେ । ତପୂରେ ୧୯୪୫ ରୁ ୧୯୫୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଜଳ ଏବଂ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆୟୋଗର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ୧୯୫୩ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଜଳ ସେଚନ ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟରେ ବିଶେଷ ସଚିବରୂପେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୪ ରୁ ୧୯୫୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ରୁର୍କି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ କୁଳପତି ତଥା ୧୯୫୮ ରୁ ୧୯୫୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂସଦର ସଦସ୍ୟ ଥିଲେ । ୧୯୫୯ ରୁ ୧୯୬୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଥିଲେ ଯୋଜନା ଆୟୋଗର ସଦସ୍ୟ ଏବଂ ୧୯୬୦ ରୁ ୧୯୬୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସ୍ଥାନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ । ୧୯୬୨ ରୁ ୧୯୬୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକବର୍ଷ ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜ୍ୟପାଳ । ଅନେକ ନଦୀ, ଘାଟ, ବନ୍ଧ ଯୋଜନା ମଣ୍ଡଳର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ରହିଆସିଥିଲେ ଖୋସଲା । ସେ ୧୯୫୦ ରେ ଅନ୍ତଃରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଜଳସେଚନ ତଥା ଜଳବିକାଶ ଆୟୋଗର ସଂସ୍ଥାପକ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ୧୯୫୪ ରେ ଅବୈତନିକ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ ।

୧୯୫୯ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାର ଖୋସଲାଙ୍କୁ ପଦ୍ମଭୂଷଣ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ୧୯୭୪ ରେ ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଭାଟନଗର ପୁରସ୍କାର ଓ ୧୯୭୭ ମସିହାରେ ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ ଉପାଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେ । ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ଆମେରିକାର ରେନସେଲର ପଲିଟେକ୍ନିକ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଏବଂ ୧୯୫୯ ମସିହାରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ଇଂଜିନିୟରିଂରେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲା ।

ଡକ୍ଟର ଖୋସଲା ପ୍ରାୟୋଗିକ ଜଳଶକ୍ତି ଉପରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏହା ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାଖା ଅଟେ । କାରଣ କ୍ଷିପ୍ରଗତିରେ ପ୍ରବାହିତ ଜଳର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ତାର ବିନିଯୋଗ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଏହା ଆଧାରିତ । ଡକ୍ଟର ଖୋସଲା ଭାବୁଥିଲେ ଆମ ଦେଶରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ବନ୍ଧ ଓ ଜଳାଶୟ ଇତ୍ୟାଦି ବନ୍ୟାରୁ ରକ୍ଷା କରିପାରୁ ନାହିଁ କି ଜଳସେଚନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଶାନୁରୂପ ଲାଗି ପାରୁ ନାହିଁ । ଜଳବାୟୁ - ସମୟର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଲେ ବନ୍ୟା କିମ୍ବା ମରୁଡ଼ିର ଆମେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛୁ । ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଏହି ସମସ୍ୟାମାନ ଥିବାରୁ ସେ ଏହାକୁ ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗିପଡ଼ିଥିଲେ । ସେ ଦେଖିଲେ, ପ୍ରବାହିତ ନଦୀ ଜଳର ମାତ୍ର ୬ ପ୍ରତିଶତ କାମରେ ଲାଗୁଛି ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ୯୪ ପ୍ରତିଶତ ଜଳ କାମରେ ଲାଗି ପାରୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କର

ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ଦ୍ରବ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ, ଯାହାକି ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂର ଏକ ଶାଖା ଏବଂ ଏହାର ନିକଟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜଳ ବିଦ୍ୟା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନକୁ ଉପଯୋଗ କଲେ ।

୧୯୧୭ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବରରୁ ୧୯୨୧ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଭାକ୍ରାନଦୀ ବନ୍ଧ ଯୋଜନାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ଏହାର ସଫଳତା ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ଅଟେ । ସେ ୧୮ ମାସ ମେସୋପୋଟାମିଆରେ ରହିଥିଲେ ଓ ନଦୀର ଜଳପତ୍ତନ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ କାମ କରି 'ଖୋସଲା ଡିସ୍କ' ତିଆରି କରି ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନର ଚମତ୍କାରିତା ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ୧୯୨୧ ରୁ ୧୯୨୬ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସୁଲେଇମାଙ୍କେ ନଦୀବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ଖୋସଲା ଜମିରେ ଜଳ ଜମିରହିବା, ଜଳମଗ୍ନ ଜମିକୁ ଚାଷ ଉପଯୋଗୀ କରିବା, ଆଧୁନିକ କୌଶଳରେ ବନ୍ଧର ନକ୍ସା କରିବା ପାଇଁ ଆମେରିକା ଓ ୟୁରୋପ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ସେ ସତ୍‌ଲେଜ ଭେଲି କେନାଲର କାର୍ଯ୍ୟ ହାତକୁ ନେଲେ । ସ୍ରୋତର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ବୋହି ଯାଉଥିବା ଜଳସ୍ରୋତର ପ୍ରବାହର ବେଗ ଏବଂ ଜଳ ଚାପକୁ ମାପିଥିଲେ । ଚେନାବ ନଦୀର କେନାଲ ଉପରେ ନିର୍ମିତ ଖାଙ୍କି ବନ୍ଧର ନିମ୍ନ ଅଂଶ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଦୁଇବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବ ମୂଳଦୁଆ ଉପରେ ସେ ବନ୍ଧକୁ ଠିକ୍ କରିବାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ହାଫିଜାବାଦ ଡିଭିଜନରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ବୋର୍ଡ଼ ଅଫ୍ ଇରିଗେସନ ଏଣ୍ଡ ପାୱାରର ୧୨ ନମ୍ବର ସଂଖ୍ୟାରେ ତାଙ୍କର ନଦୀବନ୍ଧ ମୂଳଦୁଆର ନକ୍ସା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଭାରତ ଏବଂ ଭାରତ ବାହାରେ ବେଶ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ପ୍ରବାହିତ ଜଳର ପରିମାଣ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହା ଖୁବ୍ ସରଳ ଏବଂ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ନକ୍ସା ଥିବାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯନ୍ତ୍ରୀ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ପାରିଥିଲେ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଡକ୍ଟର ଖୋସଲା ତ୍ରିମୁ ବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ସେ ବହୁ ପଦପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ଏବଂ ଭାକ୍ରା ନଦୀ ବନ୍ଧ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟର ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଲେ ।

୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେ ନୂଆ ହୋଇ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଜଳପଥ, ଜଳସେଚନ ଏବଂ ନୌଚଳାଚଳ ବିଭାଗର କମିଶନର ହେଲେ । ୮ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏହାକୁ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସଂସ୍ଥାରେ ପରିଣତ କରାଇପାରିଥିଲେ । ଏହି ନକ୍ସା ଅନୁସାରେ ଆମର

ହୀରାକୁଦ ଜଳ ସଂପଦ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ସେ ଭାକ୍ରା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବୋର୍ଡ଼ରେ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ପରେ ପରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ଖୋସଲା ପାକିସ୍ତାନ ସହ ଥିବା ଆମର ନଦୀ ସମସ୍ୟା ଏବଂ ନର୍ମଦା, କ୍ରିଷ୍ଣା, ଗୋଦାବରୀ ଇତ୍ୟାଦି ନଦୀମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥାଇ ଏହାକୁ ସମାଧାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ସେ ପ୍ରଥମ କୁଳପତି ଥିଲେ ଥୋମାସ କଲେଜ ଅଫ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂରେ, ଯାହା ପରେ ରୁରକି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ସେ ଦୁଇଟି ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ ବିଭାଗର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଦଳିତ ମହିଳାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏବଂ ପଛୁଆ ବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କ ପିଲାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଅର୍ଥଦାନ କରୁଥିଲେ । ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ି ତାହାକୁ ଚଳାଉଥିଲେ । ସେ ୧୯୮୪ ମସିହା ମେ ମାସ ୨୯ ତାରିଖରେ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ରିୟ ରହି ଦେଶ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ତାଙ୍କଭଳି ଲୋକ ବିରଳ ।

ଜେ.ବି.ଏସ୍.ହଲ୍‌ଡେନ

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ହରିହର ପଟ୍ଟନାୟକ
ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ମନମୋହନ ମହାନ୍ତି

ଜନ୍ ବରଡନ୍ ସନ୍‌ଡରସନ୍ ହଲ୍‌ଡେନ୍ ୧୮୯୨ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ୫ତାରିଖରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ଥିଲେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡର ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ଫେଲୋ । ପୁତ୍ର ଜେ.ବି. ଏସ୍. ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ଇଟନ୍‌ସ୍କୁଲରୁ କୃତିତ୍ୱର ସହ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନିଉ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଗଣିତ ବିଦ୍ୟାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅନର୍ସ ପାଇ ଗଣିତରେ ଉଚ୍ଚତର ଉପାଧି ପାଇଁ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ଓ ତତ୍ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କଲେ। ଗଣିତ ଓ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ କଳା (Literate Humaniores)ରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୧୪ରେ ସେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ (Physiology)ଅନର୍ସ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିବାବେଳେ ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ହଲ୍‌ଡେନ୍ ବ୍ଲାକଉଆଚ ରେଜିମେଣ୍ଟରେ କ୍ୟାପଟେନ୍ ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧରେଯୋଗଦେଇ ଦେଶ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରଥମେ ଫ୍ରାନ୍‌ସ ଓ ପରେ ଇରାକରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲାବେଳେ ମେସୋପଟାମିଆରେ ସାଂଘାତିକଭାବେ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଉକ୍ତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଷବାଷ୍ପ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲା। ତାହାର ପ୍ରତିରୋଧର ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ହଲ୍‌ଡେନ୍‌ଙ୍କୁ ଗବେଷଣା ଭାର ଦିଆଗଲା । ଅନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ସହ ମିଳି ଗବେଷଣା କରି ବିଷବାଷ୍ପର ପ୍ରୟୋଗବେଳେ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ 'କଲିନିକସ୍'

ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ହଲ୍‌ଡେନ୍ ବିଷବାଷ୍ପ ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ଓ ଏହି ବାଷ୍ପ ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗୁଁ ମୃତ୍ୟୁ ବେଶି କଷ୍ଟଦାୟକ ହୁଏ ନାହିଁ ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୧୯୧୯ରେ ମାତ୍ର ୨୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବିଜ୍ଞାନରେ କୌଣସି ଡିଗ୍ରୀ ନଥାଇ ବି ହଲ୍‌ଡେନ୍ ନିଜ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡର 'ନିଉ କଲେଜ'ର ଫେଲୋ (Fellow)ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ଅଧ୍ୟାପନା କଲେ । ସେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ଅଧ୍ୟାପନା କରୁଥିବା ସମୟରେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହେଉଥିବା ସେରିଙ୍ଗଟନଙ୍କର କେତେକ ପରୀକ୍ଷା (Practical) ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାପକ ହଲ୍‌ଡେନଙ୍କ ଜୀବନୀ ଘଟଣାବହୁଳ । ସେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିନଥିଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ସେ କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଜୀବରସାୟନ ବିଭାଗରେ ସାର୍ ଉଇଲିୟମ୍ ଜନ୍ ରିଡର ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଦଶବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୦ ରୁ ୧୯୩୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ମଧ୍ୟ ରୟେଲ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍‌ର ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ ଫୁଲେରିଆନ ଅଧ୍ୟାପକଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ହଲଡେନ୍ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଯୋଗୁଁ ୧୯୩୨ ମସିହାରେ ଏଫ୍. ଆର.ଏସ୍. (Fellow of the Royal Society) ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୩ ମସିହାରେ ସେ ଉକ୍ତ ସୋସାଇଟି ପକ୍ଷରୁ ଡାରଉଇନ୍ ପଦକ ଲାଭ କଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ସେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କଲେଜର ଆନୁବଂଶିକ ବିଜ୍ଞାନ (Genetics) ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟାପକ ହେଲେ । ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କଲେଜରେ ବାୟୋମେଟ୍ରି (Biometry)ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଇ ସେଠାରେ କୋଡିଏ ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ। ୧୯୫୮ ମସିହାରେ ସେ ଲିନିଆନ୍ ସୋସାଇଟିର ଡାରଉଇନ - ୱାଲେସ୍ କମମେମୋରେସନ୍ ପଦକ ଲାଭ କରି ଉକ୍ତ ସୋସାଇଟି ଦ୍ୱାରା ଅଭିନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ଆମେରିକାର ନ୍ୟାସନାଲ ଏକାଡେମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍‌ସ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ଆନୁବଂଶିକ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ କିମ୍ବର ପଦକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ Pontificial Academy of Science ଅନୁଷ୍ଠାନ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସାଢେ ଏଗାର ହଜାର ପାଉଣ୍ଡର ଏକ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡ ଓ ଅନ୍ୟ ଅନେକ ଦେଶୀୟ ଓ ବିଦେଶୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଡକ୍‌ଟରେଟ୍ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ବଡ ଗୌରବର ବିଷୟ ଯେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ କୋଡିଏ ଜଣ ଛାତ୍ର ଏଫ୍.ଆର୍.ଏସ୍. ଉପାଧି

ଲାଭ କରିପାରିଥିଲେ ଓ କେତେଜଣ ମଧ୍ୟ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାରର ଅଧିକାରୀ। ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର କୃତିତ୍ୱରେ ଶିକ୍ଷକର ଗୌରବ ଅଧିକ ହୁଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାପାଇଁ ସେ ନିଜର ଜୀବନକୁ ଯେପରି ବିପନ୍ନ କରିଥିଲେ ତା ଭାବିଲେ ଦେହରେ ରୋମାଞ୍ଚ ଆସେ - "Science was a means to know the truth" - ସତ୍ୟର ଅବଧାନ ନିମିତ୍ତ ବିଜ୍ଞାନ ହିଁ ଏକ ଉପାୟ । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ନେଇ ସେ ବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ନିଜ ହୃଦୟର ଏକ ନିବିଡ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବହୁ ଦୁଃସାହସିକ ଘଟଣାର ସମାବେଶରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗବେଷଣାଗାରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରଣକ୍ଷେତ୍ର ଓ ରଣକୌଶଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର ତାଙ୍କର ପ୍ରଦୀପ୍ତ ପ୍ରତିଭାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧରେ ମେସୋପଟାମିଆ ରଣାଙ୍ଗନରୁ ଆହତ ସୈନିକ ଭାବରେ ହଲ୍‌ଡେନ୍ ପ୍ରଥମବାର ଭାରତ ଆସି ପୁନାର ସାମରିକ ହାସପାତାଳରେ ଚିକିତ୍ସିତ ହୋଇ ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନରୁ ସେ ଭାରତକୁ ଅନ୍ତରର ସହିତ ଭଲ ପାଇ ଆସିଛନ୍ତି । ପୁନାର ସାମରିକ ହାସପାତାଳରେ ଚିକିତ୍ସିତ ହେଉଥିବାବେଳେ ବୋଧହୁଏ ସେ ଭାରତର ନାଗରିକ ହେବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖନ୍ତି । ତା' କିନ୍ତୁ 'ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର' । ତାଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ ବାସ୍ତବାୟିତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବାର ଦଶବର୍ଷପରେ ସେ ଏଠାକୁ ଚାଲିଆସି ଏହି ଦେଶର ନାଗରିକତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଓ ଭାରତୀୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସଂସ୍ଥାରେ ଜଣେ ଗବେଷକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୯୬୨ ମସିହାରେ ସେ ଏହି କାମରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ସରକାରଙ୍କର ଜେନେଟିକ୍‌ସ ଏବଂ ବାୟୋମେଟ୍ରି ଗବେଷଣାଗାରର ମୁଖ୍ୟ ପରିଚାଳକ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସୁବିଧା ନ ମିଳିବାରୁ ସେ ଏଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ଆମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଆସି ଏଠାରେ ଜେନେଟିକ୍‌ସ ଓ ବାୟୋମେଟ୍ରି ଗବେଷଣାଗାରର ମୁଖ୍ୟରୂପେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଓଡିଶାରେ ମାତ୍ର ହଜାରେ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ହଲ୍‌ଡେନ୍ ବହୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଗବେଷଣା କରିବାର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ୧୮ଟି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସନ୍ଦର୍ଭ ସେ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରଥମ ବର୍ଷର ଗବେଷଣାରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ୬୪,୦୬୪ ଟଙ୍କା । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଦରମା ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଅତି ସାଧାରଣ ଯନ୍ତ୍ରପାତି

ସାହାଯ୍ୟରେ ଏବଂ ବହୁତ କମ୍ ସମ୍ବଳ ନେଇ ମଧ୍ୟ ଯେ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା ହୋଇପାରେ ଏହା ସେ ତାଙ୍କର ସାଧନାରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ଏହି ଶ୍ରୁତକୀର୍ତ୍ତି ବ୍ରିଟିଶ୍ ବିଜ୍ଞାନୀ ଇଂଲଣ୍ଡ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନରେ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବିତର୍କିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ । ଏକଦା ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧବେଳେ ତାଙ୍କର ମାର୍କସୀୟ ମତବାଦ ଏବଂ ବ୍ରିଟିଶ୍ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ମୁଖପତ୍ର 'ଡେଲି ୱାର୍କର'ର ସମ୍ପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀର ସଭାପତି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଓ ଶ୍ରମିକ ଉଭୟ ସରକାରରେ ତୀବ୍ର ସମାଲୋଚନା ସୃଷ୍ଟି କରାଇଥିଲା । ସେ ଲାଲ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଦେଶରୁ ହଟାଇବା ପାଇଁ ଚାରିଆଡେ ଚାଲିଲା ତୁମୁଳ ବିତର୍କ । ମାତ୍ର ସେତେବେଳେ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ କହିଥିଲେ, "ହଲଡେନ ଜଣେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସଇତାନ ପରି ଲାଲ ହୋଇପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରିପାରିବି ନାହିଁ ।" ଆଦର୍ଶଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ ହଲଡେନ ଥିଲେ ଚିରକାଳ ଏକ ଅନମନୀୟ ବିଦ୍ରୋହୀ । ହେଲେହେଁ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଏକନିଷ୍ଠ ଶାନ୍ତିବାଦୀ । ଦୁଇ ଦୁଇଟି ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ବିଭୀଷିକା ଅଙ୍ଗେ ନିଭାଇ ତାଙ୍କର ଶାନ୍ତିକାମୀ ତଥା ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ଭାବନା ଆସିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କର ସୁଏଜ ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଶାନ୍ତିକାମୀ ଦେଶ ଭାରତକୁ ଚାଲିଆସିଲେ । ସେ ଯେ କେବଳ କାଗଜପତ୍ରରେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତା ନୁହେଁ । ଆଚାର, ବ୍ୟବହାର, ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ ସବୁଥିରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଭାରତୀୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଅତି ନିରାଡମ୍ବର ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଧୋତି ଓ ପଞ୍ଜାବି ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ପୋଷାକ । ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଜ୍ଞାନ ତପସ୍ୱୀ, ଭାରତବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ଅତି ସାଧାରଣ ଭାରତୀୟ । ୧୯୬୩ରେ ହଲଡେନ୍ କର୍କଟ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ଲଣ୍ଡନ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଚିକିତ୍ସାଳୟରେ ଥିବା ସମୟରେ କର୍କଟ ରୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ତା'ପରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ୧୯୬୪ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସ ପହିଲା ଦିନ ୭୨ବର୍ଷ ବୟସରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ସେହି ପୁରାତନ କର୍କଟ ରୋଗ ଯୋଗୁଁ ସେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ମୃତ୍ୟୁପୂର୍ବରୁ ସେ ତାଙ୍କର ଶବକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର କାକିନାଡାର କର୍କଟ ରୋଗ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ପଠାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଯେ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଗବେଷଣା କରି ନିଜ ଶରୀର ଉପରେ ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା ଚଳାଇଥିଲେ; ତାଙ୍କର ସେହି ମହାନ୍ ଇଚ୍ଛାର

ପୂରଣ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଶବକୁ କାକିନାଡା ପଠାଇଦିଆଗଲା । ଆଜି କାଲିର ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧ ସମାଜରେ ଯେ ଏପରି ମନୀଷୀ ଅଛନ୍ତି, ଭାବିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜଣାପଡେ ।

ବହୁ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ତରୁଣ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଜୀବନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ହଲଡେନ୍‌ଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନରେ କୌଣସି ସାର୍ଟିଫିକେଟ ନଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ତାଲିକାରେ ତାଙ୍କର ନାମ ନଥିଲା। ଏହି କାରଣରୁ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସରେ ସେ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ସଭ୍ୟ ସୁଦ୍ଧା ହୋଇପାରି ନଥିଲେ । 'ନେହେରୁଙ୍କ ପରେ ଭାରତରେ ବିଜ୍ଞାନର ଭବିଷ୍ୟତ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସେ ଏ ବିଷୟରେ ମତ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି, – "ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନବିଦ୍‌ମାନଙ୍କର ତାଲିକାରେ ମୋର ନାମ ନାହିଁ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଲା ମୋର ଡାକ୍ତରୀ, ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ, ବିଜ୍ଞାନ ବା ଗଣିତରେ କୌଣସି ଡିଗ୍ରୀ ନାହିଁ । ମୁଁ କଳା ବିଷୟରେ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଛି । ଏପରି କେତେକ ଖ୍ୟାତନାମା ବ୍ରିଟିଶ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଜାଣିଛି, ଯାହାଙ୍କର କୌଣସି ବିଜ୍ଞାନ ସଂପର୍କୀୟ ଡିଗ୍ରୀ ନାହିଁ । କୌଣସି ଡିଗ୍ରୀ ନଥାଇ ମଧ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଅଭାବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଏପରି ଦୁଇଜଣ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ କଥା ଜାଣେ, ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ କାମ କରିଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ତାଲିକାରେ ସେମାନଙ୍କର ନାଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନା । କିନ୍ତୁ ବିଦେଶରୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଡାକରା ଆସିଥାଏ । ଏଇଭଳି ନିଶ୍ଚୟ ଆହୁରି କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ଥିବେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।"

ହଲଡେନ୍ ଗବେଷଣାରେ ନିଜର ଶରୀରକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ବିଚାରୁଥିଲେ । ବହୁମୂତ୍ର ରୋଗର ନିଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ନିଜର ଶରୀରକୁ ଅମ୍ଳମୟ (acidise) କରିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ କୌଣସି ପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚେତନା (Anaesthetics)ର ବିନା ବ୍ୟବହାରରେ ତାଙ୍କର ଶରୀରରେ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର କରାଯାଇଥିଲା। ଏହାଫଳରେ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀମାନେ ତାଙ୍କର ରକ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ପରୀକ୍ଷା କରିବାର ସୁବିଧା ପାଇଥିଲେ ।

ଜୀବତତ୍ତ୍ୱର ଗବେଷଣା ନିମିତ୍ତ ଜୀବହତ୍ୟା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାଗାରରେ ଜୀବହତ୍ୟା ଯଥାସମ୍ଭବ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିଲା । ଜୀବନର ମୌଳିକ

ମୂଲ୍ୟବୋଧରେ ତାଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ସେ ନିଜେ ଦୃଢଭାବରେ କୁହନ୍ତି ଯେ, ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଦରକାର ପଡୁଥିବା ଜୀବମାନଙ୍କୁ ସେ ଏପରି କୌଣସି କଷ୍ଟ ଦେଇନାହାନ୍ତି ଯାହାକୁ କି ସେ ନିଜ ଉପରେ ପ୍ରୟୋଗ ନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଏହା ଥିଲା ପ୍ରଧାନ ଆଦର୍ଶ ।

ମନୁଷ୍ୟ ବୁଡାଜାହାଜରେ କିପରି ଓ ସମୁଦ୍ରର କେତେ ତଳକୁ ଯାଇପାରେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହଲଡେନ୍ ବହୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ତଥ୍ୟ ଯୋଗାଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ 'ଫ୍ରଗ୍‌ମ୍ୟାନ୍' ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଗବେଷଣା ସେ ନିଜ ଉପରେ ଚଳାଇ ଗୁରୁତର ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ପଡିଥିଲେ ଏବଂ ଜୀବନର ଶେଷ ଦିନଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମେରୁଦଣ୍ଡରେ ଜଖମ ନେଇ ଚଲାବୁଲା କରୁଥିଲେ ।

ବୋମା ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାଲାଗି ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀର ଏକ ଡିଜାଇନ୍ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏହି ନମୁନା - ଆଶ୍ରୟ ଯେ ବାସ୍ତବରେ ନିରାପଦ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସରକାର ତଥା ବହୁ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଥିଲା । ପରୀକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଏକ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ତିଆରି ହେଲା । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟ । ହଠାତ୍ ସାଇରନ୍ ବାଜିଉଠିଲା ଓ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ବୋମା ବର୍ଷଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ବୋମାବର୍ଷୀ ବିମାନଗୁଡିକ ଚାଲିଗଲା ପରେ ସମସ୍ତେ ଗଲେ ନମୁନା ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଦେଖିବାକୁ । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ପ୍ରବଳ ବୋମାମାଡ ସତ୍ତ୍ୱେ ଅକ୍ଷତ, ଅଚଳ ଓ ଅଟଳ ରହିଥିବା ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ଭିତରୁ ହସି ହସି ବାହାରି ଆସୁଥିଲେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହଲ୍‌ଡେନ୍ ।

ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟମାନେ ନର୍ମାଣ୍ଡିରେ ଅବତରଣ କରିବେ । ସେଠାକାର ମୃତ୍ତିକା କିପରି, ଟ୍ୟାଙ୍କ୍ ଯାଇପାରିବ କି ନାହିଁ, ଏକ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ । ହଲଡେନ ହଠାତ୍ କହିଦେଲେ ନର୍ମାଣ୍ଡି ଜମିଟା ଖୁବ୍‌ଟାଣ । ଏହି କଥାରେ ଭରସା କରିନପାରି ଦଳେ ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କୁ ପଠାଗଲା ଓ ପରେ ଜଣାଗଲା ଯେ ହଲଡେନ୍‌ଙ୍କ କଥା ଠିକ୍ । ପିଲାବେଳେ ନର୍ମାଣ୍ଡି ଦେଖିଥିବାର ସ୍ମୃତିଚାରଣ କରି ହଲଡେନ୍ ଏହା କହିଥିଲେ ।

କେବଳ ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶନରେ ହଲ୍‌ଡେନ୍‌ଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିଥିଲା ବହୁ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ରୂପରେ । ସେ ଏକାଧାରରେ ଥିଲେ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଓ ସାମ୍ବାଦିକ । ସୀମାହୀନ ଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ମୁକ୍ତଭାବରେ ଚଲାବୁଲା କରୁଥିବା ଏହି ଜ୍ଞାନୀ, ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ - ମାନବ ପ୍ରଜ୍ଞାର ଏକ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତୀକ । ବିଲାତର ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ଫେଲୋ, ପୃଥିବୀର ବହୁ ସମ୍ମାନିତ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂସ୍ଥାର ସଭ୍ୟ, ପ୍ରାୟ ଦୁଇଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଡାରଉଇନ ପଦକ ବିଜୟୀ, ବହୁ ମୌଳିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତତ୍ତ୍ୱର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରବକ୍ତା ଏହି ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନୀ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଏକ ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ । ବିଲାତର ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ ଏବଂ ଭାରତର ଭୁବନେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ମହାନ୍ ଜୀବନର ଯେତେ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଗଲା ତା' ମଧ୍ୟରେ ରହିଗଲା ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା, ସ୍ପଷ୍ଟବାଦିତା ଏବଂ ନିର୍ଭୀକତାର ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ୱାକ୍ଷର । ପ୍ରାଣରେ ସ୍ପନ୍ଦନ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାନବ ଜାତିପାଇଁ ସେ ବହୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦାନ କରିଗଲେ । ଶେଷରେ ସେହି ସ୍ପନ୍ଦନର ଅବସାନ ପରେ ପୂର୍ବକାମନା ଅନୁସାରେ ମୃତ ଶରୀରକୁ ମଧ୍ୟ କାକିନାଡାରେ ମେଡିକାଲ୍ କଲେଜର ଗବେଷକମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କଲେ । ଏହି ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ଅମର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ 'ଜେ.ବି.ଏସ୍. ହଲଡେନ୍' - ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏକ ଗମ୍ଭୀର ଶବ୍ଦ, ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଏକ ଧ୍ରୁବତାରା । ତାଙ୍କରି ପ୍ରେରଣାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଏ ଦେଶରେ ଯେ ନୂଆ ନୂଆ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବାହାରି ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ କରିବେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅନେକେ ହୁଏତ ପିଲାଦିନେ ପଢିଥିବେ - "ପାଠ ପଢିବି, ମଧୁବାବୁ ସଙ୍ଗେ ଲଢିବି ।"

ସେତେବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଏତେ ଆମକୁ ଜଣାନଥିଲା । ଆଜି ଏହି ପାରମାଣବିକ ଯୁଗରେ ବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ ମାନବ ସମାଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନିର୍ଭର କରୁଛି । ତେଣୁ ପିଲାଏ ଏଣିକି ହୁଏତ ଶିଖିବେ, "ପାଠ ପଢିବି, ହଲ୍‌ଡେନ୍ ସଙ୍ଗେ ଲଢିବି" ।

ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ

ଡକ୍ଟର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ମହାପାତ୍ର

ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ ଥିଲେ ଭାରତର ଏକ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ । ଆଜିକାଲିର ଦୁନିଆରେ ତାଙ୍କ ଭଳି ଲୋକ ମିଳିବା ବିରଳ । ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ ଦୃଢ଼ ଇଲେକଟ୍ରୋଲାଇଟ ଉପରେ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହି ତଥ୍ୟଟି ୧୯୧୮ ମସିହାରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରାହୋଇଥିଲା । ଏହା ପୃଥିବୀର ଚାରିଆଡ଼େ ବେଶ୍ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହୋଇଥିଲା । ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ୱାଲଥର ହରମାନ, ନେର୍ନ୍‌ଷ୍ଟ (୧୮୫୪-୧୯୪୧), ମ୍ୟାକ୍ସପ୍ଲାଙ୍କ (୧୮୫୮-୧୯୪୭) ଉଇଲିଅମ ଲରେନ୍ସ ବ୍ରାଗ (୧୮୯୦-୧୯୭୧) ଏବଂ ଗିଲବର୍ଟ ନିଉଟନ ଲିଉଇସ (୧୮୭୫-୧୯୪୬) ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ବେଶ୍ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ନେର୍ନ୍‌ଷ୍ଟ ତାଙ୍କ ବହି ଥିଅରିଟିକାଲ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ (Theoretical Chemistry)ରେ ଏହି ବିଷୟ ମଧ୍ୟ କିଛି କିଛି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଆହୁରି ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଲିଉଇସ ଏବଂ ରାଣ୍ଡଲଙ୍କ ବହିରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଷ୍ଟ୍ରଙ୍ଗ ଇଲେକଟ୍ରୋଲାଇଟ (Strong electrolyte) ଏପରି ଏକ ପୋଲାର ଜିନିଷ ଯାହାର ଆୟନ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ଏକପ୍ରକାର ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ବାନ୍ଧି ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ଏହା କୁଲମ୍ବ ନିୟମ (Coulomb's Law) ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଥାଏ । ଇଲେକଟ୍ରୋଲାଇଟର କିଛି ଅଂଶ ଡିସୋସିଏଟ ହୁଏ ଅଥବା କିଛି ଅଂଶ ବାହାରେ ରହିଥାଏ, ଠିକ୍‌ରେ ସ୍ଥିର ହୋଇରହିପାରେ ନାହିଁ । ଦୁଇଜଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପିଟର ଡି ବାଇ (Peter Debye) (୧୮୮୪-୧୯୬୬) ଏବଂ ଏରିକ ହକେଲ (Erich Huckel) (୧୮୯୬-୧୯୮୦) ଏହା ଉପରେ ନୂଆ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଘୋଷଙ୍କ ତଥ୍ୟକୁ ନେଇ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଡି ବାଇଙ୍କ ତଥ୍ୟ ଘୋଷଙ୍କ ତଥ୍ୟର ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ମାତ୍ର । ଘୋଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାରିତ ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ କାଇନେଟିକସ୍ (Kinetics), ଫ୍ଲୋରେସେନ୍ସ (Fluorescence), କାଟାଲିସିସ୍ (Catalysis), ଅଟୋ - ଅକ୍ସିଡ଼େସନ (auto-oxidation) ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ଘୋଷ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂରେ ଅନେକ କିଛି ଅବଦାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଘୋଷ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ (୧୯୨୧-୧୯୩୯), ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ, ବାଙ୍ଗାଲୋର (୧୯୩୭-୧୯୪୭) ଏବଂ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍ ଟେକ୍‌ନୋଲଜି, ଖଡ଼ଗପୁର (୧୯୫୦-୫୪) ଆଦିରେ ରହି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାମ କରିଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷଙ୍କର ଜନ୍ମ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୪ ତାରିଖ ୧୮୯୩ ମସିହାରେ ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗର ପୁରୁଲିଆ ସହରରେ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ବାପା ରାମ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷଙ୍କର ଏକ ଅଭ୍ର ଖଣି ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପରିବାରକୁ କିଛିଦିନ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ଦିନ କାଟିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କାରଣ ସେହିସମୟରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ଏତେ ଭଲରେ ଚାଲିନଥିଲା । ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ର ସେହି ଦୁଃଖ କଷ୍ଟରେ ରହି ମଧ୍ୟ ଗିରିଡ଼ିହ ସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉର୍ତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ । ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ସେ ଆଇ.ଏସସି. ପରୀକ୍ଷାରେ ୪ର୍ଥ ସ୍ଥାନ ପାଇ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ବି.ଏସ୍‌ସି. ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ଏବଂ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ୧୯୧୫ ମସିହାରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ସେହି ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରୁ ପାସ କରିଥିଲେ । ଦୁଇଟିଯାକ ପରୀକ୍ଷାରେ ଘୋଷ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ପାସ୍ କରିଥିଲେ । କଲେଜରେ ପଢୁଥିଲାବେଳେ ସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଘୋଷଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ, ମେଘନାଦ ଶାହା, ଜେ. ଏନ୍. ମୁଖାର୍ଜୀ ଏବଂ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜା । ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରୁ କୃତିତ୍ୱର ସହିତ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ କଲାପରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ପାଲିତ ପ୍ରଫେସର ଭାବରେ କଲିକତାର ଇଉନିଭରସିଟି ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜରେ ନିଯୁକ୍ତି ମିଳିଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପାଇଥିଲେ ୧୯୧୮ ମସିହାରେ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ ତଥ୍ୟ ଷ୍ଟ୍ରଙ୍ଗ୍ ଇଲେକ୍‌ଟ୍ରୋଲାଇଟ (Strong electrolyte) ପାଇଁ । ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ସାର୍ ତାରକନାଥ ପାଲିତ ବୃତ୍ତି ମିଳିଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ବିଦେଶ ଯିବାର ସୁବିଧା ପାଇଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡରେ ସେ ଏଫ୍. ଜି. ଡୋନାନ (F. G. Donnan)ଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଲଣ୍ଡନସ୍ଥ ଇଉନିଭରସିଟି କଲେଜରେ କିଛି ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଜର୍ମାନୀ ଯାଇଥିଲେ ଯେଉଁଠାରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଫ୍ରିଜ୍ ହ୍ୟାବର (୧୮୬୮-୧୯୩୪) ଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷଙ୍କ କାମରେ ବେଶ୍ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଘୋଷ ଭାରତକୁ ଫେରି ନୂଆ ହୋଇ ଗଠନ କରାଯାଇଥିବା ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର୍ ପଦବୀରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ସେ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାଡ଼ି ବାଙ୍ଗାଲୋର ଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସେ ଇଣ୍ଡିଆନ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସରେ ଡାଇରେକ୍ଟର ହିସାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ସେଠାରେ ସେ ନୂଆ ନୂଆ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ପାଠ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ବାୟୁବିମାନ ଇଂଜିନିୟରିଂ ବା ଏରୋନଟିକାଲ ଇଂଜିନିୟରିଂ (Aeronautical Engineering), ଦହନ ଇଂଜିନିୟରିଂ ବା କମ୍‌ବାସ୍‌ଚନ୍ ଇଂଜିନିୟରିଂ (Combustion engineering), କିଣ୍ୱନ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବା ଫରମେନ୍‌ଟେସନ୍ ଟେକ୍‌ନୋଲଜି (Fermentation technology) ଇତ୍ୟାଦି । ଘୋଷ ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ପୁଣିଥରେ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଘୋଷ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଗ୍ରୁପ ଦୁଇଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ବିଶେଷ କାମ କରିଥିଲେ ଯଥା : ଫିସର - ଟ୍ରପସ୍କ ସଂଶ୍ଲେଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା । (Fischer - Tropsch synthesis) ଯାହାଦ୍ୱାରା କାର୍ବନମନୋକସାଇଡ଼ ଏବଂ ଉଦଜାନରୁ ତରଳ ଇନ୍ଧନ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ଯବକ୍ଷାରଯାନ ଏବଂ ଉଦଜାନରୁ ଆମୋନିଆ ସଂଶ୍ଳେଷଣ ପଦ୍ଧତି । ଯେଉଁ କାମଗୁଡ଼ିକ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସରେ ହୋଇଗଲା ତାହା ଏକ ବହିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ଯାହାର ନାମ ଥିଲା 'ସମ୍ କାଟାଲିଟିକ ଗ୍ୟାସ ରିଆକସନ୍ସ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲ୍ ଇଂପୋଟାନ୍ସ' (Some Catalytic Gas Reactions of Industrial Importance) ।

ଘୋଷ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପି. ସି. ରାୟଙ୍କ ଭଳି ଭାରତରେ କିପରି ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିବ ସେଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ସେ ଇଣ୍ଡିଆନ କାଉନସିଲ ଅଫ୍ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ୍ ଆଣ୍ଡ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚର ପରିକଳ୍ପନା କଲେ । ସେ କହିଲେ, "ଭାରତରେ ଏକ ଅଲ ଇଣ୍ଡିଆ କାଉନସିଲ ଅଫ୍ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ୍ ଏବଂ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ ସ୍ଥାପିତ ହେବ । ଏହା ହେବ ଠିକ୍ ଗ୍ରେଟ ବ୍ରିଟେନର ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ ଆଣ୍ଡ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ (Scientific and Industrial Reseacrh in Gread Britiain) ସଦୃଶ ।" ସେ ଭାରତରେ ଥିବା କଞ୍ଚାମାଲର ବିନିଯୋଗ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ, ଯାହା ଫଳରେ ଭାରତରେ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିଲା । କିଛିଦିନ ପରେ ଘୋଷ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଶିଳ୍ପ ଓ ଯୋଗାଣ ବିଭାଗର ଡାଇରେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ ପଦବୀରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ସେ ଏହି ସମୟରେ ପେଟ୍ରୋଲିଅମ୍ ରିଫାଇନିଙ୍ଗ୍, ମେସିନ

ଟୁଲ, କେବଲ, ବେତାର ଉପକରଣ, ରାଡ଼ର ଇତ୍ୟାଦି ଶିଳ୍ପ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ଘୋଷ ଖଡ଼ଗପୁରସ୍ଥିତ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଇନ୍ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ ଅଫ୍ ଟେକନୋଲଜି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଡାଇରେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ୍ ପଦବୀରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ଏହି ପଦବୀ ଅଳଙ୍କୃତ କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ । ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୧୮ ତାରିଖ ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ଏହା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

୧୯୫୪ ମସିହାରେ ଘୋଷ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ କୁଳପତି ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ବେଶୀଦିନ ଏହି ପଦବୀରେ ରହି ନଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀ ଉପରେ ଏକ ସର୍ଭେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ସେ । ସେ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଡେ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ହୋମସ୍ (Day Students Homes) ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁ ପିଲାମାନଙ୍କର ଦିନରେ କିଛି ଫୁରୁସତ ସମୟ ମିଳୁ ଥିଲା ସେହି ସମୟରେ ସେମାନେ ସେଠାରେ ରହି ପଢ଼ାପଢ଼ିରେ ସମୟ ବିନିଯୋଗ କରିପାରୁଥିଲେ ।

୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଘୋଷ ଯୋଜନା କମିଶନ୍‌ର ଜଣେ ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ଘୋଷ ଶିକ୍ଷା, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ଏବଂ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବିଭାଗର ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ଉଦ୍ୟମଯୋଗୁ ବମ୍ବେ, କଲିକତା ଏବଂ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଶତବାର୍ଷିକୀ ଉତ୍ସବ ପାଳନ ଉପଲକ୍ଷେ ଭାରତ ସରକାର ମଞ୍ଜୁର କରିଥିଲେ ଏକକୋଟି ଟଙ୍କାର ଅନୁଦାନ । ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗବେଷଣା କରିବା ଓ ଗାଁ ଗହଳିରେ ଚିକିତ୍ସା ସେବା ଯୋଗାଇ ଦେବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇଥିଲେ ସେ ।

ଘୋଷଙ୍କର ମତ ଥିଲା ଯେ ଦେଶରେ ଥିବା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ଉନ୍ନତ ହେବାର ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ଭାରତରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଅଭାବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତା'ର ସଦୁପଯୋଗ ଲୋଡ଼ା । ଏଥିରେ ଭାରତର ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଦାନ ଦେଇପାରିବେ । ତେଣୁ ସେହିମାନଙ୍କୁ ଯଥାର୍ଥ ତାଲିମ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କର ମେଧା ଓ ଶ୍ରମକୁ ଏଥିପାଇଁ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଇପାରିବ । କେବଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା କରି ଚାଲିଲେ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆମ ଦେଶର ସମୃଦ୍ଧି ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ ହୋଇପାରିବ । ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ପୃଥିବୀର ଗୋଟିଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗହମ ଏବଂ ସୂତା ପୋଡ଼ା ଯାଉଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ପଟେ ଲୋକେ

ଭୋକ ଉପାସରେ ଏବଂ ଲଙ୍ଗଳା ରହିବା ହିଁ ଏକ ବିରାଟ ବିଡ଼ମ୍ବନା । ଲୋକମାନେ ଯଦି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇ କାମ କରିପାରିବେ ତାହେଲେ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ଜାତି ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ହିତସାଧନ ପାଇଁ କିଛି କରିଲେ ସେଇଟା ହିଁ ହେବ ସମାଜ ପାଇଁ ପ୍ରକୃତ ଦାନ ।

ଘୋଷ, ଜେ.ଏନ୍. ମୁଖାର୍ଜି ଏବଂ ଏସ୍. ଏସ୍. ଭାଟନଗରଙ୍କର ସହାୟତାରେ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡିଆନ କେମିକାଲ ସୋସାଇଟି (Indian Chemical Society) ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସେହିଥିରେ ଘୋଷ ୧୯୩୫ ମସିହାରୁ ୧୯୩୭ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଭାପତି ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇଥିଲେ । ଘୋଷ ମଧ୍ୟ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡିଆନ ସାଇନ୍ସ କଂଗ୍ରେସ ଆସୋସିଏସନର ସଭାପତି ଥିଲେ । ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଘୋଷ ନ୍ୟାସନାଲ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ (National Institute of Science) (ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଣ୍ଡିଆନ ନ୍ୟାସନାଲ ସାଇନ୍ସ ଆକାଡ଼େମି)ର ସଭାପତି ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । କାଉନସିଲ ଅଫ୍ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ ଆଣ୍ଡ୍ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିଆଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ ସହ ପ୍ରଥମରୁ ଜଡ଼ିତ ରହି ଅନେକ କିଛି କାମ କରିଥିଲେ ସେ ।

ଏହି ମହାନ୍ ଆତ୍ମାଙ୍କର ଜୀବନ ଦୀପ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଲିଭି ଯାଇଥିଲା ୧୯୫୯ ମସିହା ଜାନୁୟାରୀ ମାସ ୨୧ ତାରିଖରେ ।

ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମୁଖାର୍ଜୀ

ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଳ

ପ୍ରଫେସର ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର କଲୟଡ଼ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବଦାନ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକା 'ନେଚର' ତାଙ୍କୁ 'ଭାରତରେ କଲୟଡ଼ ବିଜ୍ଞାନର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । କର୍ଦ୍ଦମ, କର୍ଦ୍ଦମ-ଖଣିଜ ଓ ମୃତ୍ତିକା ବିଜ୍ଞାନର ଅନେକ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କର ରହିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଦାନ । କୃଷିର ବିକାଶ ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ୱ ସେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ । ଭାରତରେ କୃଷି ଗବେଷଣା ଓ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ସେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୧୯୪୯ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର କୃଷି ମନ୍ତ୍ରାଳୟ, ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ 'ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ କମିଟି ଇନ୍ ସଏଲ ସାଇନ୍ସ' । ତାଙ୍କ ବିଚାରରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛନ୍ତି ଜାତୀୟ ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଜ୍ଞାନାନୁମୋଦିତ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଓ ଗବେଷଣାର ମେରୁଦଣ୍ଡ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପରିମାଣ ଅପେକ୍ଷା ଗୁଣ ଥିଲା ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ନିମ୍ନମାନର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଓ ଗବେଷଣା ଦେଶର ଉନ୍ନତିରେ ଏକ ବଡ଼ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ।

ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀ ଏପ୍ରିଲ ୨୩ ତାରିଖ ୧୮୯୩ ମସିହାରେ (ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗଳାଦେଶରେ) ରାଜସାହି ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ଦୁର୍ଗାଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ ଛାତ୍ରଜୀବନରେ ଥିଲେ ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର । ସେ ବରିସାଲର ରାଜଚନ୍ଦ୍ର କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପଦରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ପ୍ରାଦେଶିକ ନ୍ୟାୟିକ ସେବାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମାତା ଶରତ ଶଶୀ ଦେବୀ ଜଣେ ଉଦାର ଚରିତ୍ର ସମ୍ପନ୍ନା, ଧୀଶକ୍ତିଯୁକ୍ତା ଓ ସାହସୀ ମହିଳା ଥିଲେ । ୧୯୦୯ ରେ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରନାଥ କଲିକତା (କୋଲକତା) ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତିତ୍ୱର ସହିତ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ

ଜିଲ୍ଲାସ୍ତରୀୟ ବୃତ୍ତି ଲାଭ କରି କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରେ ଛାତ୍ରଭାବେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୯୧୩ ରେ ବି.ଏସ୍‌ସି. ଓ ୧୯୧୫ ରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରେ ପଢୁଥିବା ବେଳେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଓ ଜଗଦୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ । ତାଙ୍କ ସହପାଠୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବୋଷ, ମେଘନାଦ ସାହା ଓ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ମହଲାନବିଶଙ୍କ ଭଳି ଭାରତ ବିଜ୍ଞାନାକାଶର ଉଦୀୟମାନ ତାରକାମାନେ ।

ସେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପଢୁଥିବା ସମୟରେ କଲୟଡ଼ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ତାଙ୍କର ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ ଦି କେମିକାଲ୍ ସୋସାଇଟି'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଏହାଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକ ଅସାଧାରଣ ସାଫଲ୍ୟ । ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୂତନ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, 'ୟୁନିଭର୍ସିଟି କଲେଜ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ'ରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ସେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀ ଯୁବ ପ୍ରତିଭାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ, ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ, ମେଘନାଦ ସାହା, ନିଖିଳ ରଞ୍ଜନ ସେନ୍, ପୁଲିନ୍ ବିହାରୀ ସରକାର୍, ପ୍ରଶାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାଲାନବିଶ୍ (ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜ), ଶିଶିର କୁମାର ମିତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ କେତେଜଣଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସିଧାସଳଖ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

୧୯୧୯ ରେ ଲଣ୍ଡନସ୍ଥିତ ୟୁନିଭର୍ସିଟି କଲେଜରେ ଏଫ୍.ଡ଼ି. ଡୋନାନ୍‌ଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀ କଲୟଡ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ 'ଇଲେକ୍‌ଟ୍ରୋକାଇନେଟିକ୍ ଡବଲ୍ ଲେୟାର' ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ସେ କଲୟଡ୍ ଚାର୍ଜ୍‌ର ଉତ୍ପତ୍ତି ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମ ଉପରେ ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଲଣ୍ଡନ ଫାରାଡ଼େ ସୋସାଇଟି ଆଣ୍ଡ ଫିଜିକାଲ ସୋସାଇଟି' ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଏକ ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ଆଲୋଚନାଚକ୍ରର ବିବରଣୀ 'ନେଚର' ଭଳି ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧଟି ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା 'ଥିଓଡୋର ଗିଡ୍‌ବର୍ଗ'ଙ୍କ ସଭାପତିତ୍ୱରେ ପରିଚାଳିତ 'ପ୍ରେସିପିଟେସନ ଇନ୍ ଡିସ୍‌ପରସନ୍ ସିଷ୍ଟିମସ୍' ବିଭାଗରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୨୨ ରେ ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଅନ୍

ଦି ଆଡ୍‌ସରପସନ ଅଫ୍ ଆୟନ' ଶିରୋନାମାରେ 'ଫିଲୋସୋଫିକାଲ ଟ୍ରାନ୍‌ଜାକ୍‌ସନ' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଲଣ୍ଡନସ୍ଥିତ ଡୋନାନ୍‌ଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ କାର୍ଯ୍ୟକରୁଥିବାବେଳେ ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ଗବେଷଣାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦିଗ ଥିଲା 'ବାଉଣ୍ଡାରି ମେଥଡ୍ ଫର୍ ଦି ଡିଟରମିନେସନ ଅଫ ଦି କାଟାଫୋରିକ ସ୍ପିଡ୍ ଅଫ୍ କଲୟଡ୍ ପାର୍ଟିକିଲ୍‌ସ' । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଫଳାଫଳ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ 'ପ୍ରୋସିଡିଙ୍ଗସ୍ ଅଫ୍ ରୟାଲ ସୋସାଇଟି' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କଲିକତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀ 'ବାଉଣ୍ଡାରି ମେଥଡ୍' ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଚାଲୁ ରଖିଲେ । ଏନ୍.ଏନ୍. ସେନ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲଣ୍ଡନରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ୍ କେମିକାଲ ସୋସାଇଟି'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧଟିର୍ ଶିରୋନାମା ଥିଲା 'କୋଆଗୁଲେସନ୍ ଆଣ୍ଡ ଏଫେକ୍ଟ ଅଫ୍ ଡାଇଲୁସନ୍ ।' କଲୟଡ୍‌ର ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଏତେ ଗୁଣାତ୍ମକ ଥିଲା ଯେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଭୌତିକ ରସାୟନବିଦ୍ ପ୍ରଫେସର୍ ଏସ୍.କେ. ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଉଚ୍ଚପ୍ରଶଂସିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତ୍‌ରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଫେସର ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମୁଖାର୍ଜୀ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । କଲୟଡ୍ ଉପରେ ଅନେକ କଷ୍ଟସାଧ ଓ ଅବୋଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଏତେ ବୋଧଗମ୍ୟ କରିଥିଲା ଯେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ କୋଣରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଅସଂଖ୍ୟ ପତ୍ର ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ କଲୟଡ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶନରେ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ଅବଦାନ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଏତିକିରେ ସୀମିତ ନଥିଲା । ସେ ମୃତ୍ତିକା ବିଜ୍ଞାନ ପରିସରକୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ତା'ର କାରଣ ଥିଲା, ସେ ଭାବିପାରୁଥିଲେ ମୃତ୍ତିକାର ଗୁଣ ଓ ସମସ୍ୟା ବୁଝିବା ପାଇଁ 'ମୌଳିକ ମୃତ୍ତିକା କଲୟଡ୍' ଉପରେ ଗବେଷଣା ଓ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜରୁରୀ ।

ସମୟାନୁକ୍ରମେ କଲୟଡ୍ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପାଇଁ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ତଥା କୌଶଳର ବିକାଶ ମୃତ୍ତିକା ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । 'ନେଚର୍ ଅଫ୍ ରିଆକ୍‌ସନ୍‌ସ୍ ରେସ୍‌ପନ୍‌ସିବଲ୍ ଫର୍ ସଏଲ ଏସିଡ଼ିଟି' ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ଅଫ୍ ଏଗ୍ରିକଲ୍‌ଚରାଲ ସାଇନ୍ସ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ 'କାଲ୍‌କାଟା ସ୍କୁଲ ଅଫ୍ ସଏଲ ସାଇନ୍ସ' ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ମୃତ୍ତିକା ଉପରେ ଗବେଷଣା ଅନନ୍ୟ ଥିଲା ।

ଜହନ୍ ରଶେଲ (ଫେଲୋ ଅଫ୍ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟି, ଲଣ୍ଡନ) ତାଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇଥିଲେ, 'ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ମୃତ୍ତିକାରେ କର୍ଦ୍ଦମ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ରାସାୟନିକ ଉପାଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଥିବା ଅନେକ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଅଛି ।' ସେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି କହିଥିଲେ, 'ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ମୃତ୍ତିକା କଲୟଡ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣା ସମଗ୍ର ଇଉରୋପରେ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇପାରିଛି ।'

୧୯୪୫ ରେ ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥିତ 'ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଏଗ୍ରିକଲ୍‌ଚରରାଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍‌ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନଟି ବହୁ ଦିଗରେ ଉନ୍ନତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲା । ସେ ମୃତ୍ତିକା ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ଅନେକ ଉପବିଭାଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ 1. Agricultural Chemistry, 2. Soil Survey, 3. Soil Physics, 4. Soil Fertility, 5. Soil Microbiology, 6. Bio Chemistry, 7. Organic Chemistry and 8. Spectroscopy ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଖାଦ୍ୟର ଗୁଣାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟ ଏବଂ କୀଟନାଶକ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ଗବେଷକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଇ ଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀ ଅନେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଅନେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସଭ୍ୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପଦପଦବୀରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ସେ ପୁଣେସ୍ଥିତ ନେସନାଲ୍ କେମିକାଲ ଲାବୋରେଟୋରୀ, କଲିକତାସ୍ଥିତ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ କାଚ ଓ ସେରାମିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଓ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ମୂଳ କମିଟିର ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ୧୯୫୨ ରେ କଲିକତାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ସାଇନ୍ସ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ପଦ ଅଳଙ୍କୃତ କରିବା ତାଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ କୃତିର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ମେ ୧୦ ତାରିଖ ୧୯୮୩ ମସିହାରେ ପ୍ରଫେସର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

ମେଘନାଦ ଶାହା

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ପତିତପାବନ ମିଶ୍ର

ପୃଥିବୀବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଡକ୍ଟର ମେଘନାଦ ଶାହା ପୂର୍ବବଙ୍ଗର ଢାକା ସହରଠାରୁ ତିରିଶ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଥିବା ସିଓରାତଳି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଦିନଟି ଥିଲା ଅଠରଶହ ତେୟାନବେ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ଛଅ ତାରିଖ । ମେଘନାଦଙ୍କ ପରିବାର ଗରିବ ବ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ । ପିଲାଟି ଦିନରୁ ମେଘନାଦ ପାଠପଢା ପ୍ରତି ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ମେଘନାଦଙ୍କ ପିତା ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଶାହାଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ନଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ମେଘନାଦଙ୍କୁ ବ୍ୟବସାୟରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିବା ପାଇଁ ଠିକ୍ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମେଘନାଦଙ୍କର ପାଠ ପଢାରେ ଆଗ୍ରହ ଦେଖି ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମର ଜଣେ ଚିକିତ୍ସକ ଅନନ୍ତ କୁମାର ଦାସ ମେଘନାଦଙ୍କ ପଢିବା ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇବା ପାଇଁ ଆଗଭର ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । ଶାହାଙ୍କର ବଡଭାଇ ଜୟନାଥ ଶାହା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାରେ ମେଘନାଦ ଶାହା ପଢିବା ପାଇଁ ଢାକା ଗଲେ । ସେ ଢାକା ଜିଲ୍ଲା ମାଧ୍ୟମିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଓ ବୃତ୍ତି ପାଇଲେ । ଉଣେଇଶ ଶହ ପାଞ୍ଚ ମସିହାରେ ଢାକା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ତାଙ୍କୁ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲ ଦରମା ଛାଡ କରିଦିଆଯାଇଥିଲା । ବଙ୍ଗ ବିଚ୍ଛେଦ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳାର ଲାଟସାହେବ ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ମେଘନାଦ ମଧ୍ୟ ସେ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଭାଗ ନେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ପାଉଥିବା ବୃତ୍ତି କାଟିଦେଇ ତାଙ୍କୁ ସ୍କୁଲରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ସରକାରୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ସୌଭାଗ୍ୟବଶତଃ ଅନ୍ୟ ଏକ ହାଇସ୍କୁଲର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ତାଙ୍କ ନାମ ଲେଖାଇବା

ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ବୃତ୍ତି ପାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରିଦେଲେ । ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷା ପରେ ସେ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ମେଘନାଦଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ବାଇଶି ବର୍ଷ ବୟସ ସେତେବେଳେ ସେ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କୃତିତ୍ୱର ସହିତ ଏମ୍. ଏସ୍‌ସି. ପାଶ କଲେ । ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ କରିବା ପରେ ତାଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଚାକିରିଟିଏ ମିଳିଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡିଲେ । ୧ ୯ ୧ ୭ ମସିହାରୁ ସେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ପଢାଇବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହାସଲ କରିଥିବାରୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଶାହା ତାପବିଜ୍ଞାନର ଜଟିଳ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡିକୁ ବେଶ୍ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ପାରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ମନୋବୃତ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଗବେଷଣା ପଥରେ ଆଗେଇ ନେଇଥିଲା ।

ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାକସଓ୍ୱାଲ୍ ବିକିରିତ ରଶ୍ମିର ଚାପ ବା ବିକିରଣ ଚାପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ଉପାଦେୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଭାବନ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ଏକ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ପ୍ରମାଣ ସଂଘଟିତ କରାଇ ମେଘନାଦ ଶାହା ନିଜକୁ ଜଣେ ଗବେଷକରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇପାରିଥିଲେ । ୧ ୯ ୧ ୮ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶାହାଙ୍କୁ ଡକ୍ଟର ଅଫ ସାଇନ୍‌ସ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କଲା । ମହନୀୟ ଗବେଷଣା ଯୋଗୁ ମାତ୍ର ଅଠେଇଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧ ୯ ୨ ୧ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଖଇରା ପ୍ରଫେସରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ ସେ । ଖଇରା ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଡକ୍ଟର ଶାହା ଏକ ଉପାଦେୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଭାବନ କରି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜକୁ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର କରି ଆଲୋକ ବର୍ଷ ଦୂରରେ ଥିବା ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ତାପମାତ୍ରା ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରୁଛି । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ 'ଶାହାଙ୍କ ତାପ ଆୟନୀକରଣ ତତ୍ତ୍ୱ' କୁହାଯାଉଛି ।

୧ ୯ ୨ ୩ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ଶାହା ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ସେ ୧ ୯ ୩ ୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଚଳାଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟ ଭିତରେ ସେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ଯିବା ପରେ ସେ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ସଭ୍ୟରୂପେ ଓ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତିରୂପେ

୧୯୨୭ ମସିହାରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୩୭ ଓ ୧୯୩୮ ମସିହାରେ ସେ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପରିଷଦର ସଭାପତି ଥିଲେ । ୧୯୪୯ ମସିହାରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କମିସନ୍‌ର ସଭ୍ୟ ଓ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ କାଲେଣ୍ଡର ସଂସ୍କାର କମିଟିର ସଭାପତି ହେଲେ । ଇତ୍ୟବସରରେ ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ଆମେରିକାର ହାର୍‌ୱାର୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏକ ମାନମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ଯୋଜନା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ବିଦେଶ ପରିଭ୍ରମଣରୁ ଫେରିବା ପରେ ଡକ୍ଟର ଶାହା ୧୯୩୮ ମସିହାଠାରୁ ୧୯୫୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ 'ପାଲିତ ପ୍ରଫେସର' ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୫୫ ରୁ ୧୯୫୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆସୋସିଏସନ ଫର କଲ୍‌ଟିଭେସନ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍‌ସ ନାମକ ସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରହି ଏହାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରାଇଥିଲେ ।

୧୯୫୫ ମସିହାରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର, ଭାରତ ସରକାର ଓ ବିଦେଶୀ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ କଲିକତାଠାରେ ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଉକ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକରୂପେ ୧୯୫୫ ମସିହାଠାରୁ ୧୯୫୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉକ୍ତ ଗବେଷଣାଗାର ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ପରିଚାଳନା ଅଧୀନକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର (ଶାହାଙ୍କ) ନାମାନୁସାର ' ଶାହା ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ ଅଫ୍ ନିଉକ୍ଲିଅର ଫିଜିକ୍‌ସ୍' ରଖାଯାଇଛି ।

ଡକ୍‌ଟର ଶାହା ପଦାର୍ଥର ଚତୁର୍ଥ ଅବସ୍ଥା ଅଛି ବୋଲି ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଉଦ୍ଭାବନ କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଉତ୍ତାପ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଉକ୍ତ ବସ୍ତୁ ଆୟନିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୁଏ ଯାହାକୁ କି ପଦାର୍ଥର ଚତୁର୍ଥ ଅବସ୍ଥା ବା ପ୍ଲାଜମା କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ଲାଜମା କେବଳ ଯେ ମହାକାଶର ଉତ୍ତପ୍ତ ଆୟନିତ ବସ୍ତୁରୁ ଆସୁଥିବା ବିକିରଣ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଯୋଗାଏ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ବେତାରବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରେରଣ କରିବାରେ, ଦାହ୍ୟମାନ ଶିଖା ପ୍ରଜ୍ୱଳନ କରିବାରେ ଓ ଡିସ୍‌ଚାର୍ଜ ନଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୧୯୧୩ ମସିହାରେ ସେ ଦାମୋଦର ନଦୀର ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ବନ୍ୟା ଦେଖି ମର୍ମାହତ ହୋଇଥିଲେ । ବନ୍ୟା ପ୍ରପୀଡିତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସେ ଏକ ପାଣ୍ଠି ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେ ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏପରି ପାଣ୍ଠି ସଂଗ୍ରହ କରି

ପ୍ରକୃତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିବନାହିଁ । ଆମେରିକା, ଜର୍ମାନୀ, ରୁଷିଆରେ ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଯୋଜନା ପ୍ରଣାଳୀରେ ବନ୍ୟାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସନ୍ଦର୍ଭ ମଡର୍ଣ୍ଣ ରିଭିୟୁରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ବନ୍ୟା କବଳରୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ୧୯୪୨ ମସିହାରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ରିଭର୍ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଇନଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟ୍ (River Research Institute) ନାମକ ଗୋଟିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢାଯାଇ ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ରୁଷିଆ ପରିଭ୍ରମଣ ଶାହାଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା ଯେ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତା ହିଁ ବିଦେଶରେ ଆମକୁ ଏକ ସମ୍ମାନିତ ଜାତି ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିବ । ସେଥିପାଇଁ ଆମର କୃଷି, ଶିଳ୍ପ, ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଦରକାର; କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ପୁଞ୍ଜିପତି ତଥା ଲାଭଖୋର ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଶସ୍ତାରେ ବିଦେଶରୁ ଜିନିଷପତ୍ର ଆମଦାନି କରି ଚଢ଼ାଦରରେ ନିଜ ଦେଶରେ ବିକ୍ରି କରି ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସରକାର ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉଦାର ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରୁଥିବା ଦେଖି ଡକ୍ଟର ଶାହା ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରୋଧଭାବ ଦେଖାଇଲେ ଏବଂ ଦେଶକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ରାସ୍ତାକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ନିଜେ ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରାର୍ଥୀ ରୂପେ ନିର୍ବାଚନରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ଉକ୍ତ ନିର୍ବାଚନରେ ବିପୁଳ ଭୋଟରେ ବିଜୟୀ ହୋଇ ବିରୋଧୀ ଦଳର ସଦସ୍ୟ ରୂପେ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଲୋକସଭାରେ ତାଙ୍କର ସାରଗର୍ଭକ ଭାଷଣ ଖୁବ୍ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ଡକ୍‌ଟର ଶାହାଙ୍କର ଦେଶପ୍ରୀତିର ସୂଚନା ମିଳେ । ଡକ୍ଟର ଶାହାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରନୀତି ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାରେ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକର ଅଭାବ ଅନୁଭବ କରି ସେ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବାକୁ ଆଗଭର ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ "ଏ ଟ୍ରିଟିଜ ଅନ୍ ହିଟ୍" (A Treatise on Heat)ବାସ୍ତବିକ ତାଙ୍କୁ ସୁଚିନ୍ତିତ ଲେଖକ ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରି ପାରିଥିଲା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଡକ୍ଟର ଶାହା ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ଆପେକ୍ଷିକ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ "ଏ ଟ୍ରିଟିଜ ଅନ୍ ରିଲେଟିଭିଟି'' (A Treatise on Relativity) ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଶାହାଙ୍କ ପୁସ୍ତକଗୁଡିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ଅନ୍ ଫିଜିକାଲଥିଓରୀ ଆବାଉଟ୍ ସୋଲାର କରୋନା' (On Physical Theory about Solar Corona), 'ଏ ଟ୍ରିଟିଜ ଅନ୍ ମଡର୍ଣ୍ଣ ଫିଜିକ୍‌ସ' (A Treatise on Modern Physics) ଏବଂ 'ମାଇଁ ଏକ୍‌ସପିରିଏନସ୍

ଇନ୍ ରୁଷିଆ,' (My Experience in Russia) ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଧାନ । ଏହିସବୁ ବିଷୟକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଡକ୍‌ଟର ଶାହା ଯେ କେବଳ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ସେ ଜଣେ ସୁଭାବୁକ, ସୁଲେଖକ, ସୁବକ୍ତା, ସୁଶାସକ, ଦେଶପ୍ରେମୀ ତଥା ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଶେଷ ଜୀବନରେ ଡକ୍‌ଟର ଶାହା ରକ୍ତଚାପଜନିତ ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ୧୯୫୬ ମସିହା ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ୧୫ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ, ତିନି ପୁଅ ଓ ଚାରିଝିଅଙ୍କୁ ଶୋକ ସାଗରରେ ଭସାଇ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ସେ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି ସତ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ପାଇଁ ସେ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଚିର ଅମର ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ଓ ରହିଥିବେ ।

ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ମହଲାନବିଶ

ଡକ୍ଟର ବିଜୟ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରେ ଯେଉଁ କେତେକ ମହାମନୀଷୀ ଭାରତଭୂମିର ଗୌରବ ବିଦେଶରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ମହଲାନବିଶ ଅନ୍ୟତମ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାରଦର୍ଶିତା କେବଳଯେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ ସମୟରେ ଦେଖାଯାଇଥିଲା ତା' ନୁହେଁ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ, ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ପରେ ସେ ଦେଶର ଯୋଜନାକୁ ସୁସଂହତ ଏବଂ ଫଳପ୍ରଦ କରିବା ଦିଗରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ମହଲାନବିଶ ୧୮୯୩ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସ ୨୯ ତାରିଖରେ କଲିକତାର ୨୧୦ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ୍ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍‌ରେ ତାଙ୍କର ଜେଜେ ଗୁରୁଚରଣ ମହଲାନବିଶଙ୍କ ବାସଗୃହରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ଗୁରୁଚରଣ ମହଲାନବିଶଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ସୁବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ଏଡିନ୍‌ବରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଚିକିତ୍ସା ବିଦ୍ୟାରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ସେଠାରେ ଗବେଷଣାରେ ନିଜର ପାରଦର୍ଶିତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ଏବଂ ଗବେଷଣାମୂଳକ ଲେଖାମାନ ବିଲାତରେ ପ୍ରକାଶିତ କରି ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । କାର୍ଡିଫ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱରେ ପ୍ରଫେସର ଭାବରେ ତାଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି ବିଲାତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର୍ ପଦବୀରେ କୌଣସି ଭାରତୀୟ ନିଯୁକ୍ତ ହେବା ପ୍ରଥମ ଘଟଣା ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ବିଦେଶରୁ ଫେରି ଆସିବା ପରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ସ୍ଥାପନ କରି ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପିତା ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ଏକ ସଫଳ ବ୍ୟବସାୟୀ ହେବା ଦିଗରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ନିଜ ପିତା ଗୁରୁଚରଣ ମହଲାନବିଶଙ୍କର ଔଷଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାପରେ ସେ ସାର୍ ନୀଲରତନ

ସରକାରଙ୍କ ସହ ଅଂଶୀଦାର ଭାବରେ ସରକାର ଓ ମହଲାନବିଶ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏସ୍‌ପ୍ଲାନେଡ୍ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ ଏବଂ ଚୌରଙ୍ଗୀ ରାସ୍ତାର ସଂଯୋଗସ୍ଥଳୀ ନିକଟରେ ଏହି କମ୍ପାନୀଟି ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଏବଂ ଖେଳ ସରଞ୍ଜାମ ଓ ଆଧୁନିକ ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ ଦୋକାନ ଭାବରେ ଏହା ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ।

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ମହଲାନବିଶ ଚିରାଚରିତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । କେବଳ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବହିଗୁଡିକ ପଢି ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତିତ୍ୱ ଅର୍ଜନ କରିବାପାଇଁ ସେ ପ୍ରୟାସୀ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଲାଭ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ କୌତୂହଳଜନକ ଘଟଣା ଏଠାରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଅବତାରଣା କରାଯାଇପାରେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇଣ୍ଟରମିଡିଏଟ୍ ସାଇନସ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ କେଉଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାପାଇଁ କଲେଜରେ ଯେଉଁ ବଛାବଛି ପରୀକ୍ଷା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ଇଂରାଜୀ ପରୀକ୍ଷା ଖାତାରେ ଦୁଇଟି ରଚନା ଲେଖିବା ଛଡା ମହଲାନବିଶ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ଦେଇନଥିଲେ । ତେବେ ସେହି ରଚନା ଦୁଇଟି ଏତେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହୋଇଥିଲା ଯେ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ସେ ପାଠ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧୁ ଏବଂ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସାହିତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳୀ ଗଢି ଏବଂ ଅଭିନୟଆଦି କରି ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ରାହ୍ମୋ ବାଳକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୦୮ ମସିହାରେ ଏଠାରୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାପରେ ସେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରୁ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ବିଜ୍ଞାନରେ ଇଣ୍ଟରମିଡିଏଟ୍ ଏବଂ ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅନର୍ସ ସହ ସ୍ନାତକ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଲାତ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଟ୍ରାଇପସ୍ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ । ଟ୍ରାଇପସ୍ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଗଣିତ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟ ଆଗରୁ ଶେଷ କରି ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ କରିଦେଇଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ ପରୀକ୍ଷାରେ ସେ ଏକୁଟିଆ ହିଁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି କୃତିତ୍ୱ ଯୋଗୁ ଚାରିଆଡୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଅଭିନନ୍ଦନ ବାର୍ତ୍ତା ଆସିଥିଲା ଏବଂ ଦୀକ୍ଷାନ୍ତ

ଉତ୍ସବରେ ସେ ଡିଗ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରି ସାରିବା ପରେ କିଙ୍ଗସ୍ କଲେଜର (ଏଠାରେ ସେ ଟ୍ରାଇପସ୍ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ) ଫେଲୋମାନଙ୍କ ସହ ଏକ ରାତ୍ରି ଭୋଜନରେ ମିଳିତ ହେବାର ଗୌରବ ହାସଲ କରିଥିଲେ । କିଙ୍ଗସ୍ କଲେଜ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ବାର୍ଷିକ ଅଶୀ ପାଉଣ୍ଡର ଗବେଷଣା ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ମଞ୍ଜୁର କରାଯାଇଥିଲା । ଏଠାରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଗଣିତଜ୍ଞ ଏସ୍.ରାମାନୁଜନ୍‌ଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । କେମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷକ ଡବ୍ଲ୍ୟୁ. ଏଚ୍. ମ୍ୟାକଲେ ପ୍ରଥମେ ମହଲାନବିଶଙ୍କୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରାଇଥିଲେ ।

ବିଲାତରୁ ଫେରିବାପରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପ୍ରଫେସର ଭାବରେ ନିଜର ଚାକିରି ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ସେହିଠାରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଫେସର ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହାରୁ ୧୯୨୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀରେ ରହି ମଧ୍ୟ ସେ କଲିକତା ମାନମନ୍ଦିରର ପାଣିପାଗ ବିଜ୍ଞାନୀ (Meteorologist) ପଦ ସମ୍ଭାଳିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ମାନ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରଭୂତ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହେଲେ ଏବଂ ୧୯୪୮ ମସିହାରେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ଏମେରିଟସ୍ ପ୍ରଫେସର (Emeritus Professor) ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ମହଲାନବିଶ ବିଲାତରୁ ଫେରିବା ପରେ କଲିକତା ସିଟି କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହେରମ୍ବଚନ୍ଦ୍ର ମୈତ୍ରଙ୍କର କନ୍ୟା ନିର୍ମଳକୁମାରୀ ମୈତ୍ରଙ୍କୁ ନିଜର ସହଧର୍ମିଣୀ ଭାବରେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମୋ ଥିବାରୁ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ସାଧାରଣ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ବିବାଦୀୟ ଘଟଣା ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠିବାରୁ ତାଙ୍କର ବିବାହ ସାତବର୍ଷ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇଥିଲା । ହେରମ୍ବଚନ୍ଦ୍ର ମୈତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ଜଣେ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ପରିଚାଳନା କରୁଥିବା ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ତରୁଣଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କର ନିର୍ବାଚନ, ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ଶାଖା ପାଇଁ ସଭ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମୋ ବିବାହ ଆଇନର କେତେକ ଦଫା ନେଇ ଏକ ବିବଦମାନ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ମହଲାନବିଶ ଯୁବକଗୋଷ୍ଠୀର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିବାରୁ ହେରମ୍ବଚନ୍ଦ୍ର ମୈତ୍ର ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଚଳିତ ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ରାହ୍ମୋ ନିଜର ବିବାହକୁ ରେଜେଷ୍ଟ୍ରିକରଣ କରିବା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଥିଲା ଏବଂ ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ସେ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ଯଥା - ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ବୌଦ୍ଧ କିମ୍ବା ପାର୍ସି ଆଦି ମତାବଲମ୍ବୀ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ଏକ ଘୋଷଣାନାମାରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ଉଭୟ ବ୍ରାହ୍ମୋ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଉପନିଷଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାରୁ ସେ ଯେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଘୋଷଣାନାମାରେ ମହଲାନବିଶ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ବିବାହକୁ ମଧ୍ୟ ରେଜେଷ୍ଟ୍ରି କରାଇବା ସପକ୍ଷରେ ନ ଥିଲେ । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ମହଲାନବିଶଙ୍କର ବିବାହରେ କାଳକ୍ଷେପଣ ଘଟିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଐକ୍ୟବାଦ, ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର, ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର, ସ୍ତ୍ରୀ - ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ମୁକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଆଦି ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ, ତାହାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁନଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନେ ସାଧାରଣ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜକୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ନିର୍ବାଚନକୁ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ମହଲାନବିଶ ଏବଂ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀର ସଭ୍ୟମାନେ ସୁକୁମାର ରାୟଙ୍କର (ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ସତ୍ୟଜିତ୍ ରାୟଙ୍କର ପିତା) ନେତୃତ୍ୱରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର ନିର୍ବାଚନ ସପକ୍ଷରେ ସମର୍ଥନ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ସଭାମାନ ଆୟୋଜନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମହଲାନବିଶ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ "କେନ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥକେ ଚାଇ" ନାମକ ଏକ ପ୍ରଚାର ପୁସ୍ତିକା ଛପାଇ ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ବାଣ୍ଟିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଠାକୁର ସାଧାରଣ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜକୁ ସମ୍ମାନିତ ସଭ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ଯୁବ ସଂଗଠନକୁ ଅଧିକ ସକ୍ରିୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ବ୍ରାହ୍ମୋ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଏକ ସମ୍ମିଳନୀ ଡକାଇଥିଲେ ଏବଂ ଦୁଇଟି ଶାଖା ଗୋଟିଏ ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ହେରମ୍ବଚନ୍ଦ୍ର ମୈତ୍ର ଜଣେ ଦୃଢମନା ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥିଲେହେଁ ସେ ନିଜର କନ୍ୟାର ବିବାହରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନଥିଲେ । ତେବେ ସେ କିମ୍ବା ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଏହି ବିବାହ ଉତ୍ସବରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ତାଙ୍କର କନ୍ୟାକୁ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମହଲାନବିଶଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଦୁଃଖଦାୟକ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଗତ୍ୟା ୧୯୨୩ ମସିହା ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ୭ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ମାମୁଁ ସାର୍ ନୀଳରତନ ସରକାରଙ୍କର ବାସଭବନରେ ଏହି ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେ କନ୍ୟାଦାନ କରିଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମୋ ରୀତିରେ ଏହି ବିବାହ ସାଧାରଣ ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ଜଣେ ମୁଖିଆ ବ୍ୟକ୍ତି ସତୀଶଚନ୍ଦ୍ର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର

ପୌରୋହିତ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଏବଂ ତାଙ୍କର ପୁତୁରା ଦୀନେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର, ସୁକୁମାର ରାୟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ସୁପ୍ରଭା ଦେବୀ ଆଦି ବ୍ରାହ୍ମୋ ସମାଜର ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଯୋଗଦେଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜୀବନରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଯଥେଷ୍ଟ ପଡିଥିଲା । ଅତି ପିଲାଦିନରୁ ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଜେଜେ ଗୁରୁଚରଣ ମହଲାନବିଶଙ୍କ ସହ ଠାକୁରଙ୍କର ବାସଭବନକୁ ଯାଉଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଦୂରରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖିଥିବା ଗପ ବହିଗୁଡିକ ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ପିଲାଦିନରୁ ପଢିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ । ବଡ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର କବିତା, ନାଟକରେ ଅଭିନୟ ଓ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳର ବକ୍ତୃତାଆଦି ମହଲାନବିଶଙ୍କୁ ଅତିମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ସହ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଅଧିକ ନିବିଡ ହୁଏ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ଶାନ୍ତି ନିକେତନ ଯିବା ସମୟରେ । ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ଛାତ୍ରଥିବା ସମୟରେ ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତି ନିକେତନରେ ଖରା ଛୁଟି ଦୁଇ ମାସ ଠାକୁରଙ୍କ ଗହଣରେ କଟାଇଥିଲେ । କ୍ରମଶଃ ସେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କର ଆସ୍ଥାଭାଜନ ହେବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଯେତେବେଳେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିଶ୍ୱ ଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ସେତେବେଳେ ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ପୁତ୍ର ରଥୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏହାର ସଂପାଦକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ଏହା ପରେ ପରେ ପ୍ରଶାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଜୀବନୀକୁ 'ପ୍ରବାସୀ' ନାମକ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବା ଏକ ପ୍ରମୁଖ ମାସିକ ବଙ୍ଗଳା ପତ୍ରିକାରେ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ଛପାଇଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏଡୱାର୍ଡ ଥମସନ୍ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଉପରେ ଯେତେବେଳେ ଏକ ଲେଖା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଗଲେ ସେତେବେଳେ ଏହି ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧରେ ସେ ମହଲାନବିଶଙ୍କ ଲେଖାଗୁଡିକର ଉପାଦେୟତା ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ନିଜର କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇଥିଲେ । ମହଲାନବିଶ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଟ୍ୟାଗୋରଙ୍କ ସହ ପୃଥିବୀର ବହୁ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ସେ ଆଲବର୍ଟ ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍, ସିଗମଣ୍ଡ ଫ୍ରଏଡ୍ ଓ ଜନ ବୋଜେର୍ ଆଦି ଖ୍ୟାତନାମା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରାର ଟିକିନିଖି ବିବରଣୀମାନ ମହଲାନବିଶ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ପଠାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଭାରତବର୍ଷ ଫେରିବା ପରେ ଏଗୁଡିକ ଛପା ନହୋଇଥିବାର ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ

ଏଗୁଡିକ ହଜି ଯାଇଥିବା ଜାଣିବାକୁ ପାଇଥିଲେ । ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଏହି ଲେଖାଗୁଡିକ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଅଫିସର ଗୋଦାମ ଘରେ ଅବ୍ୟବହୃତ କାଗଜଗଦା ମଧ୍ୟରୁ ମିଳିଥିବା କଥା ସେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଥିଲେ ,ଏବଂ ଏଗୁଡିକ ଛପା ନହେବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ପ୍ରହେଳିକା ହୋଇ ରହିଯାଇଥିଲା । ମହଲାନବିଶଙ୍କ ପରିବାର ସହ ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଏତେ ଘନିଷ୍ଠ ଥିଲା ଯେ ଠାକୁର ବହୁଥର ତାଙ୍କ ବାସଭବନରେ ଯାଇ ରହୁଥିଲେ । ମହଲାନବିଶ ଯେତେବେଳେ ନିଜର ବାସଗୃହ ନିର୍ମାଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ଠାକୁର ପରିହାସରେ ମହଲାନବିଶଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ନିର୍ମଳ କୁମାରୀଙ୍କୁ ଏହି ନୂତନ ବାସଗୃହରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ କୋଠରି ଅଛି କି ନାହିଁ ପଚାରିବାରୁ ସେ ହଁ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ନୂତନ ଗୃହ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ନାମ ବାଛିଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏହି ଘରଟିର ନାମ 'ଆମ୍ରପଲ୍ଲୀ' ରଖିବାକୁ କହିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ମହଲାନବିଶ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଏକ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଆଣିଦେଇଥିଲା ।

ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଏବଂ ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ତଥ୍ୟମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ସାମାଜିକ ଉନ୍ନତି ଘଟାଇବା ପାଇଁ ମହଲାନବିଶ ବଦ୍ଧପରିକର ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଅଂଶରେ ଏହାର ବିଜ୍ଞାନାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହା ୧୯୩୧ ମସିହାର ଘଟଣା । ସେହି ଛୋଟିଆ ବିଜ୍ଞାନାଗାରଟି ଚାରିଜଣ ଗବେଷକଙ୍କୁ ନେଇ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ବାର୍ଷିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମହଲାନବିଶଙ୍କ ସଫଳ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଫଳରେ ସମୟର ଗତି ସହ ତାଳ ଦେଇ ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ପରେ ଏହା ଅଗ୍ରଗତି କରି ଏକ ବୃହତ୍ ଗବେଷଣା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା, ଯାହାର କର୍ମଚାରୀଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ଦୁଇହଜାର ଏବଂ ବାର୍ଷିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ଅଢେଇ କୋଟି ଟଙ୍କା। ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ରନାଥ ସିଲ୍‌ଙ୍କୁ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରୀକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ଅନୁଶୀଳନ କରି ତାଙ୍କର ମତାମତ ଦେବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ କମିଟିର ଚେୟାରମ୍ୟାନ୍ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ମହଲାନବିଶଙ୍କୁ କେତେଗୁଡିଏ ପରୀକ୍ଷା ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ତଥ୍ୟ ଦେଇ ଏହାର ପରିସଂଖ୍ୟାନୀୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ପାଇଁ କହିଥିଲେ । ତେବେ ଏହାର ବହୁ ଆଗରୁ ୧୯୨୦ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ଓ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଡଃ ଏନ୍.ଆନ୍ନାନ୍ଦୋଲଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ସେ

କେତେକ ଆଙ୍ଗୋଇଣ୍ଡିଆନଙ୍କର ନୃତାତ୍ତ୍ୱିକ ପରିମାପମାନ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ କୁହନ୍ତି । ଏହା ମହଲାନବିଶଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଗବେଷଣା ଲେଖାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅଟେ । ଏହି ଲେଖାଟି ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ନଥିପତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୁଏ । ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସାମାଜିକ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନୀୟ ବିଶ୍ଳେଷଣର ମହତ୍ତ୍ୱ ସେ ନିଜ ଗବେଷଣା ଫଳରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରନ୍ତି । ୧୯୭୨ ମସିହାବେଳକୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଭାରତୀୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟ୍‌ରେ ବହୁ ବିଷୟ ଯଥା - ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, କମ୍ପ୍ୟୁଟର ବିଜ୍ଞାନ, ଜୀବ ରସାୟନ, ଶସ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ, ନୃତତ୍ତ୍ୱ ପରିମିତି (Anthropometry), ପତ୍ରର ପ୍ରୋଟିନ ପରିମାଣ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ, ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା, ଗଣିତ, ଜାତୀୟ ଆୟ, ଯୋଜନା ପ୍ରଭୃତିରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଗବେଷଣାମାନ ଆଗେଇ ଚାଲିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା । ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ତଥ୍ୟମାନ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଯେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ମିଳୁଥିଲା ସେଗୁଡିକ ନିର୍ଭୁଲ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଗବେଷଣା ଲେଖାଟି ସେତେବେଳକାର ମାନମନ୍ଦିର ସମୂହର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ସାର୍ ଗିଲବର୍ଟୱାକର୍ ଯାଞ୍ଚ କରୁଥିବାବେଳେ ପାଣିପାଗ ସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେକ ତଥ୍ୟର ପରସଂଖ୍ୟାନୀୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଚାହିଁଥିଲେ । ମହଲାନବିଶ ଏଗୁଡିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଯେ ପୃଥିବୀର ପାଣିପାଗ ସମୁଦ୍ର ପତ୍ତନଠାରୁ ଚାରି କିଲୋମିଟର ଉଚ୍ଚରେ ଥିବା ବାୟୁର ଅବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ । ଏହାର ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ଜର୍ମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏଫ୍.ବୟର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ମାନିଥିଲେ ।

୧୯୨୨ ମସିହାରେ ଉତ୍ତର ବଙ୍ଗଳାରେ ଏବଂ ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ଓଡିଶାରେ ବନ୍ୟା ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ବିଭୀଷିକା ଘଟାଇଥିଲା । ଏହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ବିଗତ ଷାଠିଏ ବର୍ଷର ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ଏବଂ କେତେ ସଂଖ୍ୟକ ବନ୍ୟା ଘଟିଯାଇଥିଲା ତାହାକୁ ହିସାବକୁ ନେଇ ସେ ପରିସଂଖ୍ୟାନୀୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥିଲେ । ପରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଦାମୋଦର ଉପତ୍ୟକା ଏବଂ ଓଡିଶାରେ ହୀରାକୁଦ ଜଳ - ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟମାନ ତିଆରି କରିବାରେ ଏହି ତଥ୍ୟମାନ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ୧୯୨୪ ମସିହାରେ କୃଷି ଉତ୍ପାଦନରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଗବେଷଣା ଲେଖାମାନ ଛପାଇ ସେ ଆର୍ଥିକ ଅନୁଦାନ ପାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଥିବାରୁ କଲିକତା ବାହାରକୁ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଯିବାପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରୁ ତାଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମିଳିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ପଦୋନ୍ନତିକୁ ପଛେ

ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ, କିନ୍ତୁ କଲିକତା ବାହାରକୁ ଗଲେ ଗବେଷଣା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ସେ ସରକାରୀ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ପରେ ସରକାରୀ ଆଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କ ଚାକିରିକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଧସ୍ତନ ସହକର୍ମୀମାନେ ଆଗ ପଦୋନ୍ନତି ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ବହୁ ବିଳମ୍ବରେ ପଦୋନ୍ନତି ପାଇଥିଲେ ।

ଭାରତୀୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍‌ର ସ୍ଥାପନା ମହଲାନବିଶଙ୍କର ଏକ ମହାନ୍ କୃତି ଅଟେ । ୧୯୩୧ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସ ୧୭ ତାରିଖରେ ଏହା ଯେତେବେଳେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ସେତେବେଳେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ୍ ଶିଳ୍ପପତି ସାର ଆର.ଏନ.ମୁଖାର୍ଜୀ ଏହାର ସଭାପତି ଏବଂ ମହଲାନବିଶ ଅବୈତନିକ ସଂପାଦକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ପରିସଂଖ୍ୟାନକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗ ଭାବରେ ଗଣୁନଥିବାରୁ ସେ ଅଲଗା ଭାବରେ ଭାରତୀୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସମ୍ମିଳନୀ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ପରିସଂଖ୍ୟାନବିତ୍ ରୋନାଲଡ୍ ଆଇଲମର୍ ଫିସରଙ୍କ (Ronald Aylmer Fischer) ପୌରୋହିତ୍ୟରେ ସମାପନ କରିଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଭାଗର ମହତ୍ତ୍ୱ ସରକାର ଅଧିକ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଏବଂ ଫଳତଃ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଜାତୀୟ ସାମ୍ପଲ୍ ସର୍ଭେ ସଂସ୍ଥା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୨ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ଗଣିତ ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନକୁ ଏକତ୍ରଭାବେ ଗୋଟିଏ ବିଭାଗରେ ରଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପରେ ୧୯୪୫ମସିହାଠାରୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗ ହେଲା । ତାଙ୍କର ସଂପାଦନାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟ୍‌ର ପ୍ରଥମ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମୁଖପତ୍ର 'ସାଂଖ୍ୟ' ୧୯୩୩ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରଥମେ ବହୁଆର୍ଥିକ ଦୁର୍ଗତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । ନିଜେ ମୁଦ୍ରାକର ନିଯୁକ୍ତ କରି ଓ ତାର ଦରମା ବହନକରି ସେ ଏହାକୁ ଛପାଉଥିଲେ । ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟ୍‌ରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମ୍ମିଳନୀ ବସାଇ ସେ ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟରେ ଗୌରବ ବହୁ ଗୁଣରେ ବଢାଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଭାରତ ସରକାର ଏକ ଆଇନ ବଳରେ ୧୯୫୯ମସିହାରେ ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟକୁ ସ୍ନାତକ ଓ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ଏହାର ପରୀକ୍ଷା ପରିଚାଳନା କରି ଡିଗ୍ରୀ ଦେବାର କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ପ୍ରଫେସର୍ ଡିରାକ୍, କ୍ୟୁରୀ ଦମ୍ପତି ଓ ସାର ରବର୍ଟ ରବିନସନ୍ ଆଦି ଅନ୍ୟ ବହୁ

ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଆମ ଦେଶର ବହୁ ଯୁବ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେମାନଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଦେଶକୁ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ଯିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭପରେ ଦେଶପାଇଁ ଏକ ସୁଦୂରପ୍ରସାରୀ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାପାଇଁ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ତେଣୁ ୧୯୫୧ ମସିହାରେ କୃଷିର ବିକାଶକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରଥମ ପଞ୍ଚବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା ପ୍ରଣୟନ କରାଗଲା । ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଏବଂ ମହଲାନବିଶଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଯୋଜନାକୁ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରିବା ପାଇଁ ପୂରା ଭାରତବର୍ଷର ଧାରାବାହିକ ସାମ୍ପଲ ସର୍ଭେ କରିବା ଯେ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ମହଲାନବିଶ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଯୋଜନା କମିଶନ ଓ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଅର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟର ସହାୟତାରେ ଏବଂ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବ୍ୟୁରୋମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକରି ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ର, ଅର୍ଥନୀତିକ କ୍ଷେତ୍ର, ଲୋକସଂଖ୍ୟା, ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଆଦି ବହୁ ବିଷୟରେ ସେ ଟିକିନିଖି ତଥ୍ୟମାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପଞ୍ଚବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା ପ୍ରଣୟନରେ ତାଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ନେବାପାଇଁ କୁହାଯିବାରୁ ସେ ଏହିସବୁ ତଥ୍ୟକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଏକ ଚିଠା ଯୋଜନା ପେସ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁଥିରେ କୃଷି ପରିବର୍ତ୍ତେ ଯୋଜନାକୁ ଶିଳ୍ପାଭିମୁଖୀ କରିବାକୁ ଯୁକ୍ତି ବାଢିଥିଲେ । ଏହି ଦଲିଲର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ପଞ୍ଚବାର୍ଷିକ ଯୋଜନାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଯୋଜନା କମିଶନର ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ୧୯୫୫ – ୧୯୬୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ସେ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଶେଷ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଦେଶକୁ ସେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ବହୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂଗଠନର ଫେଲୋ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ପରିସଂଖ୍ୟାନ କମିଶନର ଚେୟାରମ୍ୟାନ୍ ତଥା ରୁଷ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ରର ଅକାଦମୀ ଅଫ୍ ସାଇନସେସର୍ ବୈଦେଶିକ ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପଦକ ତଥା ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି, ଯୁଗୋସ୍ଲୋଭିଆ ଅକାଦମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍‌ସେସ୍ ଏବଂ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପଦକମାନ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶ ବିଦେଶର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧିମାନ ତାଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ଫେଲୋ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ମହଲାନବିଶ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହ ୧୯୭୧ ମସିହା ଜୁନ୍‌ମାସ ୨୧ ତାରିଖରେ ମିଳିତ ଜାତିସଂଘକୁ ଗୋଟିଏ ରିପୋର୍ଟ ଦେବାପାଇଁ ନିଉୟର୍କ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦେଶରେ ବକ୍ତୃତାମାନ ଦେଇ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ୧୯୭୨ ମସିହା ଆରମ୍ଭରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରେ ଦ୍ରୁତ ଅବନତି ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ସେହିବର୍ଷ ମେ ମାସରେ ତାଙ୍କୁ କଲିକତାର ଗୋଟିଏ ନର୍ସିଙ୍ଗ୍ ହୋମ୍‌ରେ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ପାଇଁ ଭର୍ତ୍ତି କରାଯାଇଥିଲା । ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ସୁରୁଖୁରୁରେ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଉ ବଞ୍ଚିବେ ନାହିଁ ଏବଂ 'ଆମ୍ରପଲ୍ଲୀ' ଫେରିବା ଆଉ ତାଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ନିର୍ମଳ କୁମାରୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ । ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ହେବା ପରେ ଏକୋଇଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଶା ଓ ନିରାଶାର ଲୁଚକାଳି ଏବଂ ପରିଜନମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଉଦ୍‌ବେଗର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟାଇ ଜୁନ୍‌ମାସ ୨୯ ତାରିଖ ଯେଉଁଦିନ ତାଙ୍କୁ ଅଣାଅଶୀ ବର୍ଷ ହୋଇଥାନ୍ତା, ଠିକ୍ ତା'ର ପୂର୍ବଦିନ ସେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ଜୀବନକାଳ ଭାରତର ବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଆଲୋକ ବର୍ତ୍ତିକା ଭାବରେ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ । ତେଣୁ ମୃତ୍ୟୁର ଶୀତଳ ସ୍ପର୍ଶ ଏହି ମହାନ୍ ଆତ୍ମାକୁ ମ୍ଳାନ କରିପାରିନାହିଁ ।

ପରଶୁରାମ ମିଶ୍ର

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗଦାଧର ମିଶ୍ର

୧୮୯୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୨୫ ତାରିଖ ଦିନ ପରଶୁରାମ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ବରପାଲୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦୁଲଣ୍ଡୀ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ପୂର୍ବତନ ଗଡ଼ଜାତ କଳାହାଣ୍ଡିରେ ତହସିଲଦାର ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମାତା କୁନ୍ତୀ ଦେବୀ ଜଣେ ସ୍ନେହଶୀଳା ପରୋପକାରିଣୀ ମୟୀୟସୀ ମହିଳା ଥିଲେ । ପରଶୁରାମ ଅତାବିରା ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ଟାଉନସ୍ଥିତ ପଟ୍ଟନାୟକପଡ଼ା ମିଡ଼ିଲ ଭର୍ଣ୍ଣାକୁଲାର ସ୍କୁଲରେ ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରୁ ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ, କଟକ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ୧୯୧୫ ମସିହାରେ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି., ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ବି.ଏସ୍‌ସି., କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତିତ୍ୱ ସହିତ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ଜର୍ମାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ପି. ବ୍ରୁଲଙ୍କ ଛାତ୍ର ଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ବିଲାତର ଲିଡ଼ସ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଖ୍ୟାତନାମା ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଜେ.ଏଚ୍. ପ୍ରିଷ୍ଟଲୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରି ପିଏଚ୍.ଡି. ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲାପରେ ସେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ଡିମନଷ୍ଟ୍ରେଟର ରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜା ୧୯୨୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୩ ତାରିଖ ଦିନ ବିଲାତରୁ ଆସି ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ପଦରେ ଯୋଗଦାନ କଲାପରେ ପରଶୁରାମ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଡିମନଷ୍ଟ୍ରେଟର ପଦବୀରୁ ଅବ୍ୟାହତି ଦିଆଗଲା । ତା'ପରେ ସେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଛାତ୍ରାବାସଗୁଡ଼ିକର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୭ ତାରିଖରେ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଡିମନଷ୍ଟ୍ରେଟର ରୂପେ ପୁନଃନିଯୁକ୍ତି ଦିଆଗଲା । ୧୯୨୯ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ପହିଲାରେ ସେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୩୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରୁ ୧୯୪୦ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଯୁକ୍ତରାଜ୍ୟର ଲିଡ଼ସ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନରେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ରତ ରହିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପୃଥିବୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବାରୁ ସେ ଅଗତ୍ୟା ଭାରତକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସମାପ୍ତ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଡେରାଡୁନର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାରତୀୟ ଜଙ୍ଗଲ ଗବେଷଣାଗାରରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ । ୧୯୪୦ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରୁ ସେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

୧୯୪୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ସମ୍ବଲପୁର ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୦ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୨୫ ତାରିଖଦିନ ସେ ଉକ୍ତ ପଦବୀରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଓ ବହୁବର୍ଷର ଅଭିଜ୍ଞତା ବିଚାରକୁ ନେଇ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ୧୯୫୨ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୮ ତାରିଖ ଦିନ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତିରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୫ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉକ୍ତ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ରହି ସେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ବହୁ ଉନ୍ନତିମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକରି ପାରିଥିଲେ । କୁଳପତି ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ବାରହଜାର ଟଙ୍କା ଦାନକରି ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ବିଶାଖା ଦେବୀଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ନୂଆକରି ଖୋଲାଯାଇଥିବା ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଏକ ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି ଖଞ୍ଜି ଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରେ ସମ୍ବଲପୁରର ବୁର୍ଲାଠାରେ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ କଲେଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତାଙ୍କର ଏକ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ।

ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହୀ, ମେଳାପୀ ଓ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ ଥିଲେ । ସେ ବହୁବର୍ଷପାଇଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ଛାତ୍ରାବାସର ସହକାରୀ ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କୃତିତ୍ୱର ସହିତ ସମାପନ କରିଥିଲେ । ସେ କଠୋର ଭାବେ ସମୟ ସଚେତନ ଥିଲେ ଓ ନିରଳସ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ୧୯୬୧ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କୁ "ପଦ୍ମଭୂଷଣ" ଉପାଧିରେ

ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ୧୯୬୭ ମସିହାରେ ନୂତନ ହୋଇ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବାରୁ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲାରୁ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ଉକ୍ତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତିରୂପେ ଯୋଗଦାନ କଲେ । ୧୯୬୮ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୧ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଉକ୍ତ ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲାବେଳେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ମୂଳଦୁଆକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡକ୍ଟର ଜାକିର ହୁସେନ୍ ବୁର୍ଲାଠାରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗକୁ ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ଅବଦାନ ଯୋଗୁଁ ୧୯୭୨ ମସିହା ମେ ୭ ତାରିଖ ଦିନ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରଦାନ କରି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ଯେ କେବଳ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଶାସକ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ; ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସୁସାହିତ୍ୟିକ ଥିଲେ । ସେ ବିଜ୍ଞାନରେ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଓ ଧର୍ମ ଉପରେ ଆଧାରିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାହିତ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ତାଙ୍କୁ ପୁରସ୍କାର ଓ ମାନପତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

୧୯୩୩ ମସିହାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ମିଶ୍ର ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ଉଦ୍ଭିଦ ଉଦ୍ୟାନରେ Bridelia pubescens ନାମକ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ ଥିଲା । ସେହି ବୃକ୍ଷର କାଣ୍ଡରେ ବଡ଼ ବଡ଼ କଣ୍ଟା ବାହାରୁଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ କାଣ୍ଡ ଦେହରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା କଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ଆକାରତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କାଣ୍ଡ ପ୍ରକୃତିର ହେବାକଥା; କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରଶୁରାମ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଗବେଷଣାକରି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ମୂଳ ସଦୃଶ । ଆଲୋକ ଓ ଆର୍ଦ୍ରତା ପ୍ରଭାବରେ ମୂଳ ଯେଉଁଭଳି ଗୁଣ ଦେଖାଏ ଏହି କଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ସେହିଭଳି ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଏଗୁଡ଼ିକୁ "ମୂଳ-କଣ୍ଟା" (Root-thorn) ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ।

୧୯୩୫ ମସିହାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ମିଶ୍ର କଖାରୁ ମଞ୍ଜିର ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ, ଜଳ ଓ ଆଲୋକ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ବୀଜର ଅଙ୍କୁରଣ କ୍ରିୟା କିଭଳି ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଛି ଏହା ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା । ୧୯୩୮ ରୁ ୧୯୪୦ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ

ବିଲାତରେ ସେ ପାଇନ୍ ଗଛର କାଣ୍ଡର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶରୀର ଗଠନ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଏ. ଆଲସୋପ୍ ନାମକ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ସହିତ ସେ Fraxinus elatior, Ulmus sativa ଓ Pinus sylvestris ନାମକ ତିନୋଟି ବୃକ୍ଷର ବିବର୍ଦ୍ଧକୀ (cambium), ନୂତନ ତିଆରି ହେଉଥିବା କାଷ୍ଠ (new wood) ଓ ବୁଢ଼ାହୋଇ ଯାଇଥିବା ରସାଳ କାଷ୍ଠ (mature sap wood)ର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଗଠନ ଓ ଜୈବରାସାୟନିକ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଲାତରେ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା Biochemical Journal ଓ Forestryରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ନିଖିଳ ଭାରତ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦର ମୁଖପତ୍ର (Journal of the Indian Botanical Society)ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ୧ ୯ ୮ ୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟମାସ ୪ ତାରିଖରେ ସମ୍ବଲପୁରଠାରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗକଲେ । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରୁ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଜଣେ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଯଶସ୍ୱୀ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଶାସକଙ୍କ ତିରୋଧାନ ଘଟିଲା । ସେ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ଆଉ ସହଜରେ ପୂରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବୋଷ

ଶ୍ରୀ କଲ୍ୟାଣ ମହାପାତ୍ର

୧୮୯୪ମସିହାର ପ୍ରଥମ ଦିବସରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଆମୋଦିନୀ ଦେବୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲା ଏକ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ । ପିତା ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ ଥିଲେ ଜଣେ ରେଳବାଇ ଇଞ୍ଜିନିୟର । ପୁଅର ନାମ ରଖିଲେ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ।

ତୁଳସୀ ଦୁଇପତ୍ରରୁ ବାସିଲା ପରି ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଗୁଣାବଳୀ ପିଲାଟିବେଳୁ ଜଣାପଡିଥିଲା । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଏପରି ଉଚ୍ଚମାନ ରଖୁଥିଲେ ଯେ ସାହିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ କହୁଥିଲେ ଯେ ସତ୍ୟେନ୍ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ହେବ, ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷକ କହୁଥିଲେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହେବ ବୋଲି । ଏକଦା ଗଣିତ ଶିକ୍ଷକ ସତ୍ୟେନ୍ଙ୍କର ଗଣିତ ପତ୍ରର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ୧୦୦ ରୁ ୧୧୦ ନମ୍ବର ଦେଇଥିଲେ । କାରଣ ସତ୍ୟେନ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଣିତ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ଧାରାରେ ସମାଧାନ କରିଥିଲେ।

ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଜୀବନର ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ବିଦେଶୀ ଶାସନରେ କଟିଥିଲା । ବଙ୍ଗଭୂମିର ସନ୍ତାନ ସତ୍ୟେନ୍ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମୀ ଓ ମାତୃଭାଷାର ଉପାସକ ଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ମାତୃଭାଷାରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ଭାରତରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଚରମ ଉତ୍କର୍ଷ ଲାଭ କରିପାରିବ, ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସେ ଅଟଳ ଥିଲେ । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣା ବିଲାତ, ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ଜର୍ମାନୀରେ କରିଥିଲେ । ଭାରତରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ହେଁ ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ଜର୍ମାନୀରେ ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଫରାସୀ ଓ ଜର୍ମାନୀ ଭାଷା ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଥିଲା ଯେ କେବଳ ଇଂରାଜୀ ନୁହେଁ, ଯେକୌଣସି ଭାଷା, ଏପରିକି ଯେକୌଣସି ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ବିଜ୍ଞାନ

ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇପାରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସେ ଢାକା ଓ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲାବେଳେ ଖାଣ୍ଟି ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ବୁଝାଉଥିବାରୁ କେବଳ ବଙ୍ଗାଳୀ କାହିଁକି, ଆସାମୀ, ଓଡିଆ ଓ ହିନ୍ଦୀଭାଷୀ ଛାତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପକୃତ ହେଉଥିଲେ । ଇଂରାଜୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପଢୁଥିବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏହି ଛାତ୍ରମାନେ ଅଧିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଦେଖାଉଥିଲେ ।

ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା କେବଳ ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବିଜ୍ଞାନ ପଢି ନଥିବା ଓ ଇଂରାଜୀ ଜାଣି ନଥିବା ଲୋକେ ବି ବିଜ୍ଞାନପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହେବା ଉଚିତ । ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବଙ୍ଗ ଭୂମିରେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେଥିକୁ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ ସାର୍ ଜଗଦୀଶଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଓ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ । ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ 'ବଙ୍ଗୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପରିଷଦ' । ମାତୃଭାଷା ଓ ମାତୃଭୂମିର ସମ୍ମାନ ଦେଇ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠକୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା ଯେତେବେଳେ କି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ସେ 'ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଜ୍ଞାନ' ନାମକ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ କେବଳ କଲିକତା କାହିଁକି, ଗାଆଁ ଗହଳରେ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦର୍ଶନୀମାନ କରାଉଥିଲେ । ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହି ପତ୍ରିକା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ବିଜ୍ଞାନ କାହାଣୀ, ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ରମ୍ୟରଚନା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଚ୍ଚମାନର ଗବେଷଣାପ୍ରସୂତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଛି ଯେ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠକୁ ଇଂରାଜୀ ଭିନ୍ନ ବଙ୍ଗଳା ବା ଯେ କୌଣସି ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ ।

ଛାତ୍ର ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ କେବଳ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇନଥିଲେ; ସେ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି, ବି. ଏସ୍‌ସି ଓ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି ପରୀକ୍ଷାରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ୧୯୧୭ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନୂତନ ସ୍ଥାପିତ ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥାଇ ସେ ଗଣିତ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆପେକ୍ଷିକ ତଥ୍ୟ ପଢାଉଥିଲେ । ଏହି ପାଠ ଖାଲି ଜଟିଳ ନଥିଲା, ଏହା ପ୍ରଥମ କରି ଭାରତରେ ପଢା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଏହି ବିଷୟରେ କୌଣସି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ମିଳୁ ନଥିଲା । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଗଣିତରେ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ବହିର

ସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ପାଇଁ ମିଙ୍କୋସ୍କିଙ୍କର The Principle of Relativity ଓ ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କର Generalised Theory of Relativity ପୁସ୍ତକ ଜର୍ମାନୀ ଭାଷାରୁ ଇଂରାଜୀକୁ ଅନୁବାଦକରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀ ବୋଷ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାଡି ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରିଡରରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ Plancks Law and Light quanta ଉପରେ ଥେସିସ୍ ଲେଖି ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୨୪ ମସିହାରେ ମ୍ୟାଡାମ୍ କ୍ୟୁରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଛୁଟି ନେଇ ପ୍ୟାରିସ ଗଲେ । ପ୍ୟାରିସରେ ସେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ପ୍ରବନ୍ଧ ଜର୍ମାନୀ, ଫ୍ରାନ୍ସ, ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ସାରିଥାଏ ଏବଂ ତାଙ୍କର ନାମ ସେ ଦେଶର ବିଜ୍ଞାନୀ ମହଲରେ ବେଶ୍ ଜଣାଶୁଣା ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ମ୍ୟାଡାମ କ୍ୟୁରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଦଶମାସର ଗବେଷଣା କାଳରେ ଶ୍ରୀବୋଷ ନିଜ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଆଇରିନ୍ କ୍ୟୁରୀ, ଡି ବ୍ରଗଲୀ, ଜୋଲିଅଟ୍ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘନିଷ୍ଟ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ବର୍ଲିନ୍‌ରେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ପ୍ଲାଙ୍କ୍, ସ୍କ୍ରୋଡିଞ୍ଜର, ପାଉଲି, ହାଇଜେନ୍‌ବର୍ଗ, ସମରଫେଲଡ୍ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନବିତ୍‌ମାନେ ଏକ ସୋସାଇଟି ଗଠନ କରିଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ଗବେଷଣା କରିବା ଛଡା ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ ଓ ସମ୍ମାନ ଆଦି କରାଯାଏ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରିବା ଲାଗି ଶ୍ରୀ ବୋଷ ପ୍ୟାରିସ୍‌ରୁ ବର୍ଲିନ ଗଲେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ସହ ପରିଚୟ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୋସାଇଟିର ସଭ୍ୟ କରିନେଲେ । ଶ୍ରୀ ବୋଷଙ୍କ ଏପରି ପ୍ରତିଭା ଥିଲା ଯେ ଏକଦା ସୋସାଇଟିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦିନର ଆଲୋଚନାଚକ୍ର କେବଳ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀ ବୋଷଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଏତେ ମୁଗ୍ଧ ଥିଲେ ତାହା ଗୋଟିଏ ଘଟଣାରୁ ଜଣାପଡେ । ବର୍ଲିନରେ ଥିଲାବେଳେ ୧୯୨୫ ମସିହାରେ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରଫେସର ଚାକିରି ଖାଲିହେଲା । ଶ୍ରୀବୋଷଙ୍କର ଅନେକ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ ଢାକାରୁ ବର୍ଲିନକୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଏହି ଚାକିରି ପାଇଁ ଦରଖାସ୍ତ କରିବାକୁ ଲେଖିଲେ । ଶ୍ର ବୋଷଙ୍କର ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଡିଗ୍ରୀ ନଥିବାରୁ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ଠାରୁ ଏକ ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ହାସଲ କରିବାକୁ ବି ସେମାନେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଆତ୍ମାଭିମାନୀ

ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଅନେକ ଦିନ ନିରବ ରହି ଏକଦା କୁଣ୍ଠିତ ମନରେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନଙ୍କୁ ଏକଥା ଜଣାଇଲେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଏକଥା ଶୁଣି ଅତି ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଏବଂ ବୋଷଙ୍କୁ କହିଲେ, 'ତୁମେ ଏଯାଏଁ ଯେତେ ଯେତେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛ, ତାହା କ'ଣ ଏକ ମାମୁଲି ପିଏଚ୍.ଡି. ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ନୁହେଁ?' ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟରୁ ବୋଷଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଭାସ ମିଳେ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୋଷ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଏକାଗ୍ରତା ବଜାୟ ରଖୁଥିଲେ । ଏକଦା କଲିକତାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜର ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟର ଏକ ବିଜ୍ଞାନ ସଭାରେ ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତା କରୁଥାଆନ୍ତି ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ନିଲ୍ ବୋର ବକ୍ତୃତା ଦେଉ ଥାଆନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ବୋଷ କ୍ଳାନ୍ତିବଶତଃ ଏପରି ଆଖି ବନ୍ଦ କରି ବସିଥାଆନ୍ତି ଯେ ସେ ନିଦ୍ରିତ ଥିଲାପରି ଜଣାପଡୁ ଥାନ୍ତି । ଭାଷଣର ଏକ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଅଧ୍ୟାପକ ବୋର୍ କଳା ପଟା ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ହୋଇ କହିଲେ, "ବୋଧହୁଏ ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ।" ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ନିଦ୍ରିତାବସ୍ଥାରୁ ଉଠିଯାଇ କଳାପଟାରେ ଉକ୍ତ ଗଣିତ ବିଷୟ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଓ ପୁନର୍ବାର ଆସି ଚୌକିରେ ବସି ଆଖିବୁଜି ରହିଲେ । ଅଶେଷ କ୍ଳାନ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଯେ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ଥିଲେ, ଏହି ଘଟଣାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡେ ।

ବର୍ଲିନରୁ ଫେରି ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର ତଥା ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଡଃ କେ.ଏସ୍ କ୍ରିଷନ୍ ଓ ଡଃ ଏସ୍.ଆର୍ ଖାସ୍ତଗିର୍ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରିଡର ଭାବେ କାମ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଦୀର୍ଘ କୋଡିଏ ବର୍ଷ କାମ କରି ୧୯୪୫ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାଡି ପୁଣି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ସେ ପ୍ରଫେସର ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେଇ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ କୁଳପତି ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୯୫୮ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ ଲଣ୍ଡନର ରୟାଲ ସୋସାଇଟିର ଫେଲୋରୁପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।୧୯୫୮ରେ ସେ କୁଳପତି ପଦବୀରୁ ଅବସର ନେଇ ଜାତୀୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସରେ ସେ ଥରେ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଓ ଥରେ ସାଧାରଣ ସଭାପତି ରୂପେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତା କରିଥିଲେ । ସେ ଶିକ୍ଷା, ଗବେଷଣା, ସେମିନାର ଆଦିରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ଲାଗି ପୃଥିବୀର ଅନେକ ଦେଶ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଆମେରିକା

ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଯାଇ ନଥିଲେ । ସେ ଭାରତର ଅନେକ ବିଶ୍ୱବଦ୍ୟାଳୟରୁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଏଇଟା ଅତି ସାଧାରଣ ଅନୁଭୂତି ଯେ ଉତ୍ତପ୍ତ ବସ୍ତୁମାନ ଶକ୍ତି ବିକିରଣ କରନ୍ତି; ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ତାପୀୟ ଶକ୍ତି ବିକିରଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଉତ୍ସରୁ ଉକ୍ତ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ପଡୁଥିବା କିଛି ବିକିରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ମ୍ୟାକ୍ସ ପ୍ଲାଙ୍କଙ୍କର କୃଷ୍ଣବସ୍ତୁ ବିକିରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥିଲେ ଯାହା କି ପରେ ବୋଷ-ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

କୋଲକାତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ୧୯୧୭ରେ ବୋଷ ଓ ଶ୍ରୀ ମେଘନାଦ ଶାହା ଏକ ସମୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ମିଳିତଭାବେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ ଏବଂ 'On the Influence of the Finite Volume of Molecules on the Equation of State'ନାମକ ଉଚ୍ଚ ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ପ୍ଲାଙ୍କଙ୍କ ନିୟମ ଓ ତାପୀୟ ବିକିରଣ ଉପରେ ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଗବେଷଣାକରି ଅନେକ ବିନିଦ୍ର ରଜନୀ କଟାଇଛନ୍ତି । ସେ ଗବେଷଣା କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଯୌକ୍ତିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ଲାଙ୍କଙ୍କ ନିୟମର ସମସ୍ତ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଯଥେଷ୍ଟଭାବେ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଯନ୍ତ୍ରବିଜ୍ଞାନ (Statistical mechanics)ର ନିୟମମାନଙ୍କରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣି ଶ୍ରୀ ବୋଷ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଯେ ବୋଲଜ୍‌ମାନ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଓ ପରିମାଣ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମୂଲ୍ୟବାନ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି ।

ଏହିପରି ଅନେକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରି ସେ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଲବର୍ଟ ଆଇନଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସଂପନ୍ନ ବହୁ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସ୍ଥା ଶ୍ରୀ ବୋଷଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବା ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ମାନଚିତ୍ରରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ବୋଷ୍ ବିବାହ କରିନଥିଲେ । ସେ ଆଜୀବନ ଅବିବାହିତ ରହି ବହୁ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଭାଟନଗର

ଡାକ୍ତର ଶ୍ରୀମତୀ ନଳିନୀ ନାୟକ

ଅସମ୍ଭବ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିବା ଏକ ପ୍ରକିୟାକୁ ସମ୍ଭବ କରାଇ ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମଣ୍ଡଳୀକୁ ଚମତ୍କୃତ କରିଦେଇଥିଲେ । ଚୁମ୍ବକୀୟ ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ସଠିକ ଭାବରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ପ୍ରୟାସ ବାରମ୍ବାର ବିଫଳତାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଉଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଚୁମ୍ବକୀୟ ବ୍ୟତିକରଣ ତୁଳାଯନ୍ତ ବା ମ୍ୟାଗନେଟିକ ଇଣ୍ଟରଫରେନ୍ସ୍ ବାଲାନ୍ସ୍ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିଦେଲା ।

ବସ୍ତୁର ପ୍ରକୃତି ଆଣବିକ ଧର୍ମ ଉପରେ ଚୁମ୍ବକୀୟ ଶକ୍ତିର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରିଟିଶ ବୈଜ୍ଞାନିକଗଣ ଗବେଷଣା ଚଳାଇ ଆସୁଥିଲେ । ମାଇକେଲ ଫାରାଡ଼େଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ ଚୁମ୍ବକୀୟ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେମାନେ ଅବଗତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଆଣବିକ ଧର୍ମକୁ କିପରି ଚୁମ୍ବକର ପ୍ରଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରାଯାଇପାରେ ଓ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ଧାରାକୁ କିପରି ମପାଯାଇ ପାରେ, ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାରେ ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚୁମ୍ବକୀୟ ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ସଫଳତାର ସହିତ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ ମାପିବା ନିମନ୍ତେ ଏକ ଯନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଭାବନ କରି ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ ଏକ ନୂତନ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେବାପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଫଳରେ ବସ୍ତୁର ଆଣବିକ ଗଠନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ସେହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜଣକ ଥିଲେ "ସାର୍ ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଭାଟନଗର" । ତାଙ୍କର କର୍ମନିପୁଣତା, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଅବଦାନ ଯୋଗୁଁହିଁ ସେ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଭାଟନଗର ୧୮୯୪ ମସିହାରେ ଅବିଭକ୍ତ ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶର ଭେରା ଅନ୍ତର୍ଗତ ସାହାପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ

"ଦୟାଲସିଂ ଉଚ୍ଚ ଇଂରେଜୀ" ବିଦ୍ୟାଳୟରେ । ଲାହୋରସ୍ଥିତ ଫରମାନ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ କଲେଜରୁ କୃତିତ୍ୱର ସହ ବିଏସ୍.ସି ପାସକରି ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ସେ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଛାତ୍ର ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଖୁବ୍ ମେଧାବୀ ଓ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ଛାତ୍ର । ସେ କିଛିଦିନ ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାର୍ ଜେ.ସି. ଘୋଷଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ସାର୍ ଜେ. ସି. ଘୋଷ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାର୍ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ଛାତ୍ର। ତେଣୁ ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ କହନ୍ତି ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଛାତ୍ରଙ୍କର ଛାତ୍ର । ଜ୍ଞାନଲିପ୍ସୁ ଭାଟନଗର ପଞ୍ଜାବ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ "ଦୟାଲ ସିଂ" ବୃତ୍ତିଲାଭ କରି ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା କରିବାପାଇଁ ୧୯୧୯ ମସିହାରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ଡକ୍ଟର ଏଫ୍. ଜି. ଡୋନାନ୍, ଏଫ୍. ଆର୍. ଏସ୍. ସେହି ସମୟରେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରସାୟନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଭାଟନାଗର "କଲିଳ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର" ବା କଲଏଡ୍ କେମିଷ୍ଟ୍ରୀ ବିଷୟକ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । "ତୁଳସୀ ଦୁଇ ପତ୍ରରୁ ବାସେ"; ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟନିଷ୍ଠା ଅନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା । ତାଙ୍କର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ବାର୍ଷିକ ୨୫୦ ପାଉଣ୍ଡ ହାରରେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ବୃତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତାଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ଓ ସୃଜନୀଶକ୍ତିର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ବିକାଶ ଦିଗରେ ଏହି ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ତାଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ପରେ ପରେ ସେ ଅବଦ୍ରବ (ଇମଲସନ୍) ଓ ପାୟସୀକରଣ (ଇମଲସିଫିକେସନ୍) ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଯେଉଁସବୁ ସନ୍ଦର୍ଭ ରଚନା କରିଥିଲେ ତାହା ତତ୍କାଳୀନ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଗବେଷଣା ଯୋଗୁଁ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସେ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାକୁ ଖାଲି ଇଂଲଣ୍ଡର ପରୀକ୍ଷାଗାରରେ ସୀମିତ ରଖିନଥିଲେ । ଫ୍ରାନ୍ସରେ ଥିବା ସୋରବନ୍ ଗବେଷଣାଗାର ଓ ବର୍ଲିନର କାଇଜର ଉଇଲହେଲମ୍ ଗବେଷଣା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇ ସେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର ଉନ୍ନତି କରାଇ ପାରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଭାଟନଗର ଥିଲେ ଜଣେ ଖାଣ୍ଟି ଭାରତୀୟ । ନିଜ ଦେଶରେ ବିଜ୍ଞାନର ପରିପ୍ରସାର ଓ ଅଗ୍ରଗତି କରାଇବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ ସେ ଭାରତକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲେ । ପ୍ରଥମେ ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ

ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେ । ତାଙ୍କର ପରିଶ୍ରମ ଓ ଉଦ୍ୟୋଗ ବଳରେ ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରସାୟନ ବିଭାଗର ବହୁବିଧ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇପାରିଲା । ବହୁ ଛାତ୍ରମଧ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭକଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରି ଉପକୃତ ହୋଇପାରିଲେ । ପଞ୍ଜାବ ସରକାରଙ୍କ ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ସେ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନବ ନିର୍ମିତ ରାସାୟନିକ ଗବେଷଣାଗାରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଓ ଭୌତିକ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଭାଗର (Physical Chemistry) ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ୧୯୨୯ ମସିହାରେ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଚୁମ୍ବକୀୟ ରସାୟନଶାସ୍ତ୍ର (Magnetic Chemistry) ଉପରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଲେ । ୧୯୨୬ ରୁ ୧୯୪୦ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗବେଷଣା ବେଶ୍ ଅଗ୍ରଗତି କରିପାରିଥିଲା । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ବହୁଛାତ୍ର ଓ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଚୁମ୍ବକର ରସାୟନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ପ୍ରଭାବ କିପରି ବସ୍ତୁର ଆଣବିକ ଗଠନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରେ ଏହି ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର କରି ସେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଅଜସ୍ର ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଏହି ଅବଦାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ଏଫ୍.ଆର୍.ଏସ୍. ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଅବଦାନର ସ୍ୱୀକୃତି ସ୍ୱରୂପ ବିଟ୍ରିଶ ସରକାର ୧୯୬୩ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ଓ.ବି.ଇ. ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ଭାଟନଗରଙ୍କୁ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକର ସମ୍ମାନ ଦେଇ ବିଜ୍ଞାନାଗାର ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ କରିଦେଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ସର୍ବଦା ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣ ପ୍ରଗତି ଦିଗରେ ବିଜ୍ଞାନ କିପରି ସଫଳ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବ ତା' ଥିଲା ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ । ଭାରତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ଭାଟନଗରଙ୍କ ପରାମର୍ଶକୁ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ହୋମି ଜାହାଙ୍ଗିର ଭାଭାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ଆମ ଦେଶରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉଚ୍ଚ କୋଟୀର ବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣାଗାରର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରାଗଲା । ଶିକ୍ଷକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଭାଟନଗରଙ୍କର ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ଥିଲା । କାଦୁଅର ଘନୀଭବନ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା, ପେଟ୍ରୋଲିୟମ ଉତ୍ପାଦନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନୂତନ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଖାଇଥିଲା । ଯାହା ଫଳରେ "ଷ୍ଟିଲେବ୍ରଦର୍ସ" ନାମକ କମ୍ପାନୀ ଦଶବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଞ୍ଜାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବାର୍ଷିକ ଦେଢ଼ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ହାରରେ ଅନୁଦାନ ଦେଇ ପେଟ୍ରୋଲିୟମ ଉତ୍ପାଦନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର

ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଉଥିଲେ । ସେହିପରି ଛୋଟ ବଡ଼ ବହୁ ଶିଳ୍ପପତି ଭାଟନଗରଙ୍କ ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନରେ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଭାଟନଗରଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡୁଥିଲେ ।

ଭାଟନଗର ଯେ ବିଜ୍ଞାନୀ ହିସାବରେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ ତା ନୁହେଁ । ସେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେ ଓ ତାଙ୍କର ସହଯୋଗୀ ଶ୍ରୀ କେ. ଏମ୍. ଏନ୍. ମାଥୁର "Physical Principle and Application of Magnetic Chemistry" ଶୀର୍ଷକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ୧୯୩୩ ମସିହାରେ ତାହା ମ୍ୟାକ୍‌ମିଲାନ୍ କମ୍ପାନୀଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ତତ୍‌ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକ ଛପାହୋଇ ନଥିଲା । ରସାୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଡକ୍ଟର ଭାଟନଗର ଦେଶ ଓ ବିଦେଶରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା, ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଓ ଗଭୀର ଦେଶପ୍ରୀତି ଯୋଗୁଁ ସେ ଦେଶ ଭିତରେ ଓ ଦେଶ ବାହାରେ ବହୁ ସମ୍ମାନ ସୁଚକ ଉପାଧି ପାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ବିହାର, ଆଲ୍ଲାହାବାଦ୍ ଓ ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡ଼ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଭାଟନଗରଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ସୂଚକ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୮ ରୁ ୧୯୩୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ରସାୟନ ବିଭାଗର ସଭାପତି ତଥା କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଭାବରେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ଉତ୍ସବରେ ସଭାପତି ପଦ ଅଳଂକୃତ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ ସେ । ଭାଟନଗର ବିଦେଶର ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମାରୋହଗୁଡ଼ିକରେ ବହୁବାର ଭାରତ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଶିଳ୍ପ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଭାଗର ସଚିବ ରୂପେ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ଦେଶର ବହୁ ଶିଳ୍ପ ଯୋଜନାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇଥିଲେ । ଭାଟନଗର ବହୁ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ପରାମର୍ଶଦାତା ରୂପେ ସୁଚିନ୍ତିତ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ଆମ ଦେଶରେ ଶିଳ୍ପର ବିକାଶ ତ୍ୱରାନିତ କରାଇବାରେ ସଫଳ କାମ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରିଚାଳନାରେ ଆମଦେଶରେ ବହୁ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

"କର୍ପୂର ଉଡ଼ିଯାଇଛି ହେଲେ କନା ପଡ଼ିରହିଛି ।" ଜୀବନ କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର । ଭାଟନଗର ଆଉ ଇହଜଗତରେ ନାହାନ୍ତି ସତ, କିନ୍ତୁ ଦେଶ ଓ ସମାଜପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମହାନ୍ ଅବଦାନ ଯୋଗୁଁ ଓ ଦେଶର ଶିଳ୍ପକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିପାରିଥିବା

ଯୋଗୁଁ ସେ ଅମର ହୋଇରହିଛନ୍ତି । ଭାଟନଗରଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସ୍ମରଣ ରଖିବା ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ୧୯୫୭ ମସିହାରେ 'ଭାଟନଗର ମେମୋରିଆଲ ଆୱାର୍ଡ଼' ନାମକ ଏକ ଜାତୀୟ ପୁରସ୍କାରର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଗବେଷଣା ଅନୁଷ୍ଠାନର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିବର୍ଷ ବହୁ ଯୁବ ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନୀ, ରସାୟନବିତ୍, ଗଣିତଜ୍ଞ, ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଯନ୍ତ୍ରୀ ଏହି ପୁରସ୍କାର ପାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସଂପନ୍ନ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନୀ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡକ୍ଟର କେ. ଏସ୍. କ୍ରିଷ୍ଣନ୍ ଏହି ପୁରସ୍କାର ପାଇବାରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି । ଭାଟନଗରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ 'ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ' ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ୧୯୫୫ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସ ୧ ତାରିଖରେ ଭାଟନାଗର ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ । ଶାନ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଭାଟନଗର ଆଉ ଇହଜଗତରେ ନାହାଁନ୍ତି ସତ, କିନ୍ତୁ ବିଜ୍ଞାନକୁ ତାଙ୍କର ଅନବଦ୍ୟ ଅବଦାନ ଯୋଗୁ ତାଙ୍କ ନାମ ବିଜ୍ଞାନ ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବ ।

ଭି.ଆର. ଖାନୋଲକର

ଡାକ୍ତର ନିମାଇଁ ଚରଣ ପରିଜା

ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ଭାରତୀୟ ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଏକ ଜଣାଶୁଣା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ । ତାଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ "ବିଜ୍ଞାନ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଗବେଷଣାର ଜନକ" ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ଏପ୍ରିଲ ୧୩ ତାରିଖ ୧୮୯୫ରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୂରା ନାମ ହେଉଛି ବସନ୍ତ ରାମଜୀ ଖାନୋଲକର । ୧୯୨୩ ମସିହାରେ ଲଣ୍ଡନ ୟୁନିଭରସିଟିରୁ ଏମ୍.ବି.ବି.ଏସ୍. ପାଶ କରିଥିଲେ ଓ ସେହିଠାରେ ନିଦାନ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଏମ୍.ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ନିଦାନ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗର ଏମ୍.ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିବାରେ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତର । କିଛିଦିନ ଲଣ୍ଡନରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲାପରେ ସେ ମୁମ୍ବାଇସ୍ଥିତ ଗ୍ରାଣ୍ଟ ମେଡ଼ିକାଲ ଓ ଶେଠ ଜି.ଏସ୍ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ଅଗଣିତ ମେଡ଼ିକାଲ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଗବେଷଣାରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଗବେଷଣାର ସୁଫଳ ଆଜି ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଓ ଗବେଷକଙ୍କୁ ପାଥେୟ ଯୋଗାଇଆସିଛି ।

ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗବେଷଣା ଭିତରୁ କ୍ୟାନସର ରୋଗର କାରଣ ଓ ତାହାର ସଂକ୍ରମଣ ଅନୁଶୀଳନ, ରକ୍ତର ବିଭାଗୀକରଣ ଓ ଲେପ୍ରୋସୀ ବା କୁଷ୍ଠରୋଗ ଉପରେ କରିଥିବା ଗବେଷଣାମାନ ବେଶ୍ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । କ୍ୟାନସର ଟବୋକା ବା ତମାଖୁ ଜନିତ ବୋଲି ସେ ଗବେଷଣା କରି ପ୍ରମାଣ କରିଦେଇଥିଲେ । ତମାଖୁରେ ଥିବା ସାଇଟୋଷ୍ଟେରିଲ ଗ୍ଲାଇକୋସାଇଡ୍ ଯେ କ୍ୟାନସର ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ରାସାୟନିକ ଦ୍ରବ୍ୟ, ଏହା ସେ ପ୍ରମାଣ କରି ଦେଖାଇଦେଇଥିଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ଡାକ୍ତର ଯିଏକି 'ଧୋତି କ୍ୟାନସର' ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଅଣ୍ଟାରେ ଭିଡ଼ା ହେଉଥିବା ଧୋତି ଯେ କ୍ୟାନସର୍

କରିପାରେ ତାହା ଆଗରୁ ଜଣାନଥିଲା । ସେ ଏହା ଗବେଷଣା କରି ଦେଖାଇଥିଲେ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ରକ୍ତର ବିଭାଗୀକରଣ ଓ ଆର.ଏଚ. ଫ୍ୟାକ୍ଟରର (Rh-factor) ପ୍ରସାରଣ ଉପରେ ସେ ଆଲୋକପାତ କରିଥିଲେ । କୁଷ୍ଠ ରୋଗର ଜୀବାଣୁ ଚିହ୍ନଟ ପଦ୍ଧତିର ଆବିଷ୍କାର କରି କୁଷ୍ଠରୋଗ ଚିକିତ୍ସା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତର ଯିଏକି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛୁଞ୍ଚିମୁନ ଜରିଆରେ କ୍ୟାନସର ଚିହ୍ନଟ ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ଅବଗତ କରାଇଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଜନମାନସରେ ଅନେକ ପ୍ରଥା ଓ ଅଭ୍ୟାସ କିପରି କ୍ୟାନସରର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ତାହା ସେ ଗବେଷଣା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ବାହାର କରିଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, କଡ଼ାପାନ ଖାଇବା ଦ୍ୱାରା ମୁଖଗହ୍ୱର କ୍ୟାନସର ଓ ଧୂମପାନ ଦ୍ୱାରା ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କ୍ୟାନସର ହେଉଥିବାର ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଗବେଷଣା କରି ଦେଖାଇଥିଲେ । ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଯୌନାଙ୍ଗ କ୍ୟାନସର ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ହିନ୍ଦୁ ମହିଳାମାନଙ୍କର ଜରାୟୁ ମୁଖ କ୍ୟାନସରର ଏହା କାରଣ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି କଙ୍ଗ୍ରୀ କ୍ୟାନସର ମଧ୍ୟ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ପେଟ, କାନ୍ଧ ଓ ପିଠିରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ସେମାନେ ଶୀତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟେ ବାକ୍ସରେ ନିଆଁ ରଖି ବାନ୍ଧିଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହାରି ଫଳରେ ବାରମ୍ବାର ଚର୍ମ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କ୍ୟାନସର ହୋଇଥାଏ ।

ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀରେ ସେ ଅଗଣିତ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଉଥିଲେ । ସେ ବହୁ ଜାତୀୟ ଓ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାସଂଗଠନ ସହିତ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ସେ ବହୁ ପୁସ୍ତକ ସଂକଳନ ଓ ସଂଗ୍ରାହକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ସନ୍ଦର୍ଭର ଲେଖା ଓ ପ୍ରଣାଳୀ ବେଶ ଉଚ୍ଚମାନର, ସାବଲୀଳ ଓ ପ୍ରାମାଣିକ ହୋଇଥାଏ । ଡାକ୍ତରୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଅନେକ ବିଖ୍ୟାତ ଡାକ୍ତର ଓ ଗବେଷକଙ୍କର ରୋଲ ମଡ଼େଲ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାବରେ ରହିଆସିଛନ୍ତି । କ୍ୟାନସର ଗବେଷଣାର ସଫଳତା ପାଇଁ ସେ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ କ୍ୟାନସର ଗବେଷଣା କମିଶନର ସଭାପତି ରହିଥିଲେ ଓ ଏହି ପଦବୀରେ ସେ ୧୯୫୦ ରୁ ୧୯୫୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ସେ କ୍ୟାନସର ବିରୋଧରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ୟାନସର ସଂଗଠନର ମଧ୍ୟ ସଭାପତି ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଂସ୍ଥାର କୁଷ୍ଠ ଓ କ୍ୟାନସର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସଂଗଠନର ସେ ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ରହିଆସିଥିଲେ ଓ ଜାତିସଂଘର ଆଟୋମିକ ରେଡ଼ିଏସନ ବୈଜ୍ଞାନିକ କମିଟିର ସଭ୍ୟ

ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବିଶ୍ୱ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଂସ୍ଥାର ମେଡ଼ିକାଲ ଆଡ଼ଭାଇଜରି କମିଟିର ସଦସ୍ୟ ଭାବରେ ବହୁଦିନ ଧରି ରହିଆସିଥିଲେ ।

ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ମୁମ୍ବାଇସ୍ଥିତ ଟାଟା ମେମୋରିଆଲ ହସପିଟାଲ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ସେ ଏହି ସଂସ୍ଥାର ଲାବୋରେଟୋରୀ ଓ ଗବେଷଣା ବିଭାଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଭାବରେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି କାର୍ଯ୍ୟକରି ଆସୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏହି ସଂସ୍ଥାର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଶିଳ୍ପଗବେଷଣା କାଉନସିଲର ଗଭର୍ଣ୍ଣିଂ ବଡ଼ି ମେମ୍ବର ଭାବରେ ବହୁତ ଦିନଧରି ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ । ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକରଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା, ଗବେଷଣା ଓ ସଫଳତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କୁ ବମ୍ବେ ୟୁନିଭରସିଟିର ଭାଇସ ଚାନସେଲର ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଆଯାଇଥିଲା । ସେହି ମର୍ଯ୍ୟାଦାଜନକ ପଦବୀରେ ସେ ୧୯୬୦ ରୁ ୧୯୬୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ବିଜ୍ଞାନର ଜାତୀୟ ପ୍ରଫେସର ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ପଦବୀରେ ସେ ୧୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲେ ଓ କ୍ୟାନସର ଓ କୁଷ୍ଠରୋଗ ଉପରେ ଅନେକ ଗବେଷଣା କରି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ସେ ଭାରତୀୟ କ୍ୟାନସର ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରର ଗଠନ କରିଥିଲେ ଓ ସେହି ସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଭାବରେ ୧୯୭୩ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଆଟମିକ ଏନର୍ଜି ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟର ସଦସ୍ୟ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ସଂସ୍ଥାରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ଭେଷଜ ଓ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ କମିଟିର ଉପଦେଷ୍ଟା ଭାବରେ ୧୯୫୫ ରୁ ୧୯୬୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ୧୯୫୫ ରେ ତାଙ୍କୁ 'ପଦ୍ମଭୂଷଣ' ସମ୍ମାନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ଭେଷଜ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଓ ଶିକ୍ଷା ମାନବ କଲ୍ୟାଣରେ ବିନିଯୋଗ ହୋଇପାରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ସର୍ବଭାରତୀୟ ପାଥୋଲଜି ଓ ମାଇକ୍ରୋବାୟୋଲୋଜି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଥିଲେ ଓ ଏହାର ପ୍ରଥମ ସଭାପତି ଥିଲେ । ସେ ଜଣେ କୃତବିଦ୍ୟ ଡାକ୍ତର, ଗବେଷକ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ସଂଗଠକ । କ୍ୟାନସର ଓ କୁଷ୍ଠରୋଗ ଭଳି ଦୁରାରୋଗ୍ୟର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ସେ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ୧୦୦ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସଂଖ୍ୟକ ତଥ୍ୟଭିତ୍ତିକ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖିଛନ୍ତି, କ୍ୟାନସର ଓ କୁଷ୍ଠରୋଗ ଉପରେ ୩ ଖଣ୍ଡ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନେକ ସେମିନାର, ସମ୍ମାନ, ଅତିଥି ବକ୍ତୃତା ପ୍ରଦାନ କରି ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନରେ ନିଦାନ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଗବେଷଣାର ଭୂମିକାକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କୁ 'ନିଦାନତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନର ଜନକ' ବୋଲି ଯଥାର୍ଥରେ କୁହାଯାଏ । ସେ ୧୯୭୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୨୯ ତାରିଖରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁବେଳକୁ ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଓ ଏକମାତ୍ର କନ୍ୟା ପାଖରେ ଥିଲେ । ଡାକ୍ତର ଖାନୋଲକର ଭାରତର ଭେଷଜ ଓ ନିଦାନ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ ଭାବରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ପାଥୋଲୋଜି ଓ ମାଇକ୍ରୋବାୟୋଲୋଜି ଆସୋସିଏସନ ତରଫରୁ ଏକ ସମ୍ମାନଜନକ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରକାଶିତ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗବେଷଣାମୂଳକ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଇଁ ଜଣକୁ ଏହାର ବାର୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଦାନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ଡାକ୍ତର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଖାଲୋଲକରଙ୍କ ସ୍ମୃତିଚାରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିଥାନ୍ତି । ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଡାକ୍ତର, ଗବେଷକ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ସେ ଅନେକ ଛାତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଛନ୍ତି ଓ ଆହୁରି ଅନେକେ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି ।

ୟେଲ୍ଲାପ୍ରଗଡ଼ ସୁବ୍ବା ରୋ'

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ବାସୁଦେବ କର

ଭାରତର ବରପୁତ୍ର ଡାକ୍ତର ୟେଲ୍ଲାପ୍ରଗଡ଼ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟମାନେ ବିଶେଷ କିଛି ଜାଣିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ତାଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ଓ କୃତିର ଫଳଶ୍ରୁତି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନକୁ ଊଣା ଅଧିକେ ଏତେ ବେଶୀ ପ୍ରଭାବିତ କରି ରଖିଛି ଯେ, ସୃଷ୍ଟିର ଅବଦାନକୁ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲାବେଳେ ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କୁ ଯେପରି ସମସ୍ତେ ଭୁଲି ଯାଇଥାଆନ୍ତି, ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଠିକ୍ ତାହା ହିଁ ଘଟିଛି । ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଯୋଗୁ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନଯାପନ କରିପାରୁଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ କର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ କେହି କେବେ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୯୪୮ ମସିହାରେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ପରେ ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିଚାରଣ କରି ଜଣେ ଆମେରିକୀୟ ବିଜ୍ଞାନୀ ଏହି ବରେଣ୍ୟ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆମ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ପରୋକ୍ଷ ଇଙ୍ଗିତ କରି କହିଛନ୍ତି : 'ତୁମେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରିଲ ନାହିଁ... କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖ, ସେ ଥିଲେବୋଲି ତୁମେ ଆଜି ସୁସ୍ଥ ଭାବରେ ବଞ୍ଚିବାର ସୁଯୋଗ ପାଉଛ, ଅଧିକ କାଳ ବି ବଞ୍ଚି ପାରୁଛ... ।'

ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ' ଥିଲେ ଜଣେ ସ୍ୱପ୍ନ ସୌଦାଗର ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନୀ । ମଣିଷଙ୍କୁ ନାନାବିଧ ରୋଗବ୍ୟାଧି କବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ନୂଆ ନୂଆ ଔଷଧ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାର ନିଶା ତାଙ୍କୁ ଆମରଣ ତତ୍ପର କରି ରଖିଥିଲା । ୫୩ ବର୍ଷର ସୀମିତ ଆୟୁକାଳ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧାଧିକ ସମୟ ତାଙ୍କର କଟିଥିଲା ଆମେରିକାର ବିଭିନ୍ନ ଗବେଷଣାଗାରରେ... ଚମକପ୍ରଦ ଔଷଧମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଭାବନ, ଅନୁଶୀଳନ, ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ପ୍ରାୟୋଗିକ ପରୀକ୍ଷଣପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ । ମୃତ୍ୟୁର ଗୋଟିଏ ସପ୍ତାହ ପୂର୍ବରୁ ସେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସହକର୍ମୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ - 'ଭଗବାନ୍ ଯଦି ମୋତେ ଆଉ ୧୦ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବାର ସୁଯୋଗ ଦେବେ,

ହୁଏତ ମୁଁ ଆହୁରି ୧୦ଟି ନୂଆ ରୋଗ ପାଇଁ ଫଳପ୍ରଦ ଔଷଧ ବାହାର କରିପାରିବି ବୋଲି ଆଶା ରଖିଛି ।' 'ପ୍ରଚାର କମ୍' ଓ 'କାମ ଅଧିକ କରିଯିବା' (ଯାହାକୁ ଇଂରାଜୀରେ Low profile and high performance ବୋଲି କୁହାଯାଏ) ତାଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମ୍ମାନ, ସମ୍ମିଳନୀ, ସଭାସମିତି ଓ ବକ୍ତୃତା ମଞ୍ଚମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଇ ସମୟ ଅପଚୟ ଏବଂ ନିଜର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରଶସ୍ତି ଗାନ କରିବାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ କରୁନଥିଲେ । ଫଳରେ ତତ୍କାଳୀନ ବିଜ୍ଞାନ ଦୁନିଆରେ ତାଙ୍କର ପରିଚିତି, ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଓ ଖ୍ୟାତି ଅନ୍ୟ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଯଥୋଚିତ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରି ନଥିଲା ।

ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ନାତିଦୀର୍ଘ ଜୀବନଯାତ୍ରା ନାନା ଦୁଃଖକଷ୍ଟର ଆବର୍ତ୍ତ ଦେଇ ଗତିକରିଥିଲା । ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଗୋଦାବରୀ ଜିଲ୍ଲା ଅଧୀନସ୍ଥ 'ଭୀମାବରମ୍' ନାମକ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ୧୮୯୫ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୨ ତାରିଖରେ ଏକ ଦରିଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବହୁ ଆର୍ଥିକ ବାଧାବିଘ୍ନ ଓ ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଓ ନିମ୍ନମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା କୌଣସି ମତେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରିରେ । ବିଭିନ୍ନ ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସାମାଜିକ ସଂସ୍ଥାର ସାହାଯ୍ୟକ୍ରମେ ମାଡ୍ରାସ ନଗରୀସ୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ହାଇସ୍କୁଲ୍‌ରୁ ଯଥେକଥେ ମ୍ୟାଟ୍ରିକ୍ ପାସ୍ କରିଥିଲେ ସେ, ତିନିଥର ପରୀକ୍ଷା ଦେଲାପରେ । ତା'ପରେ ସେଠାକାର ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସି କଲେଜରୁ ଇଣ୍ଟର୍‌ମିଡ଼ିଏଟ୍ ଶିକ୍ଷା ସାରି ସେ ତାଙ୍କ ଭାବୀ ଶ୍ୱଶୁର 'କସ୍ତୁରୀ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ମୂର୍ତ୍ତି'ଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ସହଯୋଗକ୍ରମେ ମାଡ୍ରାସ୍ ମେଡ଼ିକାଲ୍ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଡାକ୍ତରି ଛାତ୍ର ଥିଲାବେଳେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସେ ପାରମ୍ପରିକ ବିଲାତି ପୋଷାକ ନ ପିନ୍ଧି ଖଦି ପରିଧାନ କରୁଥିବାରୁ ସେ ବେଳର ବିଲାତି ସର୍ଜରି ପ୍ରଫେସର୍ 'ମିଷ୍ଟର୍ ଏମ୍.ସି. ବ୍ରାଡ୍‌ଫିଲ୍ଡ଼'ଙ୍କ କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଫଳରେ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ଶେଷପରୀକ୍ଷାରେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଉତ୍ତର ଖୁବ୍ ଭଲ ଥାଇବି ମୌଖିକ ପରୀକ୍ଷାରେ ତାଙ୍କୁ ଜାଣି ଜାଣି କମ୍ ନମ୍ବର ଦିଆ ଯାଇଥିଲା, ଯାହା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ ଏମ୍.ବି.ବି.ଏସ୍. ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ନ୍ୟୁନ ଡିଗ୍ରୀ ଏଲ୍.ଏମ୍.ଏସ୍. ମିଳିଥିଲା । ସୁତରାଂ ବହୁଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ମାଡ୍ରାସ୍ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସର୍ଭିସ୍‌ରେ ଯୋଗଦାନ କରି ନପାରି 'ଡ. ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ଆୟୁର୍ବେଦିକ୍ କଲେଜ'ରେ ଆନାଟୋମୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ କୌଣସି ମତେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଥିଲାବେଳେ ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଜଣେ ଆମେରିକୀୟ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ପରିଚିତି ଓ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ହେଲା । ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଓ

ସହଯୋଗ କ୍ରମେ କେତେକ ଦାତବ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତଥା ତାଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅନୁଦାନକୁ ପାଥେୟ କରି ସୁବ୍ବା ରୋ' ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ୧୯୨୩ ମସିହାରେ ଆମେରିକା ଚାଲିଗଲେ ।

ଆମେରିକାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବନ (ପ୍ରାୟ ୨୫ ବର୍ଷ) ବହୁ ଉତ୍‌ଥାନ ପତନ ମଧ୍ୟରେ କଟିଥିଲା । ତାଙ୍କ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ତଥା ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚିତି ପାଇଁ ଯଦିଓ ଆମେରିକାର ଶୈକ୍ଷିକ, ସାମାଜିକ ଏବଂ ରାଜନୈତିକ ପରିବେଶ ଯଥେଷ୍ଟ ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କୁ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲା ତେବେ ବି ଜଣେ ପ୍ରବାସୀ ନାଗରିକ ବିଚାରରେ ଅନେକ ପ୍ରାଶାସନିକ ଅଙ୍କୁଶ ଓ କଟକଣାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିଲେ ସେ । ସେତେବେଳର ନିୟମାନୁଯାୟୀ ଜଣେ ଡାକ୍ତର ଭାବେ ଆମେରିକାରେ ସାମୟିକ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ ବି ସେଠାର କୌଣସି କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ନିୟମତଃ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କୁ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ତା'ପରେ ସେ ହାର୍ଭାର୍ଡ୍ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସ୍କୁଲ୍‌ରେ ଜଣେ କନିଷ୍ଠ ଗବେଷଣା ସହକାରୀ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଦୁଇବର୍ଷିଆ ଛାତ୍ରଭିସାକୁ ଥରକୁ ଥର ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଯାଞ୍ଚ କରାଗଲା ପରେ ଯାଇ ରହଣି ସମୟକୁ ବଢ଼ାଯାଉଥିଲା । ସୁତରାଂ ଗବେଷଣା କରୁଥିଲା ବେଳେ ନାନାପ୍ରକାର ଆଶା-ଆଶଙ୍କା ଓ ମାନସିକ ଅଶାନ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ସେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ଦୁର୍ଯୋଗକୁ ୨ୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ 'ବିଦେଶୀ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରେସନ୍ ଆକ୍ଟ' (Alien Registration Act)କୁ କଡ଼ାକଡ଼ି ଜାରି କରାଗଲା; ଫଳରେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ପତ୍ରକୁ ବେକରେ ଝୁଲାଇବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରେସନ୍ କାର୍ଡ଼ ନମ୍ବର ଥିଲା ୩୪୨୦୫୬୪ ଏବଂ ସେ କାର୍ଡ଼ ତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗୁଳିଛାପ ବି ବହନ କରିଥିଲା । ୧୯୬୪ ମସିହାରେ ଏ କଟକଣା କୋହଳ ହେବାପରେ ତାଙ୍କୁ ଆମେରିକୀୟ ନାଗରିକତ୍ୱର ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ନିଜ ଜାତୀୟତାରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ପରାନୁଗୃହୀତ ଜାତୀୟତାର ପ୍ରମାଣପତ୍ରରେ ମଣ୍ଡିତ ହେବା ପାଇଁ ସେ ଆଉ ଆଗ୍ରହୀ ନଥିଲେ । ଘଟଣାକ୍ରମେ ଦୁଇ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ, ୧୯୪୮ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ଆଠ ତାରିଖରେ, ସେଇ ଆମେରିକାରେ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ଘଟିଥିଲା ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକର ପରିଚୟ ନେଇ ।

ଆମେରିକାରେ ଥିବାବେଳେ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ଫଳଶ୍ରୁତି ମୁଖ୍ୟତଃ ୬ଟି ଅନନ୍ୟ ଅବଦାନ ପାଇଁ ସର୍ବକାଳୀନ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

୧. **ରକ୍ତରେ ଥିବା ଫସ୍‌ଫରସ୍ ପରିମାଣ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପ୍ରଣାଳୀ : ୧୯୨୫-୨୬** ମସିହାରେ ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଡାକ୍ତର 'ସାଇରସ୍ ଫିସ୍କେ' (Cyrus Fiske)ଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ବେଳେ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍‌ବା ରୋ' ପ୍ରଥମେ ଏ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ଏହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ରକ୍ତ ଓ ପରିସ୍ରାରେ ଫସ୍‌ଫରସ୍ ନିରୂପଣ ପାଇଁ "Fiske-Subba Row Rapid Colorimetric Method" ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି ଏବଂ ଏ ପରୀକ୍ଷଣ ରିକେଟ୍, ବୃକ୍କରୋଗ ଓ ପାରାଥାଇରଏଡ୍ ରୋଗର ସହଜ ନିଦାନ ଭାବେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତ ରହିଛି ।

୨ । **ମାଂସପେଶୀରେ ଫସ୍ଫୋକ୍ରିଏଟିନ୍ (Phosphocreatine) ଏବଂ ଏ.ଟି.ପି. (ATP = Adenosine Triphosphate) ଅଣୁର ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଥମ ସୂଚନା :** ଏହା ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଆବିଷ୍କାର ରୂପେ ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଏହା ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲା ପରେ ମାଂସପେଶୀର କ୍ରିୟାକର୍ମ ଏବଂ କୋଷାଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ 'ଶର୍କରା'ର ପରିକାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଏହାର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ସୁବ୍‌ବା ରୋ' ଓ 'ଫିସ୍କେ'ଙ୍କ ଏହି ଆବିଷ୍କାର ସାରା ପୃଥିବୀରେ ସେତେବେଳେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅବିଶ୍ୱସନୀୟ ଚମକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା; କାରଣ ଏହା 'ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୋବେଲ ସଂସ୍ଥା'ଙ୍କ ପୁରସ୍କାର-ଚୟନ-ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଭୁଲ-ଭ୍ରାନ୍ତିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିଥିଲା । ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଚାରରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅହେତୁକ ଅନୁକଂପା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇ କିପରି ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯାଇପାରେ, ତାହାର ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ମିଳିଲା । ଫଳତଃ ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ/ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିତର୍କ-ବଳୟ ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଗଲା, କାରଣ ସେ ବର୍ଷର ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ବରିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନୀ ଅଟୋ ମେୟରହଫ୍ (Otto Meyerhof) ଓ ଆର୍ଚିବାଲଡ଼ ହିଲ୍ (Archibald Hill) ପେଶୀ ସଂକୋଚନ କ୍ରିୟା ପାଇଁ 'ଗ୍ଲାଇକୋଜେନ୍'ର ଲାକ୍‌ଟିକ୍ ଅମ୍ଳକୁ ରୂପାନ୍ତରଣ ହେବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ହିଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ ବୋଲି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଶକ୍ତି ସମୃଦ୍ଧ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାସାୟନିକ ଅଣୁର ଯେ ଭୂମିକା ଥାଇପାରେ ଏହା ତାଙ୍କ କଳ୍ପନା ବାହାରେ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଫିସ୍କେ-ସୁବ୍‌ବା ରୋ'ଙ୍କ କ୍ରିଏଟିନ୍ ଫସ୍‌ଫେଟ୍ ଓ ଏ.ଟି.ପି. ଆବିଷ୍କାର ପରେ ମେୟର ହଫ୍ ଓ ହିଲ୍‌ଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭୁଲ୍ ବୋଲି

ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା । ବିଡ଼ମ୍ବନାର ବିଷୟ ଯେ ଏ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଦୁଇଜଣ ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ପାଇସାରିଥିଲେ ।

୩। **ସର୍ବପ୍ରଥମ 'ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍' (Tetracyclin) ବର୍ଗୀୟ ଆଣ୍ଟିବାୟୋଟିକ୍ ଔଷଧର ଆବିଷ୍କାର ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତି :** ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଆହତ ସୈନିକମାନଙ୍କୁ ମାରାତ୍ମକ ଅଣୁଜୀବ ସଂକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ' ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜୀବଘ୍ନ ଔଷଧ ବା ଆଣ୍ଟିବାୟୋଟିକ୍ (antibiotic) ସନ୍ଧାନରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ମୃତ୍ତିକାରୁ ସଂଗୃହୀତ ଫିମ୍ପି (mould) ଓ ଅଣୁଜୀବମାନଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ । ଶେଷରେ ୧୯୪୫ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୱେଷା ସଫଳକାମ ହେଲା, ଯେତେବେଳେ କର୍ଷଣ ଆଧାରରେ ସେ ଏକ ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର ଫିମ୍ପିରୁ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜୀବଘ୍ନ ଉପାଦାନର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନେକ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷାରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲା ଯେ, ଏ ନୂତନ ଉପାଦାନଟି ଉଭୟେ ଗ୍ରାମ୍ ପଜିଟିଭ୍ (Gm +ve) ଓ ଗ୍ରାମ୍ ନେଗେଟିଭ୍ (Gm -ve) ଜୀବାଣୁମାନଙ୍କ ବିନାଶକାରୀ ହେବା ସାଥେ ସାଥେ କେତେକ ଭୂତାଣୁ (virus) ବିରୋଧରେ ମଧ୍ୟ ଫଳପ୍ରଦ ହୋଇପାରୁଛି । ଏହା ହିଁ ପ୍ରଥମ 'ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍' ଔଷଧର ଇତିବୃତ୍ତ । ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର ଫିମ୍ପିରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଥମ ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍‌କୁ 'ଅରିଓମାଇସିନ୍' (Aureomycin) ନାମକରଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ବାହାରି ସାରିଥିବା ଜୀବଘ୍ନ ଔଷଧ ପେନିସିଲିନ୍ କେବଳ ଗ୍ରାମ୍ ପଜିଟିଭ୍ ବର୍ଗୀୟ ଜୀବାଣୁ ଏବଂ 'ଷ୍ଟ୍ରେପ୍‌ଟୋମାଇସିନ୍' କେବଳ ଗ୍ରାମ୍ ନେଗେଟିଭ୍ ଜୀବାଣୁ ବିରୋଧରେ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହେଉଥିବା ବେଳେ 'ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍' ଉଭୟ ବର୍ଗର ଜୀବାଣୁ ତଥା ଅନେକ ଭୂତାଣୁ ବିନାଶକାରୀ ଔଷଧ ରୂପେ ଉଭା ହେଲା । ଆମ ଦେଶର ଏକ ସୁପରିଚିତ ଔଷଧ କମ୍ପାନୀ ନିଜେ ତିଆରି କରୁଥିବା 'ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍' ଔଷଧର ନାମକରଣ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ସମ୍ମାନାର୍ଥେ 'ସୁବାମାଇସିନ୍' ରଖିଥିଲେ । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ ୧୯୯୪ ମସିହାରେ ଆମେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରୁଥିଲାବେଳେ ଗୁଜୁରାଟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଯେଉଁ ଭୟାବହ ପ୍ଲେଗ୍‌ରୋଗର ଅଭ୍ୟୁଦୟ

ଘଟିଥିଲା, ତା'ର ସଫଳ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ଏହି ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍ ଶ୍ରେଣୀୟ ଔଷଧ 'ଡକ୍ସିସାଇକ୍ଲିନ୍' ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥିଲା । ମୃତ୍ୟୁର ୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ଆମ ଦେଶର କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ତାଙ୍କର ଏହି ଅମୂଲ୍ୟ ଅବଦାନ ପାଇଁ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଥିଲେ । ଏହା ହୁଏତ ତାଙ୍କ ଦିବଂଗତ ଆତ୍ମା ପ୍ରତି ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେବ । ତା'ଛଡ଼ା ଏହି ନିକଟ ଅତୀତରେ ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍‌ର ମେଲେରିଆ ନିରୋଧକ ଗୁଣ ଥିବା ଜଣାଯାଇଛି । ଫଳତଃ ମେଲେରିଆ ପରି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ମହାମାରୀର ସଫଳ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ଏ ଔଷଧର ବ୍ୟବହାର ସୁବ୍ବାରୋଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୁ ହୁଏତ ଚିରକାଳ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରି ରଖିବ ।

୪ । **ଫାଇଲେରିଆ ରୋଗର ଅନନ୍ୟ ଫଳପ୍ରଦ ଔଷଧ 'ଡାଇଇଥାଇଲ୍-କାର୍ବାମାଜିନ୍' (Diethylcarbamazine) :** ଆମେରିକାର 'ଲେଡ଼େର୍ଲି' (Lederle) କମ୍ପାନୀରେ ଗବେଷଣା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲାବେଳେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯୁଦ୍ଧରତ ସୈନିକମାନଙ୍କୁ ଫାଇଲେରିଆ ଓ ମେଲେରିଆ ସଂକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କମ୍ପାନୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସେ ନୂଆ ନୂଆ ଫଳପ୍ରଦ ଔଷଧ ଉଦ୍ଭାବନ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜୀବରସାୟନ ବିଦ୍ୟା ସମ୍ପର୍କିତ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ତାଙ୍କୁ 'ଡାଇଇଥାଇଲ୍ କାର୍ବାମାଜିନ୍' ସଂଶ୍ଳେଷଣ ପାଇଁ ଅନୁପ୍ରେରିତ କରିଥିଲା । ଏହି ସଂଶ୍ଳେଷିତ ରାସାୟନିକ ବସ୍ତୁକୁ ନେଇ ପ୍ରଥମେ ଲେଡ଼େର୍ଲି କମ୍ପାନୀ 'ହେଟ୍ରାଜାନ୍' (Hetrazan) ନାମକ ବଟିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲା - ଯାହା ଫାଇଲେରିଆ ରୋଗ ପାଇଁ ଅବ୍ୟର୍ଥ ଔଷଧ ବୋଲି ଜଣାଗଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଶ୍ୱ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଂସ୍ଥା (WHO)ର ଅନୁମୋଦନ କ୍ରମେ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ଏ ଔଷଧର ବହୁଳ ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇଥିଲା । ବିଶେଷ କରି ଉଷ୍ମମଣ୍ଡଳୀୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଏ ରୋଗର ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବିସ୍ତାର ହେଟ୍ରାଜାନ୍ ଉପଲବ୍ଧ ହେଲା ପରେ ଅନେକତଃ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପାରିଲା ।

୫ । **ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ଭିଟାମିନ୍ ଆବିଷ୍କାର ଏବଂ ତାର ସଂଶ୍ଳେଷଣ :** ଚିକିତ୍ସା ଜଗତକୁ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କର ଏହା ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଅବଦାନ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ଅଭାବରୁ ସୃଷ୍ଟ ଅପପୋଷଣ ଜନିତ

ରକ୍ତହୀନତା (nutritional anaemia)ର ଫଳପ୍ରଦ ଚିକିତ୍ସା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ସମୟ ଯାଏଁ ଚିକିତ୍ସକମାନେ ସ୍ଥିର ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରୁ ନଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ, ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଅନେକ ଆମେରିକୀୟ ଯୁବ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଫଳଶ୍ରୁତି ସ୍ୱରୂପ ଯକୃତ୍ ତନ୍ତୁ ଏବଂ କର୍ଷିତ ଅଣୁଜୀବ ରସ (microbial broth)ରୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ସଂଗ୍ରହ ତଥା ରାସାୟନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ ତା'ର ସଂଶ୍ଳେଷଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା । ଉଷ୍ମମଣ୍ଡଳୀୟ 'ସ୍ପ୍ରୁ' (tropical sprue) ନାମକ ପ୍ରାଣଘାତୀ ରୋଗ ପାଇଁ ଏ ଭିଟାମିନ୍ ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର ପରି କାମ ଦେଲା । ଏହାର ଆବିଷ୍କାର ଓ ସଂଶ୍ଳେଷଣ ଆଧାରିତ ଗବେଷଣା ଭିତ୍ତିକ ତଥ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକା 'ସାଇନ୍‌ସ' (Science : Vol 103, p. 667 : 1946)ରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ସହ ଅନ୍ୟ ୧୫ ଜଣ ସହକର୍ମୀ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ନାମ ସ୍ଥାନିତ କରାଯାଇଥିଲା । କାରଣ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ବିଚାରରେ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ଗବେଷଣାର ଶ୍ରେୟଃ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ଭାବେ ପ୍ରାପ୍ୟ ଥିଲା । ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ତଥା ବରିଷ୍ଠତା ଭିତ୍ତିରେ ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଥିଲା, ସେ ନିଜେ କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା କ୍ରମରେ ତାଙ୍କ ନାମକୁ ଲେଖାର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ସ୍ଥାନିତ କରି ଗବେଷକ ଗୋଷ୍ଠୀର କନିଷ୍ଠତମ ସଦସ୍ୟ କୟ୍ ୱାଲ୍ଲର୍ (Coy Waller)ଙ୍କ ନାମ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସ୍ଥାନିତ କରିଥିଲେ । ନିରହଙ୍କାର, ଗୁଣୀ ତଥା ଗୁଣରାଗୀ ବରିଷ୍ଠ ସହକର୍ମୀ ଭାବେ ଏହା ତାଙ୍କର ମହାନୁଭବତା ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଏ ।

୬ । **ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ପ୍ରତିରୋଧୀ (Folic acid antagonist)ର ସନ୍ଧାନ :** ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍‌ର ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା କେତେକ କର୍କଟ ରୋଗୀଙ୍କଠାରେ ରୋଗ ଲକ୍ଷଣ କିଛି ପରିମାଣରେ ହ୍ରାସ ପାଉଥିବା ଏବଂ ରୋଗ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପ୍ରଶମିତ ହେଉଥିବା ତାଙ୍କର କେତେକ ସହକର୍ମୀଙ୍କଠାରୁ ଜାଣି ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ' ପ୍ରଥମେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ପଡ଼ିଲେ । ଜଣେ ଜୈବରସାୟନବିତ୍‌ର ତର୍କସିଦ୍ଧ ବିଚାରରେ ଏହା ଏକ ଜୈବିକ ବିରୋଧାଭାସ ପରି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଲା । କାରଣ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍‌ର ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମ ହେଲା ଜୀବକୋଷର ପୋଷଣ, ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିଭାଜନରେ ସହାୟକ ହେବା । ସୁତରାଂ ଅବାରିତ ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିଭାଜନପ୍ରବଣ କର୍କଟ କୋଷମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ କ୍ରିୟାକୁ ଏହା ପ୍ରତିହତ କରିପାରିବ କିପରି ? ତେଣୁ ସେ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍‌ର

ଗାଠନିକ ବିନ୍ୟାସରେ କେତେକ ରାସାୟନିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇ କର୍କଟ କୋଷିକା ଉପରେ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଏ ଗବେଷଣାର ଫଳଶ୍ରୁତି ରୂପେ ପ୍ରଥମ 'ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଔଷଧ' 'ଏମିନୋପ୍‌ଟେରିନ୍' (aminopterin) ଉଦ୍ଭାବିତ ହେଲା । ପିଲାଙ୍କ ରକ୍ତ କର୍କଟ ବା ଉଗ୍ର ଲ୍ୟୁକିମିଆ (acute leukaemia)ର ପ୍ରଶମନରେ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବେ ସହାୟକ ହେଉଥିବା ଜଣାଗଲା । ପରେ ପରେ ସମଧର୍ମୀ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଔଷଧ, ଯଥା - ଏମିଥୋପ୍‌ଟେରିନ୍ (amethopterin), ମେଥୋଟ୍ରେକ୍ସେଟ୍ (methotrexate) ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା ।

ଭାବିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ ଯେ, ୧୦ ବର୍ଷରୁ କମ୍ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଡକ୍ଟର ସୁବ୍ବା ରୋ' ୪ଟି ଅମୂଲ୍ୟ ଭେଷଜୀୟ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ଦୁଇଟି ଜୈବରାସାୟନିକ ତଥ୍ୟର ଦିଗ୍‌ଦ୍ରଷ୍ଟା ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ହେଲା ତାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ନମ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଆତ୍ମପ୍ରଚାର ବିମୁଖତା, ବିଶାଳ ହୃଦୟବତ୍ତା, ସ୍ୱାଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରାଇବା ବା ପେଟେଣ୍ଟ (patent) ବ୍ୟାପାର ପ୍ରତି ଅସ୍ପୃହା ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ଫଳାଫଳର ପରିବେଷଣ ଓ ପ୍ରକାଶନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ମଞ୍ଚନାୟକ ଭୂମିକାକୁ ଛାଡ଼ି 'ନେପଥ୍ୟ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ'ର ଗୌଣ ଭୂମିକାକୁ ଆଦରି ନେବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥାଏ ।

(କ) ଟେଟ୍ରାସାଇକ୍ଲିନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ପରିବେଷଣରେ ସେ ସହକର୍ମୀ ବେଞ୍ଜାମିନ୍ ଡୁଗଗର୍ (Benzamin Dugger)ଙ୍କ ଭୂମିକାକୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ।

(ଖ) ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ପରିବେଷଣରେ ତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠତମ ସହଯୋଗୀ କୟ୍ ୱାଲ୍ଲର୍‌ଙ୍କର 'Shotgun Synthesis' ପ୍ରଣାଳୀକୁ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ।

(ଗ) ଫଲିକ୍ ଏସିଡ୍ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ସହଯୋଗୀ 'ସିଡ୍‌ନୀ ଫାର୍ବର୍' (Sydney Farber)ଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସେ ମୁଖ୍ୟଶ୍ରେୟଃ ଦେଇଥିଲେ ।

(ଘ) ଫାଇଲେରିଆ ଔଷଧ ଡାଇ-ଇଥାଇଲ୍-କାର୍ବାମାଜିନ୍ ପାଇଁ ସହକର୍ମୀ 'ରେଡ୍‌ଜିନାଲ୍ ହେୱିଟ୍' (Redginal Hewitt)ଙ୍କର ଭୂମିକା ବେଶୀ ଥିଲା ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ ।

ଡା. ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଓ ସମକାଳୀନ ଅନ୍ୟ ଅନେକ ବରିଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସହମତି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱୀୟ କୃତି ଓ କୀର୍ତ୍ତି ଆଧାରରେ ସେ ଯେ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିପାରି ନଥିଲେ, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ନିଃସ୍ପୃହ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ହିଁ ସେମାନେ ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି । ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କୁ ଅତି ନିକଟରୁ ଜାଣିଥିବା ଜଣେ ଆମେରିକୀୟ 'ପେଟେଣ୍ଟ୍ ଏଟର୍ନି'ଙ୍କ ମତରେ - 'ବିଜ୍ଞାନ ବଣିଜ' ପାଇଁ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରାୟତଃ ଜଣେ ଅର୍ବାଚୀନ 'ବଣିକ' । ଜୈବରସାୟନଭିତ୍ତିକ ତାଙ୍କର ବହୁବିଧ ଗବେଷଣା ଫଳାଫଳକୁ ତନ୍ନତନ୍ନ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲାପରେ ବନ୍ଧୁ ଏଟର୍ନି ଜଣକ ଯୁଗପଦ୍ ବିସ୍ମୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଥିଲେ ଯେ, ଏତେ ସବୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ରାସାୟନିକ ବସ୍ତୁର ଉଦ୍ଭାବକ ହୋଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପାଇଁ ପେଟେଣ୍ଟ୍ ହାସଲ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ । ସ୍ୱକର୍ତ୍ତୃକ ନୂଆ ନୂଆ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉଦ୍ଭାବନ ସହିତ ନିଜ ନାମକୁ ସର୍ବାଗ୍ରେ କିପରି ଯୋଡ଼ାଯାଏ, ସେ ଚାଲାକି କଳା ଡା. ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କୁ ଜଣା ନଥିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣା ପ୍ରକଳ୍ପମାନଙ୍କରେ ମିଳିମିଶି କାମ କରାଯାଉଥିଲେ ବି ଫଳାଫଳର ଶ୍ରେୟଃ ଦଳପତିଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ବୋଲି ସେ ଭାବୁନଥିଲେ । ଦଳପତି ନିଜେ ଯଦି ଆୟାସଲବ୍ଧ ସିଦ୍ଧିକୁ ଯୌଥ ସମ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ଭାବୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ନିଜଆଡୁ ଆପାତଃ ତିତିକ୍ଷା ଓ ବୈରାଗ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥାନ୍ତି, ତାହା ଅନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭିନ୍ନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ନାଟକ ଶେଷରେ ମୁଖ୍ୟନାୟକ ଯଦି ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ନଆସି ପାର୍ଶ୍ୱ ଅଭିନେତାମାନଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ମଞ୍ଚାରୂଢ଼ କରାଉଥାଆନ୍ତି ତେବେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ସମର୍ଥନ କାହିଁକି ଅବା ମୁଖ୍ୟ ନାୟକଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଢଳିବ ? ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ହିଁ ଘଟିଥିଲା । ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ସେ ଏକ ପ୍ରକାର 'ଶ୍ମଶାନ ତୁଳସୀ' ହୋଇ ରହିଗଲେ । ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମିଳନୀମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଗବେଷଣା ପ୍ରସୂତ ଫଳାଫଳ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଇ ସେ ନିଜେ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀରେ ଲୁଚିଯାଇ ଜଣେ ଶ୍ରୋତାର ଭୂମିକା ନେଉଥିବା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ ଅବଦାନର ସଠିକ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଇ ପାରୁନଥିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ସ୍ୱଭାବତଃ ସେ ଥିଲେ ସଂକୋଚଶୀଳ ଅନ୍ତରାଭିମୁଖୀ ଓ ସ୍ୱାଭିମାନ ପ୍ରବଣ । ତେଣୁ ସାମ୍ବାଦିକ, ସତୀର୍ଥ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ବରିଷ୍ଠ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ସହ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଭାବେ ମିଳାମିଶା କରି ନିଜ କୃତିର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର କରାଇବା ଭଳି ପ୍ରବୃତ୍ତି

ତାଙ୍କଠି ନଥିଲା । ସୁତରାଂ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତର ନାନାବିଧ ନାମିଦାମି ଉପାଧି, ଉପାୟନ, ଉପଢ଼ୌକନ ଆଦିରେ ମଣ୍ଡିତ ହେବାର ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଜୁଟି ନଥିଲା । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସ୍କୁଲ୍‌ର ତତ୍କାଳୀନ ଅନେକ ସହକର୍ମୀ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ତାଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ପ୍ରତିଭାକୁ ସଶ୍ରଦ୍ଧ ସମ୍ମାନ ଜଣାଉଥିଲେ । 'ସିନାମିଡ୍' (Cynamid) ନାମକ ଏକ ଆମେରିକୀୟ ଔଷଧ କମ୍ପାନୀ ଜୀବଘ୍ନ ଉତ୍ପାଦକ ଏକ ନୂଆ ପ୍ରଜାତି ଫିମ୍ପିର ନାମ ରଖିଥିଲେ 'ସୁବ୍‌ବାରୋମାଇସେସ୍ ସ୍ପ୍ଲେଣ୍ଡେନ୍‌ସ୍' (Subbaromyces splendens) ସୁବ୍‌ବା ରୋଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ।

ସୁବ୍‌ବା ରୋ'ଙ୍କ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଇତିବୃତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ନିଜ ଗବେଷଣା ଫଳାଫଳର ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମରୁ ବିଶେଷ ସଚେତନ ହେଉ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଯେକୌଣସି ନୂତନ ତଥ୍ୟର ଉପସ୍ଥାପନା ପାଇଁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ଅନ୍ୟ ବରିଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତି ସୂଚକ ମୋହର । "ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ସ୍କୁଲ ଜୈବରସାୟନ ବିଭାଗରେ 'ସାଇରସ୍ ଫିସ୍କେ'ଙ୍କ ଅଧୀନରେ କାମ କରୁଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ଫଳାଫଳର ଶ୍ରେୟଃ ପ୍ରାୟତଃ ସବୁବେଳେ ସେ ଫିସ୍କେଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରୁଥିଲେ ।" ଏ ମତାମତ ଦେଇଛନ୍ତି ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ରେ ତତ୍କାଳୀନ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଏକାଧିକ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ । ବିଶେଷତଃ ଫସ୍‌ଫରସ୍ ନିର୍ଣ୍ଣୟନ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ପେଶୀତନ୍ତୁରେ 'କ୍ରିଏଟିନ୍ ଫସ୍‌ଫେଟ୍' ଓ ଏ.ଟି.ପି. ଅବସ୍ଥିତିର ସନ୍ଧାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମୁଖ୍ୟତଃ ସୁବ୍‌ବା ରୋ'ଙ୍କ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ଫଳଶ୍ରୁତି । କିନ୍ତୁ ଫିସ୍କେଙ୍କ ପ୍ରତି ବିନୟାବନତ ମନୋଭାବ ଯୋଗୁଁ ନିଜ ଆଡୁ ସବୁବେଳେ ସୁବ୍‌ବାରୋ କହୁଥିଲେ - 'ଏ ଗବେଷଣାରେ ମୁଁ କେବଳ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର; ମୋର ଭୂମିକା ଗୌଣ । କାରଣ ଫିସ୍କେଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ମୁଁ କାମ କରିଛି । ହାତର ଚାତୁରୀ ମୋର । ହେଲେ 'ମଗଜ ମନ୍ଥନ' ତାଙ୍କର ।' କୁହାଯାଏ, ତାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣ କୁଆଡ଼େ ଫିସ୍କେଙ୍କୁ ହାର୍ଭାର୍ଡ଼ର ପ୍ରଫେସର ପଦମଣ୍ଡନ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ପେଶୀର ପ୍ରାଣପିଣ୍ଡ କ୍ରିଏଟିନ୍ ଫସ୍‌ଫେଟ୍ ଓ ଏ.ଟି.ପି.ର ଆବିଷ୍କର୍ତ୍ତା ଭାବେ ସୁବ୍‌ବା ରୋ'ଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଫିସ୍କେଙ୍କୁ ଅଧିକ ଖ୍ୟାତି ଓ ସମ୍ମାନ ମିଳିଥିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ଠିକ୍ ସେଇ ସମୟରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଜର୍ମାନ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାର୍ଲ ଲୋହମାନ୍ (Karl Lohman) ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପେଶୀତନ୍ତୁରେ ଏ ଦୁଇ ରାସାୟନିକ ପଦାର୍ଥର ଅବସ୍ଥିତି ଓ ଅବଦାନ ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଫଳତଃ

ବରିଷ୍ଠତା ତଥା ପରିଚିତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ପ୍ରମୁଖ ଆବିଷ୍କାରର ଶ୍ରେୟଃ 'ଲୋହମାନ୍' ଓ 'ଫିସ୍କେ'ଙ୍କ ନାମରେ ଗଲା । ସୁବ୍ବା ରୋ' କେବଳ ନେପଥ୍ୟନାୟକ ହୋଇ ରହିଗଲେ । ତା'ଛଡ଼ା ଫିସ୍କେ ହାର୍ଭାର୍ଡ୍ ପ୍ରଫେସର ପଦମଣ୍ଡନ କଲାପରେ କ୍ରିଏଟିନ୍ ଫସ୍‌ଫେଟ୍ ଓ ଏ.ଟି.ପି. ଉପରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଆଉ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ଫଳତଃ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଗବେଷଣାର ମୋଡ଼ ବଦଳି ଗଲା । ସମୟକ୍ରମେ ପ୍ରାୟ ୧୦ ବର୍ଷରୁ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏ.ଟି.ପି. ଅଣୁର ରାସାୟନିକ ଗଠନ ବିନ୍ୟାସ, କୃତ୍ରିମ ସଂଶ୍ଳେଷଣ ପଦ୍ଧତି ତଥା ତନ୍ତୁକୋଷରେ ଏହାର କ୍ରିୟା-ଅଭିକ୍ରିୟା ବିଷୟରେ ଚମକପ୍ରଦ ତଥ୍ୟମାନ ଉନ୍ମୋଚିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶେଷରେ ଜଣାଗଲା ଯେ, ଜୀବୀର ସର୍ବବିଧ ଜୈବିକ ଶକ୍ତିର ମୂଳାଧାର ହେଉଛି ଏହି ଏ.ଟି.ପି. ଅଣୁ । ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ତଥ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରିବାରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଫ୍ରିଜ୍ ଲିପ୍‌ମାନ୍ (Fritz Lipmann), ହର୍‌ମାନ୍ କାକାର୍ (Herman Kalckar) ଓ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର୍ ଟଡ୍ (Alexander Todd) ଆଦି ବୈଜ୍ଞାନିକ । ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ସାମଗ୍ରିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲିପ୍‌ମାନ୍ ଓ ଟଡ୍‌ଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମଧ୍ୟ ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସୁବ୍ବା ରୋ' ସେତେବେଳକୁ ଦିବଂଗତ ହୋଇ ସାରିଥିଲେ ।

ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ (ଜନ୍ମ ୧୨ ଜାନୁଆରୀ ୧୮୯୫, ମୃତ୍ୟୁ ୮ ଅଗଷ୍ଟ ୧୯୪୮) ପରେ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ସାମୟିକ ଚାପା ଗୁଞ୍ଜରଣ ଶୁଣା ଯାଇଥିଲା । 'ତାଙ୍କୁ କ'ଣ ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯାଇ ପାରିନଥାନ୍ତା ?' ମେଡ଼ିସିନ୍ / ଶରୀର ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଁ ନୋବେଲ୍ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଷ୍ଟକ୍‌ହୋମ୍‌ସ୍ଥ କାରୋଲିନ୍‌ସ୍କା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ (Karolinska Institute) ନିଜ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ କକ୍ଷରେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କର ଏକ ଆଲୋକଚିତ୍ର ସ୍ଥାନିତ କରିଥିଲେ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଚାଶ ଦଶକରେ ତାହା ଦେଖି ଅନ୍ୟ ନୋବେଲ୍ ବିଜେତାମାନେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍‌ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଥିବା ଜର୍ଜ ହଚିଙ୍ଗସ୍ (ଯେ କି ଜେର୍‌ଟ୍ରୁଡ୍ ଇଲିଅନ୍ ଓ ଜେମ୍‌ସ ବ୍ଲାକ୍‌ଙ୍କ ସହ ୧୯୮୮ ମସିହାରେ ମେଡ଼ିସିନ୍ ନୋବେଲ୍ ବିଜେତା ହୋଇଥିଲେ) ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ଥରେ କହିପକାଇ ଥିଲେ - ''ପ୍ରଥମେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିବା କେତେକ ନିଉକ୍ଲିଓଟାଇଡ୍ କେବଳ ଫିସ୍କେଙ୍କ ଅବହେଳା ଯୋଗୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁନରାବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ଚମକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଯଦି ଫିସ୍କେ ଅଧସ୍ତନ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ କୃତିକୁ ଯଥା ସମୟରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିବାର ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କୁ ଦେଇଥାଆନ୍ତେ...!!!''

ବହୁ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିବେଶ, ଭାଗ୍ୟର ବିଡ଼ମ୍ବନା ତଥା ସୀମିତ ଜୀବନକାଳ ଯୋଗୁଁ ଡା. ସୁବ୍ବା ରୋ' ହୁଏତ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଜାତୀୟ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମ୍ମାନ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଏପରିକି ଆମ ଦେଶରେ ମଧ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀରେ ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ଡାକଟିକେଟ୍ ପ୍ରଚଳନ କରିବା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ନାହିଁ । ଆମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତୀୟ ସମ୍ମାନ 'ଭାରତରତ୍ନ' ମରଣୋତ୍ତର କାଳରେ ଏକାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲାବେଳେ ସୁବ୍ବା ରୋ'ଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ତତଃ ତାହା ମଧ କାହିଁକି କରାନଗଲା, ଏହା ଭାବିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ଯେ, ଜୈବ ରସାୟନ ଓ ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଅବଦାନ ତାଙ୍କୁ କାଳଜୟୀ କରି ରଖିଥିବ । କାରଣ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଭାବିତ ଭେଷଜୀୟ ଉତ୍ପାଦମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାରା ବିଶ୍ୱର କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଥିବେ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର

ଜୈବ ରସାୟନରେ ଗବେଷଣା କରି ଯଦି କେହି ଭାରତର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ପାରିଛନ୍ତି ଓ ଯାହାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଯୋଗୁଁ ଭାରତ ଆଜି ପୃଥିବୀର ବହୁ ଦେଶରେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିଛି, ତେବେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଭାରତର ଏହି ଅମର ସନ୍ତାନ ୰ଅଧ୍ୟାପକ ଡଃ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ ।

୧୯୪୫ ମସିହା । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମରର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ପରିସମାପ୍ତି ହେବା ପରେ ଲେଖକ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରୁ ବି.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କରି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପଢ଼ିବାପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜର ଖ୍ୟାତି ସେତେବେଳେ ସାରା ଭାରତରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏମ. ଏସ୍‌ସି. ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧେ ପଢ଼ନ୍ତି ଏହି ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ, ଆଉଅଧେ ପଢ଼ନ୍ତି ୟୁନିଭରସିଟି ସାଇନ୍‌ସ କଲେଜରେ । ସପ୍ତାହରେ ତିନିଦିନ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ କ୍ଲାସ ହୁଏ ଓ ଆଉ ତିନିଦିନ ଇଉନିଭରସିଟି କଲେଜରେ କ୍ଲାସ ହୁଏ । ଉଭୟ କଲେଜର ପିଲାଏ ସାଥୀହୋଇ ତିନିଦିନ ଲେଖାଏଁ ଏହି ଦୁଇଟି କଲେଜରେ ପଢ଼ନ୍ତି । ନାମ ଲେଖାଇ ସାରିବା ପରେ ଦିନେ ଲେଖକ ଇଉନିଭରସିଟି ସାଇନ୍‌ସ କଲେଜକୁ ଗଲେ; ସେଠାରେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ଥାଏ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଡକ୍ଟର ଜେ.ସି. ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କୁ ଭେଟିବାପାଇଁ ସେଦିନ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସେତେବେଳେ ଉଦୀୟମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଯେତେବେଳେ ଭେଟ ହୁଏ, ତାଙ୍କର ସେ ଯେଉଁ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ସ୍ୱାଗତ ତାହା କେବେ ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ ।

ଓଡିଶାର ଛାତ୍ରଭାବରେ ତାଙ୍କର ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅପରିସୀମ। ଲେଖକଙ୍କୁ ରେଭେନସା କଲେଜର ଛାତ୍ର ବୋଲି ଜାଣି ସାରିବା ପରେ ହଠାତ୍ ପଚାରିଲେ, "ତୁମେ ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଜାଣ ?"

ଲେଖକ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, "ମୁଁ ହେଉଛି ତାଙ୍କ ଛାତ୍ର । ତାଙ୍କରି ଠାରୁ ଜୈବରସାୟନ ପଢା ଆରମ୍ଭ କରି ଆସିଛି ଆପଣମାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ।"

ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଛାତ୍ର ବୋଲି ଜାଣି ସେ ଆହୁରି ଖୁସି ହୋଇଗଲେ । ଲେଖକଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, " ତୁମେ ଜାଣ; ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମୋର ସହପାଠୀ । ଆମେ ଦୁହେଁ ଏକା ଶ୍ରେଣୀରେ ଏହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପଢୁଥିଲୁ । ଏକା ବର୍ଷ ଆମେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲୁ ଏହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ । ସେ ଗଲେ ଓଡ଼ିଶା, ଆଉ ମୁଁ ରହିଲି ଏଠି । ଛାତ୍ର ଭାବରେ ସେ ଥିଲେ ଅତି ମେଧାବୀ ।

ବଡ ଖୁସି ଲଗିଲା ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି । ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ଯେଉଁ ଭକ୍ତି ଥିଲା, ତାହା ବହୁଗୁଣରେ ବଢିଗଲା ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କ ଗୁଣାବଳୀ ଓ ପ୍ରଶସ୍ତିଶୁଣି । ପରେ କେତେଥର ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଖାଲି ସହପାଠୀ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସହିତ ଏକତ୍ର ସେ ଗବେଷଣା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଯେଉଁଦିନ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ ଆମର ପୂଜ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧ ୧ ୯ ୨ ୩ ମସିହାରେ ଆମେରିକାର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ରସାୟନ ପତ୍ରିକା ଆମେରିକାନ୍ କେମିକାଲ ସୋସାଇଟି ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା, ସେଦିନ ଲେଖକଙ୍କ ବିସ୍ମୟର ସୀମା ରହିଲାନି । ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ଓ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ ସେତେବେଳେ ଭାରତର ସୁବିଖ୍ୟାତ ଜୈବ ରସାୟନବିଦ୍ ଅଧ୍ୟାପକ ରସିକଲାଲ ଦତ୍ତଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିଲେ । ବଡ ଇଛା ହେଲା ସେହି ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେଖିବାପାଇଁ । ଲାଇବ୍ରେରୀକୁ ଯାଇ ସେହି ମସିହାର ଆମେରିକାନ୍ ରାସାୟନିକ ସମିତିର ପତ୍ରିକା ଦେଖିଲି । ବଡ ଚମତ୍କାର ସେ ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧଟି । ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଏତେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ, ଏହା ଦେଖି ଲେଖକଙ୍କର ତାଙ୍କପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବହୁଗୁଣ ବଢିଗଲା । ବଡ ଦୁଃଖ ହେଲା, କଲିକତା ନ ଆସିଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଏହି ବିରାଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅବଦାନ କଥା ଓଡ଼ିଶାରେ କେହି ଜାଣି ନଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଅଧ୍ୟାପକ ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଓଡ଼ିଶାପ୍ରତି ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଓଡିଆ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଶେଷ ଆକର୍ଷଣ ଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ଭାବରେ ସେ ସର୍ବଦା ପରିଚିତ ଥିଲେ । କଲିକତାର ବନ୍ଧୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଅନୁରାଗ ବା ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ଏହି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର କମ୍ ପରିଚୟ ଦିଏ ନାହିଁ ।

ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ୧୮୯୬ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବରମାସ ୧୫ ତାରିଖ ଦିନ ଅବିଭକ୍ତ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ଢାକା ଜିଲ୍ଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗଳାଦେଶର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପିତା ହେଉଛନ୍ତି ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ମାତା ଜ୍ଞାନଦା ଦେବୀ । ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ ଜଳପାଇଗୁଡ଼ିଠାରେ । ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ସେ ଜଳପାଇଗୁଡି ଜିଲାସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ମେଟ୍ରିକୁଲେଶନ୍ ପାଶ୍ କରି ବୃତ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ତତ୍‌ପରେ ସେ କଲିକତାର ସିଟି କଲେଜରୁ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲେ । ତତ୍‌ପରେ ସେ ବି.ଏସ୍‌ସି. ପଢିଲେ କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ । ସେ ସେଠାରୁ ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅନର୍ସ ସହିତ ବି.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ସେ ସାରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ । ଭାରତର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ରସାୟନବିତ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ଜନୈକ ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ।

ଯୁବକ ଅବସ୍ଥାରେ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜରେ ପଢୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ ସେ ଗବେଷଣାପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ଅନୁରାଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କଲେଜର ତତ୍‌କାଳୀନ ଜୈବ ରସାୟନ ଅଧ୍ୟାପକ ରସିକଲାଲ ଦତ୍ତଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଓଡିଶାର ବରେଣ୍ୟ ୰ଅଧ୍ୟାପକ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଭାବରେ ରସିକଲାଲ ଦତ୍ତଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ନାଇଟ୍ରୋ-ମେଟା କ୍ରେସଲର ବିସ୍ଫୋରଣ ଉତ୍ତାପ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କ ଗବେଷଣା ସେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହୋଇଥିଲା ।

ତତ୍‌ପରେ ୧୯୨୦ ମସିହାରେ ନୂଆ ହୋଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଇଉନିଭରସିଟି ସାଇନ୍‌ସ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରଫୁଲଚନ୍ଦ୍ର ମିତ୍ରଙ୍କ ଗବେଷଣା ଛାତ୍ର ଭାବରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେଠାରେ ଚାରିବର୍ଷ ଗବେଷଣା କରି ୧୯୨୪ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଡି. ଏସ୍‌ସି. ଉପାଧି ଅର୍ଜନ କଲେ । ତାଙ୍କର

ଗବେଷଣା ଏତେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେହି ଗବେଷଣା ଲବ୍ଧ ଫଳକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ପରେ ଭିଟାମିନ ବି- କମ୍ପ୍ଲେକ୍ସ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ, ଭିଟାମିନ ବି -୬ ସଂଶ୍ଳେଷିତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସେ ପ୍ରେମଚାନ୍ଦ ରାୟଚାନ୍ଦ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସିପ୍ ସମ୍ମାନ 'P.R.S.' ପାଇଲେ ଓ ସେଥିସହ ମୋଆତ୍ ପଦକ। ୧୯୨୩ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗବେଷକ ଭାବରେ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ପଦକ ପାଇଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ପଦକପ୍ରାପ୍ତ ଗବେଷକ ।

୧୯୨୫ ମସିହାରେ ସେ ପାଲିତ୍ ବୃତ୍ତି ପାଇ ବିଦେଶଯାତ୍ରା କଲେ । ସେ ଯାଇ ଲଣ୍ଡନସ୍ଥିତ ଇଂଲଣ୍ଡର ସୁବିଖ୍ୟାତ୍ ଇମ୍ପେରିଆଲ କଲେଜରେ ଯୋଗଦେଲେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଅଧ୍ୟାପକ ଥର୍ପଙ୍କ ଛାତ୍ର ଭାବରେ । ଏହିଠାରେ ସେ ତାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ବାଲବିଥାନୋ ଏସିଡ୍ ସଂଶ୍ଳେଷଣ କରି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜ୍ଜନ କଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଗବେଷଣା ଏବେ ବି ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପଢାଯାଉଛି । ତାଙ୍କର ଏହି ଗବେଷଣା ତାଙ୍କୁ ଏକ ଦକ୍ଷ ରସାୟନବିତ୍ ଭାବରେ ପରିଚିତ କରାଇଲା । ସେ ସେଥିଯୋଗୁ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଲଣ୍ଡନରୁ ଆସି ସ୍ୱିଜରଲାଣ୍ଡରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୁଜିସ୍କାଙ୍କ ସହିତ କିଛିଦିନ ଗବେଷଣା କଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୁଜିସ୍କା ପରେ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପରେ, ୧୯୩୦ ମସିହାରେ ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଭାରତକୁ ଫେରିଆସିଲେ । କଲିକତାସ୍ଥ ପୋଷ୍ଟଗ୍ରାଜୁଏଟ୍ ସାଇନ୍‌ସ କଲେଜରେ ଏକ ଗବେଷକ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ତାଙ୍କର ଏକ ଗବେଷକ ଛାତ୍ରଭାବରେ ଏହି ସମୟରେ ଯୋଗଦେଲେ ସୁରେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନଗୁପ୍ତ । ତାଙ୍କର ସହଯୋଗରେ ସେ ଆବିଷ୍କାର କଲେ ସୁବିଖ୍ୟାତ " ବର୍ଦ୍ଧନ-ସେନଗୁପ୍ତ ସଂଶ୍ଳେଷଣ" (Bardhan - Sengupta Synthesis) ଯାହା ପାଇଁକି ସେ ଆଜି ସାରା ପୃଥିବୀରେ ଅମର ହୋଇରହିଛନ୍ତି ।

୧୯୩୫ ମସିହାରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟଥର ପାଇଁ ପୁଣି ବିଦେଶ ଗଲେ । ସେ ଏଥର ଯାଇ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ପହଞ୍ଚିଲେ ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ, ଅଧ୍ୟାପକ ପାର୍କିନ ଜୁନିୟରଙ୍କଠାରେ । ବର୍ଦ୍ଧନ ଅକ୍‌ସଫୋର୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ପାର୍କିନ ଅସୁସ୍ଥ ହେଲେ ଓ ପରବର୍ଷ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସେଠାରୁ ଆସି ଯୋଗଦେଲେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥର୍ପ ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ରୋଜେନ୍‌ହାଇମ୍‌ଙ୍କ ସହକର୍ମୀ ଭାବରେ ।

ଡ. ବର୍ଦ୍ଧନ ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ଭାରତକୁ ଫେରିଆସି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରସାୟନ ବିଭାଗରେ ଲେକଚରର୍ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ସେହିଦିନଠାରୁ ଯୁବ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କୁ ଗବେଷଣା ଦିଗରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ। ୧୯୪୩ମସିହାରେ ଡ: ବର୍ଦ୍ଧନ ରିଡର ପଦକୁ ଓ ୧୯୪୬ ମସିହାରେ ପ୍ରଫେସର ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ ହେଲେ । ୧୯୬୦ ମସିହାରେ ସେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରସାୟନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ହେଲେ । ୧୯୫୫ ସେ ତୃତୀୟଥର ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ୟୁରୋପ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇ ଜୁରିଖରେ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ରୁଜିସ୍କାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ କିଛିଦିନ କଟାଇଥିଲେ । ଡ: ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଗବେଷଣା କାମ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଧରଣର। ହରମୋନ୍‌ସଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଟାରପିନଏଡ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିଛି ।

ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ, ସନ୍ଦର୍ଭ ଆଦି ସେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ବୈଜ୍ଞାନିକ ପତ୍ରପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଲଣ୍ଡନର କେମିକାଲ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଗବେଷଣାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଟ୍ରେନିଂ ପାଇ ବହୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗବେଷଣାଗାରର ଡିରେକ୍ଟର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେ କ'ଣ ଯେ ହୋଇଥିଲେ, ତା'ର କଳନା ନାହିଁ । ଭାରତର ବହୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତାଙ୍କ ଛାତ୍ରମାନେ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଦଖଲ କରି ବସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗବେଷଣା କରି ବିଂଶାଧିକ ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଡି.ଏସ୍‌ସି., ପିଏଚ୍.ଡି ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୬୧ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ୬୫ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦପ୍ତରରୁ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଚାକିରିରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇ ଦିଲ୍ଲୀ ଚାଲିଗଲେ । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ତିନିବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ୧୯୬୪ ମସିହା ଡିସେମ୍ବରମାସ ୨୩ ତାରିଖ ଦିନ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥ ବାସଭବନରେ ସେ ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାଇ କର୍ମ ତତ୍ପର ଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ ଖାଲି ଏକ ଆଦର୍ଶ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନ ଥିଲେ, ଏକ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟ । ତାଙ୍କ ଭଳି ଉଚ୍ଚ ଦକ୍ଷତା ସମ୍ପନ୍ନ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ଆମ ଦେଶରେ ବିରଳ । ସରଳ ଜୀବନଯାପନ ଓ ଉଚ୍ଚଚିନ୍ତା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଆଦର୍ଶ

ଥିଲା । ଏତେବଡ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ସରଳ ଜୀବନଯାପନକୁ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ସେ ଏତେ ସରଳ ଥିଲେ ଯେ ବିଳାସବ୍ୟସନକୁ ଖୁବ୍ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ । ଖଣ୍ଡିଏ ସାଧାରଣ ଧୋତି, ପଞ୍ଜାବି ଓ ଚଦର ଏବଂ କେନ୍‌ଭାସ୍ ଜୋତା ଥିଲା ତାଙ୍କ ନିତ୍ୟବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପୋଷାକ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାକୁ ଜୀବନର ବ୍ରତ ବୋଲି ଧରିଥିବାରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସେ ଅବିବାହିତ ରହିଥିଲେ । ସେ ଆଜୀବନ କୁମାର ଭାବରେ ଦିନ କଟାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଦିନକ ପାଇଁ ବିବାହ ବା ସାଂସାରିକ ବନ୍ଧନର ମୋହ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନଥିଲା । ପୂର୍ବ ବଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ପରେ ସେ ତତ୍‌କାଳୀନ ପୂର୍ବପାକିସ୍ତାନର ବହୁ ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଭାରତ ଭିତର ଅପେକ୍ଷା ଭାରତ ବାହାରେ ଅଧିକ । ଜୈବ ରସାୟନବିତ୍ ଭାବରେ ଭାରତ ବାହାରର କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯଦି କୌଣସି ଭାରତୀୟ ନାମ ସହିତ ପରିଚିତ, ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ହେଉଛନ୍ତି ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନ । ସେ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଭାରତ ବାହାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ବର୍ତ୍ତମାନର ବହୁ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ନାମ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରୁ ଅଧିକ ଉପରକୁ ଉଠି ନଥିଲା । ତାଙ୍କଭଳି ଉଚ୍ଚ ମାନର ଗବେଷଣା ଖୁବ୍ କମ୍ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଜୁଟିଛି ।

ପୃଥିବୀର ଯେତେ ବଡ ବଡ ଜୈବ ରସାୟନବିତ୍ ଭାରତ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାର ପରିଦର୍ଶନ ନକରି ଭାରତରୁ ବିଦାୟ ନିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ କଲିକତା ଗବେଷଣାଗାରକୁ କେତେ ନୋବେଲ୍ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ଯେ ଆସିଛନ୍ତି, ତା'ର କଳନା ନାହିଁ ।

ନିଜ ଜ୍ଞାନ ଗରିମାକୁ ବାହାରେ ଦେଖାଇ ହେବା ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ନଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ନିଜକୁ ସାଧାରଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂଗଠନଠାରୁ ଦୂରରେ ରଖୁଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘୃଣ୍ୟ ଦଳାଦଳି ଓ କ୍ଷମତା ରାଜନୀତି ଚାଲିଥିବାରୁ ସେଥିରେ ନିଜକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରିବାକୁ ଡ. ବର୍ଦ୍ଧନ ସର୍ବଦା ଘୃଣା କରୁଥିଲେ । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ ବହୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂଗଠନଠାରୁ ଦୂରରେ ଥିଲେ, ଏପରିକି ସେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସଠାରୁ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ଦୂରରେ ରଖିଥିଲେ ।

ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରତି ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କର ଅଗାଧ ସ୍ନେହ ଥିଲା। କଲିକତାକୁ ବୁଲିଗଲେ ବା କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷେ ଗଲେ ଡ. ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ ନ କରି ଲେଖକ ଫେରେ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଥର ଲେଖକ ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ବାସଭବନରେ ଆତିଥ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ । ଲେଖକର ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଡକ୍ଟର ବର୍ଦ୍ଧନ ସର୍ବଦା ଦୃଷ୍ଟି ରଖୁଥାନ୍ତି । ଗବେଷଣା ଭିତରେ ଲେଖକ କୌଣସି ସମ୍ମାନ ଅର୍ଜ୍ଜନ କଲେ, ସେ ଆଗ ଅଭିନନ୍ଦନ ନ ଜଣାଇ ରହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଲେଖକଙ୍କ ଜୀବନ ଉପରେ କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯଦି ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିଛନ୍ତି ତେବେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଡକ୍ଟର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଦ୍ଧନ । ଆଜି ସେ ଇହଧାମରେ ନ ଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଅଶେଷ ଗବେଷଣା ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଜରିଆରେ ସେ ଅମର ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବିୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଜୈବ - ରସାୟନ ଜଗତର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ ଯେ ହରାଇଛି ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେନି ।

ସାଲିମ୍ ଅଲୀ

ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ

କିଏ ସେହି ସାଲିମ୍ ଅଲୀ ? ଅଲୀସାହେବଙ୍କ ମୁଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ କହନ୍ତି, "ଅଲୀଙ୍କର ନାକଟା ଦେଖିଲେ ମୋତେ କୋଚିଲାଖାଇ ଚଢ଼େଇର ଥଣ୍ଟ ଦେଖିଲାଭଳି ଲାଗେ। ତାଙ୍କର ବଡ଼ ବଡ଼ କାନଦୁଇଟା ତ ଠିକ୍ ଚଢ଼େଇର ଡେଣା ପରି । ବେଳେବେଳେ ଏମିତି ଲାଗେ ସତେଯେପରି ସେ ଗୋଟିଏ ନାଚୁଣୀ ପକ୍ଷୀ । କାରଣ ନାଚୁଣୀ ପକ୍ଷୀ ଭଳି ସେ ସଦାଚଞ୍ଚଳ ଓ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିବାଜ୍ ।"

୧୮୯୬ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ୧୨ ତାରିଖରେ ସାଲିମ୍ ମୋଇଜୁଦ୍ଦିନ୍ ଅବ୍ଦୁଲ୍ ଅଲୀଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଏକ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ପରିବାରର ଦାୟାଦ ସେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ନେଇ କୌଣସି ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ କି ବୁଦିବୁଦିକିଆ ଗଛଥିବା ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାନ୍ତର ଭିତରେ ଏକୁଟିଆ ଛାଡ଼ି ଦେଇଆସିଲେ ସେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଖୁସି ହେବେ । କାରଣ "ବିଜନତା" ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମୋହ ବଡ଼ ପ୍ରବଳ ।

ପକ୍ଷୀଜଗତ ସହ ସତେ ଯେମିତି ସେ ଏକୀଭୂତ, ଏକାତ୍ମା । ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଭଳି ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଗତିବିଧିଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୁଅନ୍ତି । ଦେଶାନ୍ତରବାସୀ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଭଳି ବର୍ଷର କେଉଁ ସମୟରେ କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯିବାକୁ ହେବ, ତା' ସେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବସନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ତା'ର ଭୀତିପ୍ରଦ ରୂପ, ତା'ର ରହସ୍ୟସମ୍ଭାରରେ ସେ ଆତ୍ମହରା ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ।

ସାଲିମ୍ ଅଲୀ ବଡ଼ ଭଦ୍ର ଓ ବିନୟୀ । ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏଇ ଦୁଇଟି ଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ହେବା ସର୍ବାଦୌ ଆବଶ୍ୟକ । ଅଲୀଙ୍କ ମତରେ ପକ୍ଷୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଆନ୍ତରିକତା ସହକାରେ ନିୟୋଜିତ ରହିଲେ ମଣିଷ, 'ମଣିଷ'

ପାଲଟିଯିବ । ବାୟାଚଢ଼େଇର କି ଦର୍ଜି ଚଢ଼େଇର ବସା ତିଆରି କାରିଗରି ଦେଖିଲେ ଜଣେ ଯତ୍ନଶୀଳ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ହେବାକୁ ନ ଶିଖି ଆଉ କ'ଣ ବା ଶିଖିବ ?

ସାମାନ୍ୟ ଘରଚଟିଆଟିଏ । ଦଧୀଚିଭଳି ପ୍ରାଣଦାନ କରି ସମଗ୍ର ପକ୍ଷୀକୁଳର ନିରାପତ୍ତା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଲା ସେ । ନଅବର୍ଷ ବୟସ୍କ ବାଳକ ସାଲିମ୍‌ର ବାଟୁଳିଖଡ଼ା ମାଡ଼ରେ ମରିପଡ଼ିଲା ଘରଚଟିଆଟି । ସାଲିମର ମନରେ ଆସିଥିଲା ଅନୁତାପ । ଦାଦା ତା'ର ଆଣିଦେଲେ ସମାଧାନ । ଘରଚଟିଆଟିକୁ ନେଇ ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତି (Bombay Natural Histroy Society) ସାହାଯ୍ୟରେ ତା'ର ଜାତି ପ୍ରଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିବରଣୀ ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ସେ ସାଲିମ୍‌କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ବାସ୍ ସେତିକି । ସେଇ ଘଟଣାଟି ହିଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମୋଡ଼ ବଦଳାଇଦେଲା । ସମିତି ପକ୍ଷରୁ ସଂଗୃହୀତ ଜୀବନ୍ତ ଓ ମୃତ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଲେ । ପ୍ରକୃତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ଏକ ସମ୍ୟକ୍ ଆଭାସ ପାଇଲେ ସେ ସେଠାରୁ । ପୁଣି ମନରେ ଅନୁତାପ ଆସିଲା; ବୁଦା ଉହାଡ଼ରେ ଫୁଟୁରୁ ଫୁଟୁରୁ ଡେଇଁ ପୋକଯୋକ ଖୋଜିବାରେ ରତ ରହିଥିବା ପକ୍ଷୀ ଯେତେ ଆନନ୍ଦ ଆଣିଦେବ, ତା'କୁ ଧରିଆଣି ପିଞ୍ଜରାବନ୍ଧ କରିଦେଲେ ବା ବାଟୁଳିଖଡ଼ା ମାରି ତା'ର ପ୍ରାଣ ନେଇଗଲେ ସେ ଆନନ୍ଦର ଧାରା ଶୁଖିଯିବନି କି ? ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସାଲିମ ଅଲୀଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରେମ ଉଦ୍ରେକ କରିବାରେ ପ୍ରଥମ ତଥା ପ୍ରଧାନ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିକାଶ ସମିତିର ଅର୍ଥନୈତିକ ସେକ୍ରେଟାରୀ ମିଷ୍ଟର ମିଲ୍ଲାର୍ଡ଼ ।

ନଅବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାଲିମ ଅଲୀ ସ୍ଥାନୀୟ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପରେ ପଢ଼ିଲେ ବମ୍ବେର ସେଣ୍ଟ ଜେଭିୟର କଲେଜରେ । କିନ୍ତୁ ଗଣିତ, ଆଲଜେବ୍ରା ଇତ୍ୟାଦିର କଷଣରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଅଧାରୁ ପାଠପଢ଼ା ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ବର୍ମା (ଏବର ମିଆଁମାର); ଭାଇଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟରେ ସାମିଲ ହେବାପାଇଁ ।

ସେଠାରେ ରହିଥିଲେ ପାଖାପାଖି ଦଶବର୍ଷ । କିନ୍ତୁ କାମରୁ ଫୁରୁସତ ମିଳିବା ମାତ୍ରେ ସେ ସେଠାରେ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ୧୯୧୧ ରେ ଫେରିଆସି ସେଣ୍ଟ ଜେଭିୟର୍ କଲେଜରୁ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ ବି.ଏ. ପାସ୍ କରିଥିଲେ ସେ । ଫାଦର୍ ବ୍ଲାର୍ଟରଙ୍କ ସୁପାରିସକ୍ରମେ ପ୍ରିନ୍ସ ଅଫ୍ ୱେଲ୍ସ ସଂଗ୍ରହାଳୟର 'ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସ' (Natural History) ବିଭାଗରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ସାଲିମ ଅଲୀ ।

୧୯୨୯-୩୦ ମସିହାରେ ବର୍ଲିନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ଯାଦୁଘରେ ଏର୍‌ଉଇନ୍ ଷ୍ଟ୍ରେସ୍‌ମ୍ୟାନ୍‌ଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ପକ୍ଷୀବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଲିମ୍ ପାଆନ୍ତି ସାଲିମ୍ ଅଲୀ । ସେଠାରୁ ଫେରି ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ବହୁ ଦୁର୍ଗମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ସେ ସେଠାକାର ପକ୍ଷୀଜଗତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋକପାତ କରନ୍ତି । ହିମାଳୟର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ, ସିକିମ୍, ଭୁଟାନ୍, ଅରୁଣାଚଳପ୍ରଦେଶ, ପଶ୍ଚିମ ତିବ୍ଦତ, ଆଫ୍‌ଗାନିସ୍ତାନ, ବ୍ରହ୍ମଦେଶ, ଏବକାର ମିଆଁମାର, ମାଳୟଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ଅଜଣା ତଥ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦିଅନ୍ତି ସେ ।

'ଭାରତୀୟ ପକ୍ଷୀକୁଳ' (The Book of Indian Birds), 'କଚ୍ଛର ପକ୍ଷୀ' (The Birds of Kutch), 'ଭାରତର ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ପକ୍ଷୀ', (Indian Hill Birds) 'ଟ୍ରାଭାଙ୍କୋର ଓ କୋଚିନ୍‌ର ପକ୍ଷୀ' (The Birds of Travancore & Kochin) (ଏଇ ପୁସ୍ତକ ପରେ 'କେରଳର ପକ୍ଷୀ' (The Birds of Kerala) ରୂପେ ନାମିତ), 'ସିକିମ୍‌ର ପକ୍ଷୀ' (The Birds of Sikim), 'ହିମାଳୟର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର ଗାଇଡ୍' (Field Guide to the Birds of the Eastern Himalayas) ଆଦି ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଣେତା ସେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଏସ୍. ଡିଲୋଁ ରିପ୍ଲେଙ୍କ ସହ ମିଶି ସେ 'ଭାରତୀୟ ଓ ପାକିସ୍ତାନୀ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାଧାରଣ ହ୍ୟାଣ୍ଡ୍‌ବୁକ୍ (Handbook of the Birds of India and Pakistan) ନାମକ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଉଭୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା, ପ୍ରଣୀତ 'ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଏକ ଚିତ୍ରିତ ଗାଇଡ୍' (A Pictorial Guide to the Birds of the Indian Subcontinent) ପୁସ୍ତକ ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଶତତମ ପୂର୍ତ୍ତି ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହେବା ଅବସରରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦିରା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ମୋଚିତ ହେଇଥିଲା ।

ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଶତାଧିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେଶ ବିଦେଶର ବହୁ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧାଦିରେ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ, ସେମାନଙ୍କର ବଂଶ, ଜାତି, ପ୍ରଜାତି ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଠିକ୍ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି ସେ । ସେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ବାର ଶହ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଏତେ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯିବା ବିରଳ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କିଏ ହୁଏତ ଭାରତର ସ୍ଥାୟୀ ବାସିନ୍ଦା, କିଏ ହୁଏତ ଯାଯାବର, ଶୀତକାଳଟି କଟାଇବା ପାଇଁ

ଏଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଶୀତାନ୍ତେ ପୁଣି ବାହୁଡ଼ି ଯାଆନ୍ତି ନିଜ ଦେଶକୁ । ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଆକାର, ବର୍ଣ୍ଣ, ଶରୀର ଗଠନ, ସ୍ୱଭାବ, ଆଚରଣ, ବାସସ୍ଥାନ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଣୟ, ପରସ୍ପରକୁ ତୁଷ୍ଟ କରିବାର ଧାରା, ନୀଡ଼ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ, ଶାବକ ପ୍ରତିପାଳନ; ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଖାଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ, ମଣିଷ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଓ ଦେଶାନ୍ତର ଗମନଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁଅଜଣା ତଥ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଛନ୍ତି ଡକ୍ଟର ଅଲୀ । ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ, ଜର୍ମାନ୍ ଆଦି ଦେଶର ବହୁଅନୁଷ୍ଠାନର ସମ୍ମାନିତ ସଭ୍ୟରୂପେ ଡକ୍ଟର ଅଲୀ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ବଣ୍ୟଜନ୍ତୁ ଓ ପ୍ରକୃତି ସଂରକ୍ଷଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଏକାଧିକ ଜାତୀୟ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଂସ୍ଥାର ସେ ସଭ୍ୟ । ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତିର ସେ ସଭାପତି ରହି ଆସିଥିଲେ ।

ପଦ୍ମଭୂଷଣ, ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ, ଜୟଗୋବିନ୍ଦ ଲ' ମେଡ଼ାଲ୍, ବ୍ରିଟିଶ୍ ପକ୍ଷୀବିଶେଷଜ୍ଞ ୟୁନିୟନ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ୟୁନିୟନ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ, ଜନ୍ ଫିଲିପ୍ସ୍ ସ୍ମୃତିପଦକ, ସୁନ୍ଦରଲାଲ ହୋରା ସ୍ମୃତିପଦକ, ପାଭ୍ଲୋଭସ୍କି ଶତବାର୍ଷିକୀ ସ୍ମୃତିପଦକ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭେଙ୍କଟରାମନ୍ ପଦକ, ବଙ୍ଗଳାଦେଶସ୍ଥ ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ, ନେଦରଲ୍ୟାଣ୍ଡର ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ Officer in the Order of the Golden Ark ସମ୍ମାନ, ଆଲିଗଡ଼, ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ଆନ୍ଧ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଡକ୍ଟର ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ ଉପାଧି, ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଠାକୁର ଫଳକ, ପଲ୍ ଗେଟି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ପୁରସ୍କାର, ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ (ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ) ସଂରକ୍ଷଣ ପୁରସ୍କାର, ଭାରତର ଜାତୀୟ ପ୍ରଫେସର୍ ଆଦି ପଦକ, ପୁରସ୍କାର ଓ ଉପାଧିଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କୁ ସଜେଇ ଦେଲେ ସେ ହୁଏତ ମୟୁର ଭଳି ଶୋଭନୀୟ ଓ ଏରା ଭଳି ଆକର୍ଷଣୀୟ ପ୍ରତିଭାତ ହେବେ ।

୧୮୮୩ ମସିହାରେ ପରିବେଶ ସଚେତନ କତିପୟ ଉତ୍ସାହୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ସାଲିମ୍ ଅଲୀଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରୂପେ ଅଧିକ ପରିଚିତ । ଏବେ ଏହାର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ୨୦୦୦ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ । ଏହାର ସଂଗ୍ରହାଳୟ ମଧ ସାରା ବିଶ୍ୱର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛି । ଏହି ସଂସଦର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଫଳରେ 'ଗିର୍'ର ସିଂହ, କଚ୍ଛର ଏରା, ଆସାମର ଗଣ୍ଡାଆଦି ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ବଂଶବୃଦ୍ଧି କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଧାରାର ମୁଖ୍ୟ ସଞ୍ଚାଳକ ଥିଲେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ସମ୍ପନ୍ନ ପକ୍ଷୀବିଜ୍ଞାନ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ସାଲିମ ଅଲୀ ।

୧୮୯୪ ମସିହା । ସେହି ବର୍ଷ ଏକ କୋଚିଲାଖାଇ ଚଢ଼େଇ ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତିର ପରିବାରଭୁକ୍ତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ତାର ନାମ ରଖାଯାଇଥିଲା 'ଉଇଲିୟମ୍' । ଦୀର୍ଘ ୨୬ ବର୍ଷ ଧରି ଉଇଲିୟମ୍ ସମିତିର ସଂଗ୍ରହାଳୟ ମଣ୍ଡନ କରୁଥିଲା । ସମିତିର ପରମ୍ପରାକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ସେ ମଧ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ରତୀ ରହିଥିଲା । ତା' ଆଡ଼କୁ ଟେନିସ୍ ବଲ୍‌ଟିଏ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ, ସେ ବଲଟିକୁ ଥଣ୍ଟରେ ଧରିନେବା ଦୃଶ୍ୟ ଥିଲା ସବୁଠାରୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ । ୧୯୨୦ ମସିହାରେ ଏକ ତାରକୁ ଗିଳିଦେବା ଫଳରେ ଉଇଲିୟମ୍‌ର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ । ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମିତିର ଇତିହାସରେ ଏହା ଥିଲା ସବୁଠାରୁ ବଳି ଦୁଃଖଦ ଘଟଣା । କୌଣସି ପ୍ରିୟପରିଜନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଅପେକ୍ଷା ଉଇଲିୟମର ମୃତ୍ୟୁ ଥିଲା ଅଧିକ ଶୋକାବହ । ତା' ପରେ ଏହା ସମିତିର ଶୁଭସଙ୍କେତ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ୧୯୩୨ ମସିହାରେ ଉଇଲିୟମ୍‌ର ଛବି ସମିତିର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା । ୧୯୬୫ ମସିହାରେ ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ଯେତେବେଳେ ବର୍ତ୍ତମାନର କୋଠିକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲା, ଉଇଲିୟମ୍‌ର ସ୍ମୃତିକୁ ଚିରଦିନ ଲାଗି ଜୀବିତ ରଖିବାପାଇଁ ଉକ୍ତ କୋଠିର ନାମକରଣ କରାଗଲା 'ହର୍ଣ୍ଣବିଲ୍ ହାଉସ୍' ବା 'କୋଚିଲାଖାଇ ଆବାସ' । ବମ୍ବେସ୍ଥ 'ପ୍ରିନ୍ସ ଅଫ୍ ୱେଲସ୍' ଯାଦୁ ଘରେ ଉଇଲିୟମ୍‌ର ମରଶରୀର ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ବମ୍ବେ ପ୍ରକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ସମତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଶତବାର୍ଷିକୀ ଉତ୍ସବ ଉପଲକ୍ଷେ ପ୍ରକାଶିତ ଡାକଟିକଟ୍‌ରେ ଉଇଲିୟମ୍ ସ୍ଥାନପାଇଛି । ଉଇଲିୟମ୍ ମରି ବି ଆଜି ଅମର ।

ସେ ଯାହାହେଉ ଅଲୀ ସାହେବ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଚରିତ୍ର । ସେ ପିଲାମାନଙ୍କ ନିକଟରେ 'ଚଢ଼େଇ ବୁଢ଼ା' ରୂପେ ପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ପରିବାରରେ ?

ପରିବାର ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଭୃକ୍ଷେପ ନଥିଲା ତାଙ୍କର । ପକ୍ଷୀବସା ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ବମ୍ବେର ପାଲି ହିଲ୍‌ସ୍ଥିତ ନିଜ 'ବାସ'ଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ବିହଙ୍ଗମାନଙ୍କର କୂଜନରେ ଆତ୍ମହରା ହୋଇ ପରିବାରର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର କୂଜନ ଶୁଣିବାରେ କି ତାଙ୍କୁ ଶୁଣେଇବାରେ ତାଙ୍କର ସମୟ ନଥିଲା । ତେବେ ସେ ଯେ ତାଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ନଥିଲେ; ତା' ନୁହେଁ । 'ତେହ୍‌ମିନା'ଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଲେ ସେ ତାଙ୍କର ଭାବାବେଶକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିପାରି ନଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ, 'ତେହ୍‌ମିନା ! ତମେ ହିଁ ଥିଲ ମୋର ପ୍ରେରଣାଦାତ୍ରୀ । ତମେ ହିଁ ମୋର ପଥପ୍ରଦର୍ଶିକା,

ତମେ ହିଁ ମୋର ବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ତମ ରୋଗଶଯ୍ୟା ପାଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହି ନ ପାରିଲେ ବି ଆଉ କେଉଁ ଅନାଥ ପକ୍ଷୀ ଛୁଆଟିକୁ ଆଉଁସି ତା' ଜୀବନ ବଞ୍ଚାଇବାରେ ହୁଏତ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଥିଲି । ତୁମ ଖାଦ୍ୟପେୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ କରିପାରିଥିଲେ ବି ଭୋକିଲା ବୁଲ୍‌ବୁଲ୍‌ଟିର ଥଣ୍ଟରେ ଖୁଦକଣାଟିଏ ଦେବାପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲି ତ !"

"ଥର୍ ମରୁଭୂମିରେ ସେଦିନ ବାହୁନୁଥିଲା 'ହୁକ୍‌ନା' । ତା'ର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ପତିକୁ ଆରବର ଶେଖ୍ ଗୁଳିକରି ମାରିଦେଲା । ହୁକ୍‌ନା ମାଂସରେ ସେ ମଣୋହି କରିବ । ହୁକ୍‌ନାର ବଂଶ ଯେ ବୁଡ଼ିବୁଡ଼ି ଆସୁଛି, ତା'ର ସେଥିପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନାହିଁ । ସହିପାରିଲିନି, ଦଉଡ଼ିଗଲି ସେଠାକୁ । ହୁକ୍‌ନା ପରିବାରକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଲି । ତାଙ୍କ ହେପାଜତ୍ ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କୁ ଗୁହାରି କଲି । ହୁକ୍‌ନା ପରିବାରର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ଏବେ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି ।

"ଲଦାଖରେ ମନମାରି ବସିଛି ସାରସ । ତା'ର ବଂଶ ବଢୁ ନାହିଁ । ଛିଡ଼ିଛିଡ଼ି ଆସୁଛି । ଜଗିରହିଲି ତା'ର ଅଣ୍ଡାକୁ । ଜଗିରହିଲି ତାକୁ । ତମକୁ ଜଗି ରହିଥିଲେ ସାରସ ପରା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ଲୋପ ପାଇଯାଇଥାନ୍ତା ।

"ହେଲେ, ତମେ କିନ୍ତୁ କେବେ ଆପତ୍ତି କରିନାହଁ, ଅଭିଯୋଗ ବାଢ଼ିନାହଁ । ମୋ' 'ଖିଆଲ୍' ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ତମେ ହୁଏତ ତମର ଖିଆଲ୍‌କୁ ସମାଧି ଦେଉଥିବ । ମୋର ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ନିଅ ତେହମିନା' ପକ୍ଷୀ ଜଗତର ଆଶିଷ ଘେନ ।" ତେହ୍‌ମିନା ଥିଲେ ସାଲିମ୍ ଅଲୀଙ୍କର ଆଦରଣୀୟା ସହଧର୍ମିଣୀ ।

x x x

ଆପଣମାନେ କ'ଣ କିଛି ଶୁଣି ପାରୁନାହାଁନ୍ତି ? ଏଇ, ଧୀରେ କାନପାତି ଶୁଣନ୍ତୁ —

'ହୁକ୍' - 'ହୁକ୍', 'ହୁକ୍' - 'ହୁକ୍', 'ହୁକ୍' - 'ହୁକ୍' ।

'ମେ-ଅ', 'ମେ-ଅ', 'ମେ-ଅ' ।

'ହ୍ୱିଇଚିଚି', 'ହ୍ୱିଇଚିଚି', 'ହ୍ୱିଇଚିଚି' ।

'ଟି-ଭର୍', 'ଟି-ଭର୍', 'ଟି-ଭର୍' ।

ଥର୍ ମରୁଭୂମିରୁ 'ହୁକ୍ ନା', ଶିମିଳିପାଳ ଜଙ୍ଗଲରୁ 'ମୟୂର', ହିମାଳୟ ପାଦଦେଶରୁ 'ରାମଗଙ୍ଗା' ଓ ବିନ୍ଧ୍ୟଗିରି ଚୂଡ଼ାରୁ 'ଭରତ ପକ୍ଷୀ — ସମସ୍ତଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଥିଲା ସେହି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର —

'ସାଲିମ୍ ଅଲୀ ଦୀର୍ଘାୟୁ ହୁଅ,
ପକ୍ଷୀ ସମାଜର ସଲାମ୍ ନିଅ ।'

ସାଲିମ୍ ଅଲୀ ୯୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୮୭ ମସିହା ଜୁନ୍ ୨୦ ତାରିଖରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । କୁହାଯାଏ ଯେ ଭାରତରେ ଏପରି କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ଯେଉଁଠି ତାଙ୍କ ରବର ଜୋତାର ଚିହ୍ନ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ବମ୍ବେଠାରେ ଏକ ପକ୍ଷୀବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାର ପରିକଳ୍ପନା ଥିଲା ତାଙ୍କର । କିନ୍ତୁ ତାହା ବାସ୍ତବରୂପ ନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ତେବେ ୧୯୮୯ ମସିହାରେ ପଣ୍ଡିଚେରୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି 'ସାଲିମ ଅଲୀ ସ୍କୁଲ୍ ଅଫ୍ ଇକୋଲୋଜି' ।

'ଫଲ୍ ଅଫ୍ ଏ ସ୍ପାରୋ' (Fall of a Sparrow) ହେଉଛି ସାଲିମ ଅଲୀଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନୀ ।

ସୁନ୍ଦରଲାଲ ହୋରା

- ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବସନ୍ତ କୁମାର ବେହୁରା

ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନବିତ୍‌ମାନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ମନେପଡେ ସାର ସୁନ୍ଦରଲାଲ୍ ହୋରାଙ୍କୁ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ମତ୍ସ୍ୟବିଜ୍ଞାନବିତ୍ । ସେ ୧୯୧୯ ମସିହାରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ 'ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ' ସର୍ଭେରେ ଜଣେ ଗବେଷକଭାବେ ଯୋଗଦେଇ ଶେଷରେ ତାର ଡାଇରେକ୍‌ଟର ଆସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୫ ସାଲରେ ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନ ଘଟେ । ୧୯୨୦ - ୧୯୫୫ - ଏହି ୩୬ ବର୍ଷର କର୍ମମୟ ଜୀବନରେ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ୨୭ଟି ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଅବଶ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ୧୯୫୬ ସାଲରେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଲେଖା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା, ସେସବୁ ଏହି ସଂଖ୍ୟାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଡାକଟିକଟ ସଂଗ୍ରହଠାରୁ ବନଶୀଖଡାରେ ମାଛ ମାରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାର କେତେ ସଉକ ଥାଏ । ଡକ୍ଟର ହୋରାଙ୍କର ସଉକ ଥିଲା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିବାରେ ।

୧୮୯୬ ସାଲରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ହୋଇଥିଲା ଜଳନ୍ଧର ଓ ଲାହୋରରେ । ଲାହୋର ସରକାରୀ କଲେଜରୁ ସେ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ ଏମ୍. ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ମହୀଲତା (ଜିଆ) ବିଶେଷଜ୍ଞ ଜର୍ଜ ଷ୍ଟିଭେନ୍‌ସନ୍ । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ହୋରା ଗୋଟିଏ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖିଥିଲେ । ତା'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା 'ଲାହୋରର ମତ୍ସ୍ୟ' । ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ସର୍ଭେର ତତ୍‌କାଳୀନ ଡାଇରେକ୍ଟର ଏମ୍. ଆନାନ୍‌ଡେଲ ଏହି ସନ୍ଦର୍ଭ ଦେଖି ଖୁବ୍ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ । ଏମ୍.ଏସସି. ପାଶ୍ ପରେ ସେ ଯଦି ଗବେଷକ ଭାବରେ ସର୍ଭେରେ ଯୋଗଦେଇ ତାଙ୍କୁ ମତ୍ସ୍ୟ ଗବେଷଣାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ତେବେ ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହେବେ ବୋଲି ଜଣାଇଥିଲେ ।

ହୋରାଙ୍କ ପିତାଥିଲେ ବାସ୍ତବବାଦୀ । ସେ ତାଙ୍କୁ ଚେତାଇ ଦେଇଥିଲେ, "ପୁଅରେ, ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ କଲେ ପେଟପୋଷା ହେବନାହିଁ । ପାଠଶେଷ କଲେ, ଏଥର ବ୍ୟବସାୟରେ ଯୋଗଦିଅ ।" ବାପାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ହୋରା ଯାଇ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ ସିମଳାରେ ।

ହେଲେ ବିହି ଯାହା ଲେଖିଛି ତାକୁ କେ କରିବ ଆନ ! ଅଧ୍ୟାପକ ଷ୍ଟିଭେନ୍‌ସନ୍ ଓ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ଡକ୍ଟର ଚଇନି ପ୍ରସାଦଙ୍କ ତାଡନା, ପରାମର୍ଶ ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ହୋରାଙ୍କ ଜୀବନ ଧାରାର ଦିଗ ବଦଳାଇଦେଲା । ସେ ବ୍ୟବସାୟ ଛାଡି କଲିକତା ଗଲେ ଓ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ସର୍ଭେରେ ଜଣେ ଗବେଷକ ଭାବରେ ୧ ୯ ୧ ୯ ସାଲରେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହି ସଂସ୍ଥାର ମୁଖ୍ୟ ଡକ୍‌ଟର ଆନାନ୍‌ଡେଲ ଥିଲେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷକ । ହୋରା ତାଙ୍କ ପାଖରେ କାମକରି ସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଓ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ । ୧ ୯ ୨ ୦ ସାଲରେ ହୋରାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହା ଆନାନ୍‌ଡେଲଙ୍କ ସହିତ ଯୁଗ୍ମନାମରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ବିଷୟବସ୍ତୁ 'ସିଷ୍ଟାନ୍‌ର ମତ୍ସ୍ୟକୁଳ'। କଥାଅଛି, ଯଦି ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ଶିଖିବାକୁ ଚାହଁ, ତେବେ ଗବେଷଣାଗାର ଛାଡି ଯାଅ ପ୍ରକୃତିର କୋଳକୁ, ତା'ର ଗନ୍ତାଘରକୁ । ହୋରା ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ ମଧୁର ଜଳର ମାଛ ସମ୍ବନ୍ଧରେ । ନଦୀ ପୋଖରୀରେ ମାଛମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣରେ ସେ ଥିଲେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ। ତାଙ୍କର ସଦାଜାଗ୍ରତ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ଆଖି ମାଛମାନଙ୍କର ଗତିବିଧିର ସାମାନ୍ୟତମ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଏଡାଇ ଯାଉନଥିଲା । ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ସେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେସବୁ ମଧୁର ଜଳର ମାଛକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି । ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର ପରିସର ହେଲା - ବର୍ଗୀକରଣ, ପ୍ରାଣିଭୂଗୋଳ, ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ, ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ, ଶରୀରକ୍ରିୟା ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନର ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବହୁ ଗବେଷଣା ମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଭାରତ ବ୍ୟତୀତ ଆଫଗାନିସ୍ତାନ, ଜର୍ମାନୀ, ମିଆଁମାର, ମାଳୟ, ଥାଇଲାଣ୍ଡ, ଚୀନ, ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ ଏବଂ ଇରାନର ମତ୍ସ୍ୟମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ବହୁ ନୂତନ ଜାତି ଓ ଅନେକ ନୂତନ ପ୍ରଜାତି (genus) ମାଛର ବର୍ଣ୍ଣନା ସେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତର ଖରସ୍ରୋତା ନଦୀରେ ସ୍ରୋତର ପ୍ରବାହରେ ପଥରରେ ଲାଖିରହିବା ପାଇଁ ମାଛ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରେ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋରା ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନମୂଳକ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ମାଳୟ ଉପଦ୍ୱୀପର ମଧୁର ଜଳରେ ଯେଉଁ ମାଛ ଦେଖାଯାନ୍ତି ସେଭଳି ମାଛ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପରେ । ଅଥଚ ଏ ଦୁଇ ଅଞ୍ଚଳର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଏମାନେ ଦେଖାଯାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହେଲା ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋରା ୧୯୩୭ ସାଲରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ପ୍ରତିପାଦନ କଲେ ଯେ, ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ କେନ୍ଦ୍ରଭାରତର ସାତପୁରା ପର୍ବତମାଳା ଦେଇ ଏହି ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିବ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ, କେବଳ ମଧୁର ଜଳୀୟ ମାଛ ପ୍ରତି ଏହା ଯେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ନୁହେଁ; ମାଳୟ ଉପଦ୍ୱୀପ ଓ ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପର ବୃକ୍ଷଲତା ଓ ପ୍ରାଣିକୁଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି ଏବଂ ତାଙ୍କର ମତବାଦ ଏ ସମସ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଏହା ହୋରାଙ୍କ 'ସାତପୁରା ମତବାଦ' ନାମରେ ପରିଚିତ । ୧୯୪୯ ସାଲରେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଅନୁଷ୍ଠାନ (National Institute of Science of India) ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ଅନେକ ନୂତନ ବିଷୟ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଲା । ସେ ଯାହାହେଉ ହୋରାଙ୍କ ସାତପୁରା ମତବାଦ ଏବେ ବି ବିବଦମାନ ଓ ଅମୀମାଂସିତ ଅଛି ।

ତରୁଣ ଗବେଷକମାନଙ୍କୁ ନାନାଭାବରେ ଉତ୍ସାହ ଦେବା ଓ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ହୋରାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଡଗୁଣ ଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କର ଏପରି ଦୁର୍ବଳତାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ଯେ ବେଳେ ବେଳେ ସେ ନିୟମ ବହିର୍ଭୂତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବସୁଥିଲେ ।

ଗବେଷଣାମୂଳକ ଲେଖା ପଠନ, ସଂଶୋଧନ ଆଦି କରିବାପାଇଁ ସେ ରେଲଗାଡିକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲାବେଳେ ରେଳ ଷ୍ଟେସନ ବିଶ୍ରାମାଗାରରେ ବସି ମନୋନିବେଶ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଘଟଣା ହୋଇଛି, ସେ ଏପରି ତନ୍ମୟ ହୋଇ କାମରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି ଯେ, ଗାଡି ଆସି ଛାଡିଲାପରେ ଚେନ ଟାଣି ଗାଡିକୁ ଅଟକାଇ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଗାଡିରେ ବସାଯାଏ ।

ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା ଲାଗି ହୋରା ବହୁ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ବଙ୍ଗଳା ସରକାରଙ୍କ ମତ୍ସ୍ୟ ବିଭାଗର ଡାଇରେକ୍ଟର ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେହି ପଦରୁ ଆସି ୧୯୪୭ ସାଲରେ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣୀ ବିଭାଗ ସର୍ଭେର ଡାଇରେକ୍ଟର ହେଲେ । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ବଙ୍ଗଳାର ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ତାଙ୍କୁ 'ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ମେଡାଲ' ଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୩-୫୪ ସାଲରେ ସେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ

କଂଗ୍ରେସର ସାଧାରଣ ସଭାପତିରୂପେ ସଭାମଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ସମିତିର ସେ ଜଣେ ସ୍ଥାପୟିତା ଓ ସମ୍ମାନନୀୟ ସଭ୍ୟ ଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୪୯ରୁ ୧୯୫୧ ସାଲଯାଏ ତହିଁର ସଭାପତି ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମିତିର 'ସାର ଡୋରାବ ଟାଟା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ' ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ସେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସ୍ଥା (National Institute of Science of India)ର ମଧ୍ୟ ସଭାପତି ଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଅବସାନ ଘଟିଲା ଡିସେମ୍ବର ୮, ୧୯୫୫ ସାଲରେ । ପ୍ରାଣିବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ତାଙ୍କୁ ଏବେବି ସ୍ମରଣ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ଗବେଷକ ଦେଖାଯାଇନାହାନ୍ତି ଏବଂ ସାମାନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧରୂପ ଦେବାକୁ ତାଙ୍କ ଭଳି ଲୋକ ବାହାରିନାହାନ୍ତି ।

ଇ. କେ. ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ୍

ଡାକ୍ତର ଅରୋ ବିଶ୍ୱବନ୍ଧ୍ୟ

କେରଳର ତେଲିଚେରୀଠାରେ ୧୮୯୭ ମସିହାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଇ.କେ. ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ । ତାଙ୍କ ପରିବାର ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ବେଶ୍ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ପନ୍ନ । ପିତା ଥିଲେ ମାଡ୍ରାସ୍ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସିରେ ସବ୍‌ଜଜ୍ । ଘରେ ୬ ଭାଇ, ପାଞ୍ଚ ଭଉଣୀ । ତେଲିଚେରୀରେ ସ୍କୁଲ୍ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରି ଆମ୍ମାଲ୍ ମାଡ୍ରାସ୍ (ଚେନ୍ନାଇ) ସ୍ଥିତ କୁଇନ୍ ମେରୀ କଲେଜରୁ ସ୍ନାତକ ଡିଗ୍ରୀ ଏବଂ ବମ୍ବେ (ମୁମ୍ବାଇ) ସ୍ଥିତ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରୁ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାରେ ଅନର୍ସ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ ମାଡ୍ରାସର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମହିଳା କଲେଜ୍‌ରେ ଅଧ୍ୟାପିକା ଭାବରେ ଯୋଗଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ଆମେରିକା ; ଆମେରିକାର ମିସିଗାନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ 'ବାର୍‌ବୋର୍ ସ୍କଲାର' ରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରି ୧୯୨୫ ମସିହାରେ ଲାଭ କରିଥିଲେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ । ତା'ପରେ ଫେରିଆସିଲେ ଭାରତ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମହିଳା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପନା କରିବା ଅବସରରେ 'ଓରିଏଣ୍ଟାଲ୍ ବାରବୋର୍ ଫେଲୋସିପ୍' ପାଇ ପୁଣି ଫେରିଗଲେ ମିସିଗ. ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ । ଏହି ଫେଲୋସିପ୍ ପାଇବାରେ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ । ସେଠାରେ ରହଣି କାଳରେ ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ସେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ । ଏହାପରେ ତ୍ରିଭାନ୍ଦ୍ରମ (ତିରୁବନନ୍ତପୁରମ୍)ରେ ଅବସ୍ଥିତ ମହାରାଜା ବିଜ୍ଞାନ କଲେଜ୍‌ରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଫେସର ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ମିଳିଲା । ଏହି ପଦବୀରେ ରହି ଏବଂ ୧୯୩୨ ରୁ ୧୯୩୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠାରେ ଅଧ୍ୟାପନା କରି ସେ ଚାଲିଗଲେ କୋଏମ୍ବାଟୁରସ୍ଥିତ ଆଖୁ ପ୍ରଜନନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ବା ସୁଗାର୍‌କେନ୍ ବ୍ରିଡ଼ିଙ୍ଗ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟକୁ । ସେଠାରେ ୧୯୩୪ ରୁ ୧୯୩୯ ମସିହା ଯାଏ ସେ ଜଣେ ଅନୁବଂଶ ବିଜ୍ଞାନୀ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହ କରି ଆସିଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଚାଲିଗଲେ ଲଣ୍ଡନ୍ । ଲଣ୍ଡନ୍‌ର ଜନ୍ ଇନେସ୍ ହର୍ଟିକଲ୍‌ଚରାଲ୍

ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁସନ୍‌ରେ ସହକାରୀ କୋଷିକା ବିଜ୍ଞାନୀ (ସାଇଟୋଲୋଜିଷ୍ଟ) ପଦବୀରେ ୧୯୪୦ ରୁ ୧୯୪୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହି ୧୯୪୫ ରୁ ୧୯୫୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଇସ୍‌ଲିଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ରୟାଲ୍ ହର୍ଟିକଲ୍‌ଚରାଲ୍ ସୋସାଇଟୀରେ କୋଷିକା ବିଜ୍ଞାନୀ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ, ୧୯୫୧ ମସିହାରେ, ତଦାନୀନ୍ତନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ୍ ନେହେରୁଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ ସେ ଭାରତକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଭାରତରେ 'ବଟାନିକାଲ ସର୍ଭେ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ' ବା ଭାରତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ସଂସ୍ଥାକୁ ପୁନର୍ଗଠନ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ଦିଆଗଲା ତାଙ୍କୁ । ଏହାପରଠାରୁ ସେ ହୋଇଗଲେ ସରକାରଙ୍କର ଜଣେ କର୍ମଚାରୀ ।

ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ପଦପଦବୀରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରି ଆଲାହାବାଦସ୍ଥିତ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ବୋଟାନିକାଲ୍ ଲାବୋରେଟୋରୀ ବା କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣାଗାରର ମୁଖ୍ୟ ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତା ହେଲେ ଆମ୍ମାଲ୍ । ଏହା ସାଙ୍ଗକୁ ଜାମ୍ମୁରେ ଅବସ୍ଥିତ ଆଞ୍ଚଳିକ ଗବେଷଣାଗାର ବା ରିଜିଓନାଲ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଲାବୋରେଟୋରୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ (ଅଫିସର ଅନ୍ ସ୍ପେଶିଆଲ୍ ଡ୍ୟୁଟି) ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ୧୯୭୦ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସେଣ୍ଟର୍ ଫର୍ ଆଡ୍‌ଭାନ୍ସଡ୍ ଷ୍ଟଡ଼ିରେ ଏମେରିଟସ୍ ପ୍ରଫେସର ପଦବୀରେ ଯୋଗ ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଆମ୍ମାଲ୍ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଟମ୍ବେସ୍ଥିତ ଭାଭା ପରମାଣୁ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରରେ । 'ସେଣ୍ଟର୍ ଫର୍ ଆଡଭାନ୍ସଡ୍ ଷ୍ଟଡ଼ି ଇନ୍ ବଟାନୀ'ର କ୍ଷେତ୍ର-ଗବେଷଣାଗାର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଚେନ୍ନାଇ ନିକଟସ୍ଥ ମଦୁରାଭୋୟାଲ୍ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ । ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ୍ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ୧୯୮୪ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗବେଷଣାରତ ରହି ଆସିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କୁ ୧୯୩୫ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଏକାଡ଼େମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ ଓ ୧୯୫୭ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ନେସନାଲ୍ ସାଇନ୍ସ ଏକାଡ଼େମୀର ଫେଲୋ ରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରାଯାଇଥିଲା । ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ମିସିଗାନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନଜନକ ଏଲ୍.ଏଲ୍.ଡ଼ି. ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ସମ୍ମାନରେ ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ ୧୯୫୭ ମସିହାରେ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ପରିବେଶ ଓ ଜଙ୍ଗଲ ମନ୍ତ୍ରାଳୟ ୨୦୦୦ ମସିହାରେ ଆମ୍ମାଲ୍‌ଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି

ଜୀବ ବର୍ଗୀକରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଜାତୀୟ ପୁରସ୍କାର (ନେସନାଲ୍ ଆୱାର୍ଡ଼ ଅଫ୍ ଟାକ୍ସୋନୋମି) ।

ଆମ୍ମାଲ୍ ପ୍ରଥମେ ଅଧ୍ୟାପନା ବୃତ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ଗବେଷଣାରେ । ମିସିଗାନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦୁଇଥରର ରହଣି କାଳରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାର କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରଟିରେ ସେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବେ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଗଲା । ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସେ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲେ କୋଷିକା ବିଜ୍ଞାନ ବା ସାଇଟୋଲୋଜି କ୍ଷେତ୍ରକୁ । ସେତେବେଳେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରଟି ବିଶେଷ ବିକାଶ ଲାଭ କରିନଥାଏ । ଗବେଷକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି କେନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ କୋଷିକାର ନ୍ୟଷ୍ଟି (ନ୍ୟୁକ୍ଲିୟସ୍) ଏବଂ ଗୁଣସୂତ୍ର (କ୍ରୋମୋଜୋମ୍) ଉପରେ । ତଥାପି ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ଦଶକଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ଅନୁବଂଶବିଜ୍ଞାନର ଉଷାକାଳ । ବିଶେଷକରି ଗହମ ଓ ଆଖୁ ଉପରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ଚାଲିଥିଲା ।

ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ କେଇ ଦଶନ୍ଧି ଭିତରେ ସି.ଏ. ବାର୍‌ବର ଏବଂ ଟି.ଏସ୍. ଭେଙ୍କଟରାମନ୍ କୋଏମ୍ବାଟୁର୍‌ରେ ଥିବା ଆଖୁ ପ୍ରଜନନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଆଖୁର ପ୍ରଜନନ ପାଇଁ ଗବେଷଣାର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । ଭେଙ୍କଟରାମନ୍ ଉଦ୍ଭାବନ କରିଥିଲେ ମରୁଡ଼ି ବିରୋଧୀ ତଥା ରୋଗ ବିରୋଧୀ ଏକ ନୂତନ ଜାତିର ଆଖୁ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ସେହି ଆଖୁକୁ 'କୋଏମ୍ବାଟୁର କେନ୍' ବା କୋ'୪୧୯ (Co419) ଭାବରେ ନାମିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଅଳ୍ପ ଦିନ ଭିତରେ ଏହା ଚାଷୀମାନଙ୍କଠାରେ ଆଦୃତି ଲାଭ କରି ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ଚାଷ କରାଗଲା । ଏପରିକି ଆଖୁ ଉତ୍ପାଦନକାରୀ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ।

ଠିକ୍ ଏହି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ସମୟରେ ଆମ୍ମାଲ୍ ତିରୁବନନ୍ତପୁରମ୍‌ରେ ନିଜର ଅଧ୍ୟାପନା ବୃତ୍ତିକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୋଏମ୍ବାଟୁରରେ ଆଖୁ ପ୍ରଜନନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବିକଶିତ କରାଇପାରିଥିଲେ କେତେକ ଆନ୍ତର୍ଜିନୀୟ ସଙ୍କର : ଆଖୁ ଓ ମକା, ଆଖୁ ଓ ଜନ୍‌ହା ବା ସୋର୍‌ଗମ୍, ଆଖୁ ଓ ଇମ୍ପେରାଟା (Saccharum x Imperata) ଏବଂ ଆଖୁ ଓ ଏରିଆନ୍ଥସ୍ (Saccharum x Erianthus) ମଧ୍ୟରେ ମିଳନ ଘଟାଇ ସେହିସବୁ ସଙ୍କର ଉଦ୍‌ଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ଆଖୁ, ଆଖୁ ଜାତୀୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘାସ ଓ ବାଉଁଶ ଇତ୍ୟାଦିର କୋଷିକୀୟ ଅନୁବଂଶ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଥିଲା ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ । କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମ୍ମାଲ୍‌ଙ୍କର ମୂଳଦୁଆ

ପଡ଼ିଥିଲା ସେହି ଆଖୁ ପ୍ରଜନନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ । ୧୯୩୯ ରୁ ୧୯୫୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କଟେଇଥିଲେ ଲଣ୍ଡନ୍‌ରେ । ସେଠାରେ ସେ ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ୟାନ ଉଦ୍ଭିଦ ବା ଗାର୍ଡ଼େନ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟର୍ ଗୁଣସୂତ୍ର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଉପରେ ବିଶେଷ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ଗୁଣସୂତ୍ରର ସଂଖ୍ୟା ତଥା ଗୁଣସୂତ୍ରଗୋଷ୍ଠୀ (ପ୍ଲଏଡ଼ି) ଉପରେ ସେ ଯେଉଁ ଅନୁଧ୍ୟାନମାନ କରିଥିଲେ ତାହା ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଉଦ୍ଭିଦର ବିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିପାରିଥିଲା । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସି.ଡ଼ି. ଡାର୍‌ଲିଙ୍ଗଟନ୍ (C. D. Darlington)ଙ୍କ ସହ ମିଶି ସେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ 'ଦ କ୍ରୋମୋଜୋମ୍ ଆଟ୍‌ଲାସ୍ ଅଫ୍ କଲ୍‌ଟିଭେଟେଡ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟ୍' ବା 'କୃଷି ଉପଯୋଗୀ ଉଦ୍ଭିଦଗୁଡ଼ିକର ଗୁଣସୂତ୍ର ମାନଚିତ୍ର ।' ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

ବହୁଗୁଣିତା ବା 'ପଲିପ୍ଲଏଡ଼ି' ଏବଂ ଉଦ୍ଭିଦର ବିବର୍ତ୍ତନ ସଂପର୍କରେ ସେ ଅନୁଧ୍ୟାନର ଯେଉଁ ମୂଳଦୁଆ ପକେଇଥିଲେ ତାହାର ଅଧିକତର ବିକାଶ କରେଇ ପାରିଥିଲେ ଭାରତରେ । ଭାରତରେ ଆଳୁ, ଦୁଦୁରା, ପୁଦିନା, ଓଲୁଅ, ଦେଶୀ ଆଳୁ, ଆଦି ଉଦ୍ଭିଦ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଅବ୍ୟାହତ ରହିଲା । ତାହାଛଡ଼ା ଅନେକ ଔଷଧୀୟ ଉଦ୍ଭିଦର ଗୁଣସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ସେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଯେତେ ସଂଖ୍ୟକ ଉଦ୍ଭିଦ ଉପରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ତାହା ଏତେ ଅଧିକ ଯେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା କଷ୍ଟକର ।

ଆମ୍ମାଲଙ୍କଠାରେ ଗବେଷଣା ଆଧାରିତ ଚିନ୍ତାଭାବନା ଥିଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୌଳିକ । ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ଯେ ଶୀତଳ ଏବଂ ଆର୍ଦ୍ର ଉତ୍ତରପୂର୍ବ ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଶୀତଳ ତଥା ଶୁଷ୍କ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ଉଦ୍ଭିଦ ଜାତିରେ ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ପଲିପ୍ଲଏଡ଼ି ବା ଗୁଣସୂତ୍ରର ବହୁଗୁଣିତା ହିଁ ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ସେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଉତ୍ତରପୂର୍ବ ଭାରତର ଉଦ୍ଭିଦରାଜିରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖା ଯାଉଛି ତାହା ଚୀନ୍ ଓ ମାଳୟରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ଉଦ୍ଭିଦର ପ୍ରାକୃତିକ ସଂକରୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଏବଂ ତାହା ହିଁ ଉଦ୍ଭିଦର ବିବିଧତା ପାଇଁ ଦାୟୀ ।

ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ଆମ୍ମାଲ ନିଜର ଗବେଷଣାକାର୍ଯ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତ ରଖିଥିଲେ । ବିଶେଷ କରି ଔଷଧୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ମାନବଜାତି ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ବା 'ଏଥ୍‌ନୋବୋଟାନୀ' ଉପରେ ହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା । ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଜାତୀୟ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ଆସୁଥିଲା ।

ମଦୁରାଭୋୟାଲ୍‌ସ୍ଥିତ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ର - ଗବେଷଣାଗାରରେ ସେ ରହୁଥିଲେ, ସେଠାରେ ବିକଶିତ କରାଇଥିଲେ ଏକ ଅତି ଉନ୍ନତ ଔଷଧୀୟ ଉଦ୍ଭିଦର ଉଦ୍ୟାନ । ଯଦିଓ କୋଷିକା ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରପ୍ରତି ସେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲେ, ଅନୁବଂଶ ବିଜ୍ଞାନ, ବିବର୍ତ୍ତନ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଦ୍ଭିଦ - ଭୂଗୋଳ ବା ଫାଇଟୋଜିଓଗ୍ରାଫି ଏବଂ ଏଥିନୋବୋଟାନୀ ଶାଖାରେ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ କିଛି ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ସେ ।

କହିବାକୁ ଗଲେ ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ ପିଲାବେଳୁ ଗଛଲତାଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଆଜୀବନ ସେମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ହିଁ ରହିଆସିଥିଲେ । କୃଷି ଉପଯୋଗୀ ଉଦ୍ଭିଦ, ଉଦ୍ୟାନ ଉପଯୋଗୀ ଉଦ୍ଭିଦ, ଔଷଧୀୟ ବୃକ୍ଷଲତା, ବଣ ଜଙ୍ଗଲରେ ବଣୁଆ ଭାବରେ ବଢ଼ିଆସୁଥିବା ଓ ଔଷଧଗୁଣ ବହନ କରିଥିବା ଗଛଲତା, ଆଦିବାସୀ ସଂପ୍ରଦାୟଙ୍କ ପରିଚିତ ଉଦ୍ଭିଦରାଜି - ସବୁକିଛି ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଆକର୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ର । ଯେଉଁ ଗଛଲତା ତାଙ୍କର ଆଖିରେ ପଡୁଥିଲା ତା' ବିଷୟରେ ସେ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଉଥିଲେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଗବେଷଣା । ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ ଥିବାବେଳେ ସେଠାକାର ବୃକ୍ଷଲତା ଓ ଭାରତକୁ ଫେରି ଆସିବାପରେ ଏଠାକାର ବୃକ୍ଷଲତା - ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କ ସହ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ଥିଲେ ଆମ୍ମାଲ୍ ।

ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ୍ ବିବାହ କରି ନଥିଲେ । ଉଚ୍ଚ ଚିନ୍ତନ ଓ ସରଳ ଜୀବନ ଯାପନର ପୂଜାରିଣୀ ଥିଲେ ସେ । ଚଳୁଥିଲେ ଅତି ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଭାବରେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ସେ ଥିଲେ ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଥିଲା ଦୁର୍ବିସହ । ତଥାପି ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଆଦୌ ଅବହେଳା କରିନଥିଲେ ।

ନିଜର ପରିଧାନ ଓ ଚଳଣିରେ ଆମ୍ମାଲ୍ ଥିଲେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାରତୀୟ । ଥିଲେ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର । ଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ । ସେ କାହାରି ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷା କରି ନଥିଲେ କି ପ୍ରଚାରଧର୍ମୀ ନଥିଲେ । ସମ୍ମାନ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆପଣା ଛାଏଁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲା । ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଏଲ୍.ଏଲ୍.ଡି. ଉପାଧି ଦେବା ଅବସରରେ ମିସିଗାନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଲେଖିଥିଲା, ''ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ୍ ଥିଲେ କଷ୍ଟସହିଷ୍ଣୁ, ଗବେଷଣାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ତ୍ରୁଟିଶୂନ୍ୟ ଓ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣରେ ସଚ୍ଚୋଟ । ଗବେଷଣାବ୍ରତୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଏକ ଆଦର୍ଶ ।''

ବାସ୍ତବରେ ଜାନକୀ ଆମ୍ମାଲ ଥିଲେ ନୀତିନିଷ୍ଠ ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ଅତିମାତ୍ରାରେ ଆସକ୍ତ । ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଅନୁକରଣୀୟ ।

କେ. ଏସ୍. କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର୍ କୁଳମଣି ସାମଲ

ତାଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ନାମ ସାର୍ କେ. ଏସ୍. । ପୁରା ନାମ ହେଲା କରିଆ ମାନିକମ୍ ଶ୍ରୀନିବାସ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ । ବାହାର ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତି, ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପଦାର୍ଥବିତ୍ । ସ୍ଫଟିକ, ତରଳ, ଆଲୋକ ବିଚ୍ଛୁରଣ, ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଅଣୁର ସାଜସଜ୍ଜା, ଧାତୁ ଓ ମିଶ୍ରଧାତୁ ଭିତରେ ଥିବା ଇଲେକ୍‌ଟ୍ରନ୍ ଗ୍ୟାସରେ ଶକ୍ତି ବିତରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ଗବେଷଣା କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିମିଶି ଚଳିଛନ୍ତି, ସେମାନେ କହନ୍ତି ସେ କେବଳ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନଥିଲେ; ଥିଲେ ଜଣେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତି । ସେ କ'ଣ ଜାଣି ନଥିଲେ ! ଇତିହାସ, ଦର୍ଶନ, ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ବିଷୟ ହେଲେ ବି ସେଥିରେ ଆଲୋଚନା କରି ପାରୁଥିଲେ ସେ ।

ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମଦିନରେ ଭାଷଣ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରାଗଲା । ସେ କହିଲେ, "କ୍ରିଷ୍ଣାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଯେତେଥର ଭେଟିଛି ସେତେଥର ତାଙ୍କଠାରୁ କିଛି ହେଲେ ନୂଆ କଥା ଶୁଣିଛି । ସେ କେବଳ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନୁହନ୍ତି, ଦେଶର ଜଣେ ସୁନାଗରିକ ଓ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ସମନ୍ୱିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଆଧାର ।"

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ସମ୍ପନ୍ନ ନେତା ଜବାହାରଲାଲ ନେହରୁଙ୍କୁ ଯିଏ ସବୁଥର କିଛି ନୂଆ ନୂଆ କଥା ଶୁଣାଉଥିଲେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ତାମିଲନାଡୁର ଗୋଟିଏ ଗାଁରେ । ଗାଁ ନାଁ ୱାଟରାପ୍, ଜିଲ୍ଲା - ତିରୁ ନେଲଭେଲି । ତାଙ୍କ ବାପା ଥିଲେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୃଷକ । ତାଙ୍କ ବାପା ତାମିଲ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭଲଭାବେ ଜାଣିଥିଲେ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ଓ ତୀର୍ଥ ଯାତ୍ରାରେ ଯିବାକୁ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ପୁଅଙ୍କ ଉପରେ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲା ।

କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍‌ଙ୍କୁ ଷାଠିଏ ପୂରିଲାବେଳେ ପଚରା ହେଲା ଆପଣ କ'ଣ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ? ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହିଥିଲେ — ତିନୋଟି ଟି (T), ଅର୍ଥାତ୍ ତାମିଲ (Tamil), ଟେନିସ (Tennis) ଓ ଭ୍ରମଣ (Travel) । ପହିଲୁ ପହିଲୁ ସେ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ପତ୍ରମାନ ତାମିଲରେ ଲେଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆମ ଜାତୀୟତାର ବିକାଶ ସହିତ ଭାରତୀୟ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି ଜଡ଼ିତ ।

ସାର୍ କେ. ଏସ୍. ଗାଁ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ଲେଖନ ଧରି ଦିନକୁ ୨/୩ ଖଣ୍ଡ ତାଳପତ୍ର ଲେଖୁଥିଲେ । ଏମିତି ଲେଖି ଲେଖି ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ବିରାଟ ପୋଥି ଲେଖିଥିଲେ । ସେଥିରେ ନକ୍ଷତ୍ର ପୁଞ୍ଜ ଓ ରାଶିର ଅବସ୍ଥାନ ଓ ସମୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅନେକ ସୂତ୍ର ରହିଥିଲା । ଗାଁ ସ୍କୁଲରୁ ପାଶ୍ କରି ସେ ଆମେରିକୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମଦୁରା କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲେ । ସେଠୁ ପାଶ୍ କଲାପରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ କଲେଜରେ ପଢ଼ି ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନରେ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ସେହି ମାନ୍ଦ୍ରାଜ କଲେଜରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଡିମୋନ୍‌ଷ୍ଟ୍ରେଟର ହେବା ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତି ମିଳିଲା ।

ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ କେତେ ମାସ ଅଧ୍ୟାପନା କଲାପରେ ତାଙ୍କ ନିଷ୍ଠା, ଆଗ୍ରହ ଓ ଦକ୍ଷତା ଦ୍ୱାରା ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଆପଣାର କରିନେଲେ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ବିରତିବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ବିଶ୍ରାମ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସନ୍ଦେହ ମୋଚନପାଇଁ ନାନା ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ଧରି ଛାତ୍ରମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରୁଣ୍ଡ ହେଲେ । ଗଣିତ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର କୌଣସି ବିଷୟ ଆଲୋଚନାରୁ ବାଦ୍ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ବକ୍ତୃତା କକ୍ଷ ଭରପୂର ହୋଇଗଲା । କେବଳ ସେଇ କଲେଜରୁ ନୁହେଁ, ପାଖଆଖ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଲେଜରୁ ଛାତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସି ଆଲୋଚନାରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଆନ୍ଧ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କଲେଜର ଜଣେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କହନ୍ତି — ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହର ନିୟମିତ ବକ୍ତୃତା ଅପେକ୍ଷା ସେ ସେହି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଆଲୋଚନାରୁ ଅଧିକ ଶିଖୁଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ ଏ ପୃଥିବୀରେ ଅନେକ ଲୋକ ବହୁତ କଥା ଜାଣନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସହଜ, ସରଳ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳଭାବେ ବୁଝେଇ ଜାଣନ୍ତି ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ । କେ. ଏସ୍. କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ଥିଲେ ସେପ୍ରକାର ଅଳ୍ପ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ।

ଆଉ ଥରକର ଘଟଣା । ୧୯୨୮ ମସିହା, ସେତେବେଳକୁ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ କଲିକତା ଆସିଲେଣି । ସାର ସି. ଭି. ରାମନ୍‌ଙ୍କର ସେ ଗବେଷଣା ସହଯୋଗୀ । ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ରାମନ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଉପରେ । ରାମନ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ କଳାକାର ହେଉଛନ୍ତି ଏହି କର୍ମଯୋଗୀ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ । ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଜର୍ମାନ ପ୍ରଫେସର ଏ. ସମରଫିଲ୍ଡ଼

ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ କଲିକତା ଆସିଥାନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ନୂତନ ହୋଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ତରଙ୍ଗ ଗତି ବିଜ୍ଞାନର ଆଧୁନିକ ବିକାଶ ଉପରେ ସେ ସାତଟି ବକ୍ତୃତା ପ୍ରଦାନ କଲେ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତାକୁ ପୁସ୍ତକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ନୂଆ ପାଠକୁ ଟିପିବ କିଏ ? କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ତାହାର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଲେ । ସେଇ ୭ଟି ବକ୍ତୃତା ସଙ୍ଗେ ସେ ଆଉ ପାଞ୍ଚଟି ବକ୍ତୃତାର ପାଠ ଯୋଖି ଦେଲେ । ସେଥିରେ ଥିବା ଗାଣିତିକ ପ୍ରମାଣମାନଙ୍କରେ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍‌ଙ୍କ ମୌଳିକତା ଫୁଟିଉଠୁଥିଲା । ବକ୍ତା ତାହାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ବହିରେ ସହଲେଖକ ରୂପେ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍‌ଙ୍କ ନାମ ଯୋଖିବାକୁ ସେ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ବିନୟୀ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ଏଥିପାଇଁ ରାଜିହେଲେ ନାହିଁ । ଏ ଯୁଗରେ ଏଭଳି ସୁଯୋଗ ହାତଛଡ଼ା କରିବାକୁ କେତେଜଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ ?

୧୯୨୯ ରୁ ୧୯୩୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ରିଡ଼ର ହୋଇଗଲେ । ସେଠି ଥାନ୍ତି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବୋଷ । ତାଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟର ସୁଯୋଗ ନେଇ ସେ ସ୍ଫଟିକ-ଚୁମ୍ବକତ୍ୱ ଉପରେ ଚମତ୍କାର ତଥ୍ୟମାନ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ସ୍ଫଟିକର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ଚୁମ୍ବକପ୍ରବଣତା ମାପି ସେଥିରୁ ଅଣୁ କିପରି ସଜା ହୋଇଛି ତାହା ଜାଣିବାର ଉପାୟ ବତାଇଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଆଧୁନିକ ସ୍ଫଟିକ-ଚୁମ୍ବକତ୍ୱ ଓ ଚୁମ୍ବକୀୟ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଭିତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଗଲା । ଗବେଷଣାରେ ତାଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଏପରି ପ୍ରସାର ଲାଭ କରୁଥିଲା ଯେ ସେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ବେଶୀ ଦିନ ରହିପାରୁନଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ସୁଯୋଗ ଦେଇ ନେଇଯିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଥିଲେ । ୧୯୩୩ରେ ସେ ପୁଣି କଲିକତାକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏଥରକ ସେ ମହେନ୍ଦ୍ର ଲାଲ ସରକାର-ଗବେଷଣା ପ୍ରଫେସର ହୋଇ ଆସିଲେ । ରେୟାର୍ ଯାର୍ଥ ମୌଳିକର ଲବଣଗୁଡ଼ିକରେ ଚୁମ୍ବକତ୍ୱ କିପରି ଜନ୍ମେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗବେଷଣା ପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଗ୍ରାଫାଇଟ୍ ଭିତରେ ଥିବା ଇଲେକଟ୍ରନ୍ ଗ୍ୟାସ ଭିତରେ ତାପ ଯୋଗାଇଲେ କିପରି ଶକ୍ତି ବିତରିତ ହୋଇଥାଏ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ମୌଳିକ ତଥ୍ୟ ସେ ଆବିଷ୍କାର କଲେ । ସେଠି ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ନରହୁଣୁ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ହେବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲା । ୧୯୪୨ ରୁ ୧୯୪୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ସେଠାରେ ରହି ଆଲୋକ, ରଞ୍ଜନ ରଶ୍ମି ଓ ଇଲେକ୍‌ଟ୍ରନର ବିଚ୍ଛୁରଣ, କ୍ୱାଣ୍ଟମତତ୍ତ୍ୱ, ତରଙ୍ଗ ଗତି ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପରିସଂଖ୍ୟାନୀୟ ତାପଗତି ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା । ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଜାତୀୟ ଗବେଷଣାଗାରମାନ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲା । ରାଜଧାନୀ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଲା ନ୍ୟାସନାଲ ଫିଜିକାଲ ଲାବୋରେଟରି । ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁଙ୍କ ପ୍ରିୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତି ସେଠାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ହେବାପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଆସିଲେ ।

ଗବେଷଣାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହି ମଧ୍ୟ ସେ ଯେତେ ସାହିତ୍ୟ ବହି ପଢ଼ିଥିଲେ ତାହା ଶୁଣିଲେ ଯେ କେହି ବିସ୍ମିତ ହେବ । ତାମିଲ ଓ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟତୀତ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ସେ ୱାଲଟର ସ୍କଟ୍, ଡିକେନ୍‌ସ, ଠାକ୍ ରି, ଷ୍ଟିଭେନ୍‌ସନ୍, ଡୁମାସ, ଭିକ୍ଟର ହ୍ୟୁଗୋ, କୋନାନ୍ ଡୟଲ୍, ସେକ୍‌ସପିୟର, ମିଲଟନ, ସେଲି, ସ୍ୱିଫଟ, ଆଡ଼ିସନ, ବୋସୱେଲ, ନିଉମ୍ୟାନ, ମାଥ୍ୟୁ ଆର୍ଣ୍ଣୋଲଡ଼, ୱାଲଟର ପେଟର, ଚାର୍ଲସ ଲ୍ୟାମ୍ବ, ଟଲଷ୍ଟୟ, ଇବସେନ, ବର୍ଣ୍ଣାଡ଼ ଶ, ହ୍ୱାଇଟହେଡ଼ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଲେଖା ପଢ଼ିଛନ୍ତି । ଏତେଆଡ଼େ ମନଦେଇ ସେ ଏତେ ଉନ୍ନତ ଧରଣର ଗବେଷଣା କିପରି କରିପାରିଲେ ବୋଲି କେହି ସହଜରେ ଭାବିପାରୁନଥିବେ । ସବୁ କଥା କ'ଣ ସର୍ବସାଧାରଣ କରିପାରନ୍ତି ? ଯେଉଁ କେତେଜଣ କରିପାରନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଆମେ କହିଥାଉ ଅସାଧାରଣ ବା ଯୋଗଜନ୍ମା । ଭୋରୁ ଉଠି, ରାସ୍ତାରେ ବୁଲାଚଲା କରି, ଥଣ୍ଡା ପାଣିରେ ଗାଧୋଇ ସକାଳ ଛଅଟା ବେଳକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କୁଆଡ଼େ ଯିବାକୁ ଥିଲେ ଦିନେ ଓଳିଏ ଆମେ ଏପରି କରୁ । ପ୍ରତିଦିନ ଘଣ୍ଟା କଣ୍ଟା ସଙ୍ଗରେ ତାଳଦେଇ ସେ ଏହିଭଳି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । ପୃଥିବୀର ବିଖ୍ୟାତ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାୟ ୧୫୦ଟି ଗବେଷଣା ପତ୍ର ଛପାଇଥିଲେ । ଏବେତ ଅନେକ ଗବେଷକ ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ଟପିବାକୁ ବସିଲେଣି । ସଂଖ୍ୟା ପଛରେ ସେମାନେ ଧାଇଁଛନ୍ତି । ସରକାରୀ ଯୋଜନା, କମିଶନଙ୍କ ଅନୁଦାନ ଓ ବିଦେଶୀ ଋଣ ସେମାନଙ୍କ ଗତିକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ ମଧ କରି ଲାଗିଛି । ଆଶଙ୍କା ହୁଏ; ଏମାନେ ଦୌଡ଼ରେ ଥକି ପଡ଼ିବେ । କାରଣ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ସୁନାମକୁ ପଛରେ ରଖି ସତର୍କତାର ସହିତ ଚାଲୁଥିଲେ, ଏମାନେ କିନ୍ତୁ ଅଣନିଃଶ୍ୱାସୀ ହୋଇ ସୁନାମ ପଛରେ ଧାଉଁଛନ୍ତି ।

ଜୀବନରେ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍ ବହୁବାର ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୪୦ ରେ ଏଫ.ଆର.ଏସ. ଉପାଧି ପାଇଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ସଭାପତି ହେଲେ । ୧୯୪୬ ରେ ସାର ଉପାଧି ପାଇଲେ । ୧୯୪୯ ରେ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ସାଧାରଣ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କଲେ । ୧୯୫୪ରେ ପଦ୍ମଭୂଷଣ ହେଲେ । ୧୯୬୧ ରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଭାଟନଗର ପୁରସ୍କାର

ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ୧୯୩୭ ରେ ଲର୍ଡ଼ ରଦରଫୋର୍ଡ଼ କେମ୍ବ୍ରିଜର କ୍ୟାଭେଣ୍ଡିସ୍ ଗବେଷଣାଗାରକୁ ଓ ସାର ଉଇଲିୟମ ବ୍ରାଗ ଲଣ୍ଡନର ରୟାଲ ଇନଷ୍ଟିଚ୍ୟୁସନ୍‌କୁ ବକ୍ତୃତା ଦେବାପାଇଁ କ୍ରିଷ୍ଣାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଉତ୍କର୍ଷ ସ୍ୱୀକାର କରି ଲିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ପଦକ ପ୍ରଦାନ କଲା । ୧୯୫୫ ରେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ନ୍ୟାସନାଲ ଏକାଡ଼େମି ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସରେ ବକ୍ତୃତା ଦେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ଏଭଳି ସୁଯୋଗ ଆଗରୁ କେବଳ ଲଣ୍ଡନର ରୟାଲ ସୋସାଇଟି, ରୟାଲ ନେଦରଲାଣ୍ଡସ ଏକାଡ଼େମି ଏବଂ ସ୍ୱେଡ଼ିସ ଏକାଡ଼େମିର ସଭାପତିମାନଙ୍କ ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା ।

ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ପତ୍ରମାନ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସହୋଇ ରହିଥିବ । ସେ ରାମନ୍‌ଙ୍କ ସହତ ମିଶି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ତରଳରେ କିପରି ଆଲୋକ ବିଚ୍ଛୁରଣ ହୁଏ ତାହା ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ସେହି ଫଳାଫଳଗୁଡ଼ିକ ରାମନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପଥ ସୁଗମ କଲା ଓ ତାହାର ଭିତ୍ତି ସୁଦୃଢ଼ କଲା । ଅଣୁର ସାଜସଜ୍ଜା ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଫଟିକ ଓ କେତେକ ଧାତବ ଲବଣ ମଧ୍ୟରେ କିପରି ଚୁମ୍ବକତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ଚୁମ୍ବକପ୍ରବଣତା ଭିନ୍ନ ହୁଏ ତାହା ସେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରାଫାଇଟ୍ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ପଦାର୍ଥକୁ ଉତ୍ତପ୍ତ କଲେ ସେଥିରେ ଉଷ୍ଣତା କିପରି ସଂଚାରିତ ହୁଏ ତାହା ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ସେଇ ତାପମାତ୍ରାର ସଂଚାର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସେଥିରୁ ଇଲେକଟ୍ରନ୍‌ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ଫର୍ମିଡ଼ିରାକ୍ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଅନୁସାରେ ଶକ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ତାହାର ଉପଯୁକ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାଢ଼ିଥିଲେ । ଏ.ବି. ଭାଟିଆଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ଧାତୁ ଓ ମିଶ୍ର ଧାତୁରେ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଗୁଣ ଉପାଦାନର ସାନ୍ଦ୍ରତା ଅନୁସାରେ କିପରି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ସହଯୋଗୀ ଗବେଷକ ଆର୍. ସୁନ୍ଦରାମ କହନ୍ତି — ଭ୍ରମଣ କଲାବେଳେ ସେ ଗବେଷଣା ଚିନ୍ତାରେ ମଜ୍ଜି ରହୁଥିଲେ । ଥରେ ବାଙ୍ଗାଲୋର ଯିବାପାଇଁ ବିମାନଘାଟିକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି । ମଟର ଗାଡ଼ିରେ ଗଲାବେଳେ ସୁନ୍ଦରାମ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଜଟିଳ ଗାମା ଓ ବିଟା ଫଳନ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ଆଲୋଚନା କଲେ । ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଛାଡ଼ିବାବେଳ ହେଲାରୁ ସେ ତାଙ୍କୁ କହିଗଲେ ଯେ ସେ ବାଟରେ ଏ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରି ଦେଖିବେ । ଠିକ୍ ବର୍ଷକ ପରେ ବମ୍ବେ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଗବେଷଣାଗାରରେ ଧାତୁଗୁଡ଼ିକର "ଫର୍ମିପୃଷ୍ଠ" ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ଆଲୋଚନା କଲେ । କହିଗଲେ ପରେ ଫେରିଲେ ଅଧିକ ଆଲୋଚନା କରିବେ । ଆଉ ସେ ଫେରିଲେ ନାହିଁ । ତୃତୀୟ ଥରପାଇଁ ତାଙ୍କର ହୃଦାଘାତ ହେଲା ।

ସେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଆଖି ବୁଜିଲେ । ଏକ ବିରାଟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଅବସାନ ହେଲା । ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଖବର କାଗଜରୁ ପଢ଼ି ମୁଁ କାନାଡ଼ାରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଏ.ବି. ଭାଟିଆଙ୍କୁ ଜଣାଇଲି । ଶୁଣିଲାମାତ୍ରେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଲୁହରେ ଛଳଛଳ ହୋଇଗଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ଭାଟିଆ ଭାରତ ତ୍ୟାଗ କରି କାନାଡ଼ାର ନାଗରିକତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଜଣେ ଶ୍ୱେତାଙ୍ଗିନୀଙ୍କ ସହ ସେଠି ସେ ଘର ସଂସାର କରିଛନ୍ତି । ଆଲବର୍ଟା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନାଗାରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ । ଭାରତ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କୌଣସି ମୋହ ମମତା ନାହିଁ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ସାର୍ କେ. ଏସ୍‌ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଖବର ପାଇ ସେ ଲୋତକ ସମ୍ବରଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଛାତ୍ର ସୁନ୍ଦରାମ କହନ୍ତି ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କଲାପରି ଯାବତୀୟ ମାନବିକ ଗୁଣ କ୍ରିଷ୍ଣାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ପୂରି ରହିଥିଲା । ସେ ଥିଲେ ବିନୟୀ, ସରଳ, ନିଷ୍କପଟ, ସ୍ନେହୀ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରାୟଣ । ଏକାଧାରରେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ନମ୍ର । ଯଥାର୍ଥରେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଗୁରୁ ।

ଭି.ଏନ୍. ଶିରୋଦକର

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ବାସନ୍ତୀ ବହିଦାର

ପ୍ରସୂତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀରୋଗ ଚିକିତ୍ସା କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ଶିରୋଦକର' ଏକ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ନାମ । ସେ ଭାରତର ଗୋଆସ୍ଥ ଶିରୋଦା ଠାରେ ୧୮୯୯ ମସିହା ଏପ୍ରିଲମାସ ୨୭ ତାରିଖ ଦିନ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୂରାନାମ ଥିଲା ଭିଥାଲରାଓ ନଗେଶ ଶିରୋଦକର । କିନ୍ତୁ ସେ, ଡଃ ଭି.ଏସ୍. ଶିରୋଦକର ନାମରେ ଅଧିକ ପରିଚିତ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ଠାରୁ ବୈଷୟିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ତାଙ୍କର ଥିଲା । ଏଣୁ ଆବଶ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାଗତ ଭିତ୍ତି ପରେ ଜଣେ ଡାକ୍ତର ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ ସେ ମୁମ୍ବାଇସ୍ଥ ଗ୍ରାଣ୍ଟ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ୧୯୨୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନରେ ସ୍ନାତକ ଉପାଧି ହାସଲ କରିଥିଲେ । ପରେ ପୁଣି ସେହି ଭେଷଜ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୯୨୭ ମସିହାରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପ୍ରସୂତି ବିଜ୍ଞାନରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଉପାଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପରେ ପରେ ସେ ବିଲାତ ଯାଇ ଲଣ୍ଡନସ୍ଥ ରୟାଲ କଲେଜ ଅଫ୍ ସର୍ଜନସ୍‌ରୁ ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଏଫ୍.ଆର୍.ସି.ଏସ୍. ଫେଲୋସିପ୍ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବିଲାତରେ ଫେଲୋସିପ୍ ପାଇବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର ଥିଲା । ଶିକ୍ଷାନବିଶ ହିସାବରେ ସେ ସଦା ନିରଳସ ଓ କର୍ମଠ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲେ । କଠିନ ପରିଶ୍ରମ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଦ୍ୱାରା ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଅବଧି ଭିତରେ ଅଧ୍ୟୟନ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ ଓ ସେହିଠାରେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଭିକ୍ଟରଲାକ୍ (Prof. Victorlack) ଓ ଜେ.ଡ଼ି. ମୁର୍ଦ୍ଧାକ (J.D. Murdak)ଙ୍କ ଭଳି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ସହ କାମ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ।

୧୯୩୫ ମସିହାରେ ସେ ବିଲାତରୁ ଫେରି ଆସିଲା ପରେ ଜାମସେଦ୍‌ଜୀ ଟାଟା କଲେଜ ଓ ଚିକିତ୍ସାଳୟ (J.J. Group of College & Hospital)ରେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ

ପ୍ରସୂତି ରୋଗ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେହିଠାରେ ହିଁ ସେ ତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବୃତ୍ତିର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ଉଦୀୟମାନ ଚିକିତ୍ସକ ରୂପେ ଓ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଅଧ୍ୟାପନା ଶୈଳୀ ଅଧ୍ୟାପନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଥିଲା ।

ରୋଗୀ ଚିକିତ୍ସା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ଓ କୁଶଳୀ ଚିକିତ୍ସକ ଓ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ବିଶେଷଜ୍ଞ ଭାବେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କ୍ରମେ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ଅମାୟିକ ବ୍ୟବହାର ଓ କର୍ମକୁଶଳତାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଇ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରୁ ବହୁ ଦୁରାଗ୍ରସ୍ତ ରୋଗୀ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ପାଇଁ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜେ. ଜେ. ଟାଟା ଶ୍ରେଣୀୟ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ତାଙ୍କ ନାମ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲା ।

ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ସେ ଜଣେ ଅମାୟିକ, ନମ୍ର, ଦରଦୀ ଚିକିତ୍ସକ ଭାବେ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିପାରିଲେ । ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ କେବେ ବି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଥିଲା । ଚିକିତ୍ସା ଓ ଗବେଷଣାକୁ ସେ ଜୀବନରେ ବ୍ରତ ଭଳି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅତି ଭଦ୍ର, ନମ୍ର, ମିଷ୍ଟଭାଷୀ, ପରଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡୁଥିବା ଦରଦୀ ଡଃ ଶିରୋଦକର ରୋଗୀମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଜଣେ ଦେବଦୂତ ଭଳି ଥିଲେ । କୁହାଯାଏ ତାଙ୍କର ହସ ହସ ନମନୀୟ କଥା ଓ କୋମଳ ସ୍ପର୍ଶ ରୋଗୀମାନଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବହୁମାତ୍ରାରେ ଲାଘବ କରୁଥିଲା ।

ଚିକିତ୍ସା ସମୟ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେ ବିଜ୍ଞାନାଗାରରେ ରୋଗ ଓ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ସତତ ବ୍ରତୀ ରହୁଥିଲେ । ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ସେ ବହୁ ପ୍ରକାର ଅଭିନବ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ପ୍ରଣାଳୀ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳର ଆଦ୍ୟ ସମୟରେ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନ, ଆଜିପରି ଉତ୍କର୍ଷ ଲାଭ କରି ନଥିଲା । ଗର୍ଭବତୀ ମହିଳାମାନେ ପୁଷ୍ଟିକର ଖାଦ୍ୟ ଅଭାବର ଶିକାର ହେଉଥିଲେ । ଏଣୁ ଗର୍ଭାବସ୍ଥା ଜଟିଳ ହୋଇ ପଡୁଥିଲା । ଗର୍ଭସ୍ଥ ଭ୍ରୂଣ ଅକାଳରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ରକ୍ତସ୍ରାବ, ଅକାଳରେ ଗର୍ଭପାତ ଓ ଶିଶୁ ମୃତ୍ୟୁହାର ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଭୀତିପ୍ରଦ ଅବସ୍ଥାକୁ ବଢ଼ି ଚାଲିଥିଲା । ଏ ସମସ୍ତ ଦେଖି ଡଃ ଶିରୋଦକର ବହୁଳ ଭାବେ ମର୍ମାହତ ହେଉଥିଲେ ଓ ତା'ର ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ପୁଷ୍ଟିକର ଖାଦ୍ୟର ଅଭାବ ଓ

ରକ୍ତହୀନତା ତ ମହିଳାମାନଙ୍କର ଚିରସହଚର ଥିଲା । ତାହା ସହ ନିଜର ଅନୁଭୂତିଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନରୁ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ ଯେ ଜରାୟୁର ଅନ୍ତର୍ମୁଖର ଜନ୍ମଗତ ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ ଗର୍ଭାଧାନ ସମୟ ଗଡ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ଜନ୍ମଦ୍ୱାରର ସ୍ଥିରତା ବଜାୟ ରହିବା ସମ୍ଭବ ହେଉନାହିଁ । ଫଳରେ ଭ୍ରୂଣର ବହିର୍ଗମନ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇ ଗର୍ଭପାତ ହୋଇଯାଉଛି । ଏହି ଉପଲବ୍ଧି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଡଃ ଶିରୋଦକର ଏକ ଅଭିନବ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ଉଦ୍ଭାବନ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଅବଶେଷରେ ସେ ଏକ ଅସ୍ତ୍ରୋପ୍ରଚାର ପ୍ରଣାଳୀ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରି ସେଇ ଅଭାବକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କଲାଭଳି ଏକ ଅଭିନବ ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁସରଣ କଲେ । ସେଥିରେ ଜରାୟୁର ଗ୍ରୀବାରେ (cervix) ସାମାନ୍ୟତମ ଟିସୁ କ୍ଷୟ ନକରି ଏକ ବର୍ତ୍ତୁଳାକାରରେ ସୀବନ ବା ସୁଚର ଦେଇ ଅକ୍ଷମ ସର୍ଭିକ୍ସରେ ସ୍ଥିରତା ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଏହାକୁ ସେ ସର୍ଭାଇକାଲ ସାର୍କଲେଜ୍ (cervical circlase) ନାମରେ ନାମିତ କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଏହାକୁ "ଶିରୋଦକର୍ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର" ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଭଳି ପ୍ରକ୍ରିୟା ବା ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାରଗତ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀ କ୍ରମେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ବହୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପ୍ରସୂତି ରୋଗ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଅନୁସରଣ କରି ଖୁବ୍ ସୁଫଳ ଲାଭ କଲେ । ତଦାନୀନ୍ତନ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ପ୍ରେକ୍ଷାପଟରେ ଏ ପ୍ରଣାଳୀ ସମୟୋପଯୋଗୀ ହୋଇପାରିଥିଲା ଓ ସବୁ ଦେଶରେ ଆଦୃତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହି ସଫଳତା ପାଇଁ ଡଃ ଶିରୋଦକର ଦେଶବିଦେଶରୁ ବହୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା ଯେ ଡଃ ଶିରୋଦକର୍ ଅଙ୍ଗର ଟିସୁ ସଂରକ୍ଷଣକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ, ଟିସୁ ଯେତେ ସାମାନ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶରୀରରେ ଉପକାରକୁ ଆସିପାରେ । ଏଣୁ କାଟିଦେବା ବା ବିଦ୍ୟୁତ୍ କଟେରୀ (electric cautery) ଦ୍ୱାରା ପୋଡ଼ି ନଷ୍ଟ କରିଦେବା ସପକ୍ଷରେ ସେ ଆଦୌ ନଥିଲେ । ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଯେଉଁ ନଜିର ସୃଷ୍ଟି କଲେ, ତାକୁ ବିଶଦଭାବେ ବୁଝେଇବା ଓ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ସେ ଦେଶ ବିଦେଶକୁ ବହୁବାର ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥିଲେ ।

ଜାପାନ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ସେଠାରେ ସେ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଥିଲେ । ସେହିଭଳି ଜେନେଭାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରସୂତି ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସେ ବିଶେଷ ଭାବେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଉକ୍ତ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶଦ ଓ ସାରଗର୍ଭକ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ନିଉଜିଲ୍ୟାଣ୍ଡର

ରୟାଲ ଭିକ୍ଟୋରିଆ ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପ୍ରସୂତି ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କର ଉପକାର ପାଇଁ ଡଃ ଶିରୋଦକର ତାଙ୍କର ନବୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ବିଷୟରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ନିଜେ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦ ସେମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅବଦାନ ହେଲା ;

୧) ନିମ୍ନଗାମୀ ଜରାୟୁର ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାରଗତ ପ୍ରତିକାର ପ୍ରଣାଳୀରେ ସୁଧାର ଆଣିବା ।

୨) ଜନ୍ମଗତ ରୁଦ୍ଧ (blocked) ଫାଲୋପିଆନ୍ ଟିଉବ୍ ବା ଡିମ୍ବବାହୀ ନଳୀର ପ୍ରତିକାରଗତ ସଂଶୋଧନ (repair of blocked Fallopian tube) ଓ

୩) ଅସ୍ପଷ୍ଟ ବା ଅବିକଶିତ ଜନନ ଦ୍ୱାରର ପୁନର୍ଗଠନ ଆଦି କେତେକ ନବୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ସେ ଉଦ୍‌ଭାବନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏ ସମସ୍ତ ଗବେଷଣାଗତ କୃତିକୁ ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଶ ବିଦେଶର ବହୁ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ ।

ଭେଷଜ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଅଧ୍ୟାପନା, ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ସମୟରେ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବା ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବେଳେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପରିବାରରେ, ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଥୋପକଥନରେ ଏପରିକି ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଭାଷଣରେ ମଧ୍ୟ ସେ ତାଙ୍କର ମାତୃଭାଷା, 'କୋଙ୍କନୀ'ରେ କହୁଥିଲେ । ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଆନ୍ତରିକତା ଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ସେ ନିଜ ମାତୃଭାଷାରେ କବିତା ମଧ୍ୟ ଲେଖୁଥିଲେ । ନିଜ ସ୍ଥାନ ଓ ଭାଷା ପ୍ରୀତି, ଅମାୟିକ ଭାବ, ଆଚାରରେ ସ୍ୱଚ୍ଛତା ଓ ସରଳତା, ଭାବ ପ୍ରକାଶରେ ନମ୍ରତା ତାଙ୍କୁ ଆଧନୀନିର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଓ ଆଦୃତ କରିପାରିଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜନପ୍ରିୟ ମଣିଷଟିଏ ଥିଲେ ।

ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ଯେ ଧୀସମ୍ପନ୍ନ, ବିରାଟ ଓ ବିଶାଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ କିଛି ନା କିଛି କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଝଲକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଥାଏ । ଡଃ ଶିରୋଦକର ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନଥିଲେ । କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ଧରି ଘର୍ମଦ ପରିଶ୍ରମ ପରେ ଶାରୀରିକ ସହ ମାନସିକ ଚିତ୍ତବିନୋଦନର ଆବଶ୍ୟକତା ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ ।

ସେ ନିଜ ଭିତରେ ଜଣେ କଳାକାର ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞଙ୍କୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଅବସର ସମୟରେ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ତାଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଆମୋଦିତ କରୁଥିଲା । ସେହି କଳାପ୍ରେମୀ, ମହାନ୍ ଅମ୍ଳାନ ପ୍ରତିଭାଧାରୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉତ୍ତରଦାନକୁ ପଛରେ ପକାଇ ୧୯୭୧ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚମାସ ୭ ତାରିଖ ଦିନ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ ।

ଗବେଷଣାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ଓ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅତୁଳନୀୟ ଅବଦାନକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ତାଙ୍କୁ ବହୁ ସମ୍ମାନରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଇଥିଲା ଓ ସେ ଅନେକ ଉଚ୍ଚ ଓ ସମ୍ମାନଜନକ ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନରେ କେତେକ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା ।

୧) ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ସମ୍ମାନିତ ସ୍ତ୍ରୀରୋଗ ଓ ପ୍ରସୂତି ବିଶେଷଜ୍ଞ ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

୨) ଶାନ୍ତିଲାଲ୍ ସାହା ଗର୍ଭପାତ ସମିତିର ଜଣେ ସମ୍ମାନିତ ପ୍ରମୁଖ ସଭ୍ୟ ।

୩) ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପ୍ରସୂତି ବିଜ୍ଞାନରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରୟାଲ କଲେଜର ଜଣେ 'ଫେଲୋ' । ଏଭଳି ସମ୍ମାନ ପାଇବାରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ଥିଲେ ।

୪) ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ପ୍ୟାରିସ୍‌ରେ ଓ ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ନେପଲସ୍ (Naples) ଠାରେ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସମ୍ମିଳନୀକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଆମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ନବୀକରଣ ଅସ୍ତ୍ରୋପଚାର ପଦ୍ଧତି ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ସହ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ।

୫) ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ପଦ୍ମଭୂଷଣ ସମ୍ମାନ ଏବଂ ପରେ ପଦ୍ମବିଭୂଷଣ ସମ୍ମାନ ।

ସେ ଜଣେ ଯୋଗଜନ୍ମା ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଶେଷ କରି ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପ୍ରସୂତି ବିଜ୍ଞାନରେ ତାଙ୍କର ''ଅଭିନବ ନବୀକରଣ''ର ଅବଦାନ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ଅମ୍ଳାନ ସ୍ମାରକୀ ଆଙ୍କି ଦେଇଛି, ଯାହା ଚିରଦିନ ଅମ୍ଳାନ ରହିବ ଓ ଚିକିତ୍ସକ ପିଢ଼ିଙ୍କୁ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇଚାଲିବ ।

ବି. ଏନ୍. ପ୍ରସାଦ

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ପତି

ଭାରତର ଯେଉଁ କେତେକ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିଜର ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପକ ବି. ଏନ୍. ପ୍ରସାଦ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷବର୍ଷ, ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୯୯ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୨ ତାରିଖରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଆଜମଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ମହମ୍ମଦାବାଦ ନାମକ ଏକ ଅଖ୍ୟାତ ପଲ୍ଲୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ଓ ପାଟନା ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର 'ସ୍କୁଲ ଓ କଲେଜ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରି ୧୯୨୦ ମସିହାରେ ସେ ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ । ୧୯୨୦ ରେ ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଓ ୧୯୨୧ରେ ଶେଷଭାଗ ଏମ୍.ଏସସି. ପରୀକ୍ଷାରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହେବାର ଗୌରବ ଲାଭକଲେ । ଏହାପରେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକଆଡୁ ଚାକିରି ପାଇଁ ଡାକରା ଆସିଲା । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଅସୀମଜ୍ଞାନ ପିପାସା ଯୋଗୁ ସେ ଚାକିରି ନକରି ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ସେହି ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗଣିତ ବିଭାଗରେ ଜଣେ ଗବେଷକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଓ ଜ୍ଞାନ ଯୋଗୁଁ ମାତ୍ର ବର୍ଷକ ପରେ ସେହି ବିଭାଗରେ ସେ ସହକାରୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ମାତ୍ର ୨ ବର୍ଷ ପରେ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଚାଲିଗଲେ ଏବଂ ଚାକିରି କାଳର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ପାଇଁ ସେ ତାକୁ ହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ବାଛିନେଲେ । ମଝିରେ ମାତ୍ର ୨ ବର୍ଷ ପାଇଁ ପାଟନା ଯିବାଛଡ଼ା ୧୯୨୪ ମସିହାରୁ ୧୯୬୧ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସେହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଗଣିତ ବିଭାଗରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନଭାବରେ ସାଧନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ସାରା ଭାରତରେ ଏହି ବିଭାଗକୁ ଗୋଟିଏ ଉନ୍ନତ ବିଭାଗ ଭାବରେ ଗଢ଼ିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଭିତରେ ସେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗଣିତଜ୍ଞ ହିସାବରେ ନିଜକୁ ଦେଶ ଭିତରେ ଏବଂ ବାହାରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୨୯ ମସିହାରେ ସେ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଇୟୁରୋପର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ଗଣିତ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେ ଏଡ଼ିନ୍‌ବର୍ଗରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଗଣିତଜ୍ଞ ହ୍ୱିଟ୍‌କରଙ୍କ ସହିତ କିଛିକାଳ କାର୍ଯ୍ୟ କଲା ପରେ ଲିଭରପୁଲ୍‌ର ବିଖ୍ୟାତ ଗଣିତଜ୍ଞ ଟିଚ୍‌ମାର୍ଶଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଗଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରାୟ ଏକବର୍ଷ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେ ଲିଭରପୁଲ୍‌ରୁ ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପ୍ୟାରିସ୍‌ରେ ଅନେକ ବିଖ୍ୟାତ ଗଣିତଜ୍ଞ ଥାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଗବେଷଣା କରିବାପାଇଁ ପ୍ରବଳ ବାସନା ହେବାରୁ ସେ ସେହି ୧୯୩୧ ରେ ପ୍ୟାରିସ୍ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ମାତ୍ର ଏକବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱ ଯୋଗୁଁ ଫ୍ରାନ୍ସର ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଉପାଧି ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଲାଭ କଲେ ।

ଡକ୍ଟର ପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗବେଷଣା ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର Analysis, Theory of Functions, Fourier Series ଓ Dirichlet Series ଭଳି କେତେକ ମୌଳିକ ଓ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଦିଗଗୁଡ଼ିକରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ସେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଗଣିତଜ୍ଞ ହ୍ୱିଟ୍‌କରଙ୍କ ସହିତ କେତେକ Absolute Abel Summability Method ଭଳି ଏକ ନୂତନ ଗାଣିତିକ ପଦ୍ଧତିର ଉଦ୍ଭାବନ କରିଛନ୍ତି । ନିଜେ ଏକାକୀ କନ୍‌ଜୁଗେଟ୍ ସିରିଜ୍ ବାହାର କରିବାର ଏକ ନୂତନ ସୂତ୍ର ବାହାର କଲେ; ଯାହାଦ୍ୱାରା କି ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଅନାବିଷ୍କୃତ ଦିଗରେ ଗବେଷଣା କରିବାର ପଥ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାମୂଳକ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା, ଜର୍ମାନୀ, ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ଇଟାଲୀ ପ୍ରଭୃତି ପୃଥିବୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେଶମାନଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାରେ ଲାଗିଲା ଏବଂ ଇୟୁରୋପ ଓ ଆମେରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଗଣିତ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହେଲା ।

ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲାପରେ ୧୯୩୨ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ପ୍ରସାଦ ଭାରତ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ ସେହି ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେଇ ଗବେଷଣାରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଅତିବାହିତ କଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଓ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣାଜ୍ଞାନଯୋଗୁଁ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ଗଣିତ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. ଓ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ପ୍ରଭୃତି କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତାଙ୍କ ଗଣିତ ବିଭାଗ ଗୋଟିଏ "ଗବେଷଣା କଲେଜ" ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କଲା ।

ଗବେଷଣା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଜଣେ ଅତି ପ୍ରବୀଣ ଶିକ୍ଷକ ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ସାରା ଭାରତରେ ପରିଗଣିତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଛାତ୍ର ଦେଶ ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କଲେ । ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ଅଧ୍ୟାପକ ହିସାବରେ ସେ ଭାରତର ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରୁ ପରୀକ୍ଷକ, ବିଶେଷଜ୍ଞ ଓ ପ୍ରାର୍ଥୀ ମନୋନୟନ ପ୍ରଭୃତିରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ପଦବୀରେ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆୟାରଲାଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ, ଜର୍ମାନୀ, ବେଲ୍‌ଜିୟମ୍, ହଲାଣ୍ଡ, ନରୱେ, ସ୍ୱିଡ଼େନ୍, ଡେନ୍‌ମାର୍କ, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ, ଇଟାଲୀ, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଓ ମିଶର ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶକୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହେବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେଲେ । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଏକାଡ଼େମୀର ଜଣେ ସର୍ବପୁରାତନ ସଦସ୍ୟ ହିସାବରେ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ କମିଟିର ସଭ୍ୟ ଓ ପରେ ଏହାର ଉପସଭାପତି ଓ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ଆଲ୍ଲାହାବାଦର ଗଣିତ ପରିଷଦର ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସଭାପତି ଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ଗଣିତ ପରିଷଦର ସଭାପତି ହେଲେ । ଭାରତ ଓ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତିନିଧି ହିସାବରେ ସେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମିଳନୀମାନଙ୍କରେ ଭାଗ ନେଇଛନ୍ତି । ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଭାରତ ମହାସାଗରୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ପରିଷଦରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ସେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ହିସାବରେ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ମଣ୍ଟେଭିଡ଼ୋଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଅଷ୍ଟମ ୟୁନେସ୍କୋ (UNESCO)ର ସାଧାରଣ ଅଧିବେଶନରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୫୮ ମସିହାରେ ଗ୍ଲାସଗୋଠାରେ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ନିମନ୍ତେ ହୋଇଥିବା ବ୍ରିଟିଶ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରିଷଦର ଏକଶତବିଂଶତି ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୬୫ ମସିହାରେ ମଧ୍ୟ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏହି ସମ୍ମିଳନୀର ଏକଶତ ସପ୍ତବିଂଶତି ଅଧିବେଶନରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସେହିଠାରୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ନରୱେ, ସ୍ୱିଡ଼େନ୍, ଡେନ୍‌ମାର୍କ ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଭାଷଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଗଣିତ ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଶାଖାର ସେ ୧୯୫୨ ରୁ ୧୯୫୫ ଓ ୧୯୫୮ ରୁ ୧୯୬୧ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୬ ବର୍ଷକାଳ ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ଏହାର ସଭାପତି ଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରତିଭାଯୋଗୁଁ ସେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ତରରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଦବୀ ଏଫ୍.ଏନ୍.ଏ. ଓ ଏଫ୍.ଏନ୍.ଏ. ଏସ୍‌ସି. ପାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନଯୋଗୁଁ ୧୯୬୩ ମସିହାର ଗଣତନ୍ତ୍ର ଦିବସରେ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ତାଙ୍କୁ "ପଦ୍ମଭୂଷଣ" ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ତାର ପରବର୍ଷ, ୧୯୬୪ ମସିହାରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହିସାବରେ ସେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ରାଜ୍ୟସଭାକୁ ସଦସ୍ୟ ରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପକ୍ଷରେ ଏହାଠାରୁ ଆଉ ଅଧିକ କ'ଣ ଆଶା କରାଯାଇପାରେ ।

ଦେଶ ଓ ବିଦେଶରୁ ବହୁ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ଏହି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସ ୧୯୬୬ ମସିହାରେ ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଏହାର ତ୍ରିପଞ୍ଚାଶତ୍ (53rd) ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତି ରୂପେ ବରଣ କରି ତାଙ୍କୁ ଶେଷ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ଗୌରବ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା । କାରଣ ଏହି ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିବାର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ଏହି ମହାନ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ଘଟିଲା । ଏହି କୃତବିଦ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ଗବେଷଣା ନିଷ୍ଠା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବା ବିଧେୟ ।

ଥିରୁଭେଙ୍କଟ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସେଶାଦ୍ରି

ଡକ୍ଟର ସୁବାସିନୀ ଲେଙ୍କା

ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅବଦାନପାଇଁ ଯେଉଁମାନେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ଏବଂ ପୂଜିତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିରୁଭେଙ୍କଟ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସେଶାଦ୍ରି (T. R. Seshadri) ଅନ୍ୟତମ । ପ୍ରାକୃତିକ ଦ୍ରବ୍ୟ (Natural Product) ଉପରେ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଖ୍ୟାତ । ଟି.ଆର୍. ସେଶାଦ୍ରି ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତ୍ରିଚିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଛୋଟ ସହର କୁଲିତାଇଆଇ (Kulitaiai)ରେ, ଫେବୃୟାରୀ ୩, ୧୯୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ସେ ତ୍ରିଚି ଓ ମନ୍ଦିର ସହର ଶ୍ରୀରଙ୍ଗାମ୍‌ରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରି ବି.ଏସ୍‌ସି. ଅନର୍ସ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ମାଡ୍ରାସସ୍ଥ (ଏବର ଚେନାଇ) ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବି.ଏସ୍‌ସି. ଓ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଖୁବ୍ କମ୍ ବୟସରୁ ସେ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ଥିବାରୁ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପରେ ତାଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପକ ବି.ବି. ଢେ ଗବେଷଣା କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାରରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ ।

୧୯୨୭ ମସିହାରେ ସେଶାଦ୍ରି ମାଲେରିଆ ରୋଗର ଔଷଧ ଏବଂ ଆନ୍ଥୋସିଆନିନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ଆମେରିକାର ମାଞ୍ଚେଷ୍ଟର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସାର୍ ରବର୍ଟ ରବିନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ସହ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲାପରେ ଗ୍ଲାସ୍‌ଗୋ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ଫ୍ରିଟ୍‌ଜ ପ୍ରେଗଲଙ୍କଠାରୁ ଜୈବିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ ବା ଅର୍ଗାନିକ ମାଇକ୍ରୋଆନାଲିସିସ୍ ଉପରେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଜି. ବାରଗରଙ୍କ ସହିତ ଆଲ୍‌କାଲଏଡ୍ ରେଟ୍ରୋସିନ୍ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ସେଶାଦ୍ରି ଭାରତ ଫେରିଆସିଥିଲେ ୧୯୩୦ ମସିହାରେ । କୋଇମ୍ବାଟୋରରେ ଉଦ୍ଭିଦ ରସାୟନ ବା ପ୍ଲାଣ୍ଟ କେମିଷ୍ଟ୍ରୀ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ୧୯୩୪ ମସିହାରେ ସେ ଆନ୍ଧ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେଇ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସଂପନ୍ନ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଫ୍ଲାଭୋନୋଏଡ୍ (Flavonoids) ଉପରେ ଗବେଷଣା

କରାଯାଉଥିଲା । ତପ୍ରରେ ସେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହେଲେ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସଂପନ୍ନ ସାର୍ ମାଓରିକ୍ ଗ୍ୱେର୍ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ତାଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷାକରି ସେ ହେଲେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ । ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ ଭିତରେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଅର୍ଥରେ ସେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଗବେଷଣାଗାର ସ୍ଥାପନ କଲେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ । ସେଠାରେ ମୁଖ୍ୟ ଗବେଷଣା ଥିଲା ଟର୍‌ପେନଏଡ୍, ଆଲ୍‌କାଲଏଡ୍ ଏବଂ କୁଇନୋନୋଏଡ୍ ଉପରେ । ୭ ବର୍ଷ ଧରି ହୃଦ୍‌ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ନେବା ପରେ ମଧ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସଂପନ୍ନ ଏମିରିଟସ୍ ପ୍ରଫେସର ହିସାବରେ ୧୯୭୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗବେଷଣାରତ ଥିଲେ । ତପ୍ରରେ ୩ ବର୍ଷ ଧରି ହୃଦ୍‌ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ଥାଇ ମଧ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ରାଜନୀତିରେ ମଧ ଭାଗ ନେଇଥିଲେ ।

ଫୁଲର ବିଭିନ୍ନ ରଂଗ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ରାଣୀକ୍ଷେତ, ହାଇଦ୍ରାବାଦ ଏବଂ ଦାର୍ଜିଲିଂ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରୁ ରଙ୍ଗିନ ଫୁଲମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ତା'ର ରଙ୍ଗ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକାରେ ସେ ବର୍ମାର (ଏବର ମିଆଁମାର) ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ ଉପରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଫୁଲର ନାମକରଣ କରିବାରେ ସେ ଧୁରନ୍ଧର ଥିଲେ । ତା'ର ଉଦାହରଣ ମିଳେ ଭାରତୀୟ ପଳାଶ ଫୁଲରୁ । ସେ ପଳାଶ ଫୁଲର ନାମ ପାଲାସିଟ୍ରିନ୍ ବୋଲି ନାମିତ କରିଥିଲେ । ସେଶାଦ୍ରି ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିଥିଲେ ୧୯୬୭ ରେ । ତାଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣରେ ସେ ଦେଶର ସମୃଦ୍ଧିରେ ଗବେଷଣା ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାଦାନ ସହିତ ଏହି ଦୁଇଟି କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ପାଇଁ ସେ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋଭାବରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ ସେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଆଧାତ୍ମିକତା ଦୁଇଟି ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବରେ ଜଡ଼ିତ । ମାନବ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଏ ଦୁଇଟି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗବେଷଣାକୁ ତନ୍ନତନ୍ନ କରି ଜାଣିବା, ମିଳିତଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଏବଂ ଠିକ୍ ଫଳାଫଳକୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଶେଷ ଗବେଷଣା ସ୍ପେକ୍ଟ୍ରୋସ୍କୋପିକ୍ ପଦ୍ଧତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା । ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ସେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ ଓ ୧୦୦୦ରୁ ଅଧିକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ ଓ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସ୍ଥାପିତ ଦୁଇଟି ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଗବେଷଣାଗାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଚିରପୂଜ୍ୟ ଏବଂ ଚିରନମସ୍ୟ । ୧୯୭୫ ମସିହାରେ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

କୋଲାଚାଲା ସୀତା ରାମାୟା

ଡକ୍ଟର ସୁବାସିନୀ ଲେଙ୍କା

କୋଲାଚାଲା ସୀତା ରାମାୟା (Kolachala Sita Ramayya) ଭାରତରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଆମେରିକାରେ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନରେ ତାଲିମପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ସୋଭିଏଟ୍ ଟ୍ୟାଙ୍କ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଇନ୍ଧନ (fuel) ଓ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ (lubricant) ଉପରେ ଗବେଷଣାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପରୀକ୍ଷାଗାରରେ ସେ ହଠାତ୍ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ଯେ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥରେ ଥିବା ଅଣୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆକର୍ଷଣ ତା'ର ମାଧ୍ୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏବଂ ଏହି ଆକର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ମାଧ୍ୟମର ଅବସ୍ଥା ବଦଳି ଯାଇଥାଏ । ଘରକୁ ଫେରି ସେ ନିଜ ମନକୁ ଆସିଥିବା କଥା ଗୋଟିଏ କାଗଜରେ ରେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ଆଙ୍କିଥିଲେ ଏବଂ କହିଥିଲେ ଯେ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ହେଉଛି ଏକପ୍ରକାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଅବସ୍ଥାର ପଦାର୍ଥ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଗାଣିତିକ ମଡ୍ରେଲ ତାଙ୍କର ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଦର୍ଶାଇ ପାରିନଥିଲା । ସୀତା ରାମାୟା ଓ ତତ୍କାଳୀନ ଗବେଷକମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ ମାଛମାନେ ଏକ୍ୱାରିୟମ ଭିତରେ ଗତି କରିବା ସମୟରେ ନିୟମିତ ବ୍ୟବଧାନରେ ଧକ୍କା ଲାଗି ଯାଆନ୍ତି, ସେହିଭଳି ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥରେ ଥିବା ଅଣୁ ଗତି କଲାବେଳେ ଧକ୍କା ଲାଗିଯାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅଣୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗତି ଆକର୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଛି । ତେଣୁ ମାଧ୍ୟମକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଏକ ନୂତନ ପରୀକ୍ଷା ପଦ୍ଧତିର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ବୋଲି ସେ ଭାବିଥିଲେ ଓ ଏହା ଉପରେ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ଥରେ ନିଜ ଘରର ଛାତ ଉପରେ ବାୟୁ ଆକ୍ରମଣ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ (air-raid warden) ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଯୋଡ଼ାଏ ଚିମୁଟା ସାହାଯ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦାହକ ବୋମାକୁ ଧରିଲେ ଏବଂ ଚକ୍‌ଚକ୍ କରୁଥିବା କିଛି ପଦାର୍ଥକୁ ଛାତ ଉପରେ ଗଡ଼ାଇ ଗଡ଼ାଇ ପୂର୍ବରୁ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ବାଲିବାକ୍ସକୁ ନିକ୍ଷେପ

କଲେ । ଏହାକୁ ମାରଣାସ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ ନକରି ଏହି ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗର ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ସହିତ କି ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ । ଅନ୍ଧାର ଗୃହରେ ଏହି ଭାବନା ତାଙ୍କର ଉଦ୍ରେକ ହେଲା ଯେ ଦାହକ ବୋମାର ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ବା ଅଗ୍ନିକଣା ଧାତୁ ଝଲେଇ କରିବା ସମୟରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ଅଗ୍ନିକଣା ଭଳି ଦିଶେ, କମାର ହାତୁଡ଼ି ପିଟିବା ସମୟରେ ଅଗ୍ନିକଣା ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ । ତରଳଧାତୁ ସ୍ପ୍ରେ କଲାବେଳେ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଲାଭା ଆଗ୍ନେୟଗିରିରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାବେଳେ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପୃଥିବୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ଯେଉଁ ଆଲୋକର ଉଦ୍‌ଭାସ ଦୃଶ୍ୟମାନହୁଏ ତାହାକୁ ରାମାୟା ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ସେ ସମୁଦ୍ରତଳ ଭାଗରେ ଥିବା ଉତ୍ତପ୍ତ ମାଗମାକୁ କଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ । ସେ ଭାବୁଥିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭାସମାନ - ତା'ଭିତରୁ ସୌର ଆଲୋକଶିଖା ବିଚ୍ଛୁରିତ ହେଉଛି । ସେ ଏହାକୁ ବସ୍ତୁର ଏକ ନୂତନ ଅବସ୍ଥା ବା ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଅବସ୍ଥା ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ବସ୍ତୁର ଏହା ପ୍ଲାଜମା ଅବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଗଲା । ସୀତାରାମାୟାଙ୍କର ଏହି ଆବିଷ୍କାର ପରେ ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ମାଧ୍ୟମର ଧର୍ମ ଉପରେ ଅଧାର କରି ''କେମାଟୋଲୋଜି'' ନାମକ ଏକ ନୂତନ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏହାକୁ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ଜ୍ଞାନ କୌଶଳରେ ଦାହ୍ୟ ଓ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥର ବ୍ୟବହାରଜନିତ ବିଜ୍ଞାନ ବା 'ମୋଟର ଅଏଲର କେମିଷ୍ଟ୍ରି' ବୋଲି କୁହାଗଲା ।

କୋଲାଚାଲା ସୀତା ରାମାୟାଙ୍କ ପିତା ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଗାଁରେ ପୁରୋହିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଭଲଭାବରେ କରିବା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ । ସେ ସୀତା ରାମାୟାଙ୍କୁ ଲାଲ୍ ଗୋବିନ୍ଦ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ବାପା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସଂତ୍ରାସବାଦୀଙ୍କ ଠାରୁ ରକ୍ଷା ପାଉଥିଲେ । ସ୍କୁଲ ପାଠପଢ଼ା ସରିଲା ପରେ ତାଙ୍କ ପିତା ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ପାଠ ପଢ଼ିବାପାଇଁ ମାଡ୍ରାସ ପଠାଇଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା କାହାଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନନେଇ ତାଙ୍କ ପୁଅ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଛିଡ଼ା ହେବ ।

ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଜଣେ ସଂପର୍କୀୟ ରାମାୟାଙ୍କ ପାଇଁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଜଣେ ଇଂରେଜଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ତାଙ୍କପ୍ରତି ଅବିଚାର ନକରିବା ପାଇଁ ସେହି ଚିଠିରେ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଖେଳାଳି ହିସାବରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ମାଡ୍ରାସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରସାୟନବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଖେଳରେ ମନୋନିବେଶ କରୁଥିବାରୁ ସେ ରସାୟନବିଜ୍ଞାନରେ ବେଶୀ ନମ୍ବର ରଖିପାରୁନଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବିଦେଶଯାଇ ପାଠ ପଢ଼ିବା ମଧ୍ୟ ସହଜ ନଥିଲା ।

ମାଡ୍ରାସରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଖବର ପାଇ ଷ୍ଟିମରରେ ଆସି ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଭାଇ ଚାହୁଁନଥିଲେ ରାମାୟା ବିଦେଶ ଯାଇ ପାଠ ପଢ଼ନ୍ତୁ । ଏଥିରେ ସେ ହତୋତ୍ସାହିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ବାହାରକୁ ଗଲେ ତିନିଟି ଉପଦେଶ ମାନିବାକୁ ତାଙ୍କ ପିତା ତାଙ୍କୁ କହିଥିଲେ । ତାହାହେଲା, ''ମଦ୍ୟପାନ କରିବୁନି, ସିଗାରେଟ୍ ଖାଇବୁନି, ବିଦେଶିନୀକୁ ବାହା ହେବୁନି ।'' ଲାଲ କେବେ ମଦ ପିଇନଥିଲେ । ତମାଖୁ ବ୍ୟତୀତ ସେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ କରିନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁଇଟି ବିଦେଶିନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।

ମାଡ୍ରାସରେ ରହୁଥିବା ଜଣେ ଇଂରେଜ ଆମେରିକାର ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ରାମାୟାଙ୍କ ପାଇଁ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖିଥିଲେ । ବନ୍ଦରରେ କାମ କରୁଥିବା ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାହାଜର କପ୍ତାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ରାମାୟାଙ୍କୁ ଚାକିରିଟିଏ ଦେବାପାଇଁ । ତାହା ଦ୍ୱାରା ସେ ଯାତାୟାତ ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇ ପାରିବେ । ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ଇଞ୍ଜିନ୍‌ରେ ବ୍ୟବହୃତ ଇନ୍ଧନ ଓ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ବ୍ୟବହାର ନକଲେ ଇଞ୍ଜିନରେ ସଂଯୋଗ ହୋଇଥିବା ଯନ୍ତ୍ରାଂଶଗୁଡ଼ିକ ଅକାମୀ ହୋଇଯିବା କଥା ସେ କହିଲେ । ଜାହାଜର କପ୍ତାନ ତାଙ୍କୁ କିଛି ପାରିଶ୍ରମିକ ଦେଇନଥିଲେ । ନିୟୁୟୋର୍କରେ ସେ ହୋଟେଲରେ ବାସନମାଜି, ଜିନିଷ ପତ୍ର ବୁହାବୋହି କରି ପାଉଥିବା ପାରିଶ୍ରମିକରେ କଷ୍ଟରେ ଚଳି ଯାଉଥିଲେ । ତା'ପରେ ଚିକାଗୋ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାଁ ଲେଖାଇଲେ । ନିଜ ରୋଜଗାରରେ ସେ ବହି କିଣୁଥିଲେ ଓ ଋଣ କରିଥିବା ଅର୍ଥ ଶୁଝୁଥିଲେ । ଭୋକିଲା ପେଟରେ, ପାର୍କ ବେଞ୍ଚରେ ଶୀତରେ ରାତି କଟାଉଥିଲେ । ଭିକାରି ଭଳି ଚଳିମଧ୍ୟ ସେ ଭାଙ୍ଗି ପଡୁନଥିଲେ । ସେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ସେ ଆମେରିକାନ୍ ହୋଇସାରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା କୌଣସିମତେ ପାଠପଢ଼ା ଶେଷ କରିବା ।

ଚିକାଗୋରେ ତାଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ନେଇଥିବା ଜଣେ ସିଂହଳୀୟ (ଶ୍ରୀଲଙ୍କାବାସୀ) ପୋନ୍ନାମ୍ବାଲାମଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁତା ହେଲା । ସେ ରାମାୟାଙ୍କୁ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନା କରାଇଦେଲେ । ଥରେ ଗୋଟିଏ ଭୋଜିରେ ସିଣ୍ଡି (Cindy) ନାମକ ଜଣେ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀଙ୍କ ସହ ରାମାୟାଙ୍କର ଦେଖା ହେଲା । ସିଣ୍ଡି ରହୁଥିବା ଘର ଛାଡୁଥିଲେ । ସେ ଲିଜ୍ ରଦ୍ଦ ନକରି ସେହି ଘରକୁ ରାମାୟାଙ୍କ ରହିବା ପାଇଁ ଦେଇଥିଲେ । ବେଞ୍ଚ ଉପରେ ରାତ୍ରିଯାପନ କରିବାଠାରୁ ଛାତ ତଳେ ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ଭାବିଲେ ସେ । ପୁଣିଥରେ ସିଣ୍ଡିଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟିଏ ଦାତବ୍ୟ ଭୋଜିରେ ଭେଟ ହେଲା । କିଛି ଦିନ ପରେ

ସିଣ୍ଡିକୁ ରାମାୟା ବିବାହ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଫାଟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଭୋଜିରେ ଯୋଗ ଦେବା ପାଇଁ ସିଣ୍ଡି ରାମାୟାଙ୍କୁ କହିଲେ । ରାମାୟାଙ୍କ ଗବେଷଣା ପାଇଁ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ ପାଇବେ ଭାବି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ଚିହ୍ନା କରାଇଦେଲେ । ରାମାୟା ସେତେବେଳେ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ନଷ୍ଟ ନହେବା ପାଇଁ ଗବେଷଣା କରୁଥିଲେ । ସେ ଆବିଷ୍କାର କଲେ ଯେ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଅଠାଳିଆ (colloidal) ମାଧ୍ୟମରେ ସଲ୍‌ରୁ ଜେଲ୍ ଓ ଜେଲ୍‌ରୁ ସଲ୍ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ପାରୁଛି । ସେତେବେଳେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଅର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ଫାଉଣ୍ଡେସନ୍ ଫେଲୋସିପ୍ ପାଇଯିବାରୁ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସଙ୍କଟ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ୧୯୨୪ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସରେ ଚିକାଗୋ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସେ ଏମ୍.ଏସ୍. ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସେ ପେଟେଣ୍ଟ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ହାସଲ କଲେ । ମୋଟର ଅଏଲ୍‌ର କାର୍ଯ୍ୟ ସମୟ ବଢ଼ାଇବା ବିଷୟରେ ପେଟେଣ୍ଟ କରିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଗୋଟିଏ ବିଖ୍ୟାତ ଫାର୍ମ ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ଦରମା ଓ ପଦୋନ୍ନତି ଭିତ୍ତିକ ଚାକିରି ଦେଲା । ସିଣ୍ଡି ବର୍ତ୍ତମାନ ତା' ପିତାମାତାଙ୍କୁ ରାମାୟାଙ୍କ ବିଷୟରେ କହିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ରାମାୟା କିଛି ବିଷୟ ଚିନ୍ତା ନକରି ଭାରତକୁ ଯିବାପାଇଁ ସିଣ୍ଡିଙ୍କୁ କହିଲେ । ସିଣ୍ଡି ନିରବ ରହିବାରୁ ରାମାୟା ନିଜ ଜିନିଷପତ୍ର ନେଇ ଅଭିମାନରେ ଚାଲିଗଲେ । କାରଣ ସେ ସିଣ୍ଡିଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ଋଷିଆରେ ଗୋଟିଏ ଆମେରିକାନ ଫାର୍ମରେ କାମ କରୁଥିବା ଜୋ' (Joe) ଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ରାମାୟା ତିନିଦିନ ଜୋଙ୍କ ସହିତ କଟାଇବା ସମୟରେ ମାର୍କ୍ସ ଏବଂ ଲେନିନ୍‌ଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ପଢ଼ିଲେ । ତା'ପରେ ଚିକାଗୋକୁ ଫେରି ସେ ସିଣ୍ଡିଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଫାର୍ମକୁ ଡାକିଲେ ଯେଉଁଠାରେ ସେ ସ୍ନାତକ ଶିକ୍ଷା ସମୟରେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ । ୟେଲ୍ (Yale)ରେ ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣାଗାର ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା । ସେଠାରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଷ୍ଟର ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲେ । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାର, ସହକର୍ମୀ, ଯନ୍ତ୍ରପାତି ସବୁକିଛି ଉଚ୍ଚମାନର ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ଥିଲା ମୋଟର ଅଏଲ୍ ଦ୍ୱାରା ଇଞ୍ଜିନ୍ ଅବକ୍ଷୟ ହେବା ଉପରେ । ସେଠାରେ ସେ ନୂତନ ପ୍ରକାର ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ତିଆରି କଲେ ଯାହା ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ଅବସ୍ଥାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିପାରେ । ରାମାୟାଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା ଏହାକୁ ଗୁପ୍ତ ରଖିବା ପାଇଁ ଏବଂ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ବିନା ଅନୁମତିରେ ଗବେଷଣା ବିଷୟରେ କାହାକୁ ନ କହିବା ପାଇଁ । ଫାର୍ମ ଏହି ଗବେଷଣାରୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ

ଉପାର୍ଜନ କଲା । ସହକର୍ମୀ ଦୁଇଜଣ ବଦଳି ହୋଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଗଲେ । ରାମାୟାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗାର ମାନ୍ଦା ପଡ଼ିଗଲା ।

ରାମାୟା ମାର୍କ୍ସବାଦକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ଜଣେ ମାନବବାଦୀ ବୋଲି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚୁକ୍ତି ସରିଲାପରେ ତାଙ୍କୁ ପଦୋନ୍ନତି ମିଳିଲା । ସେ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ରୁଷିଆରୁ ଚାଲିଆସିଲେ । ସିଣ୍ଡି ତାଙ୍କ ସହିତ ଫେରିବାକୁ ମନାକଲେ । ରାମାୟାଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ନିୟୁୟର୍କ ଫେରି ରାମାୟା ଶୁଣିଲେ ଜୋ'ଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଇଛି ।

ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଯେଉଁ ଟ୍ୟାଙ୍କ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା, ସେଥିରେ ରାମାୟାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ତ୍ରୁଟିହୀନ, ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ, ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହାରଯୋଗ୍ୟ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥ ଓ ଇନ୍ଧନ ବ୍ୟବହାର କରାଗଲା । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ପିଚ୍ଛିଳୀକାରକ ପଦାର୍ଥର ବହଳତା ଦୋଷ ଏବଂ ଘର୍ଷଣ ଉପରେ ତାର ପ୍ରଭାବ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ରାମାୟା ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ । ସେ ଭାରତୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସୋଭିଏଟ୍‌ରେ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇନଥିଲେ । ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ ତାଙ୍କ ଅବଦାନ ପାଇଁ ସେ ''ନାମି ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ଫୁଏଲ୍ ଏଣ୍ଡ ଅଏଲ୍''ରୁ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଭାବରେ ଅବସର ନେଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନ୍ୱେଷଣ ସହ ସେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମସ୍କୋରେ ନାଁ କମାଇ ଥିଲେ । ସେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ତେଲଗୁ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ନିଜ ଘରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଭାରତୀୟ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, କଳାକାର, ଲେଖକ, ଛାତ୍ର ଏବଂ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ 'ରୁଷିଆ ଆନ୍ଧ୍ର', 'ମସ୍କୋ ଆନ୍ଧ୍ର', 'ସୋଭିଏଟ୍ ଆନ୍ଧ୍ର' ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଗବେଷଣା ମୋଟର ଅଏଲର ଗୁଣ ଏବଂ ମିଶ୍ରିତ ପଦାର୍ଥର କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷମତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା । ଇନ୍ଦର ଗୁଜରାଲ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟାରେ କହିଥିଲେ, ''ଆମେ ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଭାରତର ବରପୁତ୍ର, ମଣିଷ ଜାତିର ସୁପୁତ୍ରକୁ ବିଦାୟ ଦେଉଛୁ ।''

କେ.ଏଲ୍. ରାଓ

ଇଂ ମାୟାଧର ସ୍ୱାଇଁ

ଡକ୍ଟର କାନୁରି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ ହେଉଛନ୍ତି ଭାରତର ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜଳସେଚନ ଇଞ୍ଜିନିୟର । ଭାରତର ଅନେକ ନଦୀବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶର କୃଷ୍ଣା ଜିଲ୍ଲାର କାଙ୍କିପାଡୁ ଗ୍ରାମରେ ୧୯୦୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ୧୫ ତାରିଖରେ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ନଅବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ପିତାଙ୍କୁ ହରାଇଥିଲେ । ପିଲାଦିନେ ସ୍କୁଲରେ ଖେଳୁଥିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଆଖି ହରାଇ ଥିଲେ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ସ୍କୁଲରେ ଭଲ ପଢୁଥିଲେ । ସେ ଚେନାଇର ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍ସି କଲେଜରେ ଆଇ.ଏସସି. ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ମାଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲେ । ମାଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ପାଇବାରେ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି । ସେ ପରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ବର୍ମିଙ୍ଗହାମ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ ରେଙ୍ଗୁନରେ (ଏବର ୟାଂଗୋ) ପ୍ରଫେସରଭାବେ ଚାକିରି ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. କରିବା ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଗଲେ । ପିଏଚ୍.ଡ଼ି. ପରେ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଅଧ୍ୟାପନା କଲେ । ଭାରତ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ସେ ମାଦ୍ରାଜ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଡିଜାଇନ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟର ଭାବେ କାମ କଲେ । ସେ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆୟୋଗର ଡିଜାଇନ୍ ବିଭାଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ମୁଖ୍ୟଯନ୍ତ୍ରୀ ପଦକୁ ପଦୋନ୍ନତି ପାଇଥିଲେ ।

ରାଓଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କୃତି ହେଉଛି ଦେଶରେ ନିର୍ମିତ ବିଭିନ୍ନ ନଦୀବନ୍ଧ । ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କଲା ପରେ ଦେଶରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବୃହତ୍ ନଦୀ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା କରାଗଲା । ଏଗୁଡ଼ିକର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଜଳସେଚନ, ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଉତ୍ପାଦନ । ପ୍ରଥମେ ନଦୀବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକର ଡିଜାଇନ୍ ବିଦେଶୀ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଉଥିଲା । ରାଓଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବଳରେ କ୍ରମେ ଭାରତୀୟ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନେ ନିଜସ୍ୱ ଜ୍ଞାନବଳରେ ନଦୀବନ୍ଧ ଡିଜାଇନ୍ କଲେ । ରାଓ ନିଜେ ବନ୍ଧ ଡିଜାଇନ୍ ପାଇଁ କେତୋଟି ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରି ତାକୁ ସଫଳ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ରାଓ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ବଦଳି ହେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧର ଡିଜାଇନ୍ କରାଯାଉଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଓ ଅତି ଶୀଘ୍ର ଡିଜାଇନ୍‌ର ଦାୟିତ୍ୱ ନିଜ ହାତକୁ ନେଲେ ଏବଂ ଆମେରିକାର ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ରାଓଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ସବୁପ୍ରକାର ନଦୀବନ୍ଧ ଯଥା, କଂକ୍ରିଟ ବନ୍ଧ, ପଥର ବନ୍ଧ, ମାଟି ବନ୍ଧ, ଆର୍କ ବନ୍ଧ ଏବଂ ଭୂମିତଳ ବିଦ୍ୟୁତ୍ କେନ୍ଦ୍ର ଆଦିର ଡିଜାଇନ୍ ଭାରତୀୟ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନେ କଲେ । ସେ ଡିଜାଇନ୍ ଆୟୋଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକଭାବେ ଏସବୁର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇ ନିଜେ ରାତ୍ରିର ଅନେକ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ରହି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ସୂଚନାଯୋଗ୍ୟ ଯେ ସେତେବେଳେ କାଲକୁଲେଟର କିମ୍ବା କମ୍ପ୍ୟୁଟର ନଥିଲା । ସବୁ ଡିଜାଇନ୍ କାଗଜ କଲମରେ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ରାଓ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟଥିବା ବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଚମ୍ବଲ ବନ୍ଧ, ମହାନଦୀରେ ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧ, ଗଙ୍ଗାର ଫାରକା ବନ୍ଧ, କୋଶିବନ୍ଧ, ମେଘାଳୟର ଉନିଆମ୍ ବନ୍ଧ, କର୍ଣ୍ଣାଟକର ସରାବତୀ ବନ୍ଧ, ତାପୀ ନଦୀର ଉକାଇ ବନ୍ଧ ଏବଂ କୃଷ୍ଣା ନଦୀର ଶ୍ରୀସାଲିମ୍ ଓ ନାଗାର୍ଜୁନ ସାଗର ବନ୍ଧ ଅନ୍ୟତମ । ନଦୀବନ୍ଧ ଡିଜାଇନ୍‌ରେ ଭାରତୀୟ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଦକ୍ଷତାକୁ ବ୍ୟାବସାୟିକ ଦିଗରେ ବିନିଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର 'ଜଳ ଓ ଶକ୍ତି ଉପଦେଷ୍ଟା ସେବା' (Water and Energy Consultancy Services) ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ବିଦେଶର କେତେକ ନଦୀବନ୍ଧର ଡିଜାଇନ୍ କରିଥିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ ଦେଶର ଜଳସେଚନ ଓ ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ଏହାର ନିରାକରଣ ପାଇଁ 'ନଦୀ ସଂଯୋଗ' (Interlinking rivers) ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁଯାୟୀ ଉତ୍ତର ଭାରତର ନଦୀ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ଓ ଗଙ୍ଗାକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ନଦୀ କୃଷ୍ଣା, ଗୋଦାବରୀ ଓ କାବେରୀ ସହିତ କେନାଲ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଗ

କରାଯାଇପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତରଭାରତୀୟ ନଦୀର ବଳକା ଜଳକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଇପାରିବ । ଫଳରେ ଦେଶରେ ଜଳସେଚନ, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଉତ୍ପାଦନ, ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଏବଂ ନୌଯାତ୍ରା ଆଦିର ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରିବ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହା ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ରୋଜଗାରର ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ଦେବ । ୧୯୫୦ ଦଶକରେ ରାଓଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଫାଇଲ୍ ଭିତରେ ରହିଗଲା । ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାରେ ମୁଖ୍ୟ ଅସୁବିଧା ଥିଲା ଯେ, ଏଥିରେ ଅନେକ ଅର୍ଥ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ । ବିଶେଷକରି ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀ ଅତିକ୍ରମ କରିବା ପାଇଁ କେନାଲ ଖନନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟୟବହୁଳ ହେବ । ସେ ପରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତମାଳାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଗଙ୍ଗା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ଜଳକୁ ମହାନଦୀ ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀରେ ପକାଇ ସେଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ନେଇ ହେବ । ରାଓଙ୍କ ନଦୀ ସଂଯୋଗ ପ୍ରସ୍ତାବ ବହୁତ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବା ପରେ ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ଇଞ୍ଜିନିୟର ଓ ନେତାମାନେ ପୁଣି ଏହା ଉପରେ ତର୍କବିତର୍କ କରିଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ବିଜୟୱାଡ଼ା ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରୁ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଲୋକସଭାକୁ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ସେ ସେଠାରୁ ତିନିଥର ଲୋକସଭାକୁ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ୧୯୬୩ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ୨୦ ତାରିଖରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ ଜଳସେଚନ ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବେ ଶପଥ ନେଲେ । ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ସମୟରେ ସେ ଅନେକ ଜଳସେଚନ ଓ ଜଳବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇ ଥିଲେ । ଏପରିକି ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କେତେକର ଡିଜାଇନ୍ କରିଥିଲେ । ସେ ଜବାହରଲାଲ ନେହରୁ, ଲାଲବାହାଦୁର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଇନ୍ଦିରା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟ ଥିଲେ । ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିବା ସମୟରେ ନର୍ମଦା ନଦୀର ସର୍ଦ୍ଦାର ସରୋବର ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବାଦ ବିବାଦର ସମାଧାନ କରିଥିଲେ ।

ଜଳସେଚନ ଓ ଶକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଓଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ୧୯୬୩ ମସିହାରେ ପଦ୍ମଭୂଷଣ ସମ୍ମାନରେ ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଆନ୍ଧ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୬୦ ମସିହାରେ ଏବଂ ରୁର୍କି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୬୮ ମସିହାରେ ସମ୍ମାନଜନକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ୧୯୬୦ ମସିହାରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଜଳସେଚନ ପରିଷଦର ସଭାପତି ଥିଲେ । ସେ ୧୯୫୮ ମସିହାରୁ ୧୯୬୦ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବଭାରତୀୟ ଇଞ୍ଜିନିୟର ସଂଘର ସଭାପତି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ

ଶତବାର୍ଷିକୀରେ ହାଇଦ୍ରାବାଦରେ ତାଙ୍କର ଏକ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି । ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶ ସରକାର ୨୦୦୬ ମସିହାରେ ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲାର ପୁଲିଚିନ୍ତାଲା ପ୍ରକଳ୍ପର ନାମ କେ.ଏଲ୍. ରାଓ ସାଗର ପ୍ରକଳ୍ପ ରଖିଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ରାଓ କେତୋଟି ବୈଷୟିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସହ ପାଞ୍ଚୋଟି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ନଦୀବନ୍ଧ, ଜଳସେଚନ ଓ ସିଭିଲ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି :

1. Structural Engineering and Reinforced Concrete (1939)
2. Calculation, Design and Testing of Reinforced Concrete (1962)
3. Rivers and Their Development (1964)
4. India's Water Wealth (1975)
5. Cusecs Candidate (1978)

ଡଃ ରାଓ ୧୯୮୬ ମସିହା ମେ ମାସ ୧୮ ତାରିଖରେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ବିଷ୍ଣୁପଦ ମୁଖାର୍ଜି

ସ୍ୱର୍ଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ନନ୍ଦ

ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଆମ ଦେଶକୁ ଶାସନ କଲାବେଳେ ଇଉରୋପରୁ ଆମପାଇଁ ଓ ଏଠାରେ ଥିବା ବିଦେଶୀ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଔଷଧପତ୍ର ଆଣୁଥିଲେ । ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରାଚୀନ ପଦ୍ଧତିରେ ଗଛ, ଲତା, ଫଳ, ମୂଳ, ଜୀବଜନ୍ତୁ ଓ ନାନାଦି ଧାତବ ପଦାର୍ଥରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଔଷଧପତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ହୋଇ ଆସୁଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଓ ତାର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପାଇଁ ଔଷଧର ଚାହିଦା ସଦାବେଳେ ଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରତି ଦେଶରେ ସେଠିକାର ଜଳବାୟୁ, ମିଳୁଥିବା ପଦାର୍ଥ, ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର ଓ ଲୋକଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବଳ ଔଷଧପତ୍ର ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ବହୁତ ପ୍ରଭାବ ପକାଉଥିଲା । ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା, ବାଣିଜ୍ୟ ବସତି ଦ୍ୱାରା ଓ ଶାସନଗୋଷ୍ଠୀ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଔଷଧପତ୍ର ଆମ ଦେଶକୁ ଆସିଲା । ଯେଉଁ ଔଷଧରୁ ଲୋକେ ଉପକାର ପାଇଲେ ତାକୁ ଆମ ଦେଶପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ।

ଗାଁଗହଳରେ ଏବେ ବି ଅଛି ଆଗେ ବି ଥିଲା । ଗରିବ ଲୋକେ, ଯେଉଁମାନେ ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବଳ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ମିଳୁଥିବା ଗୁଳ୍ମ, ଗଛ, ଲତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜିନିଷପତ୍ରରୁ ସେମାନଙ୍କର ଔଷଧ ଯୋଗାଡ଼ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ବିନା ପଇସାରେ ସେମାନେ ଚିକିତ୍ସିତ ହୁଅନ୍ତି । ଗ୍ରାମର ବୈଦ୍ୟ ଓ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସେମାନେ ଔଷଧ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ପାରିଶ୍ରମିକ ଟଙ୍କା ପଇସା ଆକାରରେ ଦେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଲୋକେ ସୁସ୍ଥ ହୁଅନ୍ତି, ଚଳନ୍ତି ଓ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରନ୍ତି ।

ସଭ୍ୟତା ସହିତ ତାଳଦେଇ ଯେତେବେଳେ ମାନବ ସମାଜକୁ ଚାଲିବାକୁ ହେଲା ସେତେବେଳେ ସେ ତା'ର ବିକାଶ ପାଇଁ ଓ ସୁସ୍ଥତା ପାଇଁ ଔଷଧପତ୍ରର ଚାହିଦା ମଧ୍ୟ

ବଢ଼ାଇଲା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀପ୍ରସ୍ତୁତ ଔଷଧପତ୍ର ପ୍ରତି ଆଦର ହେଲା ଓ ବ୍ୟାବସାୟିକ ବୁଦ୍ଧି ଖଟାଇ ଯେଉଁମାନେ ଏହାକୁ ପରିବେଷଣ କରିପାରିଲେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ ରୋଜଗାର କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ସଭ୍ୟତା ସହିତ ତାଳଦେଇ ସମାଜ ଚାଲିଲାପରେ ଚିକିତ୍ସକଠାରୁ ଔଷଧପତ୍ରର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଚାଲିଯାଇ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଉପରେ ତାହା ରହିଲା । ଯେଉଁ ଚିକିତ୍ସକ ତା'ର ନିଜ ରୋଗୀ ପାଇଁ ଔଷଧପତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ, ବା ନିଜ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରଖୁଥିଲେ, ତାହା ପ୍ରାୟ ଲୋପ ପାଇଗଲା । ଚିକିତ୍ସକମାନେ କେବଳ ରୋଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ରୋଗୀପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପତ୍ରର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଲେ । ନିଜେ ଔଷଧପତ୍ର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିଲାବେଳେ ତାର ମାନ ବଜାୟ ରଖୁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ତାହା ନିଜ ହାତରୁ ଯାଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ହାତରେ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ରହିଲା ସେତେବେଳେ ଔଷଧର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ନରହିଲେ କାହାକୁ ଦାୟୀ କରିବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲା ।

ଏଇସବୁ ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟ ଯଥା, ଔଷଧର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ରକ୍ଷା, ଉତ୍ତମ ପରିବେଷଣ, ଔଷଧ କିଣି ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଆର୍ଥିକ କ୍ଷମତା ଓ ସର୍ବୋପରି ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତିକରଣରେ ସ୍ୱାବଲମ୍ୱନ ହେବା, ଗବେଷଣା କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ୪ର୍ଥ ଦଶନ୍ଧିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସପ୍ତମ ଦଶନ୍ଧି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡାକ୍ତର ବିଷ୍ଣୁପଦ ମୁଖାର୍ଜି ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ ।

ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜି କଲିକତାସ୍ଥିତ ବାରୋକପୁରରେ ୧୯୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୋଟିଏ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନୁ ତାଙ୍କର ଡାକ୍ତରୀ ପଢ଼ିବା, ଘରର ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ରୋଗବିରାଗ ସମୟରେ ଔଷଧପତ୍ର ଆଣି ଦେବା ବିଷୟ ସେ ନିଜେ ତଦାରଖ କରିବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିଲାଦିନର କଥା । କଲିକତାରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିଦେଶୀୟ ଔଷଧ ମିଳୁଥିଲା । ତା'ପରେ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ଔଷଧ କାରଖାନା ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା । କବିରାଜି ଔଷଧ ପାଇଁ ଦୋକାନ ଛଡ଼ା କାରଖାନା ମଧ ଥିଲା । ସେ ପିଲାଦିନୁ ଏ ସବୁ ବିଷୟ ଜାଣିବା, ଖବର ରଖିବା, କାରଖାନା ବୁଲିକରି ଦେଖିବା, କବିରାଜମାନଙ୍କର ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତିପଦ୍ଧତି ଇତ୍ୟାଦି ବଡ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ୧୯୨୭ ମସିହାରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡାକ୍ତରୀ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ସ୍ତ୍ରୀ ରୋଗ ଶାଖାରେ ଅନର୍ସପାଇ ଡାକ୍ତର ହୋଇ ବାହାରିଲେ । ଏହାପୂର୍ବରୁ ମଧ ସେ ଫାର୍ମାକୋଲଜିରେ ଅନର୍ସ ପାଇଥିଲେ । ପୂରା

ଡାକ୍ତର ହୋଇ ବାହାରିଲା ପରେ ସେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ରୋଗ ବିଶେଷଜ୍ଞ ହେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଓ ସୁଯୋଗ ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଟ୍ରପିକାଲ ସ୍କୁଲ ଓ ମେଡ଼ିସିନ୍‌ର ଡାଇରେକ୍ଟର କର୍ଣ୍ଣେଲ ରାମନାଥ ଚୋପ୍ରାଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଲେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବଦଳିଗଲା । କର୍ଣ୍ଣେଲ ଚୋପ୍ରା ଭାରତୀୟ ଗୁଳ୍ମ, ଲତା, ଗଛରୁ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଣ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାହା ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଔଷଧ ରୂପେ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ବହୁତ ଖ୍ୟାତିଥିଲା ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ସେ କରିଯାଇଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନର ବିଷୟ । ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜି କର୍ଣ୍ଣେଲ ଚୋପ୍ରାଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଲା ପରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଦିଗ ଓ ଦର୍ଶନ ବଦଳିଗଲା । ତାଙ୍କର ଶେଷ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଔଷଧର ଗୁଣ, ମାନ ଓ ପ୍ରୟୋଗରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ ।

ଆମ ଦେଶରେ ମିଳୁଥିବା ଔଷଧପତ୍ର ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଆହରଣର ଯେଉଁ ତୃଷ୍ଣା ଥିଲା ତାହା ଫଳରେ ତାଙ୍କୁ ୧୯୩୩ ମସିହାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରକଫେଲର ଫାଉଣ୍ଡେସନ ବୃତ୍ତି ପାଇ ଚାଇନା, ୟୁରୋପର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ସର୍ବଶେଷରେ ଆମେରିକାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ବିଦେଶକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଆମ ଭାରତରେ ଔଷଧ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତ ଦିଗରୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଥିବା କମିଟିର ସହାୟକ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ଓ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଚ୍ରୋପା ତା'ର ସଭାପତି ଥିଲେ । ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜି ଆମେରିକାର ମିଚିଗାନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀ ନେଇ ଭାରତକୁ ଫେରିଆସିଥିଲେ ।

ସେ ଔଷଧ ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟିର ସେକ୍ରେଟେରୀ ଥିଲାବେଳେ ଆମ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରେ ହେଉଥିବା ଔଷଧପତ୍ରର ବ୍ୟବହାର, ପରିବେଷଣ, ମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ଉପଯୋଗ ବିଷୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଚାରିଆଡ଼େ ବୁଲିଥିଲେ । ବିଶେଷ କରି ସେ ଔଷଧର ମାନ, ପରିବେଷଣ, ଉତ୍ପାଦନ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତକାରୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଜ୍ଞାନ ହିଁ ଭାରତରେ ପ୍ରଥମ ଔଷଧ ଓ ପ୍ରସାଧନ ସାମଗ୍ରୀ ବିଷୟରେ ପୂରା ନିୟମ କାନୁନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ Drugs Actକୁ ନୂତନ ଦିଗଦର୍ଶନଦେଇ ପ୍ରଣୟନ କଲେ ସେ ।

୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସେ କଲିକତାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ବାୟୋଲଜିକାଲ ଷ୍ଟାଣ୍ଡାର୍ଡ଼ ଲାଇନ ଲାବୋରେଟୋରୀରେ ଫାର୍ମାକୋଲଜିଷ୍ଟ ହିସାବରେ

ଯୋଗଦେଲେ । କର୍ଣ୍ଣେଲ ଚୋପ୍ରା ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ଡାଇରେକ୍ଟର ଥିଲେ । ଆମ ଦେଶରେ ଔଷଧ ପରିବେଷଣ, ପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ମାନ ରକ୍ଷା ବିଷୟରେ ପ୍ରଣିଧାନ କରିବାକୁ କୌଣସି ନିୟମ କାନୁନ ନଥିଲା । ଔଷଧପ୍ରସ୍ତୁତକାରୀମାନେ ନିଜେ ନିଜର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ଓ ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ । ସେମାନେ କିପରି ତାହା ରକ୍ଷା କରିବେ ସେ ବିଷୟରେ କିଛି କାନୁନ ନଥିଲା । ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜି ଏହି ଅବସରରେ ସେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ଆମ ଦେଶରେ ମିଳୁଥିବା ଔଷଧ ବିଷୟରେ ଲାବରେଟୋରୀରେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରି ମାନ ରକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ମାନ ବିଷୟରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଔଷଧରେ ଥିବା ଗୁଣ ଓ ତା'ର ଗୁଣର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ପାଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷାରେ ଲଗାଇଥିଲେ । ସେ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଲାବରେଟରୀରେ କାମ କରୁଥିଲେ, ତାକୁ ବଦଳାଇ ସେଠାରେ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ଡ୍ରଗସ୍ ଲାବରେଟରୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ଓ ୧୯୪୭ ମସିହାରେ ତା'ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ (Director) ହେଲେ । ଏହା ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଔଷଧର ଗୁଣ ଓ ମାନ ନିୟମାନୁମୋଦିତ ପଦ୍ଧତିରେ ମାପ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଭାରତ ଓ ଭାରତ ବାହାରେ ଥିବା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଆମ ଦେଶ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜି ୩୫୦ ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

୧୯୪୮-୪୯ ମସିହାରେ ତତ୍‌କାଳୀନ ପାକିସ୍ତାନ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ କରାଚି ଓ ଢାକାରେ ଔଷଧ ପରୀକ୍ଷାଗାର, ଔଷଧ ଓ ପ୍ରସାଧନ ସାମଗ୍ରୀ ବିଷୟକ ନିୟମକାନୁନ ବିଷୟରେ ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ଯାଇଥିଲେ ।

କାଉନସିଲ ଅଫ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ ଆଣ୍ଡ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରିୟାଲ ରିସର୍ଚ୍ଚ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମ କରି ଲକ୍ଷ୍ନୌଠାରେ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ଡ୍ରଗ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଇନଷ୍ଟିଚିଉଟ ବସାଇବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ସେ ସମୟରେ ଡାକ୍ତର ମୁଖାର୍ଜିଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ଡାଇରେକ୍ଟର ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା । ୧୯୫୧ ମସିହାରୁ ୧୯୬୩ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ରହି ଔଷଧ ବିଷୟକ ଗବେଷଣା ବିଷୟରେ ଭାରତର ନାମ ବିଦେଶରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ କରାଇ ପାରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ମିଳୁଥିବା ଅଧିକାଂଶ ଆଣ୍ଟିବାଇଓଟିକ ବିଷୟରେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ ।

ସରକାରୀ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଲା ପରେ ପୁଣି ଥରେ ସେ ୫ବର୍ଷ ପାଇଁ କଲିକତାସ୍ଥିତ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ନ୍ୟାସନାଲ କ୍ୟାନସର ରିସର୍ଚ୍ଚ ସେଣ୍ଟରରେ ଅଧିକାରୀଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କ୍ୟାନସର ପାଇଁ ଔଷଧ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ଚଳାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ୟାନସରରେ ବିଭିନ୍ନ ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟକ ଗବେଷଣା କଲିକତା ପାଖ ଚନ୍ଦନ ନଗରଠାରେ ହେଉଅଛି ।

ନିଜର ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ମହଲରେ ସେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଭାରତର ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଅଧିନାୟକ ହୋଇ ଅନେକ ଥର ସେ ଭାରତର ବାହାରକୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଦେଶକୁ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥିଲେ । ୱାରଲଡ଼ ହେଲଥ ଅରଗାନାଇଜେସନରେ ଭାରତ ପକ୍ଷରୁ ସେ ବହୁତ ଥର ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଷୟ ନେଇ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୪୩ ମସିହାରେ ନ୍ୟାସନାଲ ସାଇନ୍ସ ଏକାଡ଼େମି (N.S.A.) ତାଙ୍କୁ ତା'ର ସଭ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ଏଥିରେ ସେ ଉପସଭାପତି ଭାବରେ ଓ ବାହାର ଦେଶପାଇଁ ସେକ୍ରେଟେରୀ ପଦରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଔଷଧୀୟ ଗଛଲତା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ 'ଧନ୍ୱନ୍ତରୀ ପଦକ' ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଭାରତୀୟ ମେଡ଼ିକାଲ ସାଇନ୍ସ ଫେଲୋ ଭାବରେ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ନିଆଯାଇଥିଲା । ସେ ଭାରତୀୟ ଫାର୍ମାସିଉଟିକାଲ ଆସୋସିଏସନର ସଭାପତି ପଦ ମଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ । ୧୯୫୯-୬୦ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ସାଇନ୍ସ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି କରାଯାଇଥିଲା ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ବୁଝିବା ଭାଷାରେ ସେ ପ୍ରକାଶକରି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଅନର୍ଗଳ ବକ୍ତୃତା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପାରୁଥିଲେ । ୧୯୭୯ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ ସେ କଲିକତାଠାରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଆଜି ଡକ୍ଟର ମୁଖାର୍ଜି ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଔଷଧ ଜଗତକୁ ତାଙ୍କ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ହୋଇରହିଛି ।

ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଚାଟାର୍ଜୀ

ସ୍ୱର୍ଗତ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ପ୍ରଫେସର ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଚାଟାର୍ଜୀ ୧୯୦୩ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ମାସ ୨୨ ତାରିଖରେ କଲିକତାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ନଦିଆ ଜିଲ୍ଲାର ଶାନ୍ତିପୁର ଗ୍ରାମରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ଘର । ବାଲ୍ୟ ଜୀବନର ପାଠପଢ଼ା ତାଙ୍କର କଲିକତାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କଲେଜ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଜୀବନ ତାଙ୍କର ବନାରସରେ କଟିଥିଲା । ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୯୨୬ ରେ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି କୃତିତ୍ୱ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଫେସର ଥିବା ଡାକ୍ତର କୃଷ୍ଣ କୁମାର ମାଥୁର ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଛାତ୍ର ଚାଟାର୍ଜୀ ଡକ୍ଟର ମାଥୁରଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ଗବେଷଣା ଓ Field work ପ୍ରତି ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଡକ୍ଟର ମାଥୁର ଛାତ୍ର ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବଡ଼ ସଦୟ ଥିଲେ ଓ ଅଭାବ ମେଣ୍ଟାଇବା ପାଇଁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କୁ ଡିମନଷ୍ଟ୍ରେଟର ହିସାବରେ ଏକ ଚାକିରି ଦେଇଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ୍ କଲାପରେ ରେଙ୍ଗୁନରେ (ୟାଙ୍ଗୋ) କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କଲେଜର ଉଭୟ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଭୂଗୋଳର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେ ସମୟରେ ରେଙ୍ଗୁନ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଥିବାବେଳେ ଅଧ୍ୟାପକ ଚାଟାର୍ଜୀ ଭୌଗୋଳିକ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରି ସେଥିର ଉନ୍ନତିରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଶିବ ପ୍ରସାଦବାବୁ ରେଙ୍ଗୁନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଅଧ୍ୟାପନା କରିଥିଲେ । ଫ୍ରାନ୍ସର Paris University Institute of Geographyରେ ତାଙ୍କର Research କରିବାର ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ Research Student ହିସାବରେ ପ୍ରଫେସର ଏମ ଦା ମାର୍ଟୋନିଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ କାମ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ସମୟର ଆସାମ ପ୍ରଦେଶରେ ଥିବା ଗାରୋ, ଖାସି ଓ ଜଇନ୍ତିଆ ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ (Field Works) କରିଥିଲେ । ପରେ ତାଙ୍କରି କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳକୁ "ମେଘାଳୟ" ଅର୍ଥାତ୍ ମେଘର ବାସସ୍ଥାନ ବୋଲି ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାମିତ କରାଯାଇଥିଲା । ପୃଥିବୀର ସର୍ବାଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ହୋଇଥାଏ । ଫ୍ରାନ୍ସରେ ପେରୀ (Paris) ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେ ଉକ୍ତ ବିଷୟ ଉପରେ କାମ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଗବେଷଣାଟିର ନାମ ଥିଲା — "La Plateaude Meghalaya" । ଏହା ଏତେ ସୁନ୍ଦର ଓ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀ ପେରୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡକ୍ଟରେଟ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ପେରୀରେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦର୍ଭଟି ଫରାସୀ ଭାଷାରେ ଛପା ଯାଇଥିଲା । French Economic Geographical Society, ଏହି ସନ୍ଦର୍ଭଟିକୁ ଅତି ସାରଗର୍ଭକ ଭୌଗୋଳିକ କାର୍ଯ୍ୟ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀ ଗୋଟିଏ Medal ପାଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର O. H. K. Spate ଏବଂ ପ୍ରଫେସର A. T. A. Learmouth ଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ କରିଅଛନ୍ତି ସେଥିରେ 'ମେଘାଳୟ' ବିଷୟରେ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାମିତ ହୋଇଥିବା "ମେଘାଳୟ" ଶବ୍ଦଟି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଠିକ୍ ନାମକରଣ ହୋଇଛି । ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀ ଲଣ୍ଡନର ବାର୍କବେକ (Birkbeck) ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉପରଓଳି ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରଫେସର ଆନଷ୍ଟିଡ୍ (Prof. Unstead) ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ରିଟିଶ ଭୂଗୋଳ ପ୍ରଫେସରମାନଙ୍କ ସହ ଏହି 'ମେଘାଳୟ' ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରି ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ Thesis ଲେଖିବାପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଥିଲେ ସେ । ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରିଟିଶ ଲାଇବ୍ରେରୀଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଲାଇବ୍ରେରୀ ଜୀବନରେ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଉପକାର ଦେଇଥିଲା । ଲଣ୍ଡନରେ ଥିବାବେଳେ ମୃତ୍ତିକା ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବାକୁ ତାଙ୍କର ବହୁତ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ Education (ଶିକ୍ଷା)ରେ ଡିପ୍ଲୋମା ନେଇ ପାଶ୍ କଲେ ଓ ୧୯୩୬ରେ ସେହି ବିଷୟରେ ଡକ୍ଟରେଟ ଉପାଧି ପାଇଲେ । ସେ ଏହି ଡିଗ୍ରୀ ପାଇବାରେ ପ୍ରଥମ ଭାରତୀୟ ।

ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀ ଏହାପରେ ଭାରତକୁ ଫେରିଆସି କଲିକତାରେ ଡକ୍ଟର ଶ୍ୟାମାପ୍ରସାଦ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କୁ ଦେଖାକଲେ । ସେତେବେଳେ ଡକ୍ଟର ମୁଖାର୍ଜୀ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ଥାଆନ୍ତି । ସେ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକ ଟ୍ରେନିଙ୍ଗ

ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟରେ ଭୂଗୋଳ ପଢ଼ାଇବା ଦାୟିତ୍ୱରେ ରଖିଦେଲେ । ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କ ଅଗାଧ ଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଭୂଗୋଳର ବି.ଏ. (ଅନର୍ସ) ଶ୍ରେଣୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଖୋଲାଗଲା । ଶେଷରେ ୧୯୪୧ରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀ ଆରମ୍ଭ କରାଗଲା । ତେଣୁ ଉନ୍ନତ ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳଦୂଆ ଏହି ଦିନଠାରୁ ଭାରତରେ ପଡ଼ିଲା । ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କ ଛାତ୍ରମାନେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କର ଜଣେ ଛାତ୍ର । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗକୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ, ସେତିକିବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ରେଙ୍ଗୁନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡାକରା ଆସିଲା, ସେଠାରେ ଭୂଗୋଳ ଓ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟ ଦୁଇଟିକୁ ଅଲଗା କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ସେଠାକୁ ଯାଇ ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଏବଂ ସେଠାରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଫେସର ପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ । ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀ ସେଠାରେ ବର୍ଷେକାଳ ରହି ଉପରୋକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କଲେ ଓ ପୁଣି କଲିକତା ଫେରିଆସି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂଗୋଳ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟର ପ୍ରଫେସର ପଦ ପ୍ରଥମ କରି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପୁଣି ୧୯୭୧-୭୨ ରେ ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀ କାଲିଫର୍ଣ୍ଣିଆ ରାଜ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭୂଗୋଳ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ସେଠାକୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଧାନ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ ।

ଡ. ଚାଟାର୍ଜୀ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ଯେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଖାଲି ପିଲାଙ୍କୁ ଭୂଗୋଳ ପଢ଼ାଇବା ଦ୍ୱାରା ଭୂଗୋଳ ବିଷୟର ଉନ୍ନତି ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଭୂଗୋଳ ପଢ଼ି ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ମିଳେ ତାହାକୁ ଦେଶର ଅଗ୍ରଗତି ଓ ଆର୍ଥିକ ଉନ୍ନତିରେ କିପରି ବିନିଯୋଗ କରାଯାଇପାରିବ, ସେ ଚିନ୍ତା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ କଲିକତାରେ 'ଭାରତୀୟ ଭୂଗୋଳ ପରିଷଦ' ନାମରେ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ପରିଷଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଜୟନ୍ତୀ ୧୯୮୨ ମସିହାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା । ସେ ବହୁକାଳଧରି ଏହି ସମିତିର ସଭାପତି ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କରି ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଓ ପୁସ୍ତକମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ବଙ୍ଗଦେଶ (United Bengal) ଯେତେବେଳେ Redcliff awardଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ଭାଗ କରାଗଲା, ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହେବା ଅବ୍ୟବହତ ପୂର୍ବରୁ ଏ ବିଷୟରେ ଏକ ପୁସ୍ତକ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ୧୯୪୯ରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଆଟ୍‌ଲାସଟିଏ ମଧ୍ୟ ଛପାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ବଙ୍ଗଳାର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ନାନାତଥ୍ୟ ଥିଲା, ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଆମର ସର୍ବପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ବହୁତ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଓ ଯେତେବେଳେ ୧୯୫୬ ରେ National Atlas Organisation (ଜାତୀୟ ଆଟଲାସ ସଂସ୍ଥା) ଗଠନ

କରାଗଲା, ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କୁ ସେଥିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରୂପେ ବାଛିଥିଲେ । ଦେଶରେ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭୌଗୋଳିକ ଜ୍ଞାନ ଯେ ବିଶେଷ ଦରକାର ଏହା ସେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଉପଲବ୍ଧିକରି ୧୯୪୧ ରେ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ମାଡ୍ରାସ ଅଧିବେଶନରେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଭୂଗୋଳ ମିଳିତ ସମିତିରେ ଏକ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ କରିଥିଲେ । ସେ ଜାତୀୟ ଆଟଲାସ ସଂସ୍ଥାର ଡିରେକ୍ଟର ହୋଇ ମଧ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗକୁ ଚଳାଉଥିଲେ । ଆଟଲାସ ତିଆରି ହେବାପରେ ସାରା ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଆଦୃତ ହେଲା । ଏହି ନୂତନ ଅଭୂତପୂର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଡକ୍ଟର ଚାଟାର୍ଜୀ Royal Geographical Society of Londonର Murchison grant ଓ ବାରାଣସୀର National Geographical Societyରୁ (୧୯୬୩) ଜବାହରଲାଲ ମେଡ଼ାଲ ପାଇଥିଲେ ।

ଏହାବ୍ୟତୀତ ସେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ଓ ଭାରତର କୃଷି ମାନଚିତ୍ର ମଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । International Association of Agricultural Economists ସହାୟତାରେ ସେ ଭାରତର ମାନଚିତ୍ର ତିଆରି କରିଥିଲେ । ଏହି ମାନଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଇଟାଲୀର Novara ସ୍ଥିତ The Institute Geographico De Agostini, ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା "ପୃଥିବୀର କୃଷି ମାନଚିତ୍ର" ରେ ଛପାଯାଇଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଭୌଗୋଳିକ ସଂସ୍ଥା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ୧୯୫୫ ରେ ସେ ସୋଭିଏତ ଭୌଗୋଳିକ କଂଗ୍ରେସ (Geographical Congress)ରେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ହୋଇଥିବା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭୌଗୋଳିକ କଂଗ୍ରେସର ସେ ସଭାପତି ଥିଲେ । ୧୯୬୪-୬୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ International Geographic Unionର ମଧ ସଭାପତି ଥିଲେ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତେଣୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଭୂଗୋଳ ବିଦ୍ୟାର ଗତି ଓ ଉନ୍ନତି କିପରି ହେଉଛି ତାହା ତାଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଜଣାଥିଲା । ତେଣୁ ଭାରତରେ ଭୂଗୋଳ ବିଦ୍ୟାର କିପରି ଉନ୍ନତି ହେବ ସେଥିପାଇଁ ସେ ସର୍ବଦା ସଚେଷ୍ଟ ଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ଚାଟାର୍ଜୀଙ୍କର ବୟସ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ ସେ Research କାମରେ ସର୍ବଦା ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ବହୁତ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲେ । କଲିକତାରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଘରକୁ ସେ Research Institute for the Advancement of Geographical Science ପାଇଁ ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚାନନ ମହେଶ୍ୱରୀ

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗଦାଧର ମିଶ୍ର

ରାତି ପ୍ରାୟ ଗୋଟାକବେଳେ ପ୍ରୟାଗ ଶ୍ମଶାନ ଘାଟରେ ପିତା ବିଜେ ଲାଲଙ୍କ ଶବ ସତ୍କାର କ୍ରିୟା ସମାପନ କରି ଯୁବକ ପଞ୍ଚାନନ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ନୟନରେ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ତା' ପରଦିନ ସକାଳ ନଅଟାରେ ସବୁଦିନ ଭଳି ପଞ୍ଚାନନ ମହେଶ୍ୱରୀ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣାଗାରରେ ନିଜ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିମଗ୍ନ ରହିଲେ । ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଏଭଳି ପ୍ରଗାଢ଼ ମମତା ସେଦିନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଚମତ୍କୃତ କରିଦେଇଥିଲା । ସେ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜଣେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋଇ ଗଢ଼ିଉଠିବେ ତାହା ସେହି ଛୋଟ ଘଟଣାଟିରୁ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଥିଲା । ସତକୁ ସତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକରୂପେ ଡକ୍ଟର ମହେଶ୍ୱରୀ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ ଓ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଷ୍ଟକହୋମଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଉପସଭାପତି, ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ପ୍ୟାରିସଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଭ୍ରୂଣତତ୍ତ୍ୱ (Embryology) ବିଭାଗର ସଭାପତି ଓ ୧୯୫୯ ମସିହାରେ କାନାଡ଼ାର ମଣ୍ଟ୍ରିଏଲଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଶରୀରଗଠନ (Morphology) ବିଭାଗର ଉପସଭାପତିରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇ ପୃଥିବୀରେ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ ।

୧୯୦୪ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ନଅ ତାରିଖରେ ପଞ୍ଚାନନ ମହେଶ୍ୱରୀ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁରଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜୟପୁରରେ ସ୍କୁଲଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରି ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି., ପଢ଼ିବାପାଇଁ ଏଲାହାବାଦର ଇଉଇଙ୍ଗ୍ କ୍ରିଷ୍ଟିଆନ୍ କଲେଜରେ ଯୋଗଦେଇଥିଲେ । ୧୯୨୩ ମସିହାରେ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି., ୧୯୨୫ ମସିହାରେ ବି.ଏସ୍‌ସି.

ଓ ୧୯୨୭ ମସିହାରେ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ପାଶ କରିସାରି ୧୯୨୮ ମସିହାରେ ସେ ଇଉଙ୍ଗ୍ କ୍ରିଷ୍ଟିଆନ୍ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକରୂପେ ଯୋଗଦେଇଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପନା କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସେଠି ଡକ୍ଟର ଉଇନ୍‌ଫିଲଡ୍ ଡଜନ୍‌ଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ତାଙ୍କର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡି.ଏସ୍‌ସି. ଡିଗ୍ରୀରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୩୦ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ମହେଶ୍ୱରୀ ଆଗ୍ରା କଲେଜରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ପରେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇ ୧୯୩୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସେ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଓ ୧୯୩୯ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ୧୯୩୯ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ସେ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ରିଡ଼ର ଓ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୪୭ ମସିହାରେ ସେ ଢାକା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଫାକଲଟିର ଡିନ୍ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୪୯ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ସେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ଓ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାପକ ମହେଶ୍ୱରୀ ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ବିଦେଶରେ ବହୁ ଗବେଷଣାଗାରକୁ ଯିବାକୁ ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୬-୩୭ ମସିହାରେ ସେ ଜର୍ମାନୀର କିଏଲ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲାବେଳେ ଇଉରୋପ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଭିଏନା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟାପକ କାର୍ଲ ସ୍ନାର୍କ (Karl Schnark)ଙ୍କ ଗବେଷଣା ତାଙ୍କୁ ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟଥର ଇଉରୋପ ଓ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ଯାଇଥିଲେ । ଏଥର ସେ ବହୁ ସମୟ ହାରଭାର୍ଡ଼ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିବିଷ୍ଟ ରହିଥିଲେ । ମାସୁଚୁସେଟସ୍‌ର ସ୍ମିଥ କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଏ. ଏଫ୍. ବ୍ଲାକସ୍ଲିଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ସେ କିଛି ଦିନ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭ୍ରୂଣତତ୍ତ୍ୱ (Experimental embryology) ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୟୁନେସ୍କୋ ସଂସ୍ଥାର ନିମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ

ସେ ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ ଓ ୧୯୫୪ ମସିହାରେ ମିଶର ଦେଶର ବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣା ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାଲାଗି ଯାଇଥିଲେ । ଭାରତ ସରକାର ଓ ଫୋର୍ଡ଼ ଫାଉଣ୍ଡେସନ୍ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ୧୯୫୬ ମସିହାରେ ସେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାରେ ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଏକ ବିଶେଷଜ୍ଞ କମିଟିର ସଦସ୍ୟରୂପେ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ୧୯୫୮ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ପ୍ରେରିତ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳର ସଭ୍ୟରୂପେ ଅଧ୍ୟାପକ ମହେଶ୍ୱରୀ ଋଷିଆ ପରିଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥିଲେ । ୧୯୫୯ ମସିହାରେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ଇଲିନଏସ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଦର୍ଶକ ଅଧ୍ୟାପକରୂପେ ଡକ୍ଟର ମହେଶ୍ୱରୀ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଜର୍ମାନ୍ ସରକାରଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ ସେ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ଓ ହାଲେଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଜର୍ମାନ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦର ବାର୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ ।

ସପୁଷ୍ପକ ଆବୃତବୀଜ ଓ ନଗ୍ନବୀଜ ଉଦ୍ଭିଦର ଶରୀର ଗଠନ ଓ ଭ୍ରୂଣତତ୍ତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟତଃ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାର ବିଷୟ । ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଆଗ୍ରା କଲେଜରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣକରି ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରାଇଥିଲେ । ୧୯୨୯ ମସିହାରୁ ୧୯୬୩ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ସେ ଓ ତାଙ୍କ ଗବେଷକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ୧୩୪ଟି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଗବେଷଣାତ୍ମକ ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ କାର୍ଯ୍ୟକରି ୩୦ ଜଣ ଛାତ୍ର ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାପକ ମହେଶ୍ୱରୀ ସାତଟି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ସଂପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର ଉତ୍କୃଷ୍ଟତା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ଓ ବିଦେଶରେ ବହୁତ ସମ୍ମାନ ମିଳିଛି । ୧୯୩୪ ମସିହାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ମହେଶ୍ୱରୀ ବାଙ୍ଗାଲୋରସ୍ଥିତ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଏକାଡ଼େମୀ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସେସ୍‌ର ଓ ୧୯୩୫ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ନ୍ୟାସନାଲ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସେସ୍‌ର ଫେଲୋରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସେ ଭାରତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦର ବାର୍ତ୍ତାସଦସ୍ୟରୂପେ ଓ ଆମେରିକାର କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦର ବହିର୍ଦ୍ଦେଶୀୟ ଫେଲୋରୂପେ; ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ପୁନାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାର ସଭାପତିରୂପେ; ୧୯୫୬ ମସିହାରୁ ୧୯୬୨ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତୀୟ ନ୍ୟାସନାଲ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସେସ୍‌ର ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ସମ୍ପାଦକରୂପେ ଏବଂ ୧୯୫୯ ମସିହାରେ ଜର୍ମାନୀର ହାଲେସ୍ଥିତ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦର ବହିର୍ଦ୍ଦେଶୀୟ ସଦସ୍ୟରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୫୯ ମସିହାରେ

କାନାଡ଼ାର ମଣ୍ଟ୍ରିଏଲସ୍ଥିତ ମ୍ୟାକ୍‌ଗିଲ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନକୁ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଅବଦାନ ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସଂସଦ ତାଙ୍କୁ ୧୯୫୯ ମସିହାରେ ବୀରବଲ ସାହାନି ମେଡ଼ାଲ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡର ରୟାଲ ସୋସାଇଟି ତାଙ୍କୁ ଫେଲୋରୂପେ (FRS) ଗ୍ରହଣ କରି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଅଧ୍ୟାପନା ଯୋଗୁଁ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ଅଧାପକ ମହେଶ୍ୱରୀ ତାଙ୍କର ଅଗଣିତ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ଉଚ୍ଚମାନର ନହେଲେ କୌଣସି ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ମନ ମାନୁନଥିଲା । ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଓ କଠୋର ପରିଶ୍ରମ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ସକାଳ ନଅଟାରୁ ରାତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଜ୍ଞାନାଗାରରେ ରହୁଥିବାରୁ ସହକର୍ମୀ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗବେଷକ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କଠୋର ଭାବରେ ତଦାରଖ କରୁଥିଲେ । ଦେଶବିଦେଶର ବହୁରକମର ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ଉଦ୍ଭିଦର ନମୁନା ସେ ନିଜେ ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖୁଥିଲେ । ଉଦ୍ଭିଦର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ମାଇକ୍ରୋଟୋମ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ କାଟି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ରଞ୍ଜକ ଦ୍ରବ୍ୟଦ୍ୱାରା ରଞ୍ଜନ କରାଇବାରେ ସେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ । ଉଦ୍ଭିଦଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ତଃଶରୀର ଗଠନ (Anatomy), ଭ୍ରୂଣତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଜୀବନଚକ୍ର (life cycle) ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାପାଇଁ ସେ ନିଜେ ଏତେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ସ୍ଲାଇଡ୍ ତିଆରି କରୁଥିଲେ ଯେ ସେ ସ୍ଲାଇଡ୍‌ଗୁଡ଼ିକୁ ଭାରତବର୍ଷ ଓ ବିଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ କଲେଜ କିଣିବା ପାଇଁ ଅତି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କଠୋର ଅଧ୍ୟବସାୟ ଯୋଗୁଁ ସେ ହଠାତ୍ ଦିନେ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ମାତ୍ର ୬୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୬୬ ମସିହା ମେ ମାସ ୧୮ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ଦେହାବସାନ ଘଟିଲା । ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନରେ କେବଳ ଭାରତ ନୁହେଁ, ପୃଥିବୀର ବିଜ୍ଞାନ ଆକାଶରୁ ଏକ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କର ବିଲୟ ଘଟିଲା । ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏଭଳି ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ଜ୍ଞାନୀ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରତ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କର ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ ହୋଇପାରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଳ୍ପ ।

ଇରାବତୀ କାର୍ଭେ

ଡାକ୍ତର ଅଞ୍ଜଳି ମହାପାତ୍ର

ଇରାବତୀ ନାମକରଣଟି ଟିକିଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମନେ ହୁଏ । ତେବେ ଇରାବତୀ କାର୍ଭେଙ୍କ ସମଗ୍ର ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ହରି ଗଣେଶ କର୍ମକାରଙ୍କ ଏହି କନ୍ୟାସନ୍ତାନଟି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବର୍ମା (ମିଆଁମାର)ରେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମତିଥି ୧୯୦୫ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୧୫ ତାରିଖ ।

ପାଠପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସାତ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କୁ ଭାରତ ପଠେଇ ଦିଆଗଲା । ପୁଣେର ହୁଜୁର ପାଗା ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଏକ ଛାତ୍ରୀ ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭର୍ତ୍ତିହେଲେ ସେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁତା ହେଲା ଶକୁନ୍ତଳା ପାରଞ୍ଜପେଙ୍କ ସହ । ଶକୁନ୍ତଳା ଥିଲେ ତାଙ୍କର ସହପାଠିନୀ । ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ମାଆଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ଇରାବତୀ ଆସି ସେହି ପରିବାରରେ ରହିଲେ । ସେଠାରେ ହିଁ ତାଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଗତିପଥର ମୂଳଦୁଆ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଗଲା । ପାରଞ୍ଜପେ ପରିବାର ଥିଲା ନାସ୍ତିକ । କିନ୍ତୁ ପରିବାରର ପରିବେଶ ଥିଲା ବୌଦ୍ଧିକ । ସେଠି ରହଣି ସମୟରେ ସେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । ବହୁ ଗୁଣୀଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିପାରିଲେ । ବିଶେଷକରି ବିଚାରପତି ବାଲକ୍ରମ ତାଙ୍କଠାରେ ଜାଗ୍ରତ କରେଇଦେଲେ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ । ବାଲକ୍ରମ୍ ତାଙ୍କୁ ଧାରଣା ଦେଲେ ଯେ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କଲେ ସେ ମାନବଜାତିର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମାଜ ଓ ସାମାଜିକତା ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ କିଛି ଜାଣିପାରିବେ । ବାସ୍, ଇରାବତୀ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରଟିକୁ ଆଦରି ନେଲେ ଓ ଅର୍ଜନ କଲେ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ।

ସେଠାରେ ରସାୟନ ବିଭାଗ ପ୍ରଫେସର ଦିନକର କାର୍ଭେଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ଘଟିଲା । ଦିନକର ଥିଲେ ପୁଣେସ୍ଥିତ ଫର୍ଗୁସନ କଲେଜ୍‌ର ଅଧ୍ୟାପକ ଏବଂ ମହର୍ଷି ଧୋଣ୍ଡୋ କେଶବ କାର୍ଭେଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର । ଭାରତରେ ନାରୀଶିକ୍ଷା ଓ ବିଧବା ବିବାହ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ କେଶବ କାର୍ଭେ ।

ଫର୍ଗୁସନ୍ କଲେଜରୁ ବି.ଏ. ପାସ କରି ଇରାବତୀ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାରେ ଏମ୍.ଏ. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କଲେ । ତାଙ୍କର ମାର୍ଗଦର୍ଶକ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର ଜି.ଏସ୍. ଘୁରେ । ଘୁରେ ବମ୍ବେ (ମୁମ୍ବାଇ) ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଇରାବତୀଙ୍କ ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ମେଧାରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରଫେସର ଦିନକର । ସେ ତାଙ୍କୁ ଧାରଣା ଦେଲେ ଯେ ବିଦେଶରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ନ ହେଲେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସାମର୍ଥ୍ୟର ସଦୁପଯୋଗ ହୋଇପାରିବନି । ତେଣୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ଇରାବତୀ ବର୍ଲିନ୍ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ କାଇଜର୍ ଉଇଲ୍‌ହେଲ୍ମ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍ ଅଫ୍ ଆନ୍ଥ୍ରୋପୋଲୋଜି (ନୃତତ୍ତ୍ୱ), ଇଉଜେନିକ୍ସ (ସୁପ୍ରଜନନ ବିଦ୍ୟା) ଏଣ୍ଡ୍ ହ୍ୟୁମ୍ୟାନ୍ ହେରେଡ଼ିଟି (ମାନବ ବଂଶାନୁକ୍ରମ) ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ପ୍ରଫେସର ଇଉଜେନ୍ ଫିସରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଗବେଷଣା କରି ୧୯୩୦ ମସିହାରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ପିଏଚ୍.ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ।

ଭାରତ ବାହୁଡ଼ି ଆସି ପୁଣେସ୍ଥିତ ଏସ୍.ଏନ୍.ଡି.ଟି. କଲେଜର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର୍ ରୂପେ ସ୍ୱଳ୍ପସମୟ ପାଇଁ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ ଇରାବତୀ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତେଣୁ ସେ ଡେକାନ୍ କଲେଜ ପୋଷ୍ଟ ଗ୍ରାଜୁଏଟ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍‌ରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ଏବଂ ଉକ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭକରି ସେଠାରେ ହିଁ କଟେଇ ଦେଲେ ତାଙ୍କ ବୃତ୍ତିଗତ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ କାଳ ।

ହେଲେ କେଉଁ ସମସ୍ୟାକୁ ନେଇ ଘାରି ହେଉଥିଲେ ସେ ? ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୌଳିକ । ସେ ନିଜକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, ‘‘ଭାରତୀୟଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା କ’ଣ ? ଭାରତୀୟମାନେ ଏଭଳି ଭାବରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି କାହିଁକି ?’’ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇବା ଆଦୌ ସହଜ ସାଧ୍ୟ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଉତ୍ତର ଜାଣିବା ପାଇଁ ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ ରୂପରେଖ ସମ୍ପର୍କରେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଲୋଡ଼ା । ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏହାର ଆଦି ଇତିହାସ, ଲୋକକଥା, ଲୋକଗଳ୍ପ, ଲୋକଗୀତ ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଇତିହାସ । ସାରା ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଗ୍-ଐତିହାସିକ ଏବଂ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନମାନ ରହିଛି ସେହିସବୁ ଜାଗାର ବାସିନ୍ଦାମାନଙ୍କ ଶାରୀରିକ ଗଠନ କିପରି ଥିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନସାପେକ୍ଷ ।

ସେ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ‘‘ଜାତି (caste) ବୋଇଲେ କ’ଣ ?’’ ଜାତି ସମ୍ପର୍କରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ମାନବ-ଇତିହାସ (ethno-historical) ଅନୁଧ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ

ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ନିଜ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ସେ ପୁରାନୃତତ୍ତ୍ୱ (paleo anthropology), ଭାରତବିଦ୍ୟା (Indology), ଦେଶର ପୁରାତନ ମହାକାବ୍ୟ, ଜନଶ୍ରୁତି, ମୌଖିକ ଚଳଣି, ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ଆଚାର ଆଚରଣ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ଭାଷା ଇତ୍ୟାଦି ବହୁବିଧ ଶାଖା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁଧାନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ବୁଲି ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ବ୍ରତୀ ନ ରହି ଦେଶର କୌଣସି ସୀମିତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନୁଧାନ କରିବା ଅଧିକ ଫଳପ୍ରସୂ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ସେ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଏପରି କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜାତିଗତ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱସନୀୟ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରିହେବ । ଆଦିମ ଗୋଷ୍ଠୀ କି ଆଦିମ ସଂପ୍ରଦାୟ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରିବାର ସପକ୍ଷରେ ନ ଥିଲେ ସେ ।

ଉଦାହରଣ ଦେଇ ସେ ଯୁକ୍ତି କଲେ ଯେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶହେ ଜଣଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚନ କରି ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ନୃତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁଧାନ କଲେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଥିବା ତଥା ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହକୁ ସୀମିତ ରଖିଥିବା ୧୨ଟି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପଜାତିଙ୍କ ବିଷୟରେ ବାସ୍ତବ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରି ହେବ ନାହିଁ । ଯେପରିକି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଦୁଇ ପ୍ରଧାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପଜାତି ହେଉଛନ୍ତି 'ଚିତ୍‌ପବନ' ଏବଂ 'ଦେଶସ୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦୀ' । ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ଦେଶସ୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଅଧିକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ମତ ଥିଲା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କିତ ଅନୁଧାନ ପାଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜାତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଜାତି ସଂଗଠନ ବା ଜାତି ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ ନକରିବା ହିଁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ନୃତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଧାନ ପାଇଁ ଜାତିକୁ ଏକ ଏକକ ବା ଗବେଷଣା ସାଧନ ରୂପେ ବିଚାରକୁ ନେବା ଉପରେ ସେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହା ଭାରତୀୟ ନୃତତ୍ତ୍ୱରେ ଥିଲା ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ଅବଦାନ ।

ଋଗ୍‌ବେଦ, ଅଥର୍ବବେଦ ଏବଂ ମହାଭାରତରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ, ସେମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିଥିବା ପାରସ୍ପରିକ ତଥା ପାରିବାରିକ ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ, ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଗଭୀର ଅନୁଧାନ କରିଥିଲେ ଇରାବତୀ । ଏଥିପାଇଁ ଗୁଜରାଟ, କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ଓଡ଼ିଶା, କେରଳ, ତାମିଲନାଡୁ ଏବଂ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶରୁ ସେ ତଥ୍ୟମାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେହି ଅନୁଧାନର ଫଳାଫଳକୁ 'କିନ୍‌ସିପ୍ ଅର୍ଗାନାଇଜେସନ୍ ଇନ୍ ଇଣ୍ଡିଆ' (Kinship Organisation in India) ନାମକ

ପୁସ୍ତକରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ସେ (୧୯୫୩) । ଏହି ପୁସ୍ତକଟିର ଏକାଧିକ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଲାଣି । ସାଂସ୍କୃତିକ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ନୃତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଖୁବ୍ ଉପାଦେୟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

ନିଜର ମୌଳିକ ଗବେଷଣାପାଇଁ ଇରାବତୀ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚିତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ନୃତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ ୧୯୫୭ ମସିହାର ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିବା ଇରାବତୀଙ୍କ ଗବେଷଣାକୃତିର ଅମ୍ଳାନ ସ୍ୱାକ୍ଷର । ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍କୁଲ୍ ଅଫ୍ ଓରିଏଣ୍ଟାଲ୍ ଏଣ୍ଡ ଆଫ୍ରିକାନ୍ ଷ୍ଟଡ଼ିଜ୍ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥିଲା ଅଧ୍ୟାପକ ପଦବୀ ।

ଇରାବତୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି କେତେକ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ 'ହିନ୍ଦୁ ସୋସାଇଟି, ଆନ୍ ଇଣ୍ଟରପ୍ରିଟେସନ୍' (Hindu Society, an Interpretation) ବା 'ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ, ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣ'ରେ ଭାରତର ଜାତିପ୍ରଥା ସଂପର୍କରେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି; 'କିନ୍‌ସିପ୍ ଅର୍ଗାନାଇଜେସନ୍ ଇନ୍ ଇଣ୍ଡିଆ'ରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ସାମାଜିକ ସମ୍ବନ୍ଧ । 'ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଏଣ୍ଡ ପିପଲ୍' (Maharashtra, Land and People) ବା 'ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ରାଜ୍ୟ ଓ ରାଜ୍ୟବାସୀ' ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପୁସ୍ତକ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ 'ଯୁଗାନ୍ତ' ମରାଠୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଏକ ସମୀକ୍ଷାଗ୍ରନ୍ଥ । 'ମହାଭାରତ' ଶୀର୍ଷକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ପୁରସ୍କାର ।

ଇରାବତୀଙ୍କ ଏହି ଲେଖାରେ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ବିରୋଧରେ ଶାଣିତ ସମାଲୋଚନା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ପରମ୍ପରାକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହା ଅସହ୍ୟ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଗୁଡ଼ିକ ପାଠକ ମହଲରେ ଖୁବ୍ ଆଦୃତ । 'ମହାଭାରତ' ପୁସ୍ତକଟି ଇଂରାଜି ସମେତ ଅନେକ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ଅନୂଦିତ ହୋଇଛି ।

୧୯୭୦ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୧ ତାରିଖରେ ନିଦ୍ରାବସ୍ଥାରେ ହିଁ ଇରାବତୀ କାର୍ଭେଙ୍କର ପରଲୋକ ହୋଇଗଲା । ମୃତ୍ୟୁ ବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ୬୫ ବର୍ଷ । ଇରାବତୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ବୌଦ୍ଧିକ ସାଧୁତା, ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମାନସିକ ଶକ୍ତି ଓ ସମାଜର ସବୁଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟର ଅସାଧାରଣ ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଥିଲା । ଶିକ୍ଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ, ଏହି ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇରାବତୀଙ୍କ ଉତ୍କର୍ଷ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ।

ରାମଦେଓ ମିଶ୍ର

ପ୍ରଫେସର ମାଧବ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

ଡକ୍ଟର ରାମଦେଓ ମିଶ୍ର ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଏମେରିଟସ୍ ପ୍ରଫେସର ଥିବା ସମୟରେ ୧୯୭୪ ମସିହା ଫେବ୍ରୁଆରୀ ମାସରେ ପ୍ରାୟ ୬ ଦିନ ବ୍ୟାପୀ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୋଟିଏ ଆର୍ନ୍ତଜାତିକ ସମ୍ମିଳନୀ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରୋଗାମ୍ (International Biological Programme) ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ କରାଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ରିଡ଼ର ଓ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟଭାବେ ଏହି ଲେଖକ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମୃତ୍ତିକାରେ ରହୁଥିବା ଜିଆଙ୍କର ମାଧମିକ ଉତ୍ପାଦିକା ଶକ୍ତି (Secondary Productivity) ଏବଂ ଏନ୍ରଜେଟିକ୍ସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଗବେଷଣା ଆଧାରିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ଏହି ଲେଖକଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମ୍ମିଳନୀରେ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ତା' ଆଗରୁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ପତ୍ରାଳାପ ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ଓ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀମାନେ ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧଟିକୁ ପସନ୍ଦ କଲେ ଏବଂ ଆର୍ନ୍ତଜାତିକ ପତ୍ରିକା 'ଟ୍ରପିକାଲ ଇକୋଲଜି'ରେ ପ୍ରବନ୍ଧଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଲେଖକ ୧୯୭୬ ମସିହାରେ ପ୍ରଫେସର ହେଲାପରେ, ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ତାଙ୍କର ଜଣେ ଛାତ୍ରର ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଥେସିସ୍‌ର ପରୀକ୍ଷକ ରୂପେ ଲେଖକଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଗଦାଧର ମିଶ୍ରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଥେସିସ୍‌ଟିକୁ ଲରମ୍ବା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରୀ ମୋହିନୀ ମୋହନ ମାଇତି ୧୯୮୧ ମସିହାରେ ଦାଖଲ କରିଥିଲେ ।

ଥେସିସ୍‌ର ମୌଖିକ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ରାମଦେଓ ମିଶ୍ର ଏବଂ ତାଙ୍କ ସାନଭାଇ ଡକ୍ଟର କେ. ସି. ମିଶ୍ର ଓ ଜବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଫେସର ଡି. ପି. ଅଗରୱାଲ ଜ୍ୟୋତିବିହାର ଆସିଥିଲେ ୧୯୮୧ ମସିହାରେ । ପ୍ରଫେସର ଗଦାଧର ମିଶ୍ର

ଏହି ମୌଖିକ ପରୀକ୍ଷା ଆୟୋଜନ କରିବାର କାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଲେଖକ ଏହି ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହ ବନାରସ ଠିକଣାରେ ପତ୍ରାଳାପ କରିଥିଲା ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିବିହାରରେ ଥିବା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅତିଥି ଭବନରେ ମୌଖିକ ପରୀକ୍ଷାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଇଥିଲା । ପ୍ରଫେସର ରାମଦେଓ ମିଶ୍ରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଯେଉଁ ୬୦ ଜଣ ଡକ୍ଟରେଟ ପାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକକୁ ଲେଖକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଜାଣେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ଗୋଷ୍ଠୀର କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ମଧ ପରିଚିତ ।

ଡକ୍ଟର ରାମଦେଓ ମିଶ୍ର ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ଥିଲେ । ବନାରସ ଏବଂ ସାଗର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଦ୍ଭିଦ-ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ଆର୍ନ୍ତଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେଇଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ 'ଭାରତୀୟ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନର ପିତା' ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହି ଅନନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ୧୯୦୮ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୨୬ ତାରିଖରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଯାଆନ୍‌ପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ପରେ ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସ୍ନାତକ ଓ ଏମ୍.ଏସ୍‌ସି. ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନରେ କୃତିତ୍ୱର ସହ ପାସ୍ କରି ସେହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତା'ପରେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଛୁଟିନେଇ ବିଲାତର ଲିଡ୍‌ସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରଫେସର ପିଅରସଲଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ୧୯୩୮ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ପାଇଲେ । ତାଙ୍କ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା "ବିଲାତର ହ୍ରଦଗୁଡ଼ିକରେ ମାକୋଫାଇଟ୍‌ର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର ଉପରେ ପରିବେଶର ତଥା ମୃତ୍ତିକାରେ ରହିଥିବା ବିଭିନ୍ନ କାରକଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପାଦେୟତା ।" ସେହି ଗବେଷଣା ମୌଳିକ ଏବଂ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଥିଲା । କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ବିଜ୍ଞାନୀ ବିଲାତର ହ୍ରଦମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଦୂଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଗବେଷଣା କରୁଛନ୍ତି, ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ରଙ୍କର ଗବେଷଣାକୁ ଉଦାହରଣ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ବିଲାତରୁ ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଫେରିଆସି ୧୯୩୮ରୁ ୧୯୪୬ ମସିହା ଭିତରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର ଉପରେ ବିସ୍ତୃତ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହି ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସେ ସାଗର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରିଡ଼ର ଭାବେ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୪୬ ରୁ ୧୯୫୪ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ରିଡ଼ର ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟଭାବେ ସାଗର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ ମଧ ପ୍ରଦେଶର ତୃଣଭୂମିର ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର

ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ବନାରସ ଓ ସାଗରରେ ସେ ଅନେକ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଛାତ୍ରମାନେ ଗବେଷଣା କରି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ।

୧୯୫୪ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପ୍ରଫେସର ଭାବେ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ବନାରସକୁ ପ୍ରଫେସର ହୋଇ ଆସିବାରେ ପ୍ରଫେସର ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଗବେଷଣାରେ ପ୍ରଫେସର ପରିଜା ଏତେ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ବନାରସକୁ ଆଣିବାରେ ଖୁବ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ପ୍ରଫେସର ପରିଜାଙ୍କୁ ଗୁରୁତୁଲ୍ୟ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ ।

ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ୧୯୫୪ ରେ ଫେରିଲାପରେ ୧୯୯୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ MAB (Man and Biosphere) ବା ମଣିଷ ଏବଂ ଜୈବମଣ୍ଡଳ ଓ IBP (International Biological Programme) ବା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଜୈବିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିସଂସ୍ଥା ଉପରେ ଗବେଷଣା ଚାଲୁ ରଖିଲେ ଏବଂ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗରେ ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଗବେଷଣା ଅନୁଷ୍ଠାନ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଭାରତ ଓ ଭାରତ ବାହାରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଛାତ୍ର ପ୍ରଫେସର ଓ ଅନ୍ୟ ପଦବୀରେ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ୧୯୭୨ ମସିହାରେ UNESCO ର MAB ପ୍ରୋଗାମ୍‌ରେ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ । ୧୯୬୭ ରୁ ୧୯୭୨ ଭିତରେ International Association of Ecology ସଂସ୍ଥା ଗଠନ କରିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ INTECOL Boardର ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ସେ ଭାରତକୁ UNESCO ର MAB ପ୍ରୋଗ୍ରାମରେ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ପରିବେଶ ଯୋଜନା ଓ ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜାତୀୟ କମିଟିର ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ତାହାଛଡ଼ା UNର ଷ୍ଟକ୍‌ହୋଲ୍‌ମ୍ କନ୍‌ଫରେନ୍‌ସ ପାଇଁ ଭାରତର ଚିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ କମିଟି ପୀତାମ୍ବର ପନ୍ଥଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ସଭ୍ୟ ଥିଲେ ।

ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ଓ ବିଲାତରେ ରହୁଥିବା ପ୍ରଫେସର ଜି.ଏସ୍. ପୁରୀ (ଦୁଇଜଣଯାକ ପ୍ରଫେସର ପିଅରସଲ୍‌ଙ୍କ ଛାତ୍ର) ଏବଂ ଆମେରିକାର ଡକ୍ଟର ଏଫ୍. ଆର୍. ଫୋସ୍‌ବର୍ଗଙ୍କ ଉଦ୍ୟମକ୍ରମେ ୧୯୬୦ ମସିହାରେ ଗଠନ କରାଗଲା ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ Society of Tropical Ecology । ଏହି ସଂସ୍ଥା ତରଫରୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା 'ଟ୍ରପିକାଲ ଇକୋଲଜି' ନିୟମିତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏବେ ଏହି ପତ୍ରିକା ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି । ୧୯୭୪ ମସିହାରେ ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରାକ୍ତନ ଛାତ୍ର ଓ

ସହଯୋଗୀମାନେ ମିଶି ଜାତୀୟ ଇକୋଲଜି ସଂସ୍ଥା ଗଠନ କଲେ । ଏହି ସଂସ୍ଥା ତରଫରୁ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଇକୋଲଜି ଓ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି । ଏହି ୩୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପତ୍ରିକାଟି ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛି । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ଏହି ପତ୍ରିକାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ''ରକ୍ଷୟେ ପ୍ରକୃତିଂ ପାନ୍ତୁ ଲୋକାଃ'' (ଜନସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତିର ପାଳନ ଓ ରକ୍ଷଣ କରନ୍ତୁ) ରଖିଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ଭାରତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ସୋସାଇଟିର ବୀରବଲ୍ ସାହାନୀ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପଦକ ୧୯୬୬ ରେ ଏବଂ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ବିଜ୍ଞାନ ଆକାଡ଼େମିର ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ ୧୯୮୪ରେ ପାଇଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ୧୯୮୪ରେ ପାଇଥିଲେ ସଂଜୟଗାନ୍ଧୀ ପରିବେଶ ସମ୍ମାନ । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ୧୫୦ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସଂଖ୍ୟକ ଗବେଷଣା ଭିତ୍ତିକ ନିବନ୍ଧ ଓ ୧୦ଟି ବହି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ଆକାଡ଼େମିର ଏବଂ World Academy of Arts & Scienceର ଫେଲୋସିପ୍ ପାଇଥିଲେ ସେ । ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞାନ କଂଗ୍ରେସର ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ସେ ସଭାପତି ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ।

ସେ ୧୯୬୮ ମସିହାରେ ୬୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ନେଲାପରେ ମଧ୍ୟ ବନାରସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ୧୯୯୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏମେରିଟ୍ସ ପ୍ରଫେସର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ୨୫ ଜୁନ ୧୯୯୯ ରେ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାକ୍ତନ ଛାତ୍ରମାନେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀ ଦିଲ୍ଲୀରେ ୨୬ ଅଗଷ୍ଟ ୨୦୦୮ରେ ପାଳନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ 'ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ମେମୋରିଆଲ ଭାଷଣ' ଦେଇଥିଲେ ପ୍ରଫେସର ମାଧବ ଗାଡ଼ଗିଲ । ତାଙ୍କ ଭାଷଣ ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଇକୋଲୋଜି ଓ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଆୟକର ବିଭାଗ ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ଗଠିତ ମେମୋରିଆଲ୍ ପାଣ୍ଠିକୁ ଦାନ କଲେ ଦାନ ଅର୍ଥ ଉପରେ ଆୟକର ଛାଡ଼ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର ମିଶ୍ର ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନୀ ଏବଂ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଅମର ରହିବେ ।

''ନ ହି ଜ୍ଞାନେନ ସଦୃଶଂ ପବିତ୍ରମ୍ ଇହ ବିଦ୍ୟତେ ।''

ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବଦ୍ ଗୀତା

ଅର୍ଥାତ୍, 'ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟକିଛି ଅଧିକ ପବିତ୍ର ବା ଶୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ ।'

ଲେଖକଲେଖିକାଙ୍କ ପରିଚୟ

ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ
'ଅଭୀପ୍‌ସା', ସେକ୍ଟର - ୬, ପ୍ଲଟ ନଂ - ୧୧୩୧,
ଅଭିନବ ବିଡ଼ାନାସୀ, କଟକ ।

ଇଂ. ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ରାଉତରାୟ
ନିଉରାଉସପାଟଣା, କଟକ ।

ଡକ୍ଟର ରଜନୀକାନ୍ତ ସାମଲ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଶୈଳବାଳା ମହିଳା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ଗୋପୀନାଥ ପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ମେଡ଼ିକାଲ୍ ଶିକ୍ଷା ଓ ତାଲିମ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଡକ୍ଟର ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଧରଣୀଧର ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କେନ୍ଦୁଝର ।

ଡାକ୍ତର ପ୍ରତିଭା ସ୍ୱାଇଁ
'ଅଭୀପ୍‌ସା', ସେକ୍ଟର - ୬, ପ୍ଲଟ ନଂ - ୧୧୩୧,
ଅଭିନବ ବିଡ଼ାନାସୀ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ବାସୁଦେବ କର
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ,
ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଭଂଜ ଚିକିତ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଅନିଲ କୁମାର ପାଲ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ,
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ଶଶୀନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଫାର୍ମାକୋଲୋଜି ବିଭାଗ
ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚିଉଟ୍ ଅଫ୍ ମେଡ଼ିକାଲ ସାଇନ୍‌ସେସ୍ ଆଣ୍ଡ୍ ସମ୍ ହସ୍‌ପିଟାଲ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ସିଂହ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀ ଶତପଥୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷିକା,
ଇମର୍ତ୍ତିଦେବୀ ବାଳିକା ଉଚ୍ଚବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବିଦ୍ୟାଧର ପାଢ଼ୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ୍ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଇଞ୍ଜିନିୟର ଧୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ବିଶ୍ୱାଳ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ନିର୍ବାହୀ ଯନ୍ତ୍ରୀ, ଜନସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବିଭାଗ, କଟକ ଡିଭିଜନ୍, କଟକ ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ହରିହର ପଟ୍ଟନାୟକ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ,
ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ ଓ ପୂର୍ବତନ କୁଳପତି
ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭଂଜବିହାର, ଗଞ୍ଜାମ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ମନମୋହନ ମହାନ୍ତି
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଡକ୍ଟର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ମହାପାତ୍ର
ପ୍ରାଧ୍ୟାପିକା, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ
ଆଞ୍ଚଳିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଳ

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ

ରେଭେନ୍ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ପତିତପାବନ ମିଶ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ

ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବିଜୟ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ବି.ଜେ.ବି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଗଦାଧର ମିଶ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରଫେସର, ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ ଓ

ପୂର୍ବତନ ଅତିରିକ୍ତ ଶାସନସଚିବ, ଶିକ୍ଷା ଓ ଯୁବକଲ୍ୟାଣ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଶ୍ରୀ କଲ୍ୟାଣ ମହାପାତ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ, ରାଣୀହାଟ ହାଇସ୍କୁଲ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ନଳିନୀ ନାୟକ

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପିକା, ଜୀବରସାୟନ ବିଭାଗ,

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଚିକିତ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ନିମାଇଁ ଚରଣ ପରିଡ଼ା

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରଫେସର, ନିଦାନ ବିଭାଗ

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିହର ଆଞ୍ଚଳିକ କର୍କଟରୋଗ ଚିକିତ୍ସା ଓ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବସନ୍ତ କୁମାର ବେହୁରା

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ପୂର୍ବତନ କୁଳପତି,

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଡାକ୍ତର ଅରୋ ବିଶ୍ୱବନ୍ଧ୍ୟ

ସହଯୋଗୀ ଅଧ୍ୟାପକ, ରକ୍ତରୋଗ ବିଭାଗ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମେଡ଼ିକାଲ୍ କଲେଜ, ଭେଲ୍ଲୋର ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର କୁଳମଣି ସାମଲ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇଂଜିନିୟରିଂ କଲେଜ, ବୁର୍ଲା, ସମ୍ବଲପୁର ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ବାସନ୍ତୀ ବହିଦାର
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପିକା,
ପ୍ରସୂତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀରୋଗ ବିଭାଗ, ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଚିକିତ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ପତି
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅତିରିକ୍ତ ସଚିବ,
ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ପରିବାର କଲ୍ୟାଣ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ଡକ୍ଟର ସୁବାସିନୀ ଲେଙ୍କା
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାପିକା, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ,
ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ଇଂ. ମାୟାଧର ସ୍ୱାଇଁ
ଡେପୁଟି ଜେନେରାଲ୍ ମ୍ୟାନେଜର, ମେକନ୍, ରାଞ୍ଚି ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ନନ୍ଦ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ସାଇଣ୍ଟିଫିକ୍ ଅଫିସର
ଓଡ଼ିଶା ଡ୍ରଗ୍ ଟେଷ୍ଟିଂ ଲାବୋରେଟୋରିଜ୍, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ
ପୂର୍ବତନ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଓ ମୁଖ୍ୟ, ଭୂଗୋଳ ବିଭାଗ,
ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ ।

ଡାକ୍ତର ଅଂଜଳି ମହାପାତ୍ର
ସହକାରୀ ଅଧ୍ୟାପିକା, ବୃକ୍କ ରୋଗ ବିଭାଗ
ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମେଡ଼ିକାଲ୍ କଲେଜ, ଭେଲ୍ଲୋର ।

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ମାଧବ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ ଓ ପୂର୍ବତନ କୁଳପତି,
ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବୁର୍ଲା, ସମ୍ବଲପୁର ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

୧ । ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ,
ପ୍ରକାଶକ - ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଚାର ସମିତି, କଟକ

୨ । Achievements in Anonymity,
Editors - Kollegala Sharma and Bal Phondke
Publications and Information Directorate (CSIR)
Dr. K. S. Krishnan Marg, New Delhi - 110012

୩ । Great Women of Sciences
Author - Asoke K Bagchi
Konark Publishers Pvt. Ltd.
A - 149, Main Vikash Marg, Delhi - 110092

୩ । ଭାରତକେ ମହାନ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକ (ହିନ୍ଦୀ)
ଲେଖକ - ଅରୁଣ ସାଗର
ରାଜା ପକେଟ ବୁକ୍ସ
୩୩୦ / ୧, ମେନ୍‌ରୋଡ୍, ବୁରାଡ଼ୀ, ଦିଲ୍ଲୀ - ୧୧୦୦୮୪

୫ । Jai Scienlists
Author - Dr. O. A. Sarma
R. K. Publications, Nampally, Hyderabad - 1

୬ । Rishis, Mystics and Heroes of India, Vol - I
by - Sadhu Mukund Charan Das
Swaminarayan Aksharpith
Shahibaug Road, Amdavad - 4, India

୭ । Encyclopaedia of Indian Scientists
(From Ancient to Contemporary)
by Anjana Chattopadhyay
Reliance Publishing House
3026/7H, Ranjit Nagar, New Delhi - 110008

୮ । Lilavati's Daughters
The Women Scientists of India
Editors - Rohini Godbole and
Ram Ramaswamy, Indian Academy of Sciences
Bangalore

୯ । Path to Greatness in Science
by J. Radhakrishnan
Publications Division,
Ministry of Information and Broadcasting,
Government of India
Patiala House, New Delhi - 10001

ଭାରତର ବିଜ୍ଞାନ ଇତିହାସ ଖୁବ୍ ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ଖୁବ୍ ସମୃଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଅବଦାନ କୌଣସି ଗୁଣରେ ନ୍ୟୂନ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ପରିଚିତ କରାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ 'ଭାରତର ବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ' ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ।

ଜୀବନୀ ପଠନରୁ ପ୍ରେରଣା ମିଳେ । ମିଳେ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶନ । ସୃଜନୀ ଶକ୍ତିକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା, ଚିନ୍ତାକୁ ଉନ୍ନତ କରିବା ଏବଂ ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିବାରେ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଇଂରେଜ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ତଥା ଐତିହାସିକ ଥୋମାସ୍ କାରଲାଇଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ "ଜୀବନୀ ପଠନ ସବୁଠାରୁ ବଳି ଲାଭପ୍ରଦ ।"

ଆମର ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ପୁସ୍ତକଟି ପାଠକମାନଙ୍କ ଆଦୃତି ଲାଭ କରିବ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପାଦେୟ ବିବେଚିତ ହେବ ।

-ପ୍ରକାଶକ

ସଙ୍ଘମିତ୍ର ପ୍ରକାଶନୀ